

**SOSYAL İNSAN HAKLARI
ULUSAL SEMPOZYUMU
VIII
BİLDİRİLER**

10 Aralık 2016

Kocaeli

DİSK Yayınları No: 70

**Sosyal İnsan Hakları
Ulusal Sempozyumu
VIII
Bildiriler**

Birinci Baskı: Aralık 2016

DİSK Yayınları No: 70
Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Dikilitaş Mah. Eren Sk. No: 4 Beşiktaş-İstanbul
Tel: 0212 291 00 05 - 291 00 06
E-posta: disk@disk.org.tr
www.disk.org.tr

ISBN: 978-975-8493-05-0

Matbaa Sertifika No: 15422

Grafik Tasarım ve Uygulama: Talip Koçan

Basım Yeri: PİYA MATBAA Sanatları San.ve Tic. Ltd. Şti.
[Davutpaşa Cad. Davutpaşa Matbaacılar Sit.
No: 101/586 Topkapı, Zeytinburnu-İstanbul]

Destekleyen Kuruluşlar

İş Müfettişleri Derneği
DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası

“Sadece olumlu karşılanan ya da kimseye saldırgan gelmeyen ya da insanların kayıtsız kalabildiği bilgi ve fikirler değil, saldırgan gelen, sarsıcı nitelik taşıyan, ya da rahatsız eden fikirler de; demokratik toplumun vazgeçilmez özellikleri olan çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin gerekleridir.”

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Handyside-Birleşik Krallık, 1976;
Sunday Times- Birleşik Krallık, 1979; Lingens-Avusturya, 1986;
Oberschlick-Avusturya, 1995; Thorgeirson- İzlanda, 1992;
Jersild- Danimarka, 1994; Goodwin-Birleşik Krallık, 1996;
De Haes ve Gijels-Belçika, 1997 kararları.

*Düşünce ve ifade hak ve özgürlüklerini kullandıkları için
üniversiteden ihraç edilen*

*Prof. Dr. Kuvvet LORDOĞLU, Doç. Dr. Mahmut Hakan KOÇAK,
Doç. Dr. Mehmet Rauf KESİCİ ve Yrd. Doç. Dr. Derya KESKİN
hocalarımıza...*

ÖNSÖZ

1970'lerin sonlarından günümüze kadarki dönem, ulusal ve uluslararası ekonomi ve siyasetin yeniden yapılandırıldığı bir süreç olmuştur. Özellikle 1980 sonrasında, neo-liberal politikaların neredeyse tüm dünya ülkelerinin hakim ideolojisi haline gelmesi, özelleştirme dalgasının tüm ülkelerde krizi aşmanın önemli bir aracı olarak görülmesi, refah devletinin tasfiyesi yönünde önemli adımların atılması sonucu gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yoksulluk artmış, hemen her ülkede sosyal hak ihlallerinin ve kayıplarının alabildiğine yoğunlaştığı görülmüştür.

Bu süreçte sosyal insan haklarına ilişkin birçok tartışmanın ve yeni sorun alanlarının doğduğu görülmüştür. Bir yandan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin yarattığı sonuçlar ve riskler, diğer yandan sosyal insan haklarının farklı bağlamları ve toplumsal dinamikleri ile ele alınması, kişiler ve kesimler olarak hak öznelerinin genişlemesini sağlamıştır. Bu alandaki tartışmalar ve yeni toplumsal mücadeleler, geçmişte pek tartışma ve inceleme konusu yapılmayan ve dolayısıyla görünür olmayan toplumsal kesimlerin sosyal insan haklarının da görünür olmasını sağlamıştır.

Bu yılki sempozyumun ana temasını da, sosyal insan haklarının toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınması oluşturuyor. Sempozyum Duyurusu'nda da belirttiğimiz gibi, sosyal insan haklarının eylemli olarak kullanılması, başka bir anlatımla sosyal hak özneleri bakımından somut uygulama alanı bulabilmesi, tek başına kanun önünde eşitliği tesis etmekten geçmediği uzun süredir kabul gören bir anlayış. Sosyal insan hakları alanında görülen cinsiyet eşitsizliği toplumsal olarak kurulan-kurgulanan cinsiyetler arasındaki hiyerarşiden, evin içinden dışına uzanan güç ve iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Feminist araştırmacılar, cinsiyetsizmiş gibi görünen genelleştirilmiş her sosyal hakkın, esasında erkekliği norm olarak ele alan bir anlayış ve kavramlar üzerinden kurgulandığını ortaya koyuyor. Kadın ve erkeğin aynı olduğu varsayımı üzerinden oluşturulan eşitlik anlayışının da, kadınlar ve erkekler arasında süregelen eşitsizliklerin hem önemli bir nedenini oluşturduğu, hem de toplumsal cinsiyete dayalı değerleri pekiştirdiği söylenmelidir. Bu nedenle de, VIII. Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu'nun ana teması, "*Sosyal İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet*" olarak belirlendi.

Başından beri bir insan hakkı olarak sosyal hakların "disiplinlerarası" niteliği ve bölünmezliği yaklaşımını temel alan Sosyal İnsan Hakları Sempozyumları; çerçeve, amaç, yaklaşım ve ilkeleri bağlamında giderek geliştirildi. 2009 yılından bu yana da düzenleyenlerin, yazarların ve değerlendirenlerin uyumlu ve kesintisiz ortak çabalarının bir sonucu olarak sürekliliği sağlandı. Bugüne kadar Sempozyumların disiplinlerarası bir anlayışla planlanmasına özen gösterildi. Kuşkusuz bunun nedeni, seçilen temaların çok boyutlu yapısı ve yaşanan çağın gerekleriydi. Sosyal politika, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, iş hukuku, anayasa hukuku, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, felsefe, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmetler, iletişim, tıp (halk sağlığı), psikoloji gibi farklı disiplinlerde çalışan akademisyen ve uygulayıcıların bir araya gelmesi hedeflendi. Böylece Sosyal İnsan Hakları Sempozyumları bilgi, birikim ve deneyimlerin paylaşıldığı, sosyal hakların çeşitli boyutlarının farklı yaklaşımlarla tartışıldığı, disiplinlerarası bir "yıllık buluşma" niteliğinde gerçekleşti.

25-26 Ekim 2011 tarihinde uluslararası düzeydeki Sempozyumların ikincisi olan III. Sempozyumu düzenleyen Kocaeli Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, aynı çaba ve anlayışla VIII. Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu'nu gerçekleştirmek üzere 11 ay önce hazırlıklara başladı. Ana tema belirlendikten sonra geniş kapsamlı ve ana temayla bağlantılı

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

olarak Bilim Kurulu üye listesi genişletildi. 2009 yılından bu yana her yıl yapılan sempozyumların “gönüllü” olarak Bilim Kurulu üyeliğini yapan tüm Hocalarımıza, bu uzun süreli katkıları için çok teşekkür ederiz. Ana tema ile bağlantılı olarak irtibata geçtiğimiz akademisyenlerin hemen hemen tümü hiç tereddütsüz Bilim Kurulu üyelik teklifimizi kabul ettiler ve katkı sundular. Sayısı 84’e ulaşan Bilim Kurulu üyelerinin hepsine, bildiri özet ve tam metinlerini hakem olarak değerlendirme önerimizi kabul ettikleri ve katkıları için teşekkür ediyoruz.

Bu yıl düzenlenen Sempozyumda geçmiş Sempozyumlara göre dikkat çektiğini düşündüğüm bazı farklılıkların ve gelişmelerin olduğunu belirtmeliyim. Bu farklılıkların bir kısmı, Sempozyum hazırlık sürecinde meydana gelen gelişmelerden kaynaklanmıştır. Sempozyum hazırlıkları için yola çıkıldığında Sempozyumun gerçekleşeceği yer üniversite yerleşkesi olarak planlanmıştı. Ancak OHAL kapsamında kabul edilen 672 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Sempozyumun Düzenleme Kurulu üyelerinden Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu, Doç. Dr. Mahmut Hakan Koçak, Yrd. Doç. Dr. Derya Keskin, Bilim Kurulu üyelerinden Prof. Dr. Nilay Etiler, Prof. Dr. Yücel Demirel, Doç. Dr. Aynur Özügürlü ve ayrıca çok sayıda ders vererek bölümümüze katkıda bulunan Doç. Dr. Mehmet Rauf Kesici hocalarımız, ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde güvence altına alınmış olan düşünce ve ifade özgürlüklerini ve haklarını kullanmaları nedeniyle haksız ve hukuksuz bir şekilde ihraç edilmişlerdir. Sürecin sonlarına doğru yaşadığımız bu üzücü gelişmeden Sempozyum hazırlıklarının etkilenmemesi mümkün değildi. Başta üniversitede bilimsel tartışmaların yapılabilmesinin olanakları daralmış, Sempozyumun üniversitede gerçekleştirme koşulları zorlaşmıştı. Ancak Prof. Dr. Mesut Gülmez hocamızın desteği ve yüreklendirmesiyle, bu olağanüstü halde Sempozyumu gerçekleştirmek ve Sempozyumların sürekliliğini sağlamak konusundaki kararlılığa gölge düşürmemek için, çok kısıtlı olanaklarla da olsa hazırlıklarımızı sürdürdük. Bölüm içindeki çalışma arkadaşlarımızın gösterdiği özveri çaba ve dayanışma da, bu süreci yönetmemizi kolaylaştıran en önemli unsurdur.

6 | Yapılan görüşmeler sonucu, Düzenleme Kurulu Sempozyumun bağımsız olarak 26 Ekim 2016 tarihinde yapılmasına karar verdi. Olanakların kısıtlı olması nedeniyle de, her yıl iki gün olarak gerçekleştirilen Sempozyumun tek güne indirilmesi uygun görüldü. Sempozyumların en temel özellik ve geleneklerinden olan, bir tür “forum”, “serbest kürsü” niteliği taşıyan, sosyal insan haklarına ilişkin ulusal ve uluslararası güncel sorunların önceden belirlenmeyen gönüllü akademisyen, uzman, araştırmacı, uygulayıcı vb. katılımcılarla gerçekleştirildiği “Genel Tartışma Oturumu’na, programda yer verilemedi. Sempozyumun gerçekleştirilebilmesi için üniversite yerleşkesinin dışında bir salon arayışına girildi. DİSK’e üye Birleşik Metal İş Sendikası’na ait bir salonunun tahsisi için gerekli görüşmeler yapıldı ve bu görüşmeler sonunda talebimiz kabul edildi. Herhangi bir tereddüt göstermeden bu önemli desteği bize veren Birleşik Metal İş Sendikası’na çok teşekkür ederiz.

Sempozyum hazırlık sürecinin ilerleyen günlerinde akademik özgürlük ve özerklik konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyeleri ve elemanlarından oluşan Düzenleme Kurulunun yerine bağımsız yeni bir Düzenleme Kurulu ile yola devam edilmesine karar verildi. Bu karar, Sempozyumun Bilim Kurulu üyelerine e-mail aracılığı ile duyuruldu. Sempozyum sürecine fiilen katkıda bulunan Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mesut Gülmez ve Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Makal hocalarımız, bağımsız yeni Düzenleme Kuruluna katıldı. Böylece yeni üyelerin katılımıyla, Sempozyumun Düzenleme Kurulu ¹ yeniden oluşturuldu. Kuşkusuz bu sürecin yönetilmesi belli bir zamanı gerektiriyordu. Yeni ve bağımsız Düzenleme Kurulunun aldığı kararla, VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu, programda ve bildirilerde bir değişiklik olmaksızın, tüm dünyada Uluslararası İnsan Hakları Gününün kutlanacağı 10 Aralık 2016 tarihine ertelendi.

İkinci farklılık, bir yenilikten kaynaklanmıştır. Bu yıl ilk kez, Sempozyuma sunulacak bildiri konuları arasına, son derece ilgi çekici bir konu olan “Sanat ve Sosyal İnsan Hakları” başlığı da eklenmiştir. Gelecek Sempozyumun ana temasını oluşturması düşünüldüğü için VIII. Sosyal

1 Bkz.: Sempozyum Duyurusu.

İnsan Hakları Sempozyumu'nun açılış bildirisinin de bu konu başlığını içermesi uygun görüldü. Bu yöndeki önerimizi kabul ederek "*İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Sanat*" başlıklı açılış bildirisini kaleme alan ve sunan Prof. Dr. Ahmet Maka'a yürekten teşekkür ediyoruz.

Sempozyumun ana temasının farklı boyutlarıyla işlenmesine hem "davetli konuşmacı" olarak ve hem de Bilim Kurulu üyesi olarak katkılarını sunan Prof. Dr. Meryem Koray, Prof. Dr. Gülay Toksöz ve Prof. Dr. Yasemin Özdek'e şükranlarımızı sunarız. Sempozyum hazırlıkları süresince düşüncelerini esirgemediler. Taleplerimizi büyük bir olgunlukla karşılayarak zamanında yerine getirdiler. Çalışmamıza güç ve değer katarak, katılımları ile bizleri onurlandırdılar. Onlarla daha sık iletişimde bulunmak, bu süreçteki en büyük şansımızdı.

Bugüne kadar yapılan Sempozyumlar ve basılan Sempozyum Bildiri Kitaplarının Önsözlerinde, bildirilere ilişkin bir bilançonun yapıldığı görülebilir. Ben de, hakemli bildirilere ilişkin birkaç veriye yer vermek isterim. Sempozyum için yaptığımız bildiri çağırısına yoğun sayılabilecek bir ilgi gösterilmesine rağmen, ne yazık ki gönderilen tam metin sayısı düşük oldu. Sempozyuma ilişkin yapılan duyurudan sonra toplam 59 bildiri özeti gönderildi. Düzenleme Kurulu, ilkeler, biçim koşulları ve yazım kuralları yönlerinden yaptığı ön denetim sonucunda, sadece 27 bildiri özetinin hakem değerlendirmesine sunulmasını kararlaştırdı. Buna karşılık 32 bildiri özeti, gerek belirlenen ilkeler, yazım kuralları ve biçim koşulları, gerekse Sempozyumun amaç ve kapsamı ile konu başlıkları ve özgünlük yönlerinden uygun bulunmaması, ele alınan konuların içerik ve kaynakçaları itibarıyla "insan hakları perspektifi" ile incelenmemiş olduğu sonucuna varılması nedeniyle hakem değerlendirmesine sunulmadı. Sempozyumun ilkeleri gereği, Düzenleme Kurulunun hakem değerlendirmesine sunulmasını uygun bulduğu bildirilerin değerlendirilmesi iki aşamalı gerçekleşti. İlk aşamada bildiri özetleri konularına göre 3 uzman hakeme değerlendirilmek üzere gönderildi. Yapılan hakem değerlendirmeleri sonucunda, 20 bildiri özeti kabul edildi, 3 bildiri özeti reddedildi. 4 bildiri ise, bildiri yazarları tarafından geri çekildi. Hakemler tarafından kabul edilen 20 bildiri özetinden 11 bildirinin tam metni elimize ulaştı. İkinci aşamada, üç hakeme gönderilen 11 bildiri tam metninden 8'i kabul, 3'ü reddedildi. Kabul edilen 8 bildiriden biri Sempozyum tarihi ertelenmeden önce, diğer iki bildiri de Sempozyum tarihi ertelendikten sonra yazarları tarafından geri çekildi.

Bu yıl bildiri sayısının düşüklüğü dikkat çekici. Gözlemlerimiz ve duyularımızdan, hem 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminin, hem de sonrasında ilan edilen olağanüstü halin karar ve uygulamalarının yarattığı ortam ve belirsizliklerin, bildiri sahiplerinden uzman hakemlere, Bilim Kurulu üyelerinden Düzenleme Kurulu üyelerine kadar pek çok kişinin çalışma şevkini, isteğini düşürdüğü sonucuna vardık. Ayrıca önceki yılın Sempozyum Bildiriler Kitabı önsözünde Prof. Dr. Oğuz Karadeniz'in de belirttiği gibi "özellikle genç akademisyenlerin akademik yükseltme ve değerlendirmelerde puan kaygısıyla çalışmalarını daha yüksek puan getireceklerini düşündükleri sempozyum ve/veya dergilere gönderme eğilimlerinin" yüksek olması, bildiri sayısının düşük olmasına neden olan bir faktör olarak varlığını koruyor. Üstelik Akademik Teşvik Yönetmeliği'nde, hangi kritere dayanarak yapıldığı belli olmayan, bir düzenlemeyle ulusal düzeyde sunulmuş ve tam metin olarak yayınlamış bildirilerin teşvik ödeneği için gerekli olan puan hesaplamalarının dışında bırakılmış olması da bir başka nedeni oluşturmuş olabilir. Tüm bu koşullara rağmen bildiri özeti gönderen, bildirileri kabul edilen ve edilmeyen tüm akademisyenlere, araştırmacılara ve uygulamacılara ilgileri ve emekleri için en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu'nun 11 ayı aşan hazırlık süreci, "Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu" Bildiriler Kitabının Sempozyum öncesinde basılmasıyla noktalandı. Böylece, iki aşamalı değerlendirmeden geçen 5 hakemli bildiri ile davetli 3 konuşmacının bildirileri ve bir açılış bildirisi Sempozyum Kitabında yayımlandı ve tümü, Sempozyumda sunulup tartışıldı.

Sempozyumun hazırlık sürecinin her aşaması, gerçekleştirilmesi ve bildiriler kitabının basılarak yayımlanması az sayıda kurumun desteğini ve birçok kişinin de emeğini ortaklaştırması ile mümkün olabildi...

Başta, Sempozyumun mimarlarından olan Prof. Dr. Mesut Gülmez'i burada anmak gerekir.

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

Her ne kadar Mesut Gülmez Hocamız V. Sosyal İnsan Hakları Sempozyum Bildiriler Kitabı için kaleme aldığı Önsözde, Sempozyumların Düzenleme Kurullarında yer alarak yerine getirme çabası içinde olduğu görev(ler)den (özellikle kitabın yayına hazırlanması ve Sempozyum Sekreteryasına yardımcı olmak) bağışlanmayı dilemiş olsa da, en azından bu yılki Sempozyum hazırlık sürecinde de bu isteğinin fiilen gerçekleştiği söylenemez. Başlarken Düzenleme Kurulu'nda yer almamasına rağmen Sempozyumun hazırlık aşamasından bildiriler kitabının yayına hazırlanmasına kadar hemen her aşamada, en az diğer Düzenleme Kurulu üyeleri kadar, büyük bir çaba, uyum ve özveriyle çalıştığını belirtmeden geçemeyeceğim. Yeni ve bağımsız Düzenleme Kurulunun üyesi olma teklifimizi de geri çevirmeyerek katkısını sürdürdü. Bilgisine sürekli olarak başvurduğumuz Hocamız, uzun telefon konuşmalarında bizi sabırla dinlemiş, görüşlerini esirgememiş, düzeltmeleri ile de işimizi fazlasıyla kolaylaştırmıştır. Titizliği ve dakikliği ise hayranlık uyandırıcıydı. Bu yıl da Gülmez Hoca için, kendisinin deyişi ile "evdeki hesap çarşıya uymadı." Kendisine yardımları, katkıları ve emekleri için ne kadar teşekkür etssek azdır.

Sempozyumu düzenleme kararı aldığımız tarihten itibaren her aşamasında, özellikle sıkıntılı zamanlar yaşamalarına rağmen desteklerini ve katkılarını sunan Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu, Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu, Doç. Dr. Aziz Çelik, Doç. Dr. Mahmut Hakan Koçak ve Yrd. Doç. Dr. Derya Keskin'e;

Sempozyumun her aşamasında büyük bir uyum ve çaba içerisinde çalışan, Mesut Gülmez Hocadan feyz aldığını düşündüğüm dakikliği ve titizliği ile sekreteryanın iş yükünün büyük bir kısmını omuzlayan ve başarıyla yürüten Araştırma Görevlisi Feyza Turgay'a;

Gösterdikleri dayanışma ve verdikleri katkılar için tüm çalışma arkadaşlarıma;

Web sayfasında Sempozyumla ilgili duyuru, düzeltme, erteleme gibi birçok talebimizi anında karşılayan, bu süreçte her daim yanımızda hissettiğimiz Doç. Dr. Recep Kapaç'a;

8 | Bugüne kadar basılmış olan tüm Sempozyum Bildirileri kitaplarına destek verme ve katılım sağlama geleneğini devam ettirerek VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu Kitabının basımında harcanması dileğiyle sağladığı destek için İş Müfettişleri Derneği'ne;

VIII. SİHUS Kitabının yayınları arasında basılmasını kabul eden Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na,

Sempozyuma mekân sağlayan Birleşik Metal İş Sendikası'na;

Kitabın düzenlenmesinde ve basılmasında emeği geçen Talip Koçan ve Mehmet Kaya'ya;

Kitabın kapak tasarımını hazırlayan Selgin Zırhlı Kaplan'a,

Bilim Kurulu üyelerimize, davetli konuşmacılarımıza, Sempozyumumuza tebliğleri ile katılan ve oturumları yöneten değerli bilim insanlarına;

Teşekkür ediyor ve şükranlarımızı sunuyoruz.

Kuşkusuz, emeğiniz ve katkılarınız olmasaydı, bu Sempozyum gerçekleşmezdi.

Kocaeli - 04.10.2016

Doç. Dr. Betül Urhan

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu
Düzenleme Kurulu Başkanı

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Betül Urhan

5

İçindekiler

Sempozyum Duyurusu

I. Giriş	11
II. Sempozyumların Amaç, İlke ve İşlevleri	12
III. Sempozyumların Hukuksal Çerçevesi	14
IV. Sempozyum Konu Başlıkları	15
V. Sempozyum Ana Teması	18
VI. Bildiri Özet ve Tam Metinleri Yazım Kuralları	19
VII. Sempozyum Takvimi	26
VIII. Bildiri Özet ve Tam Metinlerini Değerlendirme İlkeleri	26
IX. Bilim Kurulu	26
X. Düzenleme Kurulu	28
XI. Sekreteryası – İletişim	28
XII. Yürütme Kurulu ve Sekreteryası	28
XIII. Hakem Değerlendirme Formu	30

Sempozyum Programı

31

Açılış Konuşması

33

Ahmet Selamoğlu, Düzenleme Kurulu Üyesi

Açılış Bildirisi

35

“İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Sanat”

37

Ahmet Makal

Davetli Konuşmacıların Bildirileri

59

“Sosyo-Ekonomik Hakların ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İstemlerinin Liberalizmle Sınava”

61

Meryem Koray

“Kadın Hakları Kuşatma Altında”

85

Yasemin Özdek

“Kadından Aileye Geçiş: AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”

111

Gülây Toksöz

Hakem Değerlendirmesinde “Kabule Değer” Bulunan Bildiriler	123
“Sosyal Hakların Edebiyatta Ele Alınışı: Yaşar Kemal Röportajları” <i>Gökhan Bulut / Çağrı Kaderoğlu Bulut</i>	125
“Refah Devletinin Kurucu Belgelerinde Kadının Adı Yok: Beveridge Raporunun Cinsiyetçi Karakteri” <i>Ayten Davutoğlu</i>	145
“Gelir Dağılımı Eşitsizliği İçin Bir ıkış Yolu: Sosyal Güvenlik Sistemi Politikalarını Feminist Kuramla Ele Almak” <i>Nursel Durmaz</i>	155
“alışma Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: İstihdam Yaratma Programları” <i>Özge İzdeş</i>	169
“Uluslararası Sendikal Harekete İlişkin Heteroseksüel-Hegemonik Bir Söylem Sorgulaması” <i>Ceyhun Güler</i>	185
“Sonsöz: Sempozyumları Kapatmıyorum, Kapatırmayacağım” <i>Mesut Gülmez</i>	201

SEMPOZYUM DUYURUSU

VIII. SOSYAL İNSAN HAKLARI ULUSAL SEMPOZYUMU

I. GİRİŞ

1980’li yıllardan beri tanık olunan küreselleşme ve neoliberal politikalar, yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler, ihlallerin ve hak kayıplarının alabildiğine yoğunlaştığı sosyal insan hakları konusunda da birçok tartışma ve yeni sorun alanlarının doğmasına yol açmıştır. Bu tartışma ve sorunlardan ana başlıklar olarak sıralanabilecek en önemlileri şunlardır: Sosyal insan haklarının tanımlanması ve insan haklarından sayılıp sayılmaması sorunu; insan haklarının bölünmezliği, bütünselliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleri; devletin sosyal insan hakları karşısındaki konumu ve üstlendiği olumlu edimi yerine getirme yükümlülüğünün anlam ve içeriği; uluslararası hukuk alanında güvenceye alınan sosyal insan hakları listesinin genişlemesi; uluslararası denetim ve koruma sistemlerinin yeni düzenlemelerle güçlendirilmesi, kişiler ve kesimler olarak genişleyen hak öznelerinin sosyal insan haklarından eylemli biçimde yararlanması, sosyal insan haklarının yargı organları önünde ileri sürülebilirliği, yargılanabilirliği ve dava edilebilirliği, Avrupa Birliği’nin İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne katılması vb.

11

Sosyal devletin geleneksel kazanımlarının yok edilmesi, kapitalistleşme olgusunun çeşitli olumsuzluklarından biri olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’deki tüm hak öznelerini de doğrudan etkilemekte ve tehdit etmektedir. Sosyal insan hakları karşıtı neoliberal yaklaşım ve uygulamaların ürünü olan bu olumsuz gelişmelerin çok yönlü neden ve etkilere sahip olması, “insan hakları olarak sosyal haklar”ın disiplinlerarası bir yaklaşımla evrensel değer ve ilkeler ile kural ve uygulamalar çerçevesinde ele alınıp incelenmesini ve tartışılmasını, sosyal insan hakları bilgi ve bilincinin geliştirilip güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu amaç ve düşüncelerle başlatılan Sosyal Haklar Sempozyumlarının “uluslararası” nitelikteki birincisini; 22–23 Ekim 2009 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Hizmetler Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin (AKSUM) öncülüğünde, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Belediye-İş Sendikası ve Mülkiyeliler Birliği Antalya Şubesi’nin destekleriyle, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü ve İş Müfettişleri Derneği düzenledi.

Kesintisiz sürdürülmesine önem verilen Sempozyumların “ulusal” düzeyde gerçekleştirilen ikincisi ise, 4–6 Kasım 2010 tarihleri arasında Petrol-İş Sendikası ve Tek Gıda-İş Sendikası ile İş Müfettişleri Derneği’nin destekleriyle, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü düzenledi.

“Uluslararası” düzeydeki Sempozyumların ikincisi olan III. Sempozyum, Avrupa Sosyal Şartı’nın 50. yıldönümü dolayısıyla 25–26 Ekim 2011 tarihlerinde Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından Kocaeli’nde düzenlendi. Sempozyum’un, Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyelerinin ve Sosyal Şart alanında uzman yabancı öğretim üyelerinin katılım ve katkısıyla işlenen “ana tema”sı, 18 Ekim 1961 tari-

hinde kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yıldönümü dolayısıyla "Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye" olarak belirlendi. III. SHUS, Petrol-İş, Koop-İş, TOLEYİS, Belediye-İş sendikaları ile İş Müfettişleri Derneği'nin destekleriyle gerçekleştirildi.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nün "ulusal" çapta düzenlediği IV. Sempozyum, 18-19 Ekim 2012 tarihlerinde yapıldı. Ana teması "Türkiye'de Sosyal Hak ve/ya da Çıkarları Koruma ve/ya da Geliştirme Amaçlı Grevler, Eylemler ve Direnişler" olan IV. Sempozyumun iki önemli özelliği, önceki Sempozyumlara verdiği desteği sürdüren Petrol-İş ve İş Müfettişleri Derneği'nin yanı sıra, dört sendikanın (Tes-İş, Türkiye Maden-İş, Eğitim-Sen, Tez Koop-İş'in) Muğla ve Yatağan şubeleri ile Türk Tabipler Birliği'nin Muğla Şubesinin "yerel" düzeydeki destekleriyle gerçekleştirilmiş ve ana temasına uygun olarak Yatağan'da düzenlenen "Özelleştirme ve Yatağan Direnişi" panelinin büyük bir katılım ve coşkuyla gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Sosyal Haklar Sempozyumlarının ilk beş yılının sonuncusu olan "sendikal haklar ve ihlaller" ana temalı "uluslararası" düzeydeki üçüncüsünü, 31 Ekim-1 Kasım 2013 tarihlerinde Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü düzenledi. Öncekilerden farklı olarak öğrencilerimizin ne yazık ki beklenen ilgiyi göstermedikleri V. Sempozyumun belirgin özelliklerinden biri, bir yandan sendikal katılımın, uluslararası ve ulusal düzeylerde çok güçlü ve en üst düzeyde gerçekleşmiş ve bunun Bölüm öğretim üyelerinden bir ekibin işçi sendikaları temsilcilerinin katılımıyla yaptıkları "Sendikal Hak İhlalleri, Bursa Örneği" araştırmasıyla daha da güçlendirilmiş olmasıdır.

12 | Sosyal Haklar Sempozyumlarının ikinci beş yılının birincisi olan ve başlangıçtan beri izlenen amaç, ilke ve çerçeve yönlerinden birinci beş yıl Sempozyumlarından farklı olmayan ve sosyal hakları "insan hakları perspektifinden" ele alıp inceleme ve tartışma yaklaşımımızı vurgulamak için ilkelerimizde değişiklik yapmaksızın yeni bir başlıkla düzenlenen VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu (SİHUS); 13-14 Kasım 2014 tarihlerinde Anadolu Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümünce "ulusal" düzeyde gerçekleştirildi. Öncekiler gibi disiplinlerarası bir yaklaşımla düzenlenen "çalışma hakkı" ana temalı VI. SİHUS'ta da sendikal katılım en üst düzeyde sağlandı.

Ana teması "sosyal koruma ve sosyal güvenlik" olan uluslararası düzeydeki sempozyumların dördüncüsü olan VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu ise, 10-11 Aralık 2015 tarihlerinde, ikinci kez Pamukkale Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümünün ev sahipliğinde gerçekleştirildi. Sempozyumun "Denizli ve Sosyal Hak İhlalleri" oturumunda, sağlık ve akademiye sendikalaşma hakları ile hak ihlallerine karşı hak aramama konularında bildiriler sunuldu.

VIII. SİHUS, 25-26 Ekim 2016 tarihlerinde Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından Kocaeli'nde düzenlenecektir. Sempozyumunu "ana tema"ısı, "**Sosyal İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet**" olarak belirlendi.

Bu yıl ilk kez, Sempozyuma sunulacak bildiri konuları arasına, edebiyat ve sanat dünyası akademisyen ve yazarlarının yanı sıra başka alanlardaki meslektaşlarımızın da ilgisini çekeceğini düşündüğümüz, sanatın tüm dallarını kapsamak üzere yeni bir konu ekledik: "**Sanat ve Sosyal İnsan Hakları.**"

II. SEMPOZYUMLARIN AMAÇ, İLKE VE İŞLEVLERİ

Her yıl düzenli olarak yapılması hedeflenen Sosyal İnsan Hakları Sempozyumlarına, benimsenen ve özenle izlenen amaç, ilke ve işlevlerini gerçekleştiribilmesi yolunda, bir insan hakkı olarak sosyal hakların "disiplinlerarası" niteliği ve insan haklarının bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleri yönlendirici olmaktadır. Bu doğrultuda, Sosyal Haklar Sempozyumları; sosyal politika, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, iş hukuku, anayasa hukuku, kamu hukuku, siyaset bilimi, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler, felsefe, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmetler, iletişim, tıp (halk sağlığı), psikoloji gibi farklı disiplinlerde çalışan akademisyen ve uygulayıcıların bir araya gelerek bilgi, birikim ve deneyimlerini paylaştıkları, sosyal hakların çeşitli boyutlarını fark-

lı yaklaşımlarla tartıştıkları, disiplinlerarası bir “yıllık buluşma” niteliğinde gerçekleşmektedir.

Sempozyumların;

- Üretilmesine fırsat vereceği bilgi ve deneyimlerin bilimsel düzeyde tartışılmasına,
- Tartışmaların ortaya çıkardığı sonuçların, ilgili sivil ve resmi örgüt, kurum ve kuruluşlar ile paylaşılmasına,
- Hukuk ve uygulamadan kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik somut önerilerin ortaya konulmasına,
- Sempozyum bildirilerinin yayımlanmasıyla, sosyal insan hakları alanındaki bilimsel bilgi birikiminin artırılmasına ve alan yazınının zenginleştirilmesine,
- Sosyal insan haklarının eşitlik koşulları içinde eylemli kullanımını sağlamak üzere hak öznelerinin bilgi ve bilinç düzeyinin geliştirilmesine,
- Toplumda farkındalıkların oluşturulmasına,

Katkıda bulunması amaçlanmakta; kısacası Sempozyumların, sosyal adaletsizlik ve eşitsizliklerin giderilerek etkin ve işlevsel sosyal devletin gerçekleştirilmesine olanak ve ortam sağlayan bilimsel bir platform olması hedeflenmektedir.

Sempozyumlar; dar anlamda “bağımlı çalışanlar” ile sınırlı olmayan bir yaklaşımı benimsemekte, sosyal haklar alanındaki insan hakları ulusalüstü ortak hukuku ile ulusal hukukun belirlediği çerçeveyi temel almaktadır.

Sempozyumlar; genel olarak ve ülkemiz özelinde, sosyal hakların “teorik ve pratik” boyutlarını, tarihsel ve güncel yönlerini, bu alandaki gelişme ve yetersizlikleri, hukuk ve uygulamadaki sorunları kapsayan bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasını amaçlamaktadır.

Özetle, Sosyal İnsan Hakları Sempozyumlarının amaç, ilke ve işlevlerini, öncelik sırası gözetmeksizin sıralamak gerekirse:

- Sempozyumlar; sosyal insan haklarını gündeme taşıma ve gündemde tutmanın araçlarından biri olarak, akademisyenler ve akademik kuşaklar, farklı disiplinler, uzmanlar, çalışma bürokratları, sendikacılar ve uygulayıcılar arasında etkileşimin ve yeni ortak sentezlere erişme arayışının gerçekleştiği, bilgi ve birikimler ile deneyimlerin paylaşıldığı bilimsel bir ortam olmalıdır;
- Sempozyumların; katılımcılar, sunulacak bildiri özet ve tam metinleri ile hakem değerlendirmeleri açılarından “disiplinlerarası” olma özelliğinin sağlanmasına ve sürdürülmesine özen gösterilmelidir;
- Sempozyumlarda, madalyonun olumlu ve olumsuz yönleri, hukuk ve uygulama ile kuramsal ve tarihsel boyutlar, haklar ve haksızlıklar, hak ihlalleri, özgür ve özerk sendika ve toplu pazarlık düzenine müdahaleler, yasal ve yönetsel düzenlemeler, tasarı ve taslaklar, ilk derece ve yüksek yargı yerleri kararları, farklı nitelik ve yapıdaki uluslararası denetim ve koruma organlarının kararları birlikte kapsanmalıdır;
- Sempozyumlarda, özellikle henüz araştırma, inceleme ve yayın konusu olmayan – uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel nitelikli– konu, uygulama ve sorunlara yönelik yeni ve özgün çalışmalar ve alan araştırmaları özendirilmelidir;
- Sempozyumlara sunulmak üzere yapılan araştırma, inceleme ve daha önce yayımlanmamış olma anlamında özgün bildirilerin, uluslararası ve ulusal insan hakları kaynaklarından da yararlanarak “*insan hakları perspektifi*”nden hazırlanması ve bu noktanın, bildiri özetleri ile tam metinlerinin Bilim Kurulu üyelerince değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması konusunda özen ve titizlik gösterilmelidir;
- Sempozyumlar; sosyal insan haklarının disiplinlerarası niteliği temel alınarak belirlenen geniş bir konular yelpazesinde katılımı amaçlamakla birlikte, her yıl “ana tema” olarak

belirlenecek ağırlıklı bir konuda yetkin ve uzman akademisyenlerin katkısıyla derinlemesine inceleme, araştırma ve tartışma olanağı yaratmalıdır;

- Sempozyumlar; öğrencilere ve tüm hak öznelerine yönelik “eğitim” işlevini yerine getirerek sosyal insan haklarına ilişkin bilgi ve bilincin yükseltilmesine katkı yapmayı amaçlamalıdır. Bu bağlamda, yıllık Sempozyum toplantılarının düzenlenmesi dışında, öncelikle Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin programlarında, sosyal haklar öğretimine yer verilmesini ve duyarlı genç akademisyenlerin yetiştirilmesini sağlamak üzere, bu amacın gerçekleştirilmesine çaba gösterilmelidir.

III. SEMPOZYUMLARIN HUKUKSAL ÇERÇEVESİ

“İnsan Hakları” olarak sosyal hakların “uluslararası” hukuksal çerçevesinin belirlenmesinde, “insan haklarına saygılı ve dayalı devlet” ilkesinin yanı sıra, özellikle Anayasa’nın 90. maddesinin son fıkrasında yapılan düzenleme temel alınmalıdır.

Sosyal haklar, genel olarak insan hakları gibi, bu maddede öngörülen anayasal koşullar yerine getirilerek “usulüne göre yürürlüğe konulan”, kısacası onaylanan ve böylece iç hukuk düzeninde “ulusalüstü” bir hukuksal değer ve etki kazandırılan uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle hukuksal güvenceye alınmıştır. Dolayısıyla, onaylanmış sosyal insan hakları sözleşmelerinin, farklı (daha geri ve az güvenceli) kurallar içeren yasalara öncelik tanınarak doğrudan ve kendiliğinden uygulanması (yasaların değil sözleşmelerin esas alınması), Anayasa gereğidir. Bu düzenleme, sağlanan korumanın İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin güvenceye aldığı haklarla sınırlı olmasına karşın, Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkının tanınmasından başlayarak işlevsellik kazanıp somutlaşmıştır.

14 | Bildirge, sözleşme, tavsiye, antlaşma, şart, karar, sonuç vb. uluslararası belgelerin oluşturduğu “pozitif hukuk” kaynaklarının yanı sıra, bu sözleşmelere uyulmasını denetlemekle yetkili organlar ile uygulamadaki ihlalleri onay koşulu aranmaksızın bireysel ve / ya da toplu (kolektif) yakınmalar / şikayetler üzerine izleyen ve soruşturan uluslararası koruma mekanizmalarının içtihat nitelikli kararları ile genel yorum / genel gözlem nitelikli raporlarından oluşan “ortak hukuk”, çok kapsamlı ve zengin bir “ulusalüstü hukuksal çerçeve” oluşturmaktadır. Örneğin, tümü sosyal insan haklarıyla ilgili Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerinin yanı sıra, özellikle Birleşmiş Milletler’ce 1966’da kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Avrupa Konseyi’nce 1996’da kabul edilen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, bu uluslararası hukuksal çerçeve ve güvencenin sosyal insan hakları alanındaki en temel yazılı belgeleridir. Geleneksel insan haklarını güvenceye almasına karşın İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin bu alandaki ve özellikle sendikal haklara ilişkin kararları da unutulması gereken “yargısal” nitelikli kaynaklardır. Kuşkusuz, Lizbon Antlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle Avrupa Birliği’nin sosyal boyutunu güçlendiren Temel Haklar Şartı da, ülkemizin tam üyelik süreci bağlamında sosyal insan hakları hukukunun uluslararası hukuka uyumunun sağlanmasında göz ardı edemeyeceği bir belgedir.

Anayasa da, temel amacı “herkese insan onuruna yaraşan asgari bir yaşam düzeyi sağlamak” olan “sosyal devlet” ilkesini benimsemiştir (m. 2). Devletin temel amaç ve görevi ise; “değiştirilemez” nitelikli bu anayasal ilkeye koşut olarak, “... kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” biçiminde tanımlanmıştır (m. 5). Ayrıca, Başlangıç bölümünde yer alan değiştirilemez ilkelere biri de, “... Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma”dır ve çoğu kez göz ardı edilen bu ilke, Anayasa’nın güvenceye bağladığı “sosyal insan hakları” için de geçerlidir. Bu çerçevede, Anayasa’nın çeşitli maddelerinde insana yakışır yaşam düzeyinin asgari gerekleri olan ve aynı zamanda temel insan hakları arasında yer aldığına kuşku bulunmayan çeşitli sosyal haklar, belirtilen uluslararası hukuksal çerçeveyle bağdaşmayan ve 2010 değişikliklerinden sonra

da varlığını sürdüren önemli kısıtlama ve yasaklara da yer verilerek tanınıp düzenlenmiştir. Bunlar arasında; örneğin çalışma hakkı (m. 49), çalışma koşulları ve dinlenme hakkı; sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları (m. 51-54); adil ücret hakkı (m. 55), sosyal güvenlik hakkı (m. 60), sağlık hakkı (m. 56), konut hakkı (m. 57), eğitim hakkı (m. 42) bulunmaktadır.

İçeriği ve “olmazsa olmaz” nitelikteki araçları ulusalüstü insan hakları hukuku ve Anayasa ile belirlenmiş olan etkin ve işlevsel sosyal devletin, sosyal insan haklarının “eşitlik ve sosyal adalet gereklerince” eylemli olarak kullanımını ülkede yaşayan herkes için güvenceye alması ve tüm hak öznelerinin somut biçimde yararlanmalarını sağlaması gerekir. Devletin “mali kaynaklarının yetersizliği”, sosyal devleti çağdaş kurumlarıyla gerçekleştirmekten kaçınmanın gerekçesi olamaz, olmamalıdır. Ulusalüstü ortak hukukun evrensel değerleri ile asgari ilke ve kurallarına uygun olarak, sosyal insan haklarından eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkeleri gözetilerek, toplumsal cinsiyet yaklaşımıyla somut ve eylemli biçimde yararlanılmasını sağlamak amacıyla düzenli ve sistemli politikalar belirlenmeli, somut ve olumlu sonuçlar ortaya koyan, düzenli ve kesintisiz biçimde “ilerlemeler sağlayan” uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

Sosyal İnsan Hakları Sempozyumlarına sunulan bildirilerin derlenip Sempozyumlarla eşzamanlı olarak yayımlandığı kitaplar; bu alandaki yazına katkısının yanı sıra, ulusal hukukumuzun ayrılmaz ve ona üstün tutulan bir parçası olan sosyal insan hakları uluslararası ortak hukukunun birikimleri ışığında izlenmesi gereken politikalar, yapılması gereken hukuksal düzenlemeler, gerçekleştirilmesi gereken uygulamalar ve hak ihlallerinin önlenmesi için göz ardı edilemeyecek kaynaklardır.

IV. SEMPOZYUM KONU BAŞLIKLARI

1. Kuramlar, Öğretiler, Düşünsel Akımlar ve Sosyal İnsan Hakları

- Sosyal İnsan Hakları Öğretisinde Kuramsal Tartışmalar ve Gelişmeler
- Sosyal İnsan Hakları Düşüncesinin Dünü ve Bugünü
- Kavram ve Hak Olarak Sosyal İnsan Hakları
- Kuram ve Uygulama Boyutlarıyla Türkiyede Sosyal İnsan Hakları
- Sosyal Devlet ve Sosyal İnsan Hakları
- Sosyal Politika ve Sosyal İnsan Hakları
- Sosyal İnsan Haklarının Sınırlanması Sorunu
- Demokrasi ve Sosyal İnsan Hakları

2. Küreselleşme, Sosyal İnsan Hakları ve Hak İhlalleri

- Sosyal İnsan Haklarından Yararlanmada Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı
- İşsizlik ve Sosyal İnsan Hakları
- Çalışan Yoksullar ve Sosyal İnsan Hakları
- Kayıtdışı İstihdam ve Sosyal İnsan Hakları
- Taşeronlaşma ve Sosyal İnsan Hakları
- Özelleştirmeler ve Sosyal İnsan Hakları
- Gelir Dağılımı ve Sosyal İnsan Hakları
- Mali Politikalar (Bütçe) ve Sosyal İnsan Hakları
- Vergi Politikaları ve Sosyal İnsan Hakları
- Sosyal Harcamalar ve Sosyal İnsan Hakları
- Sağlık Politikaları ve Sosyal İnsan Hakları
- Sosyal Hizmetler ve Sosyal İnsan Hakları
- Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırmaları

3. Sosyal İnsan Haklarında Yeni Sorun Alanları

- Bilişim ve İletişim Teknolojileri ve Sosyal İnsan Hakları

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

- Yasama Tekniğinde Dönüşüm ve Sosyal İnsan Hakları
- Yönetimde Yeniden Yapılanma Programları ve Sosyal İnsan Hakları
- Kamu Personel Politikaları ve Sosyal İnsan Hakları
- Yerel Yönetimler, Sosyal Politika ve Sosyal İnsan Hakları
- Yargı Organları ve Sosyal İnsan Hakları
- Medya ve Sosyal Haklar
- Sosyal İnsan Hakkı İhlali Olarak İş Kazaları
- Sosyal İnsan Hakkı İhlali Olarak Meslek Hastalıkları
- Sosyal İnsan Hakkı Olarak İş Sağlığı ve Güvenliği
- Yoksulluk, Sosyal Dışlanma ve Sosyal Haklar
- Kentsel Dönüşüm ve Sosyal İnsan Hakkı İhlalleri
- Türkiye'de Çalışma Yaşamında (işletmede / işyerinde) Bilgilenme ve Danışılma Hakkı ve Sosyal İnsan Hakları
- Uluslararası Sermaye Kuruluşları ve Sosyal İnsan Hakları

4. Elverişsiz Durumdaki Gruplar ve Türkiye'de Sosyal İnsan Hakları

- Göçmenler ve Sosyal İnsan Hakları
- Yaşlılar ve Sosyal İnsan Hakları
- Çocuklar / Çocuk Emegi ve Sosyal İnsan Hakları
- Engelliler ve Sosyal İnsan Hakları
- Yoksullar ve Sosyal İnsan Hakları
- Yabancılar ve Sosyal İnsan Hakları
- Mülteciler ve Sosyal İnsan Hakları
- Azınlıklar ve Sosyal İnsan Hakları
- Romanlar / Çingeneler ve Sosyal İnsan Hakları
- Farklı Cinsel Kimlikli ve Yönelimli Kişiler ve Sosyal İnsan Hakları

16

5. Kadınlar ve Sosyal İnsan Hakları / İhlaller (Ana tema)

- Sosyal İnsan Haklarından Yararlanmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık Yasağı
- Ulusal Hukukta ve Uygulamada Durum ve Sorunlar
- Uluslararası ve Ulusalüstü Hukukta ve Türkiye'de Durum ve Sorunlar
- Kadın Emegi ve Sosyal İnsan Hakları
- Kadın Örgütleri ve Sosyal İnsan Hakları
- Sendikalar ve Kadınların İnsan Hakları

6. Sosyal İnsan Haklarının Doğrudan Uygulanabilirliği, Yargılanabilirliği ve Dava Edilebilirliği Sorunu: Öğreti, Yargı Kararları ve Uluslararası Denetim Organlarının Kararları

- Yabancı Ülkelerde Durum: Öğreti, Araştırmalar ve Yargı Kararları
- Türkiye'de Durum: Öğreti, Araştırma ve Çalışmalar (Uygulamadan Örnekler)
- Karşılaştırmalı Hukuktan Bazı Ülke Örnekleri
- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarındaki Yaklaşım
- Birleşmiş Milletler Denetim Organları Kararlarındaki Yaklaşım
- Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararlarındaki Yaklaşım
- İşçi ve Kamu Görevlileri Sendikalarının Açtıkları Davalar ve Sosyal İnsan Haklarının Dava Edilebilirliği / Yargılanabilirliği
- Türkiye'de Yargı Kararlarının Yaklaşımı: Anayasa Mahkemesi (bireysel başvuru kararları dahil), Yargıtay, Danıştay ve İlk Derece Mahkemelerin Kararlarındaki Yaklaşım(lar)

7. Sosyal İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve Denetimi Yöntemleri: Türkiye'nin

Durumu ve Pozitif Hukukun Gelişimine Katlısı

- Uluslararası Çalışma Örgütü Koruma ve Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- Birleşmiş Milletler Koruma ve Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- Avrupa Konseyi Koruma ve Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- “Üye Devlet” Temelli ve Onay Koşulsuz Uluslararası Koruma ve Denetim Yöntemleri
- İşçi Sendikaları ve Uluslararası Koruma ve Denetim Yöntemleri
- Kamu Çalışanları Sendikaları ve Uluslararası Koruma ve Denetim Yöntemleri
- İşveren Sendikaları ve Uluslararası Koruma ve Denetim Yöntemleri

8. Sosyal İnsan Hakları İçin İnsan Hakları Eğitimi

- İnsan Hakları Eğitiminin Sosyal İnsan Hakları Açısından Önemi
- Sosyal İnsan Hakları Eğitimi ve Hedef Kitleler (işçiler, işsizler, kamu görevlileri, emekliler, çalışan kadınlar, vb.)
- Ailede ve Okulda Sosyal İnsan Hakları Eğitimi
- Kadın Örgütleri ve Sosyal İnsan Hakları Eğitimi
- İşçi Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal İnsan Hakları
- Kamu Çalışanları Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal İnsan Hakları
- Kamu İşveren(ler)inin Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal İnsan Hakları
- İşveren Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal İnsan Hakları
- Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal İnsan Hakları

9. Uluslararası Sendikalar ve Türkiye’de Sosyal İnsan Hakları / Hak İhlalleri

- Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC/CSI): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal İnsan Hakları ve İhlaller
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC/CES): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal İnsan Hakları ve İhlaller
- Avrupa Sanayi Sendikaları Küresel Birliği (IndustriAll) ve Sosyal İnsan Hakları ve İhlaller
- Kamu Hizmetleri Uluslararası Federasyonu (PSI/ISP): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal İnsan Hakları ve İhlaller
- Eğitim Enternasyonali (IE/EI): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal İnsan Hakları ve İhlaller
- Uluslararası (Evrensel ve/veya Bölgesel) İnsan Hakları Kuruluşları: Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal İnsan Hakları ve İhlaller

10. Bazı Sosyal Haklar ve Uygulamada Durum

- Çalışma Hakkı ve İhlaller
- İşsizlik ve Sosyal İnsan Haklarından Yoksunluk
- İşten Çıkarmaya Karşı Korunma Hakkı ve İhlaller
- Adil Ücret ve Çalışma Koşulları Hakları ve İhlaller
- Sendika, Toplu Sözleşme ve Grevi de Kapsayan Toplu Eylem Hakları ve İhlaller
- Eğitim ve Mesleksi Eğitim Hakları ve İhlaller
- Sosyal Güvenlik Hakkı ve İhlaller
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ve İhlaller
- Sosyal Yardım Hakkı ve İhlaller
- Sosyal Hizmetlerden Yararlanma Hakkı ve İhlaller
- Sağlık Hakkı ve İhlaller
- İlaça Erişme Hakkı
- Beslenme Hakkı ve İhlaller
- Konut / Barınma Hakkı ve İhlaller
- Yoksulluktan Kurtulma Hakkı ve İhlaller
- Açlığa Karşı Korunma Hakkı ve İhlaller

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

- İş Denetim ve Teftişlerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Sosyal İnsan Hakları
- Türkiye’de İnsan Hakları Kurulları ve Sosyal İnsan Hakları İhlalleri

11. Sosyal Hak ve Çıkarları Korumaya, Geliştirmeye ve Gerçekleştirmeye Yönelik Bireysel ve Toplu Mücadeleler: Grevler, Eylemler ve Direnişler

- Çalışma Hakkı ve İş Güvencesi İçin Grev, Eylem ve Direnişler
- Sendikal Haklar İçin Grev, Eylem ve Direnişler
- İşçi Sendikalarının Kararlarıyla Gerçekleştirilen Grev, Eylem ve Direnişler
- Kamu Görevlisi Sendikalarının Kararlarıyla Gerçekleştirilen Grev, Eylem ve Direnişler
- Tek Kişilik (Bireysel) Eylem ve Direnişler
- Dayanışma Grev, Eylem ve Direnişleri
- Emeklilerin Eylem ve Direnişleri
- İşsizlerin Eylem ve Direnişleri
- Güvencesizlerin Eylem ve Direnişleri
- Üreticilerin Eylem ve Direnişleri
- Öğrencilerin Eylem ve Direnişleri
- Gösteriler ve Yürüyüşler
- Emek Platformları

12. Sanat ve Sosyal İnsan Hakları (Türkiye’de ve Dünyada)

- Edebiyat: Roman, Öykü, Şiir, Deneme, vb.
- Sahne Sanatları: Tiyatro, Bale, Dans, Opera
- Görsel Sanatlar: Sinema, Animasyon, Fotoğraf
- Güzel Sanatlar: Resim, Heykel, Seramik
- Müzik: Sanat Müziği, Popüler Müzik, Geleneksel Müzik
- Sanat Akımlarında Sosyal İnsan Hakları: Romantizm, Gerçekçilik, Natüralizm, Gerçeküstüçülük, Postmodern akımlar, vb.

13. Panel / Genel Tartışma (Olası Konular)

- Türkiye’de Güncel Sosyal İnsan Hakları Sorunları: Gelişmeler, Yasal Düzenlemeler, Uygulamalar, Yargı Kararları, İhlaller vb.

V. SEMPOZYUM ANA TEMASI

VIII. Sempozyumun ana teması; gerek ulusal ve uluslararası, gerekse kuramsal, tarihsel, felsefi, sosyolojik, hukuksal, siyasal, sosyal, ekonomik, eylemsel vb. boyutlarıyla, “*Sosyal İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet*” olarak belirlendi.

Sosyal insan haklarının eylemli olarak kullanılması, başka bir anlatımla sosyal hak öznelere bakımından somut uygulama alanı bulabilmesi, toplumsal olarak kurulan cinsiyetler arasındaki hiyerarşiden doğrudan etkilenir. Bu bağlamda ortaya çıkan ve sosyal insan hakları alanında özellikle uygulamada görülen eşitsizliklerin toplumsal cinsiyet merceğinden incelenmesi önem kazanır. Toplumsal cinsiyet merceği, cinsiyetsizmiş gibi görünen genelleştirilmiş her sosyal hakkın, esasında erkekliği norm olarak ele alan bir anlayış üzerinden şekillendiğini göstermesi bakımından işlevsel bir kavramsallaştırma sunar. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri göz önünde bulundurulmadan, kadın ve erkeğin aynı olduğu varsayımı üzerinden oluşturulan eşitlik anlayışının kadınlar ve erkekler arasında süregelen eşitsizliklerin hem önemli bir nedenini oluşturduğu hem de toplumsal cinsiyete dayalı değerleri pekiştirdiği söylenmelidir. Sosyal insan haklarının toplumsal cinsiyet boyutuyla ele alınmasının, sosyal risklerin ve sosyal insan haklarının kadınlar ve erkekler açısından yeniden tanımlanarak kullanılabilir ve uygulanabilir olması açısından önemli bir tartışma çerçevesi sunacağına inanmaktayız. Gerçekleştirilecek olan “*Sosyal İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet*” ana temalı sempozyumun, sosyal insan hakları alanında görülen eşitsiz-

likleri tanımlamada ve anlamada ihtiyaç duyulan kavramsal çerçeveyi sağlayacak disiplinlerarası bir tartışmaya olanak vereceğini umuyoruz.

Ana tema dışında sosyal insan hakları ile ilgili diğer konularda da bildiri kabul edilmektedir.

Ana temanın alt başlıkları, örnek olmak üzere şunlardır:

- Sosyal İnsan Haklarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği / Eşitsizliği Sorunu
- Yüksek Yargı Organları (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay) Kararlarında Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı
- Uluslararası (BM, UÇÖ, AK, AB vb.) Koruma ve Denetim Organları Kararlarında Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı
- Siyasal Partiler ve Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı
- AKP Hükümetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Alanındaki Politika ve Uygulamaları
- Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Özel Kesim İşverenleri ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Kamu Yönetimi ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Çalışma Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Eğitim Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Sendikal Haklar ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Sosyal Güvenlik Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Toplumsal Cinsiyet Alanında Yeni Yasal Düzenlemeler, Gelişmeler, Uygulamalar ve Sorunlar
- Sanat ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu
- Sağlık Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu

VI. BİLDİRİ ÖZET VE TAM METİNLERİ YAZIM KURALLARI

A. GENEL BİLGİLER

Bildiri özeti, Microsoft Word formatında, aşağıdaki kurallara uygun olarak, *kaynakça hariç*, 500 sözcük olmalıdır. Bildiri özetine kesinlikle kaynakça eklenmemelidir.

Bildiri tam metni, Microsoft Word formatında, aşağıdaki kurallara uygun olarak, *kaynakça hariç*, en fazla 6000 sözcük olmalıdır.

Bildiri tam metninin başlık ve yazar bilgilerinin altına konulması gereken Türkçe Özet ve İngilizce *Abstract*, her biri için en fazla 200 sözcük olmalıdır.

Bildiri özetinin sonuna, ayrı bir sayfada en fazla 100 sözcükten oluşan bir *akademik özgeçmiş* eklenmelidir.

Bildiri özet ve tam metinleri Türkçe olacaktır.

1. Sayfa Boyutu ve Kenar Boşlukları

A4 sayfa boyutu kullanılmalı ve kenar boşlukları aşağıdaki gibi ayarlanmalıdır:

Sol boşluk: 3 cm, Sağ boşluk: 2,5 cm

Üst boşluk: 2,50 cm, Alt boşluk: 2,50 cm

2. Yazı Tipi, Punto ve Satır Aralığı

Bildiri özeti ve bildiri tam metni, tüm başlıklar ve kaynakça da dahil olmak üzere, Times New Roman yazı tipinde, 12 punto (dipnotlar 10 punto) ile ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Metin içinde vurgu yapılmak istenen sözcük, ifade ve cümlelerde ilke olarak *italik* yazı tipi kullanılmalı, zorunlu olmadıkça kalın ve altı çizili yazı tipine başvurulmamalıdır.

Normal ve *Dipnot/ Footnote* biçemleri dışında, Microsoft Word programının biçem/ style menüleri kullanılarak metnin herhangi bir kısmına hiçbir özel biçem/ style uygulanmamalıdır.

3. Yazı Gövdesi

Bildiri özeti ve bildiri tam metni, soldan ve sağdan hizalanmış olarak yazılmalı, paragraflar ara-

sında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Paragraf başlarına ilk satırı içeriden başlatmaya yönelik herhangi bir boşluk konulmamalıdır.

Metin içinde başka kaynaklardan yapılacak doğrudan alıntılar iki cümleden fazlaysa, tırnak kullanmaksızın *ayrı bir pasaj* olarak verilmeli ve ana metinden ayırıldıysa için alıntı pasaj bütün olarak soldan 1 cm içeride konumlandırılmalıdır.

Sayfa altına konulması zorunlu görülen dipnotlar, 1'den başlayarak yazı sonuna kadar kesintisiz olarak numaralanmalıdır.

Kaynakça kısmındaki her kaynak tek ve ayrı bir paragraf olarak yazılmalı ve bu paragraflarda ilk satırı izleyen satırlar soldan 1 cm içeride *asılı* bırakılmalıdır.

4. Başlıklar

Bildiri özeti ve bildiri tam metninin *ana başlığı*, tümü büyük harflerle, kalın ve ilk sayfanın başında ortadan hizalanmış olmalıdır. Yazar(lar) ve çalışılan kurum(lar), başlığın altında ikinci satırdan başlayacak şekilde kalın yazılmalı ve ortadan hizalanmalıdır. Yazar adlarının yanında Dr. veya Yrd. Doç. vb. akademik unvanlar kullanılmamalıdır.

Yazı içindeki *birincil başlıklar*, tümü büyük harflerle, kalın; *ikincil başlıklar*, ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, kalın; *daha alt düzeydeki başlıklar* ise, sırasıyla, ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, kalın, italik ve ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, italik 12 punto olarak yazılmalıdır.

Metin içindeki başlıkların numaralandırılmasında, aşağıdaki kademelendirme sistemi kullanılmalıdır:

I. / II. / III. BAŞLIK

1. / 2. / 3. Başlık

a. / b. / c. Başlık

aa. / bb. / cc. Başlık

Giriş, Sonuç ve Kaynakça, *birincil başlık* statüsündedir, ancak numaralandırılmayacaktır.

A. KAYNAKÇA

Kaynakça, bildiri özeti ve bildiri tam metninin sonunda ayrı bir sayfadan başlatılmalıdır.

Kitap, makale ve yazı başlıklarının yazımında, bağlaçlar dışındaki tüm sözcükler büyük harfle başlanmalıdır.

Kaynakçada, yalnızca yazıda (özet ya da tam metinde) gönderme yapılan çalışmalar yer almalı ve bu çalışmaların her biri, aşağıda 9. ve 10. maddelerde belirtilen durumlar dışında, kaynakçaya konulmalıdır.

Kaynaklar, kitaplar ve makaleler ayrılmaksızın, yazarların soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. Aynı yazarın birden fazla çalışması kaynakçada yer alıyorsa, bunlar en son / yeni tarihli olandan geriye / eskiye doğru giderek sıralanmalıdır.

Kullanılan kaynak kitabın ilk baskısı değilse, kaçınıcı baskı olduğu ve belirtilmişse baskının yapıldığı "ay" künyenin sonunda belirtilmelidir.

Aynı yazarın aynı yıl yayınlanmış birden fazla çalışması varsa, bunlar yayın yıllarının hemen yanına a, b, c gibi küçük harfler eklenerek birbirinden ayrılmalıdır.

Aynı yazara ait kaynakların tümünde, baştaki yazar soyadı ve adı tam olarak yazılmalı, yineleme belirtmeye yönelik olarak yazar soyadı ve adı yerine çizgi koyma ya da boş bırakma gibi uygulamalara gidilmemelidir.

İki veya daha fazla yazarı olan kaynakların yazımında, ilk yazardan sonrakilerin (derleme kitap içindeki makale künyelerinde derleyenlerin) *tümü*, "ad" ve "soyad" sırasıyla yazılmalıdır.

Çeviri kitaplarda, en sonda parantez içinde Türkçeye çevirenin adı ve soyadı önüne "çev." ibaresi eklenerek belirtilmelidir. Derleme kitaplardaki ve dergilerdeki makaleler için çevirmeni belirtmeye gerek yoktur.

Kaynakçada yer alan, Türkçeden başka dillerde yazılmış kitapların Türkçe çevirileri de var-

sa, bunların da kaynağın sonunda köşeli parantez içinde belirtilmesi yararlı olacaktır.

Kitap, dergi, bülten vb. yayın adlarının vurgulanması için *italik* yazı biçimi, makale ve diğer yazılar (başlıkları) için ise tırnak içine alma uygulaması kullanılmalı, kalın ve altı çizili yazı biçimleri kullanılmamalıdır.

Kaynakların yazım tekniğiyle ilgili *örnekler* aşağıda verilmektedir.

1. Kitaplar

Arrighi, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein (1995) *Sistem Karşıtı Hareketler*, İstanbul: Metis Yayınları (çev. Celal A. Kanat, Bülent Somay, Semih Sökmen).

Boratav, Korkut (1995) *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Harvey, David (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell [*Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis Yayınları, 1997, çev. Sungur Savran].

Harvey, David (1985a) *The Urbanization of Capital*, Oxford: Blackwell.

Harvey, David (1985b) *Consciousness and Urban Experience*, Oxford: Blackwell.

İşık, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yazarı olmayan kitaplar, aşağıda olduğu gibi yayınlayan kuruluşun adı yazılarak gösterilir:

TBB (2007) *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi*, Geliştirilmiş, Gerekçeli Yeni Metin, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, Kasım.

2. Derleme Kitaplar

Köse, Ahmet H., Fikret Şenses ve Erinç Yeldan (der.) (2003) *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel'e Armağan)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

3. Derleme Kitap İçindeki Makaleler

Somel, Cem (2003) "Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme", Ahmet H. Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan (der.) *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel'e Armağan)* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bir derleme kitaptan yalnızca tek bir makaleden yararlanılmışsa, makalenin künyesi yukarıdaki gibi yazılabilir. Bu durumda, derleme kitabın kendisini kaynakçaya ayrıca koymaya gerek yoktur. Aynı derleme kitabın içinde yer alan birden çok makaleden yararlanılmışsa, derleme kitabın kendisi kaynakçaya konulmalı, makaleler de kaynakçaya şu şekilde yazmalıdır:

Somel, Cem (2003) "Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme", Köse vd. (der.) (2003) içinde.

4. Derleyen(ler)i Olmayan Derleme Kitaplar ve İçindeki Makaleler

Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV, Bildiriler (2012) İstanbul: Petrol-İş.

Gülmez, Mesut (2012) "Sosyal Haklarda 'Yeni' Değil 'İleri' Anayasa", *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV, Bildiriler* içinde, İstanbul: Petrol-İş.

5. Dergilerdeki Makaleler

a. *Yalnızca sayı numarası (parantez içinde) belirtilebilecek durumlar:*

Ayata, Sencer (1988) "Kentsel Orta Sınıf Ailelerde Statü Yarışması ve Salon Kullanımı", *Toplum ve Bilim*, (42).

b. *Hem cilt numarası (önce ve parantezsiz) hem de sayı numarası (sonra, parantez içinde) belirtilebilecek durumlar:*

Dursun, Çiler (2003) "İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması", *SBF Dergisi*, 58 (4).

6. Tezler ve Yayınlanmamış Çalışmalar

Şen, M. (1992) Development of the Big Bourgeoisie in Turkey, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Ankara.

7. Basılı Gazetelerdeki İmzalı Yazılar

Mert, Nuray (2004) “Üçüncü Dünya Demokratlığı”, *Radikal*, 9 Mart.

8. Aktüel Dergilerdeki İmzalı Yazılar

Şık, Ahmet (2010) “Ders Örgütlenme, Konu Sendikaya Giriş”, *Express*, Nisan.

9. Elektronik Kaynaklar

a. Basılı kitapların elektronik kopyaları:

Ansal, Hacer (1999) *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar*, İstanbul: Birleşik Metal-İş (http://www.birlesikmetal.org/kitap_99/kitap-99-3.htm, Erişim Tarihi: 08.01.2004).

b. Elektronik dergilerdeki makaleler:

Parlak, Zeki (1999) “Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar”, *Bilgi*, (1) (<http://www.bilgi.8k.com/1999-1/99-1parlak.pdf>, Erişim Tarihi: 15.01.2004).

c. Basılı gazetelerin web sayfalarındaki imzalı yazılar:

Alkan, Türker (2004) “Ulusçuluğun İkilemleri”, *Radikal*, 9 Mart (http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/03/09/haber_108915.php, Erişim Tarihi: 09.03.2004).

d. İnternet gazetelerindeki & internet portallarındaki imzalı yazılar:

Çelik, Aziz (2012) “Asgari Ücret Cumhurbaşkanı Maaşının Yüzde 2.5’u”, *T24*, 22 Ekim (<http://t24.com.tr/yazi/asgari-ucet-cumhurbaskani-maasinin-yuzde-25u/5793>, Erişim Tarihi: 24.11.2012).

e. Aktüel dergilerin web sayfalarındaki imzalı yazılar:

Bayramoğlu, Ali (2012) “Yüzleşme, İtiraf..”, *Yeni Aktüel*, 281 (25 Ekim – 7 Kasım) (http://www.hepoku.com/baslangic.php?d_id=23, Erişim Tarihi: 16.11.2012).

f. Web sitelerindeki imzalı yazılar:

Oral, Necdet (2004) “Türkiye Tarımında Yapısal Uyum ve Yıkım Süreci” (http://www.sendika.org/makale/necdetoral_09subat2004.html, Erişim Tarihi: 26.02.2004).

10. Kaynakçaya Konulmayıp Dipnotta Zikredilecek Kaynaklar

a. Yazarı ve başlığı olmayan, salt web sitesi/sayfası göndermeleri:

<http://bilgileaks.tumblr.com/>.

<http://akademik.mu.edu.tr/sayfa.aspx?skod=2323&bkod=04030000>.

b. Yazarı olmayan başlıklı web yazıları / web sayfalarından alınan belgeler:

“Kırılma Noktasına Doğru” (http://www.sendika.org/aktuel/aktuel_06-01-2004.html, Erişim Tarihi: 26.02.2004).

“Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)” (http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/AVRUPA_SOSYAL_SARTI.pdf, Erişim Tarihi: 9.5.2012).

c. Basılı gazete haberleri / basılı gazetelerin web sayfalarından alınan haberler:

“Dili Bozuk Ekipten İlk Sendikal Hareket”, *Birgün*, 30 Mayıs 2010.

“Sendikasızlaştırma Belgelendi”, *Evrensel*, 2 Nisan 2003 (<http://www.evrensel.net/v1/03/04/02/sendika.html>, Erişim Tarihi: 21.05.2012).

d. Aktüel dergi haberleri / aktüel dergilerin web sayfalarından alınan haberler:

“Private equity has come in for much political criticism, but its more serious problems are financial”, *The Economist*, 5 Temmuz 2007.

“Four More Years: Obama Wins Re-election” Time, 7 Kasım 2012 (<http://swampland.time.com/2012/11/07/four-more-years-obama-wins-re-election/?iid=sl-main-belt>, Erişim Tarihi: 11.11.2012).

e. *İnternet gazetelerinden ve internet portallarından alınan haberler:*

“Asgari Ücrete ve Emekli Aylığına Ne Kadar Zam Yapılacak?” (<http://t24.com.tr/haber/asgari-ucrete-yuzde-3-emekliye-yuzde-532-zam-ongoruluyor/215860>, Erişim Tarihi: 24.10.2012).

11. Özel Durumlar

a. Gazete, aktüel dergi, bülten tarzı yayınlara, haber/yazı başlığı zikretmeksizin yapılacak genel göndermeler *metin içinde* verilmeli ve bu yayınlar kaynakçaya konulmamalıdır:

... (*Cumhuriyet*, 14.07.2001). ...

... (*Yeni Aktüel*, 281, 25 Ekim – 7 Kasım).

... (*Genel Maden-İş*, Sayı 34, Şubat/Mart 1991).

b. Metinde sistematik bir şekilde ve sık gönderme yapılan ve çok fazla sayısı kullanılan gazete, aktüel dergi, bülten tarzı yayınlara, yine, yukarıdaki gibi metin içinde gönderme yapmak ve bu yayınları aşağıdaki şekilde kaynakçaya koymak uygun olur:

Cumhuriyet, Ocak 2001 – Aralık 2001, çeşitli sayılar.

Yeni Aktüel, Ocak 2012 – Aralık 2012, çeşitli sayılar.

Genel Maden-İş (Genel Maden İşçileri Sendikası Gazetesi), Kasım 1990 (32) – Temmuz 1994 (44), çeşitli sayılar.

C. METİN İÇİNDE KAYNAKLARA GÖNDERME YAPMA

Bildiri özeti ve bildiri tam metninde diğer kaynaklara yapılacak göndermeler, ana metin içinde uygun yerlere parantez içinde yazarın soyadı, yayın tarihi ve gerekli durumlarda sayfa numarası / numaraları belirtilerek yapılmalıdır; örneğin, (İnalcık, 1985: 48).

Metin içinde, değişik bir kaynağa gönderme yapılmadan aynı kaynağın farklı sayfalarına tekrar gönderme yapıldığında, tekrarlanan kaynağın sayfasının belirtilmesi yeterlidir; örneğin, (s. 51).

Metin içi göndermelerde “age”, “agm”, “ak”, “ay”, “ibid” ve benzeri Türkçe veya Latince kısaltma ve ibareler kullanılmamalıdır.

Yazarın adı metnin içinde geçiyorsa, yalnızca yayın yılını parantez içinde vermek yeterlidir; örneğin, “... İnalcık’ın (1985) belirttiği gibi...”.

Yazarın adı metin içinde geçmiyorsa, hem yazarın adı, hem de gönderme yapılan kaynağın yayın tarihi parantez içinde verilmelidir; örneğin, (İnalcık, 1985).

Sayfa numarası vermek gerekliyse, yazar adı ve yayın tarihinden sonra iki nokta üstüste (:) konulmalı ve sayfa numarası / numaraları yazılmalıdır; örneğin, (İnalcık, 1985: 48) veya (İnalcık, 1985: 23-27).

Gönderme yapılan kaynak iki yazar tarafından kaleme alınmışsa, her ikisinin de soyadları kullanılmalıdır; örneğin, (Lash ve Urry, 1987: 125-128).

Yazarlar ikiden fazlaysa, ilk yazarın soyadından sonra “vd.” ibaresi kullanılmalıdır; örneğin, (İnalcık vd., 1985: 23-27).

Aynı konu için gönderme yapılan kaynaklar birden fazlaysa, aynı parantez içinde yazarların soyadları ve yayın tarihleri, aralarında noktalı virgül olacak şekilde sıralanmalıdır; örneğin, (İnalcık, 1985; Mardin, 1989: 38-41; Poulantzas, 1979).

Aynı konu için aynı yazara gönderme yapılan kaynaklar birden fazlaysa, aynı parantez içinde yazarın soyadından sonra kaynakların yayın tarihleri, aralarına noktalı virgül konularak sıralanmalıdır; örneğin, (İnalcık, 1985; 1999; 2014).

Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, dipnotlar yalnızca ana metin içinde yer alması uygun görülmeyip zorunlu ek açıklama(lar) içerdiği düşünülen notlar için kullanılmalıdır.

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

Dipnotlarda yapılacak göndermelerde de yine ana metin içinde kullanılan yöntem izlenmelidir.

Aşağıda, metin içi göndermelerde başlıca durumlara ilişkin örnekler verilmektedir.

Sayfa belirtmeye gerek görülmeyen genel göndermeler:

... Ve ideoloji, hem bu engelin kurulmasının, hem de onun ortadan kaldırılması vaadinin hareketlendirdiği bir alandır (Zizek, 1989 ve 2001). ...

... 1980'lerden başlayarak, ulusal politika düzeyinde popüler taleplerin yeniden eklenmesi için yeni politik özdeşleşme alanları ortaya çıkmaya başlamıştır ve bu durum, Kemalizm ile demokrasi arasındaki eklenmenin çözülmesiyle bir arada gerçekleşmiştir (Çelik, 2000). ...

... Fakat, ne yazık ki birkaç girişim dışında (Boratav, 1991, 1995; Köse ve Öncü, 2000; Belek, 1999), Türkiye'de sınıflar, sınıf davranışı, sınıf kültürü gibi konuları, teorik ve ampirik düzlemlerde tartışan araştırmalara rastlamak mümkün olmuyor. ...

... Ancak laikliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu dönemde Kemalist ilkelerin en önemlilerinden biri olarak yerleştirilmesi konusuna ilişkin en fazla vurgulanan nokta, müslümanlığın kamusal yaşantılanması üzerine devrimci bir radikallikle gidilmesinin, halk nezdinde İslamın daha canlı ve güçlü bir geri dönüşüne özellikle 1950'lerden başlayarak yol açmış olduğudur (Timur, 1997; Mardin, 1991).

Sayfa belirtilmesi gerekli göndermeler:

... Bu duyarsızlık da son çözümlemede, içinde 'şeyler'i farketme yeteneğinin yitirildiği evrensel düzleştirme sürecinden (Gadamer, 1974: 123) kopuk düşünülemez. ...

... Ortalama bir ev kadınının ev işleri için yılda üç-dört bin saat harcadığı (Oakley, 1974: 6) düşünülürse, bu işlerden alınacak keyif bu sürenin artışıyla ters orantılı olacaktır. ...

24 | ... Cumhuriyet ideologları kentli ev kadını tasarruf eden, yuvasına bağlı, ev işinden zevk alan, evi seven bir birey olarak görmek isterler (Şerifsoy, 2000: 161).

Aynı zamanda sayfa belirtilmesi gerekli görülmeyen ve görülen tek yazarlı göndermeler:

... 87 ve 98 sayılı sözleşmelere ve denetim organlarının yerleşik kararlarına aykırı çok sayıda kural hala yürürlüktedir (Gülmez, 1988; 1990b: 2005a: 65-78; 2013b: 262-268).

Doğrudan/aynen alıntılar:

... Bu yaklaşıma egemen olan düşünce, yapısal belirlenim koşulları içinde öznenin etkinliğinin (insan iradesinin) tarihsel ilerlemenin dinamosunu oluşturduğudur. Çünkü, "hiçbir şey bilinçli bir edim olmadan, bir amaç gözetilmeden meydana gelmez" (Lukacs, 1998: 111).

D. ULUSAL VE ULUSLARARASI YARGI VE DENETİM ORGANLARI KARARLARI (KAYNAKÇA VE METİN İÇİNDE GÖNDERME)

Ulusal ve uluslararası yargı ve denetim organları kararlarının kaynakçada gösterilmesinde ve metin içinde yapılan göndermelerde, yukarıda –özellikle kitaplar için– yapılan açıklamalar temelinde aşağıdaki örneklerde belirtilen yöntemler izlenmelidir.

1. Anayasa Mahkemesi Kararları

a. Kaynakçada

Anayasa Mahkemesi (AYM) (2013a), Esas Sayısı: 2006/94, Karar Sayısı: 2009/92, Karar Günü: 25.6.2009; *Resmî Gazete*, 10 Kasım 2009, Sayı: 27402.

AYM (2013b) Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2013/3924, 6 Ocak 2015 (Başvurucu: Ali Rıza Özer ve diğerleri kararı); *Resmî Gazete*, 13 Mayıs 2015, Sayı: 29354).

AYM (2015) Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Birinci Bölüm, Karar, Başvuru Numarası: 2013/8746, Karar Tarihi: 6/1/2015 (Başvurucu: Yüksel Polat).

b. Metin içinde gönderme

(AYM, 2013a: § 33; AYM, 2013b: § 54)
(AYM, 2015: § 56)

2. Yargıtay Kararları

a. Kaynakçada

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (YHGK, 2012) Esas No: 2011/10-751, Karar No: 2012/68, Karar Tarihi: 15.02.2012 (Legalbank.net).

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi (9. HD), Esas No: 2008/12560, Karar No: 2010/4619, Karar Tarihi: 23.02.2010 (*Çalışma ve Toplum*, 2010/4, Sayı 27: 259-272).

b. Metin içinde gönderme

(YHGK, 2012)
(9. HD); (9. HD, 2014a, 2014b)

3. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları

a. Kaynakçada

Cour européen des droits de l'homme CEDH (2006a) Deuxième section, *Affaire Tüm Haber Sen et Çınar c. Turquie* (Requête No: 28602/95), Arrêt, 21 février 2006, Strasbourg.

Cour européen des droits de l'homme CEDH (2006b) Deuxième section, *Affaire Demir et Baykara c. Turquie* (Requête No: 28602/95), Arrêt, 21 février 2006, Strasbourg.

ECHR (2013) Third section, *Case of Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v. Slovakia*, Application no. 11828/08, Judgment, 25 September 2012 (Final 11/02/2013), Strasbourg.

b. Metin içinde gönderme

(CEDH, 2006a: § 49)
İngilizce için: (ECHR, 2006b: § 51)
(ECHR, 2013: § 68); (ECHR, 2013: § 68; 2015: § 46)

4. Sosyal Haklar Avrupa Komitesi Kararları

a. Kaynakçada

CEDS (2013) *Procédure de réclamations collectives, Sommaires des décisions sur le bien-fondé*, 1998-2012, 31 mai 2013 (http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/ComplaintSummaries/CCSummariesMerits2012_fr.pdf; Erişim: 22 Mayıs 2014).

CEDS (2014) Charte sociale européenne révisée, Comité européen des Droits sociaux, *Conclusions 2013*, janvier 2014 (Introduction générale, Observations interprétatives).

b. Metin içinde gönderme

(CEDS, 2013: § 32) veya paragraf yerine sayfaya gönderme varsa (CEDS, 2013: 32)
(CEDS, 2014: § 67) veya paragraf yerine sayfaya gönderme varsa (CEDS, 2014: 67)

5. Resmi Gazete

a) Kaynakçada

Resmi Gazete (RG, 2015a), 18 Eylül 2015, Sayı: 29479.
Resmi Gazete (RG, 2015b), 28 Eylül 2015, Sayı: 29489.

b. Metin içinde gönderme

(RG, 2015a)
(RG, 2015b)

VII. SEMPOZYUM TAKVİMİ

Sempozyum duyurusu ve özet çağrısı	20 Mart 2016
Özet gönderilmesi için son gün	30 Nisan 2016
Kabul edilen özetlerin duyurulması ve tam metin gönderilmesi için çağrı yapılması	20 Mayıs 2016
Tam metin gönderilmesi için son gün	20 Temmuz 2016
Kabul edilen tam metinlerin duyurusu	05 Eylül 2016
Sempozyum program duyurusu	12 Eylül 2016
Sempozyum kitabının yayımlanması	5 Aralık 2016
Sempozyum açılış	10 Aralık 2016

VIII. BİLDİRİ ÖZET VE TAM METİNLERİNİ DEĞERLENDİRME İLKELERİ

- Bildiri özet ve tam metinleri, Düzenleme Kurulunun Bilim Kurulu üyelerim arasından belirlendiği 3 hakem tarafından değerlendirilecek; 2 hakemin aynı yönde görüş bildirmesi yeterli görülecektir.
- Bildiri özet ve tam metinleri, yazarların kimlik bilgileri silinerek hakemlere iletilecektir.
- Hakemler, bildiri yazarlarıyla aynı üniversite ile konuk olarak buldukları üniversiteden olmayacaktır.
- Hakemler, bildiri yazarlarının akademik unvanları dikkate alınarak, en az bir üst kademe unvana sahip Bilim Kurulu üyeleri arasından belirlenecektir.
- Hakemlerin, bildiri özetini ve tam metnini okuyup değerlendirmiş olmasına karşın “kabul” ya da “ret” anlamında görüşünü açıklamamış olması durumunda, Düzenleme Kurulu ve Yürütme Kurulu üyeleri arasından oluşturulan bir Komite bu durumu değerlendirecek, gerekirse yeni hakem(ler) belirleyecektir.
- Sempozyum düzenleyen ÇEEİ Bölümü öğretim üyelerinden Bilim Kurulu üyesi olanlar, zorunlu olmadıkça, özet ve tam metinlerin değerlendirilmesinde görev almayacaktır.
- Düzenleme Kurulunca, açıklanan Sempozyum ilkeleri ve biçim koşulları ile daha önce duyurulan bildiri özeti ve tam metni yazım kurallarına uygun olmadığı ve yazarlarınca süresi içinde gerekli düzeltme ve düzenlemelerin yapılmadığı saptanan bildiri özetleri ve tam metinleri *hakem değerlendirmesine sunulmayacaktır*.
- Süresinin dolmasından sonra Sekreteryaya ulaşan bildiri özet ve tam metinleri *hakem değerlendirmesine sunulmayacaktır*.

IX. BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir Şenkal, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Makal, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Aksu Bora, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Nazım Sözer, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Alpay Hekimler, Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Aysen Tokol, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Buğra, Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Banu Uçkan, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Belkis Kümbetoğlu, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Beril Tufan, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Bedir, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk Sapançalı, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gürhan Fişek, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gülriz Uygur, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim Sarıoğlu, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Harun Tepe, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İpek İlkcaracan, İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kadriye Bakırcı, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu
Prof. Dr. Kübra Doğan Yenisey, Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Kemal Öke, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Melda Sur, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Meryem Koray, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mesut Gülmez, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Metin Özuğurlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Yaşar Tınar, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Müjdat Şakar, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nergis Mütevellioğlu, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Nilay Etiler
Prof. Dr. Nilgün Toker Kılınç, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nurcan Özkaplan, Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Caniklioğlu, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Karadeniz, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Zühtü Altan, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Pir Ali Kaya, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. S. Evinç Torlak, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Sema Erder, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil Çakır, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sevda Demirbilek, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Seyhan Erdoğan, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Şengül Hablemitoğlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife Türcan Özsuca, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tijen Erdut, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk Aydın, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Verda Canbey Özgüler, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin Özdek, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız Ecevit, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Alper, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Demirer
Prof. Dr. Yüksel Akkaya, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı Kayhan, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman Türkün, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Aynur Özuğurlu
Doç. Dr. Aziz Çelik, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Betül Altuntaş, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

- Doç. Dr. Betül Urhan, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Birgül Çiftçi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz Kağnıcıoğlu, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Emel Memiş, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Feryal Saygılıgil, Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Gürol Özcüre, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Hakan Koçak
Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioglu, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Onat Öztürk, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Çakır, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Kapar, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Reyhan Atasü Topçuoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Saniye Dedeoğlu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Serap Özen, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Şebnem Gökçeoğlu Balcı, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay Gökbayrak, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Şuayip Çalış, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Şule Necef Daldal, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Omay, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep Kıvılcım

X. DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Ahmet Makal
- Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu
- Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu
- Prof. Dr. Mesut Gülmez
- Doç. Dr. Betül Urhan
- Doç. Dr. Aziz Çelik
- Doç. Dr. M. Hakan Koçak
- Yrd. Doç. Dr. Aslı Güleç
- Yrd. Doç. Dr. Derya Keskin Demirer
- Yrd. Doç. Dr. Doğa Başar Sarıipek
- Arş. Gör. Dr. Orkun Saip Durmaz
- Arş. Gör. Seyran Gürsoy
- Arş. Gör. Sevda Köse
- Arş. Gör. Feyza Turgay
- Arş. Gör. Ömer Ceylan
- Arş. Gör. Ömer Özdemir

XI. SEKRETARYA – İLETİŞİM

- Doç. Dr. Betül Urhan
- Yrd. Doç. Dr. Doğa Başar Sarıipek
- Arş. Gör. Feyza Turgay

XII. YÜRÜTME KURULU VE SEKRETARYA

Sosyal İnsan Hakları Ulusal / Uluslararası Sempozyumları

Yürütme Kurulu ve Sekreteryası (2014-2018)

Sosyal Haklar Sempozyumlarının 2009-2013 yıllarını kapsayan birinci beşyılında sırasıyla Akdeniz, Pamukkale, Kocaeli, Muğla Sıtkı Koçman ve Uludağ Üniversiteleri İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (ÇEEİ) Bölümlerince gerçekleştirilen 5 Sempozyumdan edinilen deneyim-

ler ve yapılan değerlendirmeler sonunda; sosyal haklar alanında disiplinlerarası bilimsel buluşmanın ve sendikal çevrelerle etkileşimin gerçekleştiği Sempozyumların ikinci beşyılına kapsayan 2014-2018 döneminde, ulusal ve uluslararası düzeylerde yine dönüşümlü olarak ve ÇEEİ Bölümlerinin öncülüğünde düzenlenecek Sosyal İnsan Hakları Sempozyumları için sürekli nitelik taşıyan bir Yürütme Kurulu oluşturulması kararlaştırıldı.

Yürütme Kurulu'nun görevi; Sosyal İnsan Hakları Sempozyumlarının, "Sempozyum Duyurusu" başlığıyla web sayfasında ve Sempozyum Kitaplarında ayrıntılı biçimde yer alan açıklamalar (amaç, ilke ve işlevler, hukuksal çerçeve, konu başlıkları, Sempozyum Duyurusu her Sempozyum için ayrıca belirlenecek ana tema, bildiri özet ve tam metinler yazım kuralları ile değerlendirme ilkeleri ve açıklamalar) doğrultusunda; Sempozyumların sürdürülmesini sağlamak, sürecin değişik aşamaları için görüş ve önerilerde bulunarak Düzenleme Kurullarına yardımcı olmak, gereksinim duydukları konularda destek ve katkı sunmaktır.

Yürütme Kurulu; 2009-2013 yıllarında düzenlenen Sempozyumlarda Düzenleme Kurulu Başkanı olarak sorumluluk üstlenen ve Sempozyumların düzenlenmesi sürecinde ÇEEİ Bölüm Başkanı olan beş öğretim üyesi ve bunlar dışında Sempozyum düzenleyen ÇEEİ Bölüm Başkanı ile tüm Düzenleme Kurullarında yer alan Mesut Gülmez'den oluşur. Her Bölüm, ayrıca birer yedek üye belirler. 2014-2018 döneminde Yürütme Kurulu Sekreteryası: web sayfasının yönetimini üstlenen Recep Kapar, Yürütme Kurulu'nun Düzenleme Kurulları ve gerekli görülen başka kişi ve kuruluşlarla yazışma, iletişim vb. görevleri üstlenen Feyza Turgay'dan oluşur. Her yıl düzenlenen Sempozyum Sekreteryası görevini üstlenen Düzenleme Kurulu üyesi de, Yürütme Kurulu Sekreteryasının doğal üyesidir.

Sempozyumlar, 2014-2018 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık dönemde, sosyal hakların "insan hakları perspektifinden" ele alınmasına özel bir vurgu yapmak amacıyla ve aynı zamanda sosyal hakları insan haklarından saymayan bazı görüşler savunulduğunu göz önüne alarak, literatürde de kullanılan "Sosyal İnsan Hakları Ulusal / Uluslararası Sempozyumu" başlığıyla düzenlenecektir.

Yürütme Kurulu:

Prof. Dr. Mesut Gülmez
Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu
Prof. Dr. Nergis Mütevellioğlu
Prof. Dr. Oğuz Karadeniz
Prof. Dr. Yusuf Alper
Prof. Dr. Ayşe Çiğdem Kirel

Sekreteryası:

Doç. Dr. Recep Kapar
Arş. Gör. Feyza Turgay
Yard. Doç. Dr. Nagihan Durusoy Öztepe
Prof. Dr. Verda Canbey Özgüler

XIII. HAKEM DEĞERLENDİRME FORMU

Bildiri Özeti Başlığı:			
Değerlendirme Ölçütleri:	Yetersiz	Yeterli	Çok İyi
1. Başlık-içerik uyumu	()	()	()
2. Sorunun özgünlüğü	()	()	()
3. Sorunun ortaya konulması	()	()	()
4. Yaklaşım özgünlüğü	()	()	()
5. Gerekçeleştirme / temellendirme	()	()	()
6. Konu bütünlüğü	()	()	()
7. Alanına sağladığı katkı (kavramsal, metodolojik, uygulama)	()	()	()
8. Literatüre hakimiyet	()	()	()
9. Dil ve yazım kurallarına uygunluk	()	()	()
10. Bildiri yazım kurallarına uygunluk	()	()	()
11. Sempozyumun kapsamı, amacı ve konusu yönlerinden uygunluğu	()	()	()
12. Belirtmek istediğiniz diğer hususlar:	()	()	()
-	()	()	()
-	()	()	()

Değerlendirme Alanlarına İlişkin Ek Açıklama:

30

(ek açıklamalarınızı lütfen buraya yazınız):

- Özet kabul edilebilir : ()
- Özet kabul edilemez (gerekçe belirtilmelidir) : ()

Hakem

Ad Soyad:

Bölüm, Fakülte ve Üniversite:

VIII. SOSYAL İNSAN HAKLARI ULUSAL SEMPOZYUMU

PROGRAM

Yer: DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası Konferans Salonu, İzmit/Kocaeli
10 Aralık 2016

Kayıt : 09:00 - 09:30

Açılış : 09:30 – 10:00

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU
Düzenleme Kurulu Üyesi

Açılış Bildirisi : 10:00 – 10:45

Prof. Dr. Ahmet MAKAL
“İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Sanat”

Ara: 10:45 – 11:00

I. OTURUM 11: 00 – 12:30

SOSYAL İNSAN HAKLARI VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Seyhan Erdoğan
Meryem Koray

“Sosyo-Ekonomik Hakların ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İstemlerinin Liberalizmle Sınırı”

Yasemin Özdek
“Kadın Hakları Kuşatma Altında”

Gülray Toksöz

“Kadımdan Aile’ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”

Tartışma 12:30 – 12:45

Öğle Yemeği: 12:45 – 14:00

II. OTURUM 14:00 – 14:40

SANAT, EDEBİYAT VE SOSYAL HAKLAR

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Kuvvet LORDOĞLU

Gökhan Bulut / Çağrı Kaderoğlu Bulut

“Sosyal Hakların Edebiyatta Ele Alınışı: Yaşar Kemal Röportajları”

Ceyhan Güler

“Uluslararası Sendikalar Harekete İlişkin
Heteroseksüel-Hegemonik Bir Söylem Sorgulaması”

Tartışma 14:40 – 15:00

Ara 15:00 – 15:20

III. OTURUM 15:20 – 16:20
SOSYAL GÜVENLİK, SOSYAL REFAH VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Gamze Yücesan Özdemir

Ayten Davutoğlu

*“Refah Devletinin Kurucu Belgelerinde Kadının Adı Yok:
Beveridge Raporunun Cinsiyetçi Karakteri”*

Nursel Durmaz

*“Gelir Dağılımı Eşitsizliği İçin Bir Çıkış Yolu:
Sosyal Güvenlik Sistemi Politikalarını Feminist Kuramla Ele Almak”*

Özge İzdeş

“Çalışma Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: İstihdam Yaratma Programları”
Tartışma 16:20 – 16:40

Kapanış

Sosyal İnsan Hakları Sempozyumları ve Geleceği
“Sonsöz: Sempozyumları Kapatmıyorum, Kapatırmıyorum”

Mesut Gülmez

Betül Urhan

AÇILIŞ KONUŞMASI

Ahmet SELAMOĞLU

Kocaeli Üniversitesi

Sevgili Öğrenciler,
Değerli Konuklar,

Sekizinci Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Bu yıl sempozyum ana teması, 'Sosyal İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet' olarak belirlendi. Bu temayı belirlerken iki noktaya dikkat ettik. Birincisi, önceki yıllarda ana tema olarak ele alınmayan konularından biri olması idi. İkincisi ise, sosyal insan hakları bağlamında tartışmaların canlı olduğu bir konu olmasıydı.

Ana temayı belirlerken etkili olan düşünce ise, farklı boyutlarıyla var olan eşitsizliklerin, bu yıl, toplumsal cinsiyet açısından irdelenmesi olmuştur. Hatta kendi aramızdaki tartışmalarda dikkati çeken bir tespit, cinsiyetsizmiş gibi genelleştirilen sosyal hakların gerçekte erkekliği temel alıp normlaştır(ıl)dığı, bu nedenle de toplumsal cinsiyeti hesaba katmayan tartışmaların, ekonomik ve sosyal haklar alanında cinsiyetler arasında görülen derin eşitsizlikleri yeniden üreten ve perdeleyen bir niteliğe sahip olduğuydu. Sosyal insan haklarının özellikle eylemli olarak kullanılmasında görülen cinsiyete dayalı eşitsizliklerin açıklanmasında, toplumsal cinsiyet çoğu zaman ilave bir unsur olarak ele alınıyor. Oysa toplumsal cinsiyet, sosyal hakların, öznel bakımından somut uygulama alanı bulmaları, eksik yararlanmaları veya tamamen mahrum kalmalarına neden olan çok yönlü toplumsal güç ve iktidar ilişkilerinin önemli bir açıklayıcısıdır. Bu aynı zamanda, kişi ve kurumları basitçe "cinsiyetçi" olarak resmetmenin de ötesine geçmek anlamına gelir. İşte, bu ve benzeri düşünceler ile bugüne geldik.

Toplumsal cinsiyetin, toplumsal ilişki içerisinde biçimlendiğini, geliştiğini biliyoruz. Ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel faktör gibi pek çok değişkenin, süre gelen eril egemen bakış ile yörgürdüğü toplumsal hiyerarşi içerisinde pekişen cinsiyete bağlı farklılaşma, yaşamın her anında kendini belli ettiği gibi, her anında kendini yeniden üretmektedir. Bu nedenle derdimiz, sempozyumda, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini temel alarak sosyal insan haklarını tartışmaktır.

Bu yıl, sempozyumun düzenlenmesinde katkıları olan İş Müfettişleri Derneği ile DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası'na teşekkür ederiz. Kuşkusuz teşekkürün en büyüğünü, asistan arkadaşlarımız, sevgili Betül Urhan ve Mesut hocamıza borçluyuz. Onuncu yılına çok az kalan sempozyumların kararlılıkla yürütülmesinde, Mesut hocamızın emeği yadsınamaz. Sempozyum kitapları, çok sayıda tebliğ ve farklı dergilerde yayınlanan makaleler, sempozyumun web sayfası, hepsi akademik açıdan kıymetlidir.

2011 yılında, bizim bölümün düzenlediği III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu hazırlık döneminde yayına başlayan "sosyalhaklar.net" domain adresli web sitesi, o günden bugüne sürekli güncellenerek, 2009 yılında toplanan ilk sempozyumdan bu yana gerçekleşen tüm sempozyumların bildiri kitaplarına ulaşmayı sağlamaktadır. 2015 Ekim ile 2016 Eylül aylarını kapsayan son 12 aylık dönemde, 13 bin 297 kişi, 17 bin 350 defa siteye girmiştir. Bu dönemde sitenin hit sayısı 1 milyon 352 bin civarındadır. Bildiri kitapları ile bildirileri içeren (pdf) formatlı dosyaların indirilme sayısı ise 300 binin üzerindedir. Sosyal haklar web sitesini kuran, yürüten

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

hocamız, sevgili Recep Kapar'a çok teşekkürler.

2011 yılında Sosyal Haklar Sempozyumu'nu ilk kez düzenlerken, bir açılış konuşması yapmam gerekiyordu. Bu nedenle, geçmiş iki yılın programlarını ve önsöz, açılış konuşması metinlerini okumuştum. Ve 2011 yılında açılış konuşmasında, sosyal haklar bağlamında en önemli sorunun 'toplumsal farkındalık' olduğunu işaret etmişim. Hatta Mesut Gülmez hocamızdan alınarak, 'sosyal' nitelemesi ile 'sosyal hakların', haklar bağlamında önceliğinin vurgulanmasının, günümüz dünyasının 'farkındalık' sorunu ile birlikte düşünüldüğünde, hayli meşakkatli olduğunu yazmışım.

Bugün vardığımız istasyon ise hayli karanlık. Şüphesiz sözlerimiz, satırlarımız, kişisel duygu ve düşünce dünyamızı yansıtıyor. Benimki de öyle. Gerçekten bilmiyorum, son istasyon mu? Belki de, ara istasyonlardan birindeyiz.

2016 yılının ilk ayı idi. Sempozyum ana temasını ortaya koyduğumuz, derdimizi anlatmaya çalıştığımız günler. Aradan geçen zamanda, sosyal hakların kendisinin eril egemen olup olmadığını bırakın tartışmayı, düşünmeyi becerebilecek günlerden çok uzaklara düştük. Neden mi? Düşünme ve 'söz söyleme' hakkını kullanan hocalarımız, meslektaşlarımız, bölüm mensuplarımız, arkadaşlarımız üniversiteden ihraç edildiler.

Sözü uzatma gereksizliğine düşmeden, bir akademik çalışmanın başlayacağı günün sabahında, bugün, bilgi şöleni olmasını umut ettiğimiz sempozyuma, kanadı kırık bir kuş misali hoş geldiniz diyorum.

Yahya Kemal'in mısralarında can bulduğu hali ile:

*"Bir bitmeyecek şevk verirken beste,
Bir tel kopar ahenk ebediyen kesilir."*

**AÇILIŞ
BİLDİRİSİ**

İNSAN HAKLARI / SOSYAL İNSAN HAKLARI VE SANAT¹

Ahmet MAKAL
Ankara Üniversitesi

Özet: Disiplinlerarası bir alan olarak “insan hakları”, değişik boyutları itibariyle birçok sosyal disiplinle bağlantılıdır; bir taraftan hukukla, siyaset bilimiyle, iktisatla; diğer taraftan sosyolojiyle, felsefeyle, sosyal politikayla, tarihle ve diğerleriyle... Ama giderek artan bir biçimde, bu bağlantıların gerçeğin tümünü yansıtmaktan uzak kaldığı, aslında insan haklarının sanatla ve onun değişik dallarıyla da bağlantılı biçimde ele alınması gerektiği düşüncesi ön plâna çıkıyor. Edebiyatla, sinemayla, görsel sanatlarla, müzikle ve diğerleriyle... Aslında insan hakları alanının sosyal bilimlerle ve sanatla bağlantıları, birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik taşıyor; biri insan varoluşunun akli yönlerine, diğeri ise duygusal yönlerine hitap ediyor. Sanatın edebiyattan müziğe, sinemadan resme değişik dalları itibariyle insan hakları / sosyal insan hakları alanında çift yönlü bir işlevi var: Bunlardan biri insan hakları alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları, sanatçının prizmasından saptayarak günümüze ve geleceğe yansıtmaya, diğeri ise insan hakları alanında farkındalık ve bilinç yaratma. Çalışmamızda, insan hakları / sosyal insan hakları ile sanatın ilişkisini değişik sanat dalları itibariyle ve Türkiye’ye ağırlık vererek irdeliyoruz. Bir taraftan değişik türlerdeki sanat eserlerinde insan hakları meselesinin yansımalarını ortaya koymaya çalışırken, diğer taraftan da sanat eserlerinin üniversiteler, uluslararası kurumlar ve gönüllü kuruluşlar tarafından; çocuk ve gençlerin eğitiminden festivallere, gösterilere insan hakları çalışmalarında nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalışıyoruz. Çalışmamız giderek zenginleşen bu sanat bağlantılı insan hakları etkinlikleri içerisinde sosyal insan haklarının ise yeterince yer bulamadığını ortaya koyuyor. Türkiye itibariyle değerlendirildiğinde ise insan hakları konusunun hem sanat eserlerinde yeterince yer bulmadığı, hem de değişik kurumların sanat içerikli insan hakları çalışmalarının neredeyse yok denecek düzeyde olduğu görülüyor. Çalışmamızda, Türkiye’de insan hakları çalışmalarının sanata duyarlılığını arttırmak üzere bazı önerilerde de bulunuluyor.

Anahtar Sözcükler: İnsan Hakları ve Sanat, Sosyal İnsan Hakları ve Sanat, İnsan Hakları ve Edebiyat, İnsan Hakları ve Sinema, İnsan Hakları ve Müzik, İnsan Hakları ve Görsel Sanatlar.

Human Rights / Social Human Rights and the Arts

Abstract: “Human rights” as an interdisciplinary field is associated with many social disciplines in terms of its varied dimensions; law, political science, economics, on the one hand, sociology, philosophy, social policy, history and others on the other... But increasingly the idea comes to the forefront that these associations are far from reflecting the whole truth and that the human rights should be handled in a manner in connection with the arts and varied branches of the arts. With literature, cinema, visual arts, music and others... In fact, the connections of the field of human rights with social sciences and the arts are complementary in nature; one appeals to the mental aspects of human existence, the other to the emotional aspects. The arts, in terms of the varied branches, from literature to music, from cinema to painting have a dual function in the field of human rights / social human rights: One is to reflect on the present and the future by pinpointing through the artist’s prism what happened in the past in the area of human rights and the issues,

¹ Metnin nihai biçimini okuyarak değerli eleştirileriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Mesut Gülmez’e teşekkürlerimi sunuyorum.

the other is to raise awareness and consciousness in the field of human rights. In this study, we are examining the relationship between the arts and human rights / social human rights in terms of the various branches of the arts with particular emphasis on Turkey. While on the one hand, we are trying to demonstrate the reflection of human rights issues in different types of works of art, on the other hand we are trying to demonstrate how works of arts are used by universities, international institutions and voluntary organizations in human right works from the child and youth education to festivals, performances. Our study reveals that social human rights do not find enough space in these increasingly enriched art-linked human rights activities. When considered with respect to Turkey, it seems that not only the human rights issues do not find enough space in works of art, but also the human rights works with art content of various organizations happens to be at a level almost negligible. In our study, some suggestions are made to improve the sensitivity of the human rights works in Turkey to the arts.

Key words: Human Rights and Arts, Social Human Rights and Arts, Human Rights and Literature, Human Rights and Cinema, Human Rights and Music, Human Rights and Visual Arts.

GİRİŞ

Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu'nun bu yıl düzenlenen sekizincisinde ana tema olarak toplumsal cinsiyet konusu belirginleşiyor. Bunun yanı sıra, Sempozyum konu başlıklarına ilk kez eklenen sosyal insan hakları-sanat ilişkisinin de sunulan tebliğler içerisinde geniş bir yer kapladığı gözleniyor. Sanat konusunun bir sonraki sempozyumda ise ana tema olması doğrultusunda düşünceler ve çalışmalar olduğunu biliyorum. Bu koşullar altında, sempozyumu düzenleyen dostların bana "açılış bildirisi" olarak sanat ile sosyal insan hakları arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir konu önermeleri son derecede anlamlı olmaktadır. Bildirimde, bu ilişkileri ana çizgileriyle değerlendirmeye çalışacağım. Ancak şimdiden bu çalışmanın konuyu tüketici bir nitelik taşımadığını, sadece bir başlangıç ya da giriş niteliğinde olduğunu ifade etmek isterim. Bu alanda Türkiye'de yapılan belki de ilk çalışma olması, muhtemel eksiklik ve hataların bağışlanmasını da ümit ediyorum ki kolaylaştırıcaktır. Bu satırların yazarı her ne kadar sosyal hakların tarihsel gelişimi konusunda çalışmalar yapmışsa da, bir insan hakları uzmanı olmayıp, kendisini sanata da ilgi duyan bir sosyal politikacı olarak nitelendirmektedir. Bu durum, kişisel formasyonumuz itibarıyla, aynı zamanda, çalışmamızda bazı sosyal hakların -örneğin sendikal hakların- diğerlerine göre -örneğin eğitim ve sağlık haklarına göre- daha ön planda olması sonucunu da doğurmaktadır. Diğer taraftan, gene kişisel formasyonumuz itibarıyla müzik ve edebiyat bize diğer sanat dallarına göre daha yakın olduğu için, çalışmamızda bu sanat dallarına ilişkin değerlendirmeler, diğerlerine göre daha kapsamlı olacaktır. Gelecek açısından değerlendirildiğinde, ülkemizde üzerinde hemen hiç çalışılmamış bu konu üzerinde yeni çalışmalar üretmenin, özellikle değişik sosyal disiplinlerden genç meslektaşlarımızın bir sorumluluğu olduğunu belirtmek isterim.

I. SANAT, SOSYAL YAŞAM VE İNSAN HAKLARI

1. İnsan Hakları ve Sanat

İnsan yaşamının içerisinde doğan ve onu değişik veçheleri itibarıyla içeren sanat eserleri, bu yaşamın sosyal boyutlarını da yansıtır, kuşkusuz. Ancak bunlar, bir aynadaki gibi bire bir yansımalar değil, sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından geçerek oluşan ve sanat eserinin kurgusu içerisinde yeniden biçimlenmiş/biçimlendirilmiş yansımalarıdır. Bu değerlendirmemiz, değişen ölçülerde olmakla birlikte, müzikten resme, edebiyattan sinemaya tüm sanat dalları açısından geçerlidir. Sanat eserleri içinde oluştukları toplumsal ortamları yansıttıkları için, onların geçmişteki varlıklarının gelecekteki tanıklarındadır da aynı zamanda (Makal, 2008: 17). Bu değerlendirmemiz, şüphesiz insan hakları alanı itibarıyla de geçerlidir.

İnsan hakları dendiğinde, aslında disiplinlerarası bir alandan söz ediyoruz. Bu alan, değişik boyutlarıyla, birçok sosyal disiplinle bağlantılı bir karakter taşımaktadır. Bir taraftan hukuk-

la, siyaset bilimiyle, diğer taraftan iktisatla, sosyolojiyle, felsefeyle, sosyal politikayla, tarihle ve diğerleriyle... Ama giderek artan bir biçimde, bu bağlantıların gerçeğin tümünü yansıtmaktan uzak kaldığı, aslında insan haklarının sanatla ve onun değişik dallarıyla da bağlantılı biçimde ele alınması gerektiği düşüncesi ön plâna çıkmaktadır. Edebiyatla, sinemayla, görsel sanatlarla, müzikle ve diğerleriyle... Aslında insan hakları alanının sosyal bilimlerle ve sanatla bağlantıları, birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik taşıyor; biri insan varoluşunun akli yönlerine, diğeri ise duygusal yönlerine hitap ediyor. Diğer taraftan, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin bizatihi sanattan yararlanmayı herkes için bir hak olarak tanıdığını (m. 27/1) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin de herkesin yazarı / yaratıcısı olduğu edebî ve sanatsal ürünlerden kaynaklanan maddî ve manevî çıkarlarının korunmasından yararlanma hakkını hukuksal güvenceye aldığını belirtmeden geçmeyelim (m. 15/1, c).

Sanat ve onun yaratıcısı / icracısı olarak sanatçı, başlangıçtan bu yana toplumsal değişme üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Sanat bir yönüyle toplumsal yaşamı ve sorunlarını yansıtıcı bir karaktere sahipken, diğer yönüyle de bir toplumsal farkındalık yaratma işlevine sahiptir. Sanatın edebiyattan müziğe, sinemadan resme değişik dalları itibarıyla insan hakları / sosyal insan hakları alanında da aynı çift yönlü işlevi bulunuyor: Yansıtıcılık ve farkındalık yaratma. Sanatın, bir taraftan insan hakları alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları, sanatçının prizmasından saptama ve günümüze ve geleceğe yansıtmaya gibi bir işlevi var. Diğer taraftan ise sanat taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının duygusal yönüne hitap etme potansiyeliyle, insan hakları alanına yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratma, kamuoyunu bu doğrultuda etkileme ve insan hakları eğitiminin önemli bir parçası olma gibi değerli işlevlere sahip. Örneğin savaşın etkileri söz konusu olduğunda, hangi düşünsel-bilimsel anlatım Picasso'nun Guernica tablosundan daha etkileyici olabilecektir? Öyle ki, İspanya İç Savaşı sırasında Nazi uçaklarının İspanya'daki Guernica kentini bombalamasından esinlenen tablo, zaman içerisinde savaş karşıtı ve barış yanlısı düşüncelerin bir simgesi haline gelmiştir.

Diğer taraftan meseleye başka bir yönüyle baktığımızda, insan hakları konusuyla yakınlaşmanın da sanata daha zengin bir alan ve içerik kazandıracağını söylemek mümkündür. Bu açılarından bakıldığında, günümüz dünyasında insan haklarıyla ilgili kuruluşların da, geniş kitlelere ulaşmak ve onları insan hakları konusunda bilinçlendirmek için büyük ölçüde değişik sanat dallarının yardımına başvuruyor olmaları şaşırtıcı değildir. Ancak, sanatın bu potansiyel etkilerinin gerçek yaşamdaki sonuçlarını ölçmek şüphesiz mümkün görünmüyor (Victoire, 2007: 4). Sanatın insan haklarının gelişimi üzerindeki etkisini değerlendirirken, sanıyorum ki her iki uçtan da kaçınmak, yani bu etkiyi hem küçümsememek, hem de abartmamak en doğru tutum olacaktır. Biz burada, sanatın insan haklarıyla bağlantısını değişik boyutları itibarıyla tartışmaya açarken, çalışmamızın değişik sanat dallarında verilen eserlerde insan haklarının izdüşümlerini tümüyle saptamak gibi gerçekleştirilmesi imkânsız bir amacı bulunmuyor. Böylesi bir değerlendirme hem bir makalenin sınırlarını, hem de Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu'nun zaman ve uzmanlık sınırlarını aşacaktır şüphesiz. Diğer taraftan, bu konuyla uğraşacak araştırmacının edebiyattan sinemaya, müzikten görsel sanatlara tüm sanat dallarına yeterince vâkıf olması da imkân dâhilinde bulunmamaktadır. Bu nedenlerle, insan haklarının sanat eserlerindeki izdüşümlerine ilişkin genel değerlendirmeler yapmakla ve gereken yerlerde bu sanat eserlerinden önemli gördüğümüz bir bölümüne değinmekle yetinirken, aslında insan hakları-sanat bağlantıları açısından çok önemli olan görsel sanatları (resim, fotoğraf, karikatür) çalışmamızın dışında bırakıyoruz. Kendi sanatsal eğilim ve bilgilerimiz ışığında bu sanat dallarından bazılarını daha geniş yer ayırırken, bir bölümüne daha az değinmemiz ya da bazı sanat dallarına hiç giremememiz de doğal karşılanmalıdır. Diğer taraftan, çalışmamızda sosyal insan hakları-sanat bağlantısını çeşitli sınırlılıklar nedeniyle her zaman Türkiye düzleminde kapsamlı bir biçimde değerlendirmek mümkün olmasa da, mümkün ve anlamlı olan durumlarda konuyu değişik ülkeler örnekleri yanında, ülkemizden örneklerle de zenginleştirmeye çalışıyoruz.

2. İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Sanat

Batıda insan hakları alanında yapılan çalışmalar içerisinde sosyal haklara ilişkin olanların oransal azlığı dikkat çekicidir. Bu oranın zaman içerisinde giderek azalmış ve azalmaya devam etmekte olduğunu söylemek de çok yanlış olmaz. Şüphesiz bunun değişik nedenleri vardır. Ama son 20-30 yıldır dünya ölçeğinde yaşanan siyasal, iktisadî ve toplumsal gelişmeler ile dünya ölçeğinde ve/veya ülkeler nezdinde oluşan yeni güç dengelerinin bizatihi sosyal haklar ile bunlara yönelik duyarlılıklar üzerinde olumsuz etkiler yaptığı açıktır. İnsanlık tarihi boyunca değişik biçimlerde var olan “etkinlik” ve “eşitlik” paradigmalarından eşitliğin giderek güç kaybettiği, etkinlik paradigmasının giderek güç kazandığı, sınıf esaslı yaklaşım ve mücadelelere bağlı olarak varlık kazanan sosyal insan haklarının yerini kimlik politikalarının, dinsel ve etnisiteye dayalı yaklaşımların aldığı koşullarda, bu şaşırtıcı bir durum da değildir. Şüphesiz kimlik sorunlarının daha yoğun biçimde tartışılması bizatihi olumsuz bir şey değildir, tam tersine insan hakları alanını geliştirici ve genişletici olarak kabul edilebilir; ancak sıkıntılı olan bu gelişmelerin sosyal hakları arka plâna itiyor olmasıdır. Bu değerlendirmelerimiz insan haklarının sanat bağlantısı itibariyle de geçerli olup, değişik sanat dallarında sosyal hakların yeterince yer bulamadığı gözlenmektedir. Diğer taraftan paradoksal görünse de, dünya ölçeğinde yaşanan bu gelişmeler toplumsal eşitsizlikleri ciddi biçimde arttırdığı için, bu duyarlılıklara ihtiyaç azalmadığı gibi, tam tersine artmaktadır.

3. İnsan Hakları Eğitimi ve Sanat

İnsan hakları eğitiminin kendisi de bir insan hakkıdır ve sosyal bir haktır. Kendi başına bir amaç olmayıp, asıl amacı, bilgileri davranışlara dönüştürmek ve evrensel bir insan hakları kültürü yerleştirmektir. İnsan hakları eğitimi, aynı zamanda insan haklarını “sonradan” değil “önceden” korumanın, ihlâlci davranışları eriletmenin ve giderek kaldırmanın en etkili yollarından biridir. Bu nedenle de, tüm yaşamı kapsayan bir süreç olan insan hakları eğitiminin çok erken yaşlarda, ailede başlaması, okul öncesinden itibaren ilk, orta ve yüksek öğretim düzeylerinde kesintisiz sürmesi gerekir.²

Sanatın insan hakları eğitimindeki önemli rolünü belirtmiştik. İnsan hakları eğitimini sanatla bağlantısı çerçevesinde formel ve informel eğitim olarak iki ayrı kategoride düşünmek, ancak bunları birbirinden tümüyle kopuk olarak değerlendirmemek lâzım. Bazı noktalarda, formel ve informel eğitim unsurları iç içe girerek, birbirlerini tamamlayıcı bir karaktere bürünüyorlar. Formel eğitim açısından ve üniversite düzeyinde değerlendirildiğinde, dünyanın birçok ülkesinde, önemli üniversitelerde insan haklarıyla ilgili birimlerin (bölüm, merkez, enstitü gibi...) ders programlarında, insan hakları-sanat bağlantısını ele alan dersler ve seminerler bulunuyor.³ Bu kurumlar, çeşitli yaz okulu programlarında da insan hakları konusunu değişik sanat etkinlikleriyle koşut olarak değerlendiriyorlar.⁴ Yazımızın aşağıda sinema ve müziğe ilişkin bölümlerinde ele alacağımız film gösterim ve konser etkinlikleri de bu eğitimin birer parçası olarak düşünülmesi. Programlarında insan haklarıyla ilgili ders ve seminerler bulunduran üniversitelerdeki ilgili birimler, çeşitli sanat kuruluşları ve/veya sanatçılarla ortaklaşa etkinliklere de girişiyorlar. Böylece, formel eğitim programlarının kapsama alanı dışındaki kesimlere ulaşacak informel eğitim kanalları açılmış oluyor. Sadece birkaç örnek verecek olursak, Harvard Üniversitesi'nin Kennedy School'daki Carr İnsan Hakları Politikası Merkezi ile Amerikan Repertuar Tiyatrosu (A.R.T.) arasındaki ilişki bunların en önemlilerinden biridir. Bu ilişki çerçevesinde, 2014/15'den başlayarak *The A.R.T. of Human Rights* adıyla düzenlenen etkinliklere önemli sanatçı ve akademisyenler katılıyor, etkinlikler çerçevesinde aktivistlerle kamuya açık söyleşiler yapılıyor, yerel okul ve organizasyonlarla işbirliğine gidiliyor.⁵ İrlanda'daki Galway Uluslararası Yaz Okulu da 2015'ten

2 İnsan hakları eğitimi konusunda kapsamlı bilgi için bkz.: Gülmez, 2000a: 30-32, 41-50 ve 63-67.

3 Türkiye'ye ilişkin tekil bir örneğe, çalışmamızın “Türkiye Üzerine Düşünce ve Öneriler” başlıklı sonuç bölümünde değiniyoruz.

4 Dünyanın önde gelen üniversitelerinin eğitim programlarında insan hakları-sanat ilişkisi konusunda yer alan ders ve seminerler ile bu kurumların yaz okulu uygulamalarına çalışmamızın hacmini daha da arttırmama kaygısıyla yer veremiyoruz. Bu konuda internet kaynaklarından geniş bilgi edinilebilir.

5 <http://americanrepertorytheater.org/events/show/art-human-rights>, Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2016.

itibaren sanat ve insan hakları uygulamacılarını bir araya getiriyor; paneller, sergiler ve konserler düzenliyor. Yaz Okulu kapsamında insan haklarının edebiyat, görsel sanatlar ve müzikle ilişkisi konularında çalıştaylar düzenleniyor; etkinliklere ünlü sanatçılar, kuruluş temsilcileri ve akademisyenler katılıyor.⁶ Bunların dışında birçok kurum tarafından düzenlenen gençlik organizasyonları, drama grupları, işyeri çalışmaları, müzik konserleri, film gösterimleri ve bunların yanı sıra iki etkin araç olarak televizyon ve internet; sanat bağlantılı informel insan hakları eğitiminin önemli bileşenleri olarak karşımıza çıkıyor.

Belirtmiş olduğumuz gibi, genel insan hakları eğitimi alanında geleceğin yetişkin kuşaklarına öncelik verilmesi son derecede doğaldır ve hedef kitle, daha çok üniversite öncesi, özellikle de ilk ve orta eğitim aşamasındaki gençlerden oluşmaktadır. Birçok ülkede, okul eğitim sistemleri içerisinde insan hakları eğitimi de yer alıyor.⁷ Çocukların ve gençlerin insan hakları alanında eğitimi, insan hakları kuruluşlarının da en çok ilgi duyduğu ve uğraşı verdiği konulardan biri ve bu konuda çeşitli yayınları ve etkinlik çabaları bulunuyor. Çocukların insan hakları eğitimleri ise yetişkin eğitimlerinden farklı olarak, “oyun” gibi pratik etkinliklerin de yardımıyla gerçekleştirilmeye çalışılıyor.⁸ Bu kesime yönelik eğitim etkinlikleri içerisinde sanatın da önemli bir rolü var. Sanat yoluyla gençlere insan hakları bilincinin ve bunu diğer insanlara aktaracak liderlik yetileri ile bilgilerinin kazandırılması temel amaç olarak kabul ediliyor. Değişik ülkeler düzleminde, gençlerin sanat yoluyla insan hakları alanında eğitilmesi amacına yönelik bu ve benzeri çok sayıda uygulama var.⁹ Küçük çocukların insan hakları eğitiminde kullanılmak üzere değişik kuruluşlar tarafından hazırlanmış sanat içerikli eğitim takımları da mevcut.¹⁰ Bazı etkinliklerde ise gençleri insan hakları alanına yönelmeye ve bilgi sahibi olmaya teşvik etmek amacıyla onlar için şiir, resim gibi sanatsal yarışmalar düzenleniyor.¹¹ Özetlersek, özellikle çocuk ve gençlere yönelik insan hakları eğitiminde, sanatın önemli bir rolü bulunuyor.

Türkiye’de ise çocuklar ve gençler için insan hakları eğitimi etkinlikleri, Birleşmiş Milletler’in bu alandaki çalışmalarına koşut olarak, özellikle 1990’lı yıllarda yoğunlaştı. Bu alanda çok yetersiz olan ilk ve orta eğitim programları gözden geçirildi; “Vatandaşlık Bilgileri” dersinin adı ve programında değişiklikler yapıldı. “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinin yanı sıra, “Demokrasi ve İnsan Hakları” adıyla, sosyal haklara ve bu konudaki temel belgelere de yer veren seçmeli bir ders ilk kez orta öğretim (lise) programlarına konuldu. Ancak, bu programlar 2000’li yıllarda yeniden ele alındı, tekrar değişiklikler yapıldı ve ders kitapları yeniden yazıldı, yazdırıldı. Bu ders, günümüzde de “Demokrasi ve İnsan Hakları” adıyla 11. sınıfta okutulmaya devam ediliyor. Denilebilir ki, gerek bu “örgün öğretim” programlarında, gerekse “yaygın öğretim” alanında, yetersiz de olsa belirtilen ders dışında, çoğu kez sosyal insan haklarına neredeyse hiç yer ayrılmadı. Sanat ve insan hakları konusu ise bu öğretim programlarında zaten hiç yer bulamadı.¹²

II. SANAT VE İNSAN HAKLARI / SOSYAL İNSAN HAKLARI: EDEBİYAT

1. Dünya Edebiyatında Sosyal İnsan Hakları: Kısa Bir Özet

Sosyal insan hakları konusu, diğer sanat dalları gibi edebiyatta da yansımalarını buldu. Hatta

6 <http://humanrights.ie/announcements/galway-international-summer-school-on-the-arts-and-human-rights/>, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2016.

7 Değişik ülkelerde okul eğitiminde insan hakları eğitiminin yeri konusunda bkz.: OSCE/ODIHR, 2009.

8 Bu konuda Birleşmiş Milletler’in kapsamlı bir el kitabı için bkz.: United Nations, 2004.

9 Güzel bir örnek olarak ARTE İnsan Hakları Eğitim ve Sanat Programı için bkz.: <http://www.idealists.org/view/internship/35gNHfFgXCbJd/>. ABD’de liselerde yürütülen benzeri bir sanat yoluyla insan hakları eğitim programı için bkz.: <http://theworldasitcouldbe.org/>. Bu alandaki çok sayıda uygulamaya ilişkin bilgi, internet aracılığıyla kolaylıkla edinilebilir.

10 Örneğin bkz.: Sherafatmand, 2005.

11 Örneğin “Gençler İçin İnsan Hakları” başlıklı böyle bir program için bkz.: <http://www.youthforhumanrights.org/educators/educator-programs.html>

12 Türkiye’de insan hakları öğretim ve eğitimi konularındaki tarihsel sürece ve yapılan çalışmalara ilişkin olarak bkz.: Gülmez, 1996: 221-245; özellikle, 2000b: Dördüncü, beşinci ve altıncı bölümler.

bu yer buluşun, diğer birçok sanat dalına göre daha fazla olduğu da söylenebilir. Çalışmamızda bu konuya değgin edebî eserlerden ancak küçük, ama önemli gördüğümüz bir bölümüne yer verebiliyoruz. Konu, Endüstri Devrimi'ni izleyen dönemlerden itibaren, bu devrimi ilk yaşamış olan İngiltere'de bazı yazarların dikkatlerini çekmiş, işçilerin olumsuz çalışma koşulları ile bu koşullara karşı sendikal örgütlenmeyi de içeren değişik örgütlenme ve direniş çabaları onların eserlerinde yer bulmuştu. Bu yazarların en eski ve önemlilerinden biri Charles Dickens'dır. Dickens, İngiltere'de Endüstri Devrimi sonrası dönemin sosyal sancılarını yansıtan 1854 tarihli *Zor Zamanlar* adlı romanında, olay örgüsünün arka plânında, kömür madenleri ve dokuma fabrikalarındaki yıpratıcı-öldürücü çalışma ortamı, sendikal örgütlenme mücadeleleri, işverenlerin bunları bastırma çabaları, iş kazaları ve Yoksul Yasaları da dâhil olmak üzere; işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı çalışma ve yaşama koşullarını etraflıca resmetmektedir.¹³ Charlotte Brontë'nin 1849 tarihli *Shirley* başlıklı romanında ise, gene olay örgüsünün arka plânında, 19. yüzyıl başları İngilteresinde makineleşme sonucunda işlerini kaybeden işçilerin direnişleri ve makine kırılcılığı (Ludizm) hareketleri konu edilmektedir.¹⁴ Elizabeth Gaskell'in 1854-1855 tarihli *Kuzey ve Güney - North and South* kitabında ise hayalî bir küçük İngiliz sanayi kentindeki sınıf mücadeleleri anlatılmaktadır.¹⁵ Kıta Avrupasında ise Emile Zola'nın 1885 tarihli *Germinal* romanı, Fransada 19. yüzyılda kömür madenlerinde çalışan işçilerin olumsuz yaşama ve çalışma koşulları ile bu koşullara karşı başarıya ulaşamayan direniş, mücadele ve grev eylemlerini konu edinmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 19. yüzyılda, aralarında Herman Melville'in de bulunduğu birçok yazarın romanlarında çalışma sorunları yer bulurken, 20. Yüzyıl başlarından itibaren ise Upton Sinclair, Jack London gibi yazarlar, "sosyal protest romanı" olarak nitelendirilebilecek bir türde eserler verdiler (Johnson, 2006: xiv). Upton Sinclair'in 1906 yılında yayınlanan ve kapitalist sistemin işleyişine ağır eleştiriler getirdiği *Chicago Mezbahaları* kitabı bunların en önemlilerinden biridir. Jack London'un 20. yüzyıl başları İngilteresine ilişkin kendi gözlemlerinden oluşan ve işçi sınıfının yaşama ve çalışma koşullarını ortaya koyan 1903 tarihli *Uçurum İnsanları* ile kapitalizme dair politik-kurgu olarak nitelenebilecek distopyası 1908 tarihli *Demir Ökçe*'den de özellikle söz etmek gerekir. Çalışma yaşamına eserlerinde önemli bir yer veren Steinbeck'in romanlarında ise 1929 Büyük Bunalımı sonrası dönemdeki sosyal sancılar ile çalışma koşulları yoğun biçimde yansımaları bulmuştur. Bunlardan 1939 tarihli *Gazap Üzümleri*'nde, 1930'lu yıllarda tarım işçilerinin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları, 1936 tarihli *Bitmeyen Kavga*'da ise 1929 krizi sonrasında sefalet ve işsizliğe sürüklenen elma toplama işçilerinin örgütlenme çabaları ve greve dönüşen mücadeleleri anlatılmaktadır.

2. Türk Edebiyatında Sosyal İnsan Hakları:

Sendikal Örgütlenme, İş Mücadeleleri ve Grev¹⁶

Sosyal haklar konusu ve onun çeşitli bileşenleri, Türk edebiyatında yoğun biçimde yer bulamamıştır. Bunda kuşkusuz Türk toplumunun tarihsel gelişimi üzerinde etkili olan iktisadî, sosyal, siyasal ve hukukî dinamikler etkili olmuştur. Türkiye'nin geç sanayileşme süreci, işçi-işveren ilişkisinin sınırlı bir boyutta oluşu ve ancak zaman içerisinde tedrici biçimde gelişme olanağı bulması, yönetimlerin her türlü örgütlenme ve hak arama eylemi yanında, işçiler itibarıyla de sendikal örgütlenme ve grev haklarına olumsuz yaklaşımları, örgütlenme ve düşünce özgürlüğü açılarından hukuksal mevzuatın hep yasaklama ya da sınırlama yönünde olması; bizatihi sosyal haklar alanındaki gelişme kadar, bu gelişmelerin sanata ve edebiyata yansımaları da olumsuz yönde etkilemiştir.

Türk edebiyatında, sınırlı olmakla birlikte, çalışma yaşamını konu alan eserler Osmanlı dönemine kadar geri gitmekte, Refik Halit Karay'ın bir öyküsü 1909 tarihini taşımaktadır. Cum-

13 *Zor Zamanlar* kitabının çalışma yaşamı açısından ayrıntılı bir etüdü için bkz.: Johnson, 2006: 21-36.

Ayrıca bkz.: Balkaya, 2015: 43-66.

14 Kitap hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz.: Balkaya, 2015: 15-41.

15 Kitap hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz.: Balkaya, 2015: 67-86.

16 Bu bölümde büyük ölçüde Makal, 2008'den yararlandık.

huriyet döneminde de az sayıda eserde sınırlı gözlemler yer alırken, Mahmut Yesari'nin *Çulluk* romanı 1929, Reşat Enis'in *Afrodite Burhurdanında Bir Kadın* romanı 1939 tarihini taşımaktadır ve bu alanda öncü eserler arasındadır. 1940'lı ve 50'li yıllardan itibaren hızlanan sanayileşme, kırdan kente göç gibi oluşumlar ise edebiyat alanındaki yansımaları da hızlandırmaktadır. Orhan Kemal'in bu süreci kırsal ve kentsel boyutta konu edinen romanları –başta *Bereketli Topraklar Üzerinde* olmak üzere-, bunu izleyen toplumcu gerçekçi kuşak mensubu yazarlar ile romandan öyküye, şiire eserleri, Nazım Hikmet'ten Rıfat Ilgaz'a, Hasan Hüseyin'e yazar ve şairler; bu gelişimin ana halkalarını oluşturur. 1940'lı yılların sonundan ve esas olarak da 1960'tan sonra çalışma yaşamının gelişmesi, mevzuatta sendikal örgütlenme ile grevin hak haline gelmesi, Türkiye'de sendikal haklar alanında gelişmelere yol açarken, bunun edebiyata yansımaları da olmaktadır.¹⁷

Ancak bu gelişmelere karşın, sosyal haklar açısından Türk edebiyatının durumu dünya edebiyatından epeyce farklıdır. Batı edebiyatında, çok sayıda eserde işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları yanında, bu koşulları düzeltme yolunda verdikleri mücadeleler de yer bulurken; Türk edebiyatında zaten sınırlı sayıda olan eserlerin daha çok işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları üzerinde odaklandığı ve sosyal hak mücadelelerine çok fazla yer vermediği gözlenmektedir. Bu sınırlılık, kanımızca, sadece yazarların öznel tercihlerinden kaynaklanmamakta, Türkiye'de batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde sosyal hak mücadelelerinin yaşanmamış olması gibi nesnel bir durumu da yansıtmaktadır. Batıda kötü koşullar mücadeleyi doğururken, Türkiye'de çoğu zaman bu birlikteliği gözlemek mümkün değildir. Mevzuattaki yasaklayıcı hükümlerden yönetimin fiilî baskılarına, işçi sınıfının bilinç durumuna kadar birçok etmen sosyal hak mücadelelerini sınırlarken, edebî metinlere yansımaları da olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, Türk edebiyatında, sınırlı olmakla birlikte sosyal hak mücadeleleri, sendikal örgütlenme ve grev olgularını ele alan çalışmalar da bulunuyor. Bunların büyük bölümü, somut grev hareketleri üzerinden kurgulanmış olmaları nedeniyle, dönem koşullarını gayet iyi yansıtmaktadır.¹⁸ Aşağıda, bu çalışmalardan önemli gördüğümüz birkaçına biraz daha geniş biçimde değinme olanağını buluyoruz.

Orhan Kemal'in 1947 tarihli *Grev* adlı hikâyesi, ülkemizde işçi mücadelesini konu alan ilk çalışmalar arasındadır. İkinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşullarında çıkarılan ve diğer boyutları yanında emek evrenine ilişkin düzenlemeler de yapan 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, tekstil başta olmak üzere bazı faaliyet alanlarında günlük çalışma sürelerinin artırılması yönündeki uygulamalara kaynaklık etmişti.¹⁹ Yasa savaşın olağanüstü koşullarında çıkarılmış olmakla birlikte, savaştan sonra da bu uygulamaya devam edilmiş, çalışma sürelerinin 1936 tarihli İş Kanunu ile öngörülen düzeylere indirilmesi için uzun yıllar beklemek ve mücadeleler vermek gerekmişti. İşte, Orhan Kemal'in *Grev* adlı hikâyesinde anlatılanlar, dönemin bu koşulları ile bire bir örtüşmektedir. Öyküde, işçiler mesainin sekiz saate inmesi amacıyla, tezgâhlarının başında ve işi tam anlamıyla bırakmadan, üretimi durdurmaktadırlar. Bir işçi şöyle demektedir: “Harb biteli beş sene oluyor! İş Kanununun hükümlerini yerine getirmenizi istiyoruz!” Öyküde, olay kamu makamlarına yansırken, bazı işçiler de gözaltına alınmaktadır. Orhan Kemal'in öyküde söz ettiği ve onun gerçek gözlemlerinden kaynaklandığını düşündüğümüz grev olayı, 1936 tarihli İş Kanunu'nun 1963 yılına kadar yürürlükte kalan “grev yasağı” dönemine denk gelmektedir.²⁰ Öykünün yazıldığı 1947 yılı, grev konusunda yeni gelişmelere sahne olmakta, aynı yıl çıkarılan Sendikalar Kanunu “greve teşvik ve teşebbüsü” de cezaî yaptırımlara bağlarken, yasanın çıkarılması

17 Bu gelişmeleri kapsamlı biçimde Makal, 2008'de tartışmış olduğumuz için burada çok kısa bir özetle yetiniyoruz.

18 Evrensel Basım Yayım tarafından yayınlanan Sennur Sezer ve Adnan Özyalçın'ın hazırladığı dört ciltlik *Emek Öyküleri* ile Eray Canberk ve Gülsüm Cengiz'in hazırladığı iki ciltlik *Emek Şiirleri* antolojilerinde Türk edebiyatında sosyal hakları, özellikle sendikal hakları konu alan çok sayıda öykü ve şiir yer almaktadır.

19 Milli Korunma Kanunu uygulamaları konusunda bkz.: Makal, 2007: 166-173.

20 Bu dönemde, hukuksal yasak ve yaptırımlara rağmen gerçekleştirilen grev eylemleri de vardır. Bu grevlere ilişkin bir döküm ve kapsamlı değerlendirmeler için bkz.: Makal, 2007: 290-318.

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

sırasında, muhalefetteki Demokrat Parti işçilere grev hakkının verilmesini savunmakta, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ise bu istemlere karşı şiddetle direnmektedir.²¹ Grev konusundaki bu gelişmeler, dönem itibariyle çalışma yaşamının da ötesine geçerek, bir yerde Türk demokrasisinin eksikliklerini simgelerken; Orhan Kemal'in öyküsü de, bunun edebiyattaki izdüşümü ve tanığı olma niteliğini kazanmaktadır.

1960 sonrası ise grev olgusu itibariyle farklı bir döneme tekabül eder. Grev hakkı 1961 Anayasasında iktisadî ve sosyal haklar arasında yer bulmakta ve 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile geniş biçimde düzenlenmektedir. Ancak, bu iki düzenleme arasında kalan ve grevin henüz yasal olmadığı geçiş döneminde, 28 Ocak-4 Mart 1963 tarihleri arasında Koç'a ait Kavel Kablo Fabrikası'nda gerçekleştirilen iş bırakma eylemi, değişik boyutları itibariyle Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde kendine özgü bir yere sahiptir.²² Günümüzde bu grev, daha çok Hasan Hüseyin'in *Kavel* şiiri ile hatırlanmaktadır ve denilebilir ki, bir şiir bir grevi ölümsüzleştirmiştir:

*İşime karım dedim
Karıma kavel diyeceğim
Ve soluğum tükenmedikçe bu doyumsuz dünyada
Güneşe karışmadıkça etim
Kavel grevcilerinin türküsünü söyleyeceğim
Ve izin verirlerse istinyeli emekçi kardeşlerim
İzin verirlerse kavel grevcileri
Ve ben kendimi tutabilirsem eğer
Sesimi tutabilirsem
o çoban ateşlerinin parladığı yerde kavel'de
o erkeğe direnilen yerde kavel'de
karım altında nişanlanıp
dostlarımın arasında öpeceğim
nişanlımı kavel kapısında
ve izin verirlerse istinyeli emekçi kardeşlerim
izin verirlerse kavel grevcileri
ilk çocuğumun adını
kavel koyacağım*

44

Eserlerinde sosyal sorunlara, çalışma hayatına ve onun bir boyutu olarak sosyal hak mücadelelerine yer veren yazarların başında gelen Reşat Enis'in 1939 yılında yayınlanan *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanında, çalışma hayatına ilişkin sorunlar yanında, işçilerin ücret artışı amacıyla gerçekleştirdikleri bir grev etkinliğine ilişkin sahneler yer almaktaydı (Enis, 2002a). Yazarın 1968 yılında yayınlanan romanı *Sarı İt*'te ise 1960 sonrası dönemdeki sosyal yaşam ve onun bir bileşeni olarak çalışma yaşamı değişik boyutlarıyla ve çok daha kapsamlı bir yer bulurken, 1960'lı yılların işçi hareketleri, örgütlenme çabaları, bir sendikanın kuruluş gelişme süreci, bir fabrikada toplu sözleşme hakkını elde etmeye çalışan işçilerin rakip "sarı" sendikaya ve bu sendikanın başkanı "Sarı İt"e karşı mücadeleleri anlatılmaktadır (Enis, 2002b).

Aziz Nesin ise 1977 yılında ilk olarak bir günlük gazetede yayınlanan ve çok büyük tartışmalara konu olan *Büyük Grev* hikâyesini –kendi ifadesiyle "masal-öykü"-, MESS'e (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) bağlı işyerlerinde, DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası tarafından yürütülmekte olan grev üzerinden kurgulamıştı. 30 Mayıs 1977 tarihinde başlayıp, 3 Şubat 1978 tarihine kadar süren MESS grevi, değişik boyutları itibariyle Türkiye çalışma ilişkileri tarihinin en önemli işçi hareketlerinden biriydi ve 1980 öncesi dönemin çalkantılı koşullarında sınıf mücadelesine

21 Bu gelişmeler konusunda bkz.: Makal, 2007: 270 vd.

22 Kavel Grevi Zafer Aydın, 2010'da ayrıntılı olarak incelenmektedir. Ayrıca bkz.: *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*: 239-240.

ilişkin sembolik bir nitelik de kazanmıştı.²³ Aziz Nesin düzeyinde bir yazarın konuyu ele alması ilgi çekiciydi. Ancak, hikâyenin büyük tartışmalara yol açması, politik bir nitelik de taşıyan bu greve ilişkin olarak, Aziz Nesin'in öne sürdüğü yergi dozu yüksek savlardan kaynaklanmaktaydı. Nesin bu greve, işverenlerin ellerindeki üretim fazlalığından kaynaklanan stoku eritmeleri için gerekli fırsatı yaratmak gibi bir işlev de yüklemişti. İşveren, fazla üretim koşullarında grevin kendi yararına olacağını düşünüyor ve işçiler ile sendikayı değişik araçlar yardımıyla manipüle ederek, greve gidilmesini ve grevin uzun süre sürdürülmesini sağlıyordu. Nesin'in bu grevden kaynaklanan ancak onu aşarak genellik kazanan yergilerinin, esas olarak Türkiye'deki sendikal yönetimlere ve onların her zaman işçilerin çıkarlarını ön plânda tutmayan davranışlarına yönelik söylenebilir. Safların tutulduğu bir dönemde, zamanının dar sınırlarını ve düşünce kalıplarını aşan böylesi bir eleştiri, kuşkusuz Aziz Nesin'in engin zekâsı ve sezgisi yanında, büyük bir medenî cesaret de isterdi. Sonuçta Aziz Nesin, bu hikâye nedeniyle bazı sol ve sendikal çevrelerden kaynaklanan ve suçlamaya varan şiddetli eleştirilerle karşı karşıya kaldı ve hikâye Türkiye tarihinde bu ilginç özellikleriyle emsalsiz bir yer edindi.²⁴

Nejat Elibol'un 1988 tarihli *Direnen Haliç* adlı iki ciltlik romanında ise Sungurlar Kazan Fabrikası merkezde olmak üzere 1975 yılında Haliç civarındaki iki fabrikada gerçekleşen direnişler ele alınıyor (Elibol, 2002a; Elibol, 2002b). Ancak, eserde daha geniş bir örüntüyle, işçilerin gündelik sosyal yaşamlarına, içsel dünyalarına da giriliyor. Adnan Özyalçiner'in *Grev Bildirisi* adlı hikâyesi ise 1966 Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası grevinde işçiler tarafından İstanbul halkına dağıtılan "Grev Bildirisi" üzerine kurgulanmıştır (Özyalçiner, 2002).

III. SANAT VE İNSAN HAKLARI / SOSYAL İNSAN HAKLARI: SİNEMA

Sinema, insan hakları açısından değerlendirildiğinde, sanat dalları içinde en önde olanlardan biridir. Sinemadaki görsellik faktörü ve bu sanat dalına ilgi duyan tüketicilerin diğer sanat dallarına göre çok daha fazla olması, yani yaygınlık faktörü, ona çok daha geniş kitlelere ulaşma potansiyeli kazandırmaktadır. İnsan hakları ve sosyal haklar temaları, gerek konulu filmlerde, gerekse belgesel filmlerde 19. yüzyıl sonlarından günümüze yoğun biçimde yer bulmuştur.²⁵ Biz çalışmamızın hacim ve içerik kaygıları nedeniyle dünya sinemasındaki uçsuz bucaksız gelişmele- 45
re girmeyecek ve Türk sinemasında sosyal haklar konusunu değerlendirmeye çalışacağız.

1. Türk Sinemasında Sosyal İnsan Hakları

Türk sineması söz konusu olduğunda, sosyal haklar tarihsel olarak 1960'lı yıllara kadar filmlerde belirgin bir yer bulamamıştır.²⁶ Yani sosyal hakları ele alma açısından Türk sinemasının durumu, Türk edebiyatından bile daha geridedir. Bu şüphesiz, Türk edebiyatında sosyal haklar konusunu değerlendirirken de belirttiğimiz gibi, Türk toplumunun tarihsel gelişim süreci ve bu süreçte sosyal hak mücadeleleri ile bunların sanat eserlerine yansımaya koşullarının yeterince mevcut olmamasıyla açıklanacak bir durumdur. Bir taraftan sanayileşme yolunda atılan adımların, diğer taraftan Türk demokrasisinin yetersizlikleri, hukuksal mevzuatın sınırlandırıcılığı ile yönetimlerin olumsuz uygulamaları hem sosyal hak mücadeleleri, hem de bu mücadelelerin sanata yansımalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, 1960 sonrası dönemde sanayileşme ve ona bağlı olarak sınıf oluşumu doğrultusundaki gelişmeler ile görece özgürleşme koşullarında, bu konular sosyal yaşam yanında, sanatın değişik dalları ve sinemada da yer bulmaya başlamaktadırlar. Ancak bu yerin gene de çok sınırlı olduğunu ve dönem içerisinde toplumsal yaşamda

23 MESS grevleri Can Şafak 2012'de ayrıntılı olarak incelenmektedir. Ayrıca bkz.: *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*: 287-290.

24 *Büyük Grev* kitabında, bu eleştiri metinleri ile Nesin'in bunlara verdiği cevapların bir bölümü de yer almaktadır.

25 İşçi filmlerinin tarihsel gelişimi konusunda güzel bir özet için bkz.: Wagner, 2015.

26 Türk sinemasında 1960 öncesi ve sonrası dönemlerde sosyal hak mücadelelerinin yer alışı konusunda tarihsel bir değerlendirme için bkz.: Koluçık, Kula, 2013.

gözlenen hak mücadelelerinin çok gerisinde kaldığını belirtmek gerekir.²⁷ Bütün bu olumsuz faktörler yanında, sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerin azlığı üzerinde etkili olan faktörlerden biri de maddi koşullardır. Gerek çekim maliyetleri ve diğer maliyet kalemleri, gerekse film gösteriminden elde edilecek getiriler anlamında, sosyal içerikli filmlerin çekilmesini zorlaştıran, hatta imkânsız kılan maddi koşullar göz ardı edilemez. Nitekim sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerin en önemlilerinden biri olan *Maden*, aşağıda değineceğimiz gibi, ancak bir işçi sendikasının maddi katkılarıyla çekilebilmiştir. Diğer taraftan, dönem içerisinde carî olan resmi sansür uygulaması da sosyal içerikli filmler üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallandırılmıştır.

1960'lı yıllarda da, ağırlık işçi sınıfının sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerde değil, işçilerin sadece "kahraman" olarak yer aldığı filmlerde (Coş, 2015: 162 vd.). Bu kahramanlık, işçilerin "yan kahraman" olduğu, "kahramanı bir süre işçilik yapan" ya da "kahramanı işçi olan" filmler biçiminde tezahür etmiştir (Coş, 2015: 165 vd.). Ertem Göreç'in 1961 tarihli *Otobüs Yolcuları*, Duygu Sağıroğlu'nun 1965 tarihli *Bitmeyen Yol* filmleri gibi bazı filmlerde işçilik olgusu değişik boyutlarıyla yer almışsa da, bunlar ana plânda sosyal hak mücadelelerine yer veren ve Yeşilçam kalıplarının tümüyle dışına çıkmış filmler değildir. Sosyal hak mücadelelerinin Türk sinemasında yeterince yer bulmaması ise diğer sorunlar yanında, sanat ve sanatçı üzerindeki hukuki/fiili değişik baskılar ile bunun bir parçası olarak dönem içerisinde egemen olan sansür uygulamalarıyla da bağlantılıdır. Sansür tarafından defalarca geri çevrilen, çeşitli baskılarla karşılaşan *Karanlıkta Uyananlar* filmi, "işçilerin yer aldığı filmlerden farklı olarak işçi sınıfının ilk filmidir" (Kablamacı, 2011: 78). Türk sinemasında sendikal haklar konusunu dolaysız biçimde ele alan ilk önemli film olan *Karanlıkta Uyananlar*, bu nedenle önemli bir tarihsel bir değere sahiptir ve bu değeri günümüzde de korumaktadır. Vedat Türkalı'nın senaryosunu yazdığı, Ertem Göreç'in yönetmenliğini yaptığı 1964 tarihli bu filmde, grevin artık yasal bir hak haline geldiği 1963 sonrası ilk dönemde bir boya fabrikasında çalışan işçilerin bilinçlenme, örgütlenme ve greve gitme süreçleri; bir işçi semti de mekân alınarak, sosyal dokuyla da bağlantılı biçimde ve değişik boyutlarıyla anlatılmaktadır.²⁸ İçeriğine ilişkin bazı sorunlara karşın "*Karanlıkta Uyananlar*'ın sinemamızda işçinin somut ekonomik sorunları içinde ele alınıp işlendiği ilk ve son tutarlı sayılabilecek örnek olarak kaldığı bir gerçektir" (Coş, 2015: 176).

1970'li yıllar ise bir taraftan Türkiye'de iktisadî gelişme ve sınıfsal oluşum itibarıyla önemli gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan da sınıflar arasındaki bölüşüm mücadelelerinin daha yoğun yaşandığı yıllara tekabül eder. Bu yıllardaki yoğun siyasallaşma süreçleri, sendikal örgütlenme ve mücadele ile grev hareketlerinin bizatihi kendisi kadar, sanatsal ürünlere de yansımaktadır. Bu koşullar altında sosyal sorunlar ve hak mücadeleleri, dönemin birçok filminde yer bulmaktadır. Bu filmler arasında, Lütfi Akad'ın göç üçlemesi *Gelin-Düğün-Diyet*, özel bir değere sahiptir.²⁹ Diğer filmler arasında, Süreyya Duru'nun *Güneşli Bataklık* (1977), Yavuz Özkan'ın *Maden* (1978) ve *Demiryol* (1979) filmleri, Halit Refiğ'in *Yaşam Kavgası* (1978), Erden Kıral'ın *Bereketli Topraklar Üzerinde'si* (1979), Şerif Gören'in *Endişe'si* (1974), Zeki Ökten'in *Düşman* (1979), Duygu Sağıroğlu'nun *İnsan Avcısı* (1975), Melih Gülgen'in *Babanın Oğlu* (1975), Ertem Göreç'in *İki Kızgının Adam* (1976) filmleri de bulunmaktadır (Hepkon, Aydın; 2010: 90).³⁰

1980 sonrası dönem ise tüm dünyada önemli iktisadî ve siyasal değişimlerin ortaya çıktığı, neo-liberal iktisat politikalarının yeryüzü ölçeğinde egemen olduğu, bu politikaların uygulanması sonucunda emek eksenli yaklaşım ve mücadelelerin arka plâna itildiği ve gücünü yitirdiği, bunun yerini büyük ölçüde kimlik sorunları ve mücadelelerinin aldığı yıllardır. Aynı gelişmeler Türkiye'de de yaşanmış; 12 Eylül askerî darbesi ile başlayan dönem, neo-liberal iktisat politikalarının uygulamaya konulduğu, toplumsal örgütlenme ve mücadelelerin önüne hukuki ve fiili engellerin getirilmeye çalışıldığı, sosyal hak mücadelelerinin zayıfladığı bir dönem olarak teza-hür etmiştir. Elbette bunun sanat alanına yansımaları da, bu mücadelenin yoğun olduğu 1960'lı

27 Bu sürecin iktisadî, toplumsal ve siyasal dinamikleri konusunda bkz.: Hepkon, Aydın, 2010.

28 *Karanlıkta Uyananlar* hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bkz.: Kablamacı, 2011.

29 Üçleme hakkında kapsamlı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Görücü, 2015: 184-191.

30 1970'li yıllara ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz.: Görücü, 2015; Hepkon, Aydın; 2010: 90-95.

ve 1970'li yıllara göre daha farklı olacaktır. Bu koşullar altında 1980 sonrası dönemde Türkiye'de sosyal hak mücadelelerini konu alan işçi filmlerinin sayısı epeyce azalmış durumdadır. Atıf Yılmaz'ın *Talihli Amele* (1980) ve *Bir Yudum Sevgi* (1984) filmleri, Sinan Çetin'in *Bir Günün Hikayesi* (1980), Yavuz Turgul'un *Fahriye Ablası* (1984), Muzaffer Hıçdurmaz'ın *Çark* (1987), Ahmet Faik Akıncı'nın *Ekmek* (1996) filmi, dönemin işçi sorunlarını gündeme getiren filmlerinin belli başlıcalarıdır (Hepkon, Aydın, 2010: 97; Görücü, 2015: 194).

Türk sinemasında sosyal haklar ve sinema bağlantısı ele alındığında madenleri, özellikle de kömür madenlerini konu alan filmlerin özel bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir. Ülkemizde 19. yüzyıldan itibaren madenlerin önem kazanması ve buralarda çalışan işçi sayısının çokluğu yanında; madencilik alanında çalışma yaşamının ve sorunların ağırlığı, iş kazaları ve işçi ölümleri, madenlerdeki çalışma yaşamını ve sorunları konu alan filmlerin ağırlığı üzerinde belirleyici olmuştur. Bu filmlerin belki de en önemlisi, Yavuz Özkan'ın yönetmenliğini yaptığı 1978 tarihli *Maden* filmidir. Filmde maden işçilerinin olumsuz çalışma koşulları, iş kazası sonucu ölümler ve işçilerin gerek işverene, gerekse sarı sendikaya karşı direniş çabaları anlatılmaktadır. Film Türkiye sinema tarihi ve sosyal hak mücadeleleri açısından önemli kılan başka faktörler de vardır. Türkiye'de sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığı bir dönemde çekilmiş olan *Maden*'in finansmanı, bizatihi bir işçi sendikası, Yeraltı Maden-İş tarafından yapılmıştır. Sendika, filmi gezici ekiplerle ülkenin maden bölgelerinde gösterime açarak, etkin biçimde de kullanmıştır (Sertlek 2015: 242-243). Kendinden önceki maden filmleriyle karşılaştırıldığında *Maden*'in önemi, belki de ülkenin ve dönemin toplumsal gerçekliğini yakalamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yakın tarihli bir başka maden filmi ise yönetmenliğini Yılmaz Erdoğan'ın yaptığı, 2013 tarihli *Kelebeğin Rüyası*'dır. Filmde arka plânda, 1940'lı yılların başında ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında Ereğli Kömür Havzası'nda kömür madenlerindeki mükellefiyet (zorunlu çalıştırma) uygulaması ile kötü çalışma koşulları ve sonuçları ele alınmaktadır.

2. İnsan Hakları ve Sinema: Film / Sanat Festivalleri

Sinemanın geniş kitlelere ulaşmada belki de en etkin sanat dalı olması, insan hakları alanında faaliyetlerde bulunan kurumlar, üniversiteler ve gönüllü kuruluşları, insan hakları duyarlılığı yaratmak için sinemayı etkin bir araç olarak kullanmaya yönlendirmektedir. Bir örnek verecek olursak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 60. yıldönümü dolayısıyla *Art for the World* adlı sivil toplum kuruluşuyla birlikte ünlü yönetmenlere 22 kısa film siparişi etmiş, birçok uluslararası kuruluş da projenin finansmanına katılmıştır.

İnsan hakları kuruluşlarının bu alanda duyarlılık yaratmak üzere kullandıkları en önemli araç, dünyanın değişik yörelerinde düzenlenen sanat festivalleridir. Bu festivallerin büyük çoğunluğu film festivalleri olarak organize edilmektedir. Bunların bir bölümünde ise film gösterimleri ve ödüllü film yarışmaları yanında, özellikle resim, fotoğraf ve karikatür gibi görsel sanat etkinlikleri ile insan hakları konusunda çeşitli sunum ve tartışma panelleri de yer almaktadır. Bu festivallerin bir bölümünün başlangıç tarihleri 15 yıl kadar geriye gitmektedir ve bu etkinliklerin 1990 sonrası dönemde yapılmaya başlanarak, giderek hız kazandığı söylenebilir. Sergiledikleri sanat eserleri, düzenledikleri tartışma oturumları ve konferanslarla insan hakları meselesinin daha çok insana ulaşmasına katkıda bulunan bu festivallerin hepsine, sınırları belli olan çalışmamız çerçevesinde yer vermek elbette mümkün değildir. Ancak önemli gördüğümüz birkaçına, fikir vermek bábında değinmekle yetiniyor, dipnotta ise saptayabildiğimiz başka bazı festivallerin sadece ad ve yerlerini belirtiyoruz.³¹ Konuya ilgi duyan okuyucu internette yapacağı kısa bir

31 Syracuse Üniversitesi İnsan Hakları Film Festivali, ACT İnsan Hakları Film Festivali (Colorado Devlet Üniversitesi), Karama İnsan Hakları Film Festivali, Santa Barbara İnsan Hakları Film Festivali, Zagreb&Rijeka İnsan Hakları Film Festivali, "One World" İnsan Hakları Uluslararası Belgesel Film Festivali (Prag), Festival Internacional de Cine de Derechos Humanos (Buenos Aires), İnsan Hakları Film ve Video Festivali (Bolivya), Avusturya "This Human World" İnsan Hakları Film Festivali, Venedik İnsan Hakları Film Festivali, Lund İnsan Hakları Film Festivali (Raoul Wallenberg İnsan Hakları Enstitüsü).

gezintiyle çok daha fazla sayıda festival hakkındaki bilgilere kolaylıkla erişebilecektir.

Dünyada insan haklarının coğrafi merkezi olarak nitelendirilebilecek olan İsviçre'nin Cenevre kentinde düzenlenen *Uluslararası İnsan Hakları Film Festivali ve Forumu* – “International Film Festival and Forum on Human Rights” (FIFDH) dünyada sinema ve insan hakları konusunda düzenlenen festivallerin en önemli ve etkili olanlarından biridir. Cenevre Üniversitesi, sivil toplum kuruluşları, film yapımcıları ve medya temsilcileri tarafından desteklenen festival, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin oturumlarıyla paralel biçimde gerçekleştirilmektedir. İnsan hakları sorunlarının tartışıldığı özgür bir platform oluşturan ve 2003'ten bu yana düzenlenmekte olan Festival kapsamında, konulu ve belgesel nitelikli filmler için ödüllü bir yarışma da mevcuttur.³²

Uluslararası ölçekte en etkin insan hakları kuruluşlarından biri olan İnsan Hakları Gözlem Örgütü (Human Rights Watch) ise kendi adını taşıyan bir film festivali düzenlemektedir.³³ Daha çok insan hakları ihlallerini konu alan filmler üzerinde yoğunlaşan Festival için seçilen 40 film, dünyanın 20 ayrı kentinde gösterime sunulmakta ve insan hakları farkındalığı yaratılarak, herkes için adalet temasının yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. İnsan hakları alanındaki etkili kuruluşlardan biri olan Uluslararası Af Örgütü de, insan hakları mücadelelerinde başlangıçtan itibaren sanatın ve sanatçıların güçlü ve merkezî bir role sahip olduğu düşüncesiyle ve “Hiçbir insan ifadesi, sanat kadar insan ruhuna ulaşmaz” sloganıyla, 2010 yılından itibaren bir İnsan Hakları Sanat Festivali düzenlemektedir.³⁴

İnsan hakları alanında uluslararası ölçekte etkili en büyük festivallerden biri de, *Barcelona İnsan Hakları Film Festivali*'dir. “Düşündürmek, bilincimizi uyandırmak, adaletsizliği kınamak ve insanlığın sosyal ve kültürel çeşitliliğini yansıtmak” amacıyla düzenlenen Barcelona merkezli festivalin, Paris ve New York'da da büroları bulunmaktadır. 12 yıldır düzenlenmekte olan Barcelona İnsan Hakları Film Festivali kapsamında film yarışmaları da yer almaktadır.³⁵ 2016 yılında 9'uncusu gerçekleştirilen Avustralya temelli *İnsan Hakları Sanat ve Film Festivali* ise herhangi bir siyasi parti ya da dinsel grupla bağlantılı olmayan bağımsız sanat organizasyonlarının en iyilerinden biridir.³⁶

Değişik üniversiteler bünyesinde düzenlenen insan hakları temalı film ve sanat festivalleri de yoğundur. Sadece birkaç örnekle yetinecek olursak, 2017'de 15.'incisi yapılacak olan *San Francisco Üniversitesi İnsan Hakları Film Festivali*,³⁷ 2016 yılında 14.'üncüsü düzenlenecek olan ve amacını “Birleşik Krallık'ta ve dünyada insan hakları farkındalığını arttırmak” olarak belirten Oxford Brookes Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu *Oxford İnsan Hakları Festivali* bunlar arasındadır.³⁸

3. İnsan Hakları ve Sinema: Film / Sanat Festivalleri – Türkiye

Türkiye'de de insan haklarıyla bağlantılı çeşitli film/sanat festivalleri ve benzeri etkinlikler düzenlenmektedir. Ancak bunlar hem sayıca azdır, hem de içlerinde süreklilik kazanmış olanlar yok denecek düzeydedir. Bunların en önemlilerinden biri olan *Uluslararası İşçi Filmleri Festivali*, 2006 yılından bu yana düzenlenmektedir. Türkiye'nin değişik illerinde gerçekleştirilen ve film gösterimleri dışında konuya ilişkin konferans ve paneller de içeren Festival'in Düzenleme Komitesi'nde işçi sendikaları ağırlıklı bir yer kaplamaktadır. Uluslararası İşçi Filmleri Festivali hem içeriği, hem de düzenleyicileri itibarıyla düşünüldüğünde, Türkiye'de sosyal insan hakları alanına uzanan en önemli ve en anlamlı sanat etkinliğidir diyebiliriz. İnsan hakları-toplumsal

32 Festival hakkında bilgi için bkz.: https://en.wikipedia.org/wiki/International_Film_Festival_and_Forum_on_Human_Rights

33 <https://ff.hrw.org/about>, Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016.

34 <http://www.tomblock.com/art-production/amnesty-international-human-rights-art-festival>, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2016.

35 <https://filmfreeway.com/festival/HumanRightsFilmFestivalBARCELONAParisNYC>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2016.

36 <http://2016.hrff.org.au/about/>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2016.

37 <https://www.usfca.edu/arts-sciences/about/human-rights-film-festival>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2016.

38 <http://www.oxfordhumanrightsfestival.net/>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2016.

cinsiyet-sanat üçgeninde bir diğer önemli etkinlik ise 1998'den bu yana düzenlenmekte olan *Uçan Süpürge Kadın Filmleri Festivali*'dir. "Sinema sanatının çarpıcı dilinden yararlanarak toplumsal cinsiyete ve kadın sorunlarına ilişkin tartışmaları yaygınlaştırmak" amacını taşıyan Festival, Türkiye ve dünyadan kadın yönetmenlerin uzun, kısa, belgesel ve animasyon filmlerinin belirli başlıklarda izleyiciye sunulduğu ve bu çerçevede panel, söyleşi ve sergilerin düzenlendiği uluslararası bir *organizasyondur*. Ülkemizde sinema alanında uluslararası boyutlu bir başka girişim ise *Avrupa Birliği İnsan Hakları Film Günleri*'dir. Bu başlık altında 2011 yılından başlayarak Ankara ve İstanbul kentlerinde düzenlenen etkinliğin, 2015 yılında 5'si gerçekleştirilmişti.³⁹ Sinema alanındaki bu etkinlikler dışında, Türkiye'de zaman zaman konuya ilişkin değişik içerikli resim, fotoğraf ve karikatür sergilerinin açılması da söz konusu olmuştur.⁴⁰ Şüphesiz ülkemizde genel olarak insan hakları çalışmaları alanındaki gerilik yanında, organizasyonel ve maddi sınırlılıklar, insan hakları-sanat bağlantılı bu ve benzeri etkinliklerin niceliği ve niteliği üzerinde belirleyici olmaktadır.

IV. SANAT VE İNSAN HAKLARI / SOSYAL İNSAN HAKLARI: MÜZİK

En genel hatlarıyla ve aşağıda tartışacağımız sorunların dışında, müzik de diğer sanat dalları gibi insan varoluşunun estetik boyutlarına hitap etmekte, insancıl duyguların gelişimine ve bu nedenle de insan hakları bilincinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Diğer sanat dallarıyla karşılaştırıldığında, müziğin de sinema gibi insan haklarıyla bağlantısı en güçlü sanat dallarından biri olduğu gözleniyor. Bu, müziğin geniş kitlelere rahatlıkla ulaşabiliyor ve onları etkileyebiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kamuoyunu etkileme yanında, kitlelere moral verme, umut aşılama konusunda müziğin olağanüstü etkileme gücüne ilişkin iki örnek vermek isteriz, ikisi de savaşta kuşatma altındaki kentlerden... Büyük Rus besteci Dmitri Şostakoviç, İkinci Dünya Savaşı'nda Alman orduları tarafından yaklaşık üç yıl kuşatma altında tutulan Leningrad'da, 7 numaralı "Leningrad" senfonisini bestelemiş, 1942 yılında kuşatma altındaki kentte çok zor koşullar altında seslendirilen eser, umudun ve direnişin simgesi haline gelirken, tüm dünyada da büyük yankı uyandırmıştı. 1990'lı yıllarda Yugoslavya'daki iç savaş koşullarında ve Saraybosna kuşatma altındayken, dünya kamuoyunu en çok etkileyen olaylardan biri de, Saraybosna Filarmoni Orkestrası üyelerinden viyolonsel sanatçısı Vedran Smailovic'in çok zor koşullarda gerçekleştirdiği müzikal etkinliklerdi. Smailovic, her gün savaşın yol açtığı yıkıntılarda ve keskin nişancıların tehdidi altındaki cenaze törenlerinde sürekli olarak viyolonsel ile parçalar, ağırlıklı olarak da Albinoni'nin Adagio'sunu seslendiriyordu. Sadece Saraybosna'lılar değil, dünya kamuoyu ve müzisyenler de bu güçlü insanî mesajdan etkilenmiş; besteci David Wilde Smailovic için *Saraybosna'nın Çellisti* isimli bir solo viyolonsel parçası yazmış, parça ünlü sanatçı Yo-Yo Ma tarafından da kayda alınmıştı. Folk şarkıcısı John McCutcheon da Smailovic için *Saraybosna'nın Sokaklarında* başlıklı bir şarkı yazmıştı.

Edebiyatla karşılaştırıldığında müziğin bir farkı, değişik türleri itibarıyla çok farklı sosyo-ekonomik sınıf ve katmanlardaki, farklı bilgi ve eğitim düzeyindeki insanlara rahatlıkla ulaşabiliyor olmasıdır. Bu açıardan bakıldığında, müziğin insan hakları farkındalığı yaratmada en etkin sanat dallarından biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu noktada tekrar vurgulamakta fayda vardır ki, diğer sanat dalları gibi, müziğin de insan hakları üzerindeki olumlu potansiyelinin ve yarattığı etkinin boyutlarını ölçmek mümkün görünmemektedir. Kanımızca, müziğin insan hakları üzerindeki olumlu etkisini küçümsemek kadar, abartmamak da en doğru tutum olacaktır.⁴¹

39 Bkz.: <http://avrupa.info.tr/eu-and-human-rights/human-rights-film-days.html>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2016.

40 Örneğin bkz.: <https://www.evrensel.net/haber/123230/insan-haklarinin-sanattaki-gorunumleri>, Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016.

41 Dave, müziğin insan hakları üzerindeki etkisine ilişkin beklentilerin büyük ölçüde romantize ve idealize edilmiş olduğunu, bunun büyük ölçüde müziğin evrensel ve ilerici (progressive) bir dil olduğu kabulünden kaynaklandığını, oysa bu kabulün doğru olmadığını, ayrıca konunun etkinlik açısından da değerlendirilmesi gerektiğini, bu durumda da insan haklarıyla müzik arasındaki ilişkinin sorunlu olduğunu savunmaktadır. Bkz.: Dave, 2015.

1. İnsan Hakları ve Müzik: Blues, Folk, Pop, Rock

İnsan hakları-müzik ilişkisini, birbirinden değişik özellikler gösteren farklı müzik türleri açısından ayrı ayrı irdelemekte fayda vardır. Bu ilişkinin başlangıcını, belki de blues türünün kökenlerine kadar uzatabiliriz. Amerika'da geçtiğimiz yüzyıllarda pamuk tarlalarında çalışan zenci kölelerin çalışırken seslendirdikleri ezgiler aracılığıyla ırkçılığa, ayrımcılığa, eşitsizliğe-adaletsizliğe karşı yakınışları, zaman içerisinde blues olarak olgunlaşan müzik türünün de kökenlerini oluşturuyor. Blues gibi, çeşitli ülkelerin folk müziklerinde de geniş kitlelerin yaşadıkları sıkıntılara ilişkin yakınmalar her zaman yer bulmuştur.

Geçmiş yüzyıllarda olduğu kadar, 20. yüzyıl boyunca da özellikle ırkçılığın, ayrımcılık ve toplumsal eşitsizliklerin Avrupa'ya göre daha çok boyutlu ve derinden yaşandığı ABD'nde blues, pop ve rock müziği ile bunların türevlerinde; başlangıçtan itibaren ırkçılığa, savaşa ve toplumsal eşitsizliklere karşı tepkiler daha yoğun biçimde yer bulmuştur.⁴² Çalışmamızın sınırları bağlamında bunların hepsine değinmek mümkün olmasa da, artık simgeleşerek tarihsel bir değer kazanan birkaç parçayı özellikle belirtmekte fayda vardır. 1935 yılında ABD'nde bir ağaca asılarak linç edilen iki zenci için yazılan ve Billie Holiday tarafından seslendirilen efsanevi *Strange Fruit* parçası bunlardan biridir.⁴³ Başta Joan Baez olmak üzere birçok şarkıcı tarafından seslendirilen ve özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda yoğunlaşan özgürlük ve medeni haklar hareketinin simgelerinden biri haline gelen *Kazanacağız - We Shall Overcome* şarkısı, 1960'ların önemli şarkılarından biridir. Bob Dylan'ın gene 1960'lı yıllarda seslendirdiği ve o günden bu yana eşitlik ve adalet taleplerinin bir simgesi haline gelen *Blowin' in the Wind*'i de bir müzik parçası olmanın çok ötesinde bir anlam ve değere sahiptir.⁴⁴

Daha kaç köyden sürülsün insan adam oluncaya dek?

Daha kaç derya dolaşsın martı bulsam diye bir tünek?

50 | *Daha kaç toptan atılsın gülle harp toptan kalkıncaya dek?*

Cevabı, dostum, rüzgârda bunun, cevabı esen rüzgârda.

Daha kaç yıl kök salsın ağaç bahar açıncaya dek?

Daha kaç yıl kök söksün bu halk yerin bulsun diye hak?

Daha kaç aydın ışığı görüp görmezlikten gelecek?

Cevabı, dostum, rüzgârda bunun, cevabı esen rüzgârda.

Daha kaç can canından geçecek cana yetinceye dek?

Daha kaç el boş açılsın göğe göğhermedikçe yürek?

Daha kaç teller kopsun sazlardan bu ses duyuluncaya dek?

Cevabı, dostum, rüzgârda bunun, cevabı esen rüzgârda.

Sam Cooke'un *A Change Is Gonna Come*'i da Amerikan Medeni/Sivil Haklar Hareketi'nin marşı haline gelen bir parçadır.⁴⁵ Marvin Gaye'in seslendirdiği ve polis şiddetini konu alan *What's Going On* ile Neil Young'un ırkçılık karşıtı parçası *Southern Man* de bu parçaların en ünlü ve simgeleşmiş olanları arasındadır. 1960'lı yıllarda sürmekte olan Vietnam Savaşı ortamında varlık kazanan savaş karşıtı parçalar arasında ise gene özellikle Pete Seeger'in *Where Have All the Flowers Gone*, Bob Dylan'ın *Masters of War*, Donovan'ın *Universal Soldier*, Jimmy Hendrix'in

42 Dunaway, Amerika'da 18. Yüzyıl başlarından itibaren kölelik, sosyal adaletsizlik, çocuk işçiliği de dâhil olmak üzere yaşanan toplumsal sorunlar ve bunun müziğe yansımaları konusunu kapsamlı ve yetkin biçimde incelemektedir. Bkz.: Dunaway, 1987.

43 Şarkının doğuşu hakkında bkz.: Nicholls.

44 Burada parçanın sözlerini Can Yücel'in Türkçe söyleyişiyle veriyoruz. Bkz.: Yücel, 1985, Bir İrlanda Türküsü.

45 Amerikan medeni haklar hareketiyle ilgili şarkılar içeren nitelikli bir müzikal derleme için bkz.: *Voices of the Civil Rights Movement - Black American Freedom Songs, 1960-1966*, 2 CD, Smithsonian/Folkways.

Machine Gun parçaları sayılabilir. Bunlar ile başka sanatçıların ismini sayma olanağını bulamadığımız parçaları, salt müzik olmanın ötesine geçerek önemli bir toplumsal muhalefet hareketinin simgeleri haline de gelmişlerdir. 1960'larda rock müzik büyük ölçüde folk müziğin yerini alırken, politik mesajlar, Jefferson Airplane'den Creedence Clearwater Revival'a, bazı rock şarkıcı ve gruplarının parçalarında da yer buldu.

Diğer taraftan, özellikle 1960'lı yıllarda folk, pop, rock gibi değişik müzik türlerinde eserler veren ırkçılık ve savaş karşıtı sanatçılar ile çeşitli rock topluluklarının konserleri de salt birer müzikal etkinlik olmanın ötesine geçerek, milyonlarca insanın katıldığı barış festivallerine dönüşmüştü. 1969 yılında gerçekleştirilen ve dönemin ünlü sanatçılarının ve gruplarının katıldığı üç gün süren Woodstock Festivali, bir barış ve toplumsal muhalefet manifestosu olarak dünya müzik tarihinde olduğu kadar, barış ve özgürlük tarihinde de yerini almıştır.

2. İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Müzik: Folk Müzik ve Protest Şarkılar

Genel olarak insan haklarına yönelik bu müzikal eserler yanında, özellikle sosyal insan haklarıyla ilgili olarak daha çok malzeme bulabileceğimiz mecralar ise folk müzik kökenli ve esas olarak işçi sınıfına yönelik protest şarkılardır. Batı ülkelerinde Endüstri Devrimi sonrası işçi sınıfının yaşadığı sorun ve yoksunluklar, başta edebî eserler olmak üzere, sanatta da yansımaları bulunduğu gibi; tarihsel gelişim süreci içerisinde işçiler kendilerini, acılar yanında mücadeleyi de yansıtan ritüelleriyle, deyişleriyle, marşlarıyla ve şarkılarıyla da ifade ve var etmişlerdi. Emek tarihi çalışmaları açısından gerçekten can alıcı olan bu malzemelere ilişkin olarak, başta E. P. Thompson'un önemli kitabı olmak üzere, birçok kaynakta bilgiler yer almaktadır (Thompson, 2004).

Amerika'da da işçilerin ve işçi hareketlerinin ortaya çıktığı tarihlerden itibaren, yaşanan sorunların şarkılardaki yansımalarını görmek mümkündür ve 19. yüzyıla ait şarkı sözleri bunun tanıklarındır (Dunaway, 1987: 274). Çocuk işçilerden "fabrika kızları"na, iktisadî krizlere, yaşanan ve işçi kesimini etkileyen her olay, şarkılarda yansımaları buldu (Dunaway, 1987: 275). 20. yüzyılda ise özellikle bu uzun gelenekten beslenen ABD'li folk müzikçilerin protest şarkıları arasında ayrımcılık, ırkçılık ve savaş karşıtlığı ile barış, özgürlük, adalet gibi temalar yanında, sendikal haklara ilişkin çok sayıda şarkı da bulunmaktadır. Sol düşünce ve aktiviteyle de bağlantılı olan bu şarkıcılardan, örneğin Pete Seeger gibi bazıları Komünist Parti'ye üye de olmuşlardı ve McCarthy döneminin baskı ve soruşturmalarından da nasiplerini aldılar. Bu şarkıcıların en ünlülerinden biri olan Woody Guthrie'nin Amerikan işçi sınıfı mücadelesinin değişik dönemlerine ilişkin sorunları ve mücadeleleri yansıtan şarkılardan oluşan *Struggle* başlıklı "işçi ve mücadele şarkıları" albümü, bu müzikal malzemenin işçi sınıfı mücadelelerini nasıl yansıttığının en somut ve güzel örneklerinden biridir.⁴⁶ Elbette bu ve benzeri şarkılar, sadece sınıf mücadelelerini ve sosyal hak arayışlarını yansıtmakla kalmamış, bu mücadelelere güç de katmıştır. Guthrie'nin şarkıları arasında çalışma yaşamının değişik sorunlarına; ücrete, çalışma sürelerine ve sendikal haklara ilişkin çok sayıda parça bulunuyor. *Hard Work, Union Prayer, Union Maid, Union Burying Ground* sanatçının sendikal örgütlenmeye ve greve ilişkin bu şarkılardan sadece birkaçının adıdır.⁴⁷ Efsanevi folk-protest şarkıcısı Pete Seeger'in de sendikal örgütlenme, adil ücret, çalışma hakkı gibi içeriklere sahip çok sayıda şarkısı bulunmaktadır. *Talking Union, Homestead Strike Song, Which Side Are You On?*, bu şarkılardan sadece birkaçının başlığıdır. Sanatçının *Sendikalar-dan Konuşmak - Talking Union* başlıklı uzun şarkısının başlangıcındaki sözleri, sadece bir örnek olmak üzere veriyoruz.⁴⁸

*Eğer daha yüksek ücret istiyorsanız, ne yapmanız gerektiğini söyleyeyim,
İşyerinizdeki diğer işçilerle konuşmanız gerek,
Bir sendika kurmalı, onu güçlendirmelisiniz,*

46 İlgili duyacaklar için, 1940'lı yıllarda kaydedilen CD'nin künyesi şöyle: Woody Guthrie, *Struggle*, Smithsonian/Folkways CD SF 40025.

47 <http://www.woodyguthrie.org/>, Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2016.

48 <http://www.songlyrics.com/>, Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2016. Pete Seeger'in şarkılarını içeren iyi bir derleme için bkz.: Pete Seeger, Singalong, 2 CD, Smithsonian/Folkways CD SF 40027/8.

*Bir araya gelerseniz çocuklar, çok zaman almayacak,
Daha kısa çalışma süreleri, daha iyi çalışma koşulları, ücretli tatiller ve çocuğunuzu deniz kıyısına götürmek...*

Amerikalı şarkıcıların eserlerinde genel olarak insan haklarının, özel olarak ise sosyal hakların Avrupa ülkelerine kıyasla bu kadar yoğun biçimde yer bulması, şüphesiz bu ülkede aynı dönemlerde insan hakları ve sosyal insan hakları alanlarında yaşanan sorunlar ve ihlaller ile bu alanlarda gerçekleşen mücadelelerin yoğunluğuyla bağlantılı olmalıdır. Irkçılık, savaş ve sosyal eşitsizlikler; diğer toplumsal tepki ve mücadeleler yanında müziğe de yansımış; belirttiğimiz gibi müzik bu mücadelelere hem eşlik edip, hem güç verirken, birçok parça da simgesel bir değere bürünmüştür.

3. İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Müzik: Klâsik Müzik

Diğer müzik türlerinden farklı biçimde “sanat müziği” olarak nitelenen klâsik müzikte genel olarak insan haklarının, özel olarak ise sosyal hakların durumu nedir acaba? Klâsik müzik bir taraftan gerek bestecileri, gerekse alanın diğer üreticileri; diğer taraftan da bu müziğin dinleyicileri itibarıyla daha eğitilmiş, nitelikli ve rafine insanlar içeren bir sanat dalıdır ve kelimenin bir anlamında “seçkin” olarak nitelenebilir. Bu durum, bir taraftan düşünsel plânda insan haklarına daha fazla duyarlı olunacağı beklentisini yaratırken, diğer taraftan da örneğin folk-pop gibi müzik türleriyle karşılaştırıldığı zaman toplumsal yaşamın gerçekliğine ve sorunlarına daha mesafeli bir duruşa tekabül etmektedir. Gerçekten de klâsik müzikte barış savunusu, savaş karşıtlığı gibi temalar üzerine bestelenmiş çok önemli eserler bulunmakla birlikte, bunların sayıca az olduğu söylenmelidir. Kanımca bunun sebeplerinden biri, yukarıda değerlendirdiğimiz blues, folk, pop, rock gibi müzik türlerinden farklı olarak, klâsik müziğin büyük ölçüde sözsüz eserlerden oluşan bir alan olmasıdır. Opera, oratoryo, lied (şarkı) gibi sözlü türler dışında, klâsik müzik büyük ölçüde orkestral, oda müziği ve enstrümantal türlerinde sözsüz eserlerden oluşmaktadır. Sosyal haklar söz konusu olduğunda ise klâsik müzikteki en uygun türün şarkı olduğu ve bu alanda verilen sınırlı sayıda eserin de zaten şarkı türünde olduğu görülmektedir.

İnsan hakları-klâsik müzik bağlantısı düşünüldüğünde, İngiliz besteci Benjamin Britten’in 1962 tarihli savaş karşıtı *Savaş Rökyemi*, Polonya’lı besteci Krzysztof Penderecki’nin Hiroşima kurbanları için bestelediği *Hiroşima Kurbanları İçin Ağıt*, bu bağlamda aklımıza ilk geliveren önemli eserler arasındadır. Rus besteci Dimitri Şostakoviç’in 1962 yılında ilk seslendirilişi yapılan Babi Yar başlıklı, Yevtuşenko’nun şiirleri üzerine bestelenen 13 numaralı senfonisi ise İkinci Dünya Savaşı sırasında Ukrayna kenti Babi Yar’da Naziler tarafından yapılan soykırımı konu alır. Bunlar sadece birkaç örnek olup, şüphesiz başka bestecilerin de benzer temalı eserleri bulunmaktadır.

Klâsik müzikte sosyal haklar temalı eserler ise daha da azdır. Bu temaları daha çok, sosyalist ülkelerde yaşayan sanatçılar ile batı ülkelerinde yaşayan sosyalist gerçekçi akımı benimsemiş sanatçıların eserlerinde gözlüyoruz. Alman asıllı besteci Kurt Weill’in büyük Alman yazar Bertolt Brecht’in şiir ve oyunları üzerine bestelediği eserler, özellikle de ilk defa 1928 yılında sahnelenen *Üç Kuruşluk Opera*; iktisadî, toplumsal ve ahlakî düzeylerde kapitalist sisteme yönelik ciddi eleştiriler içeriyor. Eserlerinde sosyal hak temalarına sıkça yer veren bestecilerden biri de, “Toplumsal duyarlılığını yitiren müzik kendisini de yitirir. Müzik halk için, halk tarafından bestelenir” sözleriyle müzik anlayışını ifade etmiş olan Alman besteci Hanns Eisler’dir (Goehr, 1994: 99). *Savaşa Karşı Şarkı*, *Barış Şarkısı*, *Adalet Şarkısı*, *Çalışan Halkın Şarkısı*, *Grev Şarkısı*, *1 Mayıs İçin*; onun bu temaları içeren şarkıları arasındadır ve bunların başlıkları bile eserlerin içeriği üzerinde yeterince fikir vermektedir.⁴⁹ Ünlü Amerika’lı besteci Aaron Copland’ın *Bir Mayıs Sokaklara* isimli marşı ise batılı klâsik müzik bestecilerinin sosyal haklar alanına uzanan az sayıdaki eserlerinden biri olarak belirginleşiyor. 20. yüzyılın önemli müzikal figürlerinden biri olan İtalyan

49 Politik müziğe ve bu bağlamda Eisler’in müziğine ilişkin değerlendirmeler için bkz.: Goehr, 1994.

besteci Luigi Nono'nun ise savaş karşıtı-barışı savunan çok sayıda eserlerinin yanı sıra, sosyal haklar alanına uzanan eserleri bulunuyor. Nono'nun Komünist Manifesto kökenli *Yeryüzünde Bir Hayalet Dolaşıyor* başlıklı eseri ile sınıf mücadelesini konu alan *Çiçek Açan Sevginin Güneşinde* başlıklı operaları, batı sanatında bu konuları ele alan nadir örnekler arasında yer alıyor. Bu konuyu geçerken, büyük Rus besteci Dimitri Şostakoviç'in ilk defa 1930 yılında seslendirilmiş olan *1 Mayıs* başlıklı 3 numaralı senfonisini de belirtiverelim.

4. İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Müzik: Türkiye

Türkiye'de ise sosyal haklara ilişkin temalar, özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak pop-rock müzikte yer almıştır. Alpay'ın 1967 tarihini taşıyan *Fabrika Kızı* isimli şarkısının, artık simgeselleşmiş bir başlangıç olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında ise "Anadolu rock" olarak adlandırılan akım içerisinde, pop-rock müzik parçalarında sosyal haklar daha geniş yer bulmuştur. Türkiye'de pop-rock müzik-sosyal haklar ilişkisini, bir başka çalışmada kapsamlı biçimde ele alındığı için daha geniş bir biçimde değerlendirmiyoruz (Ela; Güler, 2016).⁵⁰

5. İnsan Hakları ve Müzik: Uluslararası Oluşumlar

Müzik ve insan hakları ilişkisi söz konusu olduğunda, uluslararası bazı oluşumlardan/kuruluşlardan/etkinliklerden mutlaka söz etmek gerekir. Bunların en önemlilerinden biri, gönüllü bir nitelik taşıyan ve 2009 yılında kurulan "İnsan Hakları için Müzisyenler" - "Musicians for Human Rights" isimli oluşumdur. Müzik aracılığıyla insan hakları ve insanlık kültürünü yaygınlaştırmayı amaçlayan kuruluş, gene gönüllülük esasına dayalı olarak, dünya ölçeğinde ünlü ve ünsüz müzisyenlerden oluşturduğu "İnsan Hakları Orkestrası" - "Human Rights Orchestra" ile konserler veriyor ve bu konserlere dünyanın en ünlü solist sanatçıları da katılıyorlar. Orkestra, bestecilere insan hakları temalı müzik parçaları da sipariş ediyor.⁵¹

Uluslararası Af Örgütü de insan hakları çalışmaları çerçevesinde müzik konusuna büyük bir önem veriyor. Örgüt 1986-1998 yılları arasında pop ve rock müzik dünyasının ünlü sanatçıları'nın katıldığı "İnsan Hakları Konserleri" düzenledi. Bu konserlerin kayıtları değişik formatlarda yayınlanarak, konuyla ilgili kurum ve kişilerin kullanımına sunuldu. Bunun dışında, Örgüt'ün insan hakları içerikli müzik parçalarından oluşan ve "İnsan Hakları için Müzik" - "Music for Human Rights" başlığıyla yayınladığı bir albüm de bulunuyor.⁵²

İnsan hakları ve müzik söz konusu olduğunda mutlaka değerlendirilmesi gereken bir başka oluşum, "Batı-Doğu Divan Orkestrası"dır. Fikir babalığını günümüz klâsik müzik dünyasının en önemli simalarından biri olan Musevi asıllı piyanist ve orkestra şefi Daniel Barenboim ile Filistin asıllı ünlü Amerika'lı akademisyen, fikir adamı ve yazar Edward Said'in yaptığı bu orkestranın temelleri 1999 yılında atıldı. Yeryüzünün en sancılı bölgelerinden biri olan Orta Doğu'da barışa katkıda bulunmak amacıyla kurulan orkestra; Filistin'li, İsrail'li ve diğer Arap ülkelerinden yetenekli genç müzikçileri bir araya getiriyor. Amacına ve yapısına uygun biçimde "Batı-Doğu Divan Orkestrası" olarak adlandırılan topluluk, kuruluşundan bu yana yılın belirli zamanlarında bir araya gelerek çalışmalar yapıyor, konserler veriyor. Said'in ölümünden sonra Barenboim'un çabalarıyla varlığını sürdüren orkestra, birçok nitelikli genç müzikçinin yetiştiği bir okul olma niteliğini de kazandı, orkestrada yetişen birçok genç sanatçı başka orkestraların kadrolu sanatçısı oldu. Orkestranın çok sayıda kaydı da bulunuyor.⁵³

6. İnsan Hakları ve Müzik: Otoriter Düşünceler - Totaliter Topluluklar

Müzik ile insan hakları arasındaki ilişki konusunda gözden ırak tutulmaması gereken önemli bir durum, müziği de toplumsal bir manipülasyon aracı olarak kullanmak isteyen otoriter düşünceler-

50 Güler'in konuyu Cem Karaca müziği bağlamında ele aldığı bir çalışma için ayrıca bkz.: Güler, 2016.

51 Kuruluş ve etkinlikleri konusunda bilgi için bkz.: <http://www.musiciansforhumanrights.org/>

52 Uluslararası Af Örgütü'nün İnsan Hakları Konserleri konusunda bkz.: <http://www.humanrightscerts.com/>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2016.

53 Batı-Doğu Divan Orkestrası konusundaki yazımız için bkz.: Makal, 2014.

ler ile totaliter toplumlardaki durumdur. Tarih boyunca, gene diğer sanat dalları gibi, müziğin de totaliter yönetimler altında, insan hakları bilinci uyandırmak bir yana, insan haklarına aykırı uygulamaları desteklemek üzere kullanılmış olduğunu görüyoruz. Nazi Almanyasında ya da diğer totaliter ülkelerde özgür sanatsal yaratı üzerine müesses nizâmın amaç ve istekleri doğrultusunda sınırlama ya da yasaklamalar getirilirken, yönetimin amaçlarına hizmet eden kurumlar, uygulamalar, besteciler ve eserler teşvik edilmiş ve sistemin çıkarları doğrultusunda kitleleri manipüle etmek için kullanılmışlardır. Genel çizgileriyle insanî amaçlara hizmet ettiğini düşündüğümüz müzik, farklı toplumsal koşullarda ırkçılığın, militarizm ile milliyetçiliğin taşıyıcısı olarak da kullanılmış, kitleleri bu doğrultuda harekete geçirme yönünde etkili de olmuştur. 1950’li ve 1960’lı yıllarda ABD’de gelişen medeni haklar ve sosyal haklar hareketleri ile bunların etkili müzikleri karşısında, ırkçılığı savunan ve sivil haklar ile emek hareketine karşı olan grupların da kendi müzikleri vardı, ancak bu müzikler toplumsal olarak etkili olamamıştı (Dunaway, 1987: 285). Dave, 1998-1999 yıllarında Kosova’da müziğin hem barış, hem de savaş taraftarlarınca kullanıldığını belirtirken, bu ikili karakterine vurgu yapmış olmaktadır (Dave, 2015: 9-10). Günümüzde de bazı batı ülkelerinde giderek yaygınlık kazanan genç Neo-Nazi toplulukların belirleyici özelliklerinden biri de, “nasyonal sosyalist black metal” olarak da nitelenen kendi müzikleridir. Müziğin totaliter rejimlerde nasıl kullanılabildiği konusunda paradoksal ve ekstrem ama etkileyici bir örnek de vermek isteriz. Büyük İtalyan opera bestecisi Giuseppe Verdi’nin *Nabucco* operasından özgürlüğü simgeleyen ünlü *Va Pensiero* korosu, faşist İtalyan besteci Pietro Mascagni tarafından Mussolini’nin huzurunda sendikali işçilerden oluşan yedi bin kişilik bir koruyla seslendirilmiş, yani özgürlüğün simgesi olmuş bir müzik eseri dahi, özgürlük karşıtı amaçlarla kullanılmıştı.⁵⁴

SONUÇ NİYETİNE: TÜRKİYE ÜZERİNE DÜŞÜNCE VE ÖNERİLER

54 | Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız gibi, batıda insan hakları alanındaki çalışmalar giderek daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmış, başlangıçta değişik sosyal bilim dallarıyla bağlantılı olarak değerlendirilen konu, giderek değişik sanat dallarına da uzanmıştı. Bu bağlamda, batı ülkelerinin birçoğunda insan hakları-sanat ilişkisini irdeleyen çalışmalar yapılmakta, kitap ve makaleler yayınlanmakta, birçok üniversitede bu bağlantıyı araştıran dersler bulunmakta; seminerler, kurslar, etkinlikler düzenlenmektedir. Üniversiteler dışında değişik sanat dallarıyla bağlantılı uluslararası/ulusal kuruluşlar/oluşumlar alana ilişkin çeşitli film festivalleri, konserler ve sergiler düzenlenmektedirler. Tüm bu akademik ve sanatsal etkinliklerin yeterli olduğunu söylemek istemiyoruz, ama bunlar insan hakları duyarlılığını geliştirmeye katkıda bulunan çabalar olarak olumlanmalıdır. Diğer taraftan, bu insan hakları etkinlikleri içerisinde sosyal haklar konusunun yeterince yer kaplamaması, önemli bir eksiklik olarak belirginleşmektedir.

Çalışmamızda değişik boyutları itibarıyla ele almaya çalıştığımız insan hakları-sanat ilişkisi itibarıyla Türkiye’deki durumun ise batı ülkelerinden çok farklı olduğu gözleniyor. Türk üniversitelerinde zaten insan hakları alanındaki, örneğin Merkez biçimindeki oluşumlar ve akademik etkinlikler sınırlıyken, bu etkinlikler içerisinde sanatla bağlantılı olanların yok denecek düzeyde ya da daha açık söylemek icap ederse, mevcut olmadığı görülüyor. Ülkemizde insan hakları alanındaki eğitim programları, ancak sınırlı sayıda üniversite ile diğer eğitim kurumlarında yürütülürken, başta barolar olmak üzere bazı üniversite dışı kuruluşlar da insan hakları alanında faaliyet gösteren yapılanmalar içindedir. Bütün bu kurumların faaliyetleri içinde sanat alanına uzanan çalışmalar ise saptayabildiğimiz kadarıyla mevcut değil. İnsan hakları-sanat ilişkisi konusunda ülkemizde yazılmış herhangi bir kitap mevcut olmayıp, sadece makale düzeyinde ve o da ancak bazı yönleriyle konuya uzanan birkaç çalışma saptayabilmiş durumdayız.⁵⁵

Şu anda saptayabildiğimiz kadarıyla, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin İnsan

54 Video kaydı için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=PhlHrIIOEKA>, Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016.

55 İnsan hakları konulu sanat-grafik tasarım etkinliklerinin sergilendiği 9 kentte, öğrencilerin “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersine yönelik tercihlerini araştıran Mercin’in makalesini, metodolojik açıdan itirazlarımız olmakla birlikte, özellikle belirtmek isteriz. Bkz.: Mercin, 2016.

Hakları Yüksek Lisans Programı'nda yer alan Politik Sinema başlıklı ders dışında, Türk üniversitelerinde insan hakları-sanat ilişkisi bağlamında herhangi bir ders, seminer ya da benzeri etkinlik bulunmamaktadır. SBF İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin insan hakları konulu film gösterimi etkinlikleri de, ülkemize ve diğer kurumlara genelleştirilemeyecek tekil bir uygulama olarak kalmaktadır.⁵⁶ Üniversite dışı kuruluşlar tarafından düzenlenen ve sanata uzanan insan hakları etkinliklerinin de nicel ve nitel açıdan yeterli olduğu söylenemez.

Ülkemizde insan hakları ve sosyal haklar konusundaki çalışmaların değişik sanat dallarına uzanması, şüphesiz insan hakları duyarlılığının daha geniş kesimler tarafından benimsenmesine küçümsenmeyecek bir katkı yapacaktır. Kanımca, bu alandaki çabalara üniversiteden başlamak ve insan hakları/sosyal insan hakları alanlarında çalışan akademisyenlerde ve dolayısıyla zaman içerisinde onların ders, seminer ve yayınlarıyla ulaşacağı öğrencilerde bir sanatsal duyarlılık yaratmak, bu alanda yapılacak çalışmaların başlangıç noktası olarak en uygundur. Türkiye'de akademide sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerde sanatsal duyarlılığın çok da fazla olmadığı düşünüldüğünde, bunun çok da kolay bir başlangıç olmayacağını söylemek mümkündür. Ama diğer taraftan, zaman içerisinde böyle bir duyarlılığın kısmen de olsa oluşmaya başlaması beklenebilir. Bu akademisyenlerin bundan sonraki çalışmalarında alanın sanatla bağlantısını da ön plâna alan çalışmalara yönelmelerinde ve genç akademisyen adaylarını tez/makale gibi çalışmalar düzleminde bu alana yönlendirmelerinde fayda mülâhaza ediyorum. Bu bağlamda, üniversitelerin değişik düzeylerdeki insan hakları eğitim programlarına alanın sanat bağlantısıyla ilgili dersler ve seminerler konması da tüm bu süreçleri kolaylaştıracaktır.⁵⁷ Diğer taraftan insan hakları farkındalığının sanat camiasında ve sanatçılarda oluşmasını teşvik etmek üzere, çeşitli sanat kurumlarıyla ortak etkinliklere girişilmesi yoluna gidilebilir. Şüphesiz, her yıl yapılmakta olan ve insan hakları alanının en önemli bilimsel etkinliklerinden biri haline gelmiş olan Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu da bu alanda kendisine düşen sorumluluktan kaçınmayacaktır. Sempozyumun gelecek yıllarında düzenleme komitesi tarafından bu konuya öncelik verilmesi, alana ilgi duyacak insan sayısının ve yapılacak çalışmaların artmasına katkıda bulunacaktır diye düşünüyorum. Bu oluşumlar ve etkinlikler çerçevesinde ortaya çıkması muhtemel farkındalıkların uzun vadede bizatihi sanat eserlerine yansıtacağını ve oradan da tekrar insan hakları ve sosyal haklar alanını geliştirici etkiler yapacağını düşünmek ise şimdilik sadece tatlı bir hayal olarak kabul edilmeli...

KAYNAKÇA

- Aydın, Zafer (2010) *"Kanunsuz" Bir Grevin Öyküsü Kavel 1963*, Gözden Geçirilmiş 2, Basım, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Balkaya, Mehmet Akif (2015) *The Industrial Novels: Charlotte Brontë's Shirley, Charles Dickens' Hard Times and Elizabeth Gaskell's North and South*, Cambridge Scholars Publishing.
- Bihun, Vyacheslav (2012) *Human Rights in Cinema – A Guide in Search of Justice and Inspiration*, Strasbourg.
- Coş, Nezih (2015) "Türk Sinemasında İşçi", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 157-177.
- Coundouriotis, Eleni / Lauren M. E. Goodlad (2010) "Comparative Human Rights: Literature, Art, Politics", *Journal of Human Rights*, 9, 121-126.

56 Merkez'in film gösterimleri konusunda bkz.: <http://www.ihmpolitics.org/?p=137>

57 Bu konuya ilişkin olarak, yaklaşık 20 yıldır Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nün lisans ve doktora ders programlarında yönetmekte olduğum "Çalışma İlişkileri ve Sanat" başlıklı semineri örnek göstermek isterim. Başlangıçta bölüm öğretim üyelerinin dahi yadırgadığı bu seminerler zamanla süreklilik kazandı gibi, daha sonra akademik hayata atılan öğrencilerim aracılığıyla Türkiye'deki değişik üniversitelerde de benzeri dersler açılmaya başlanmıştı. Bugün beş-altı üniversitedeki Çalışma Ekonomisi bölümlerinde bu başlık ve içerikte ders ve seminerler bulunmasından büyük mutluluk duyuyorum. Kim bilir, belki gelecekte "insan hakları ve sanat" başlıklı ders ve seminerlerin de Türkiye üniversitelerinde yaygınlaştığını görme şansımız olur.

- Dave, Nomi (2015) "Music and the Myth of Universality: Sounding Human Rights and Capabilities", *Journal of Human Rights Practice*, 7 (1), 1-17.
- Dawes, James (May 2009) "Human Rights in Literary Studies", *Human Rights Quarterly*, The Johns Hopkins University Press, 31 (2), 394-409.
- Dunaway, David King (1987) "Music and Politics in the United States", *Folk Music Journal*, 5 (3), 268-294.
- Dickens, Charles (1997) *Zor Zamanlar*, İstanbul: Oda Yayınları (çev. Füsun Elioğlu).
- Ela, Elçin Deniz / Mehmet Atilla Güler (2016) "Müziğin İzinde: Türkiye'de 1980'den Günümüze Rock Müzik ve Sosyal Haklar", Yayınlanmamış Çalışma.
- Elibol, Nejat (2002a) *Direnen Haliç*, Birinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Elibol, Nejat (2002b) *Direnen Haliç*, İkinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Enis, Reşat (2002a) *Afroditi Buhurdanında Bir Kadın*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın (İlk Baskı: 1939).
- Enis, Reşat (2002b) *Sarı İt*, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın (İlk Baskı: 1968).
- Genç, Seray (2015) "Ken Loach ve Avrupa Sinemasında Emekçi Sınıfın Durumuna Dair", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 114-134.
- Goehr, Lydia (1994) "Political Music and the Politics of Music", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 52 (1), The Philosophy of Music, Winter, 99-112.
- Goldberg, Elisabeth Swanson / Alexandra Schultheis Moore (Editörler) (2012) *Theoretical Perspectives on Human Rights and Literature*, Routledge.
- Görücü, Bülent (2015) "Türk Sinemasında İşçi: 1973 Sonrası", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 178-208.
- Güler, Mehmet Atilla (2016) "1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile Okumak", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 49 "14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı" (Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal), 2016/2, 725-755.
- Gülmez, Mesut (1996), "Türkiye'de İnsan Hakları Eğitimi Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", *İnsan Hakları Yıllığı*, 17-18, 1995-1996, 221-245.
- Gülmez, Mesut (2000a), "Eğitim ve İnsan Hakları Eğitimi Hakları", *İnsan Hakları*, İstanbul: YKY Yayını, 309-336.
- Gülmez, Mesut (2000b), *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi, Egemenlik İnsanındır*, Ankara: TODAİE Yayını.
- Hepkon, Zeliha / Oya Şakı Aydın (2010) "Türk Sinemasının Görünmeyen Öznesi: İşçiler", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 12, 79-103.
- Johnson, Claudia Durst (2006) *Labor and Workplace Issues in Literature*, Greenwood Books, Westport.
- Kablamacı, A. Deniz Morva (2011) "Karanlıkta(n) Uyananlar Filminde İşçi Sınıfının Temsili", *Sinecine*, 2 (2), 57-80.
- Kemal, Orhan (1954) "Grev", *Grev*, Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, 7-21.
- Koluçak, İhsan / Nesrin Kula (2013) "Türk Sinemasında İşçi Temsili: 1960'lı Yıllara Sosyolojik ve İdeolojik Bir Bakış", 4. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı, 92-105.
- Makal, Ahmet (2007) "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye - Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 163-212.
- Makal, Ahmet (2008) "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'", *Çalışma ve Toplum*, 18, "10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2008/3, 15-42.
- Makal, Ahmet (2014) "Orta Doğu'da Savaş, Barenboim ve Batı-Doğu Divan Orkestrası", *Sanatın Yansımaları*, 31.7.2014. (<http://m.sanattanyansimlari.com/yazarlar/ahmet-makal/orta-dogu-da-savas-barenboim-ve-bati-dogu-divan-orkestrasi/195/>)

- Mercin, Levent (2016) "Sanat/Grafik Tasarım Etkinliklerinin Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitime Katkısının İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (57), 372-379.
- "Music and Politics", <https://en.m.wikipedia.org/wiki/MusicandPolitics>.
- Nesin, Aziz (2003) "Büyük Grev", *Büyük Grev - Kalpazanlık Bile Yapılamıyor*, İkinci Basım, İstanbul, Adam Yayıncılık, 48-61.
- Nicholls, Tracey; "Music and Social Justice", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/music-sj/>
- OSCE/ODIHR (2009) *Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice*, Warsaw.
- Özyalçiner, Adnan (2002) "Grev Bildirisi", *Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi*, Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner (haz.) içinde, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 197-205.
- Sadie, Stanley (Editör) (1995) *The New Groove - Dictionary of Music and Musicians*, 20 Cilt, MacMillan Publishers Limited.
- Sertlek, Tufan (2015) "Sınıf Bilincinin Oluşumunda Bir Sinema Deneyimi: Maden Filmi", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 241-248.
- Sherafatmand, Lida (2005) *Human Rights Education Kit using Art and Crafts*, Women's Empowerment & Leadership Development for Democratization (WELDD), http://weldd.org/sites/default/files/Juxta_KIT_Human_Rights_education_usingArt_250914.pdf
- Şafak, Can (2012) *Büyük Grev 1977*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Thompson, E. P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul: Birikim Yayınları (çev. Uygur Kocabaşoğlu).
- Todres, Jonathan / Sarah Higinbotham (2016) *Human Rights in Children's Literature*, Oxford University Press.
- Turner, Caroline / Jen Webb (2016) *Art and Human Rights - Contemporary Asian Contexts*, Manchester University Press.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* (1998) Cilt 2, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını.
- United Nations (2004) *Teaching Human Rights - Practical activities for primary and secondary schools*, New York and Geneva.
- Victoire, Sasi (2007) "Visual Echoes: Using art practice to argue Human Rights issues", *Proceedings of the Experiential Knowledge Conference 2007*, https://www.herts.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0018/12339/WPD_vol3_victoire.pdf
- Wagner, Keith (2015) "İşçi Sinemasını Tarihselleştirmek: Sınıf ve Beyazperdede Kaybolan Filmleri Geri Kazanmak", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 47-79.
- Yücel Can (1985) *Her Boydan - Dünya Şiirinden Seçmeler*, İkinci Baskı, İstanbul: Adam Yayıncılık.

CD Kayıtları:

- Guthrie, Woody; *Struggle*, Smithsonian/Folkways CD SF 40025.
- Seeger, Pete; *Singalong*, 2 CD, Smithsonian/Folkways CD SF 40027/8.
- Voices of the Civil Rights Movement - Black American Freedom Songs, 1960-1966*, 2 CD, Smithsonian/Folkways CD SF 40084.

**DAVETLİ
KONUŞMACILARIN
BİLDİRİLERİ**

SOSYO-EKONOMİK HAKLARIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ İSTEMLERİNİN LİBERALİZMLE SINAVI

Meryem KORAY
Emekli Öğretim Üyesi

Özet: Bu bildiri, sosyo-ekonomik haklar ile toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki kadın haklarının liberalizmle ilişkileri açısından oldukça paralellik taşıdıkları yönünde bir tartışma. Bu bağlamda, her iki alandaki iddia ve talepleri insan hakları üzerinden liberal düşüncenin ürünü/çıkıtısı olarak görmek mümkün; buna karşın liberalizmle ilişkilerinin çelişki ve çatışmalı olduğunu da söylemek gerek. Örneğin liberalizm soyut birey anlayışıyla hareket eder, temelde bireyi devlete karşı koruma amacı güden negatif haklar üzerinde durur, eşitliği yasalar önündeki eşitlik olarak tanımlarken, sosyo-ekonomik haklar ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki taleplerin, bireyi sosyal, ekonomik, kültürel koşullar çerçevesinde ele aldığı ve bu koşullarda asgari standartlarda da olsa bir eşitlik sağlanmasını istediği bilinmekte. Bu nedenle, çıkış noktası olarak liberalizme bağlanan her iki alandaki iddia ve istemlerin hayata geçmesi az veya çok ölçüde liberalizmin dönüşümünü gerektirirken, bu dönüşümün her zaman az veya çok dirençle karşılaştığı, bu direncin kırılması için de toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin belirleyici rolü unutulamaz. Günümüzde kapitalizmin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların egemenlik kazanmasıyla, sermayenin, ulusal bağlardan büyük ölçüde bağımsızlaştığını söylemek gerekiyor; bu nedenle güç ilişkilerinin kendinden yana değişirken, hem sosyo-ekonomik haklar hem toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki taleplere karşı direncinin arttığını söylemek kaçınılmaz. Bu koşullarda her iki alandaki istemlerle liberalizm arasındaki çelişkilerin daha açığa çıktığına da kuşku yok; her ülkede ortaya çıkan olumsuz koşullar bunu göstermekte. Bu nedenle, bu haklar ve talepler açısından yeni bir varoluş sınavının ortaya çıktığını söylemek gerekir; bu sınavın hangi yönde sonuçlanacağını da, ulusal ve küresel düzeydeki toplumsal-siyasal güçler ve hareketler belirleyecek diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Sosyo-Ekonomik Haklar, Liberalizm, Toplumsal-Siyasal Güçler

The Challenging Exam of the Socio-Economic Rights and Gender Demands Against Liberalism

Abstract: This paper is a discussion addressing the parallelism between socioeconomic rights and women rights in the context of the gender equality in their relationship with liberalism. To this end, it is possible to see the claims and demands in both fields as the outcomes of the liberal thought in terms of human rights; however, it must be also underlined that their relationship with liberalism is contentious and conflicting. For example, liberalism acts upon abstract individual approach, refers to the negative rights which essentially aims to protect individuals against the state, defines the equality as the legal egalitarianism. But the demands for socioeconomic rights and social gender equality consider the individual in terms of social, economic, cultural conditions and call for an equality over these conditions even if it is a minimum level equality. Therefore, while the realization of the claims and demands in both fields requires the transformation of liberalism and since this transformation is responded with more or less resistance, the determining role of social-political power relationships cannot be underestimated. Today, it should be noted that the capital is independent from national territories due to the globalization of capitalism and the dominancy of neoliberal policies. Thus, while the power relationships are changed, it is unavoidable to say that the resistance against the demands for socioeconomic

rights and the gender equality increases. There is no doubt that demands in both fields and their conflicts with liberalism become more apparent. Negative conditions occurred in every country reveal this. Therefore, it should be claimed that a new challenging test regarding the rights and demands has appeared. We may conclude that national and global social-political powers and actions will determine how this test will end.

Keywords: Gender Equality, Socioeconomic Rights, Liberalism, Social-Political Powers

GİRİŞ

Bu bildiri, temelde, sosyo-ekonomik haklar ile feminizmin ve toplumsal cinsiyet eşitliği istemlerinin liberalizmle ilişkisini ve bu konuda aralarındaki paralellikleri tartışmaya yönelik. Bu tartışmayı da, uygulamadan çok, her iki alanda haklar bağlamında ortaya çıkan tartışmalar, günümüzdeki hayal kırıklıklarının yol açtığı sorgulamalar ve buralardan çıkarılacak sonuçlar üzerinden yapmak istiyorum. Gerçi, her iki alanda, neo-liberal ekonominin getirdiği sorunların çokça tartışıldığını görüyoruz. Ancak, ideolojik kavramlardan kaçınılan günümüzde, neo-liberal politikalar ve sonuçları da çok zaman ideolojik çerçeveden ve kapitalizmden bağımsız ele alınmaktadır; oysa gerisindeki sistemle ilişkisini görmezlikten gelen bu yaklaşımın, ciddi bir boşluk taşıdığına kuşku yok. Dolayısıyla, her iki alanda neo-liberalizm karşısında yaşanan sorunlar yeni bir meydan okuma ve mücadeleyi düşündürürken, bu haklarla liberalizm arasındaki ilişkilerin açıklık kazanmasına ihtiyaç var.

Kuşkusuz her iki alandaki hakların dayandıkları toplumsal kesimler ve buna bağlı olarak iddialarını oturttukları temeller farklı. Sosyo-ekonomik haklar ve bu yöndeki talepler, emeğin mücadelesi içinde ortaya çıkması, emek ve çalışma yaşamıyla ilgili hakları içermesi açısından “sınıfsal” nitelikte; buna karşın kadın hakları ve eşitlik talepleri, daha çok “kimlik” ve “farklılık” gibi kültürel temellere oturmakta. Temeldeki farklılık gibi, istemler açısından da farklılıklar içerdiklerine kuşku yok. Buna karşın, çalışma yaşamı, işsizlik, maddi koşullar ve gelir bölüşümü ile sosyal devletten beklenenler söz konusu olduğunda sınıf ve cinsiyet ilişkilerini birbirinden ayrı düşünmek zor. Daha doğrusu, ne kadının sosyo-ekonomik konumunu cinsiyet ayrımcılığından, ne toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sosyo-ekonomik konumundan ayırmak mümkün.

Batı toplumlarında önce işçi sınıfı, sonra kadınların verdikleri mücadeleler sonrasında kazanılan bu hakların, liberal anlayışta ve insan hakları çerçevesinde kendilerine bir alan yarattığı, bununla ilgili olarak liberal siyaset ve liberal ekonomi anlayış ve uygulamalarında bazı değişikliklere gidildiğine kuşku yok. Ancak, liberal anlayışın ekonomik alanda ve özellikle sosyo-ekonomik haklar açısından direncinin bugün de devam ettiğini görmemek mümkün değil.

Her iki alandaki taleplerin hayata geçmesi konusunda ülkelerin büyük farklılıklar gösterdiği bir gerçek. Ülkelerarası farklılıklar, yalnız gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ya da Doğu ve Batı toplumları arasında değil, Batı ülkeleri arasında da oldukça dikkat çekici nitelikte. Örneğin gerek sosyo-ekonomik hakların, gerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayat bulması açısından İskandinav ülkeleri başı çekerken, genel olarak Kıta Avrupa'sında İngiltere, ABD gibi liberal kapitalist sistemi temsil eden ülkelerden daha ileri uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Bu farklılıkların toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel gibi çok yönlü nedenleri olsa da, konumuz gereği, burada kapitalizm çeşitlemelerine bağlanan farklılıkları tartışmakla yetineceğim.

1980 sonrası ise her iki alandaki haklar ve talepler açısından ayrıca irdelenmeye değer. Sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devlet açısından bu dönemde genel bir geriye gidişten söz etmek mümkün; buna karşın, toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki talepler için daha karmaşık etkiler söz konusu. Örneğin 80 sonrasında, kadınlarla ilgili hak ve taleplere ilişkin duyarlılığın hem ulusal hem uluslararası düzeyde yükseldiği ve birçok yasal-kurumsal düzenlemeye konu olduğu bir gerçek. Bu dönemin, siyasal ekonomi, emek, bölüşüm gibi konularla ilgili taleplerin değil, kimlik ve kültürel tartışmaların önem kazandığı bir dönem olduğu düşünülürse, kadın haklarının önem kazanmasında şaşılacak bir yan da yok. Ancak kadınların hak ve istemlerinin yalnız sosyo-kültürel değil, sosyo-ekonomik boyutu olduğu da ortada ve küresel kapitalizm ile neo-liberal politi-

kaların kadınların bu alandaki eşitlik istemleri açısından birçok sınırlama getirdiğini görmemek mümkün değil. Kısacası, başlangıçta değilse de, bugün küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar feminizmin de tartışma konusu olmuştur diyebiliriz.

Bu çerçevede, tartışmayı üç ana başlık altında yapmayı düşünüyorum. İlk olarak, liberal düşünce içinde sosyo-ekonomik haklar ve feminist taleplerin anlamı ve yerini sorgulamak; ikinci olarak, günümüzdeki ilişkiler içinde sosyo-ekonomik haklarla toplumsal cinsiyete ilişkin istemlerin konumuna ve ortaya çıkan bazı sorun ve tartışmalara değinmek; üçüncü olarak da küreselleşen kapitalizm ve neo-liberal politikalar döneminde, her iki alandaki hakların karşılaştıkları meydan okumaları gündeme getirmek.

1. Liberalizm ve Sosyo-Ekonomik Haklar İle Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Talepleri

İster bireyi sosyo-ekonomik koşullar içinde ele almak gerektiğinden hareket eden ve üçüncü kuşak haklar olarak karşımıza çıkan sosyo-ekonomik haklar olsun, ister sosyo- kültürel değerler ve cinsiyet ayırımı nedeniyle kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki talepler olsun, her ikisinin de temeli bireyi merkeze alan, bireyi insan haklarıyla güçlendirmek ve devlet karşısında güvence altına almak isteyen liberal düşünceye dayanmakta.

Buna karşın, her iki alandaki haklar ve bu çerçevede ortaya sürülen taleplerin, liberalizme yöneltilen eleştiriler çerçevesinde biçimlendiği ve buna bağlı olarak liberal anlayışta değişim istediklerine kuşku yok. En başta liberalizm ile bu hakların öngördüğü “eşitlik” anlayışlarındaki farklılık büyük. Liberalizmin eşitlik anlayışı, büyük ölçüde, haklar ve özgürlükler açısından herkesin yasal olarak eşitlenmesi anlamında ve negatif karakterdedir. Sosyo-ekonomik haklar ile kadınların eşitlik talepleri ise, toplumsal koşullarla ilişkisellik içinde ve daha pozitif bir eşitlik anlayışından hareket etmektedir. Buna bağlı olarak siyaset ve devlet anlayışının değişmesi de kaçınılmazdır.

Kuşkusuz, sosyo-ekonomik hakların liberal düşünceyle çelişkisi çok daha net. Çünkü bu haklar, hedefleri gereği, özellikle liberal ekonomi anlayışının kolay kabul edemeyeceği bir siyasal müdahaleyi ve liberal politikaları dönüşüme uğratacak bir siyasal ekonomiyi öngörmektedir. Örneğin, bu haklar, devletin, sosyal vatandaşlık ve eşitlik yönünde “yeniden dağıtım rolü” üstlenmesini gerektirmektedir. Buna bağlı olarak, hem siyaset ve devlet anlayışında hem ekonomi politikalarında değişikliğe gitmek de kaçınılmazdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik haklar ve taleplerin ise, liberal düşünce ile çelişkisi bu kadar net değil; ancak konu kadının sosyo-ekonomik konumu ve haklarına gelince, benzer çelişkiler onlar için de su yüzüne çıkmakta.

a. Sosyo-Ekonomik Haklar

Sosyo-ekonomik haklar, en başta, temel hak ve özgürlüklerden yararlanamayan işçi sınıfının, eşit oy hakkı ve sendikal haklar çerçevesinde başlayan, daha sonra bireyi sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmeye yönelik haklarla donatılmasına yol açan ve evrimci çizgide devam eden mücadelesinin sonucu. Kuşkusuz, dönemin, tarihsel ve siyasal gelişmelerin de bu hakların varlık kazanmasında payı olduğunu söylemek gerek. Bu hakların kapitalist sistemi ve piyasa ekonomisini değiştirmek gibi bir iddiaları yok ama siyasal sistemin müdahalesiyle toplumdaki sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizliklerin azalması, herkes için asgari bir standardın ve korumanın sağlanması yönünde amaçları vardır ki, bu amaçlar ve amaçlara ulaşmak için başvurulacak siyasal müdahalelerin liberal düşünceyle çeliştiği açık. Örneğin çalışma hayatına yapılan müdahaleler, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışının belirli ölçüde kısıtlanmasını gerektirmekte; sosyal refah devleti, gelir dağılımında devletin piyasa yanında rol üstlenmesi anlamına gelmekte ki, bunun hem ekonomik hem siyasal liberalizmle ve kuşkusuz arkasındaki sınıf olarak sermayenin çıkarları ile çeliştiği ortada.

Öyle olunca da bu hakların kabulü için Batı’da Endüstrileşme sonrası başlayan ve uzun yıllar alan bir mücadele söz konusu. Bu mücadelenin ancak 2. Dünya Savaşı sonrası bir toplumsal uzlaşmayla sonuçlandığı biliniyor. Bu uzlaşma çerçevesinde, işçi sınıfı devrimci çizgiden ayrılıp parlamenter sistem içinde mücadele yolunu seçerken, kapitalist sistemi de kabul etmiş olmakta-

dır; sermaye ise, sınıf çatışmasının siyasete devrine, yani hem çatışmanın siyasal düzeyde devamına hem de devletin uzlaşmayı sürdürme amaçlı sosyo-ekonomik müdahalelerine rıza göstermektedir.

Bu nedenle, söz konusu uzlaşmayı, emek ile sermaye, kapitalist ekonomi ile demokrasi, piyasa ile sosyal devlet arasında bir uzlaşma olarak nitelendirmek de mümkündür.

Bugün, sosyo-ekonomik hakları kabul etmeyen ve devletin sosyal refah yönünde "gelirin yeniden dağıtımında" az veya çok rol oynamadığı hiçbir kapitalist sistem ve liberal demokrasi olmadığı söylenebilir. Bu hakların varlık kazanması ölçüsünde, devletin, yalnız ekonomiye müdahalesiyle değil, yasal ve kurumsal birçok düzenlemeyle liberalizmin küçük, etkisiz ve seyirci devletinden çok öteye gidildiği de görülüyor. Ancak, toplumsal-siyasal güç dengelerine bağlı olarak sosyal devlet kimliğinin ve devletin sosyal refah yönünde "yeniden dağıtım"¹ rolünün ülkelere göre çok farklılaşığına kuşku yok. Öte yandan, günümüz koşullarında devletin bu rolünün epeyce aşındığını da söylemek gerek.

(Burada, bir parantez açarak, sosyo-ekonomi hakların kısaltılarak "sosyal haklar" gibi bir terminoloji içinde kullanılmasına ilişkin eleştirimi dile getirmek isterim. Bu eleştiriyi birçok yerde yazdım; burada da tekrar olmasını göze alarak, yineleyeceğim; çünkü terminoloji önemli.)

Sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartışmalara bakıldığında, çoğunda, kısaca sosyal haklar (social rights) kavramının kullanıldığı görülmekte. Batıdaki literatürde de, Türkiye'de de çoğunlukla kullanım bu yönde. Bu kullanımda, bazen sosyal hakların içeriği net olarak ortaya konmamakta; bazıları, bu terminoloji içinde sosyo-ekonomik hakların bütününden söz edildiği izlenimi vermekte; bazılarında ise, çalışma hakkı, yeterli bir ücret hakkı gibi ekonomik nitelikli hakların konu edilmediği görülmektedir. Çok az örnekte de, "ekonomik haklar" başlığı altında, sosyal haklardan ayrı tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Oysa BM'in ESKH Sözleşmesi'nde de benimsendiği gibi, sosyal haklardan farklı olarak ekonomik haklar diye ayrı bir kategori bulunmakta ve ikisini birden içeren bir ifade kullanılmak istendiğinde, sosyo-ekonomik haklar gibi tanımlamaya gitmek daha doğru olmaktadır.

Bu neden önemli diye sorulursa, "sosyal haklar" gibi bir ifade kullanıldığında, yalnız terminolojik bir "indirgeme" yapılmakla kalmamakta, aynı zamanda günümüzdeki egemen sistem ve egemen ideolojinin tercih ettiği bir ifadeye geçildiğini gözden kaçırmamak gerektiğini söyleyebilirim. Şöyle ki, bugün uygulamada ne kadar piyasalaşsa da eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi haklardan vazgeçilememekte; buna karşın, çalışma hakkı, artık unutulmuş görünüyor; iyi işler, korunaklı çalışma koşulları gibi konularda ise, dilekten ötesi yok. Kısacası, ekonomi ve bölüşümle daha doğrudan ilgili ekonomik haklar devreden çıkmış durumda. Bu hakları söylemeden de çıkarınca, bir anlamda ekonomik hakları dışlayan anlayışa güç ve meşruiyet kazandırma gibi bir tehlikenin olduğunu düşünmek gerekmekte. Bu indirgemedede, Batıda artık erişilemez bir hedef haline gelen tam istihdam hedefinden vazgeçilmesi ve çalışma hakkından söz etmenin artık pek anlamı kalmamasının etkisi var mıdır, bilemiyorum; ama neo-liberalizmin, yalnız ekonomik değil, kültürel egemenliği de bilinirken, buna şaşılmaz da... O nedenle, özellikle neo-liberal politikalara eleştirel bakanlar açısından sosyal haklar deyiminin tercih edilmesini bir talihsizlik olarak gördüğümü söylemem gerek.

1 Bazen, devletin "yeniden dağıtım" rolünün yalnız sosyal devletle ve sosyal harcamalarla ilgili olduğunu düşünen yazılara rastlıyorum. Oysa devletin her zaman "yeniden dağıtım" bir rolü olduğunu unutmamak gerekiyor. Mesele, bu rolün kimden yana uygulanacağıyla ilgili. Yani liberal devlet anlayışı ve liberal politikalar, devletin dağıtım rolünden vazgeçmesi anlamına gelmiyor; örneğin, ağızlarından "piyasa" lafı düşse de, sermayenin sürekli olarak teşvik, vergi kolaylıkları, vergi afları, yatırım öncelikleri, sigorta prim desteği ve de batma tehlikesi gösteren firmaların kurtarılması gibi devletten katkı beklediğini görebiliyoruz. Bunların her biri, gerçekte, devletin "yeniden dağıtım" rolünü sermayeden yana kullandığını gösteren örnekler. Hele bizim gibi ülkelerde, rant ekonomisi yoluyla sermayeye katkı değil, sermaye yaratıldığının örneği çok. Sosyal devletin güç kazandığı durumlarda ise, bunlardan tümüyle vazgeçildiği söylenemese de, devletin, sosyo-ekonomik hakları hayata geçirmek üzere yaptığı harcamalarla gelirin, "sosyal eşitlik-sosyal refah yönünde yeniden dağıtımından" söz edilebilir. Kısacası, devletin yeniden dağıtım rolünden söz ederken, hem bunun sosyal devlete özgü olmadığını bilmek hem yeniden dağıtımın meselesinin devletin siyasal ekonomisinden ayrı düşünülmemeyeceğini görmek durumundayız.

b. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yönünde Haklar ve İstemler

Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki talepler de, kadınların mücadelesi sonucunda kazanılmış gelişmeler; bu mücadele ve gelişmelerin bir kaç aşamada gerçekleşmesi gibi, bitmeyip hala sürdüğü de söylenebilir. Başlangıçta hak talepleri, seçme-seçilme hakkı ile temel hak ve özgürlüklerle sınırlı. Bu ilk dalgada, henüz, ne ataerkil toplum ve toplumsal cinsiyet, ne de kamusal ve özel alan ayırımı gibi eleştiriler, ne de pozitif ayrımcılık gibi istemler söz konusu. Kadınların toplumdaki düşük statüleri, büyük ölçüde, eğitimsizliğe bağlanırken, oy hakkı ve eğitim olanaklarının kadınların toplumsal statüsünü değiştireceği düşünülmekte. Bu nedenle ilk dalgada ortaya çıkan anlayış, “liberal feminizm” olarak nitelendirilebilir.

Buna karşın, 1960’larda yükselen ikinci dalga kadın hareketinin eleştirileri de, istemleri de çok daha yaygın ve derin. Oy hakkının kazanılması ve kadınların yasalar önünde eşit haklara sahip olmasının kadınlar için eşitlik ve özgürlük anlamına gelmediği anlaşıldığı gibi, eşitsizliğin temellerinin çok daha derinlerde olduğu anlaşılmış durumda. Bu nedenle eleştiriler genişlerken, toplumda sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel alanlarda çok yönlü dönüşümler istenmektedir.

Bu eleştiriler ve dönüşüm istemlerinin doğrudan hedefi siyasal veya ekonomik liberalizm değildir; ayrıca, feminist yaklaşımların büyük kısmı feminizm ile liberalizm arasında bir uyum olduğu ve bu düşünce içinde bazı kazanımlar elde edilebileceği görüşünü benimserken, ancak bir kısmında liberalizme ilişkin eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Eleştiriler iki yönlüdür: Liberalizm, ilk olarak, ataerkil toplum anlayışı, cinsiyet ayrımcılığı, “aile” temelli bakış açısını benimsemesi nedeniyle eleştirilmekte, sonra da, birey anlayışı içinde kadını çevreleyen sosyal, ekonomik ve kültürel koşulları dikkate almadığı için yetersiz bulunmaktadır. Ancak, artık yasaların önündeki eşitlikten öte bir eşitlik istendiğinden, bu eşitliklerin sağlanması için siyaset ve devletin pozitif müdahalelerine ihtiyaç vardır ve feminist hareket için de siyasetin ve devletin rolü öne çıkmaktadır. Bir yandan “kadın kimliğinin” tanınması, öte yandan “cinsiyet farklılıklarının” dikkate alınması için, devletin, bunlara yanıt verecek yönde sosyal ve siyasal politika değişikliklerine gitmesi istenmektedir. Bu dönemde, duyarlılık ve önceliklerine bağlı olarak birçok farklı feminizm ortaya çıktığı görülmekle birlikte, anaakım feminizmde liberal karakterin büyük ölçüde devam ettiğini söylemek yanlış olmaz.

İkinci dalga feminist hareketin eleştiri ve istemlerinin 1976 tarihli Kadınlara Karşı her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkında Sözleşme’nin (Kısaca CEDAW-1976) biçimlenmesinde etkisi büyük. Ancak benimsenen anlayışın, bir yandan toplumsal ve siyasal alanı konu yaparken ekonomiyi ve ekonomi politikalarını görmezden geldiği, öte yanda, ulus devletlerin sorumluluğuna bırakılan yasal-kurumsal düzenlemeleri önelediği ortada. Dolayısıyla CEDAW’ın karakterinin de “liberal feminizm” yönünde olduğu söylenebilir; başka türlü olması da zor!

Kadın hakları ve istemlerinin “sınıfsal” bir niteliği olmadığına yukarıda değindim. Bu nedenle, feminizm içinde, ataerkilliğin kapitalizmle (patriarkal kapitalizm) birleşerek çift yönlü eşitsizliklere yol açtığı yolunda eleştirilerle, sınıf ve kimlik taleplerini birleştirme yönündeki arayışlar ortaya çıksa da, genel ve yaygın eğilimin var olan sistemde bazı kazanımlar çerçevesinde ilerlediği söylenebilir. Ancak, hem ulusal hem küresel düzeyde kadınlar arasında sınıf, ırk, renk ayırımı nedeniyle eşitsizlik ve ayrımcılığın büyüdüğü görülürken, kadınlar arasındaki büyüyen bu uçurumun feminizm için ilkesel anlamda bir sorun olduğunu düşünmemek de mümkün değil. Bir anlamda, küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalarla karşı karşıya gelmek durumunda olduğunu söylemek kaçınılmaz.

Bir bakıma, günümüzde feminizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından temel bir çelişkinin de liberal ekonomi politikalarıyla ilgili olduğunun açıklık kazandığı söylenebilir.

2. Uluslararası Sözleşmelerde Sosyo-Ekonomik Haklar ve Toplumsal Cinsiyet

Batı’da, toplumsal mücadelelerle varlık kazanan sosyo-ekonomik haklar ile kadınların eşitlik taleplerinin, önemli bir sonucunu da bu hakların uluslararası sözleşmelere konu olmasında görüyoruz. Uluslararası sözleşmelerin, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemi büyük. Çünkü gelişmekte olan ülkeler konu olduğunda insan hakları yönünde gelişmelerde, toplumsal

mücadelelerden çok, “modernleşme-demokratikleşme” süreci öne çıkmakta ve uluslararası sözleşmeler de, bu sürecin gerektirdiği gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Bu kabulün ise, hem söz konusu ülkede bazı değişimleri zorlaması hem bu yolda verilen toplumsal mücadeleler için bir dayanak/zemin olması açısından önemi büyük. Ancak, son tahlilde, bu haklar ve bu yolda dönüşümler için toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin belirleyici olduğunu unutmak mümkün değil.

a. ESKH Sözleşmesi ve Sosyo-Ekonomik Haklar

Ulusal düzeyde yaşanan gelişmelerin, Birleşmiş Milletler’i (BM) de harekete geçirdiği ve 1966 tarihinde kabul edilen Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (SEKHS) ile sosyo-ekonomik haklara uluslararası düzeyde varlık kazandırmaya çalıştığı görülüyor. SEKH sözleşmesi, yeterli imzaya 1976 tarihinde ulaştığından, bu tarihten sonra yürürlüğe girmiş, bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1948 tarihinde hayata geçen Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’ne göre yakın zamanlara ilişkin bir sözleşmedir. Yalnız yakın zamanlarda olması değil, bu haklarla ilgili tartışmaların hala bitmemiş olması nedeniyle de etkisi sınırlı bir Sözleşme olduğunu söylemek gerekir. Bu konuda dikkat çekilmesi gereken ilk nokta, Sözleşme’nin küresel ekonomik sistem ve politikalarla ilgili bir konuya değinmediği, ikincisi de varlık kazanmalarını ulus devletlere bırakıldığıdır ki, bu iki konu Sözleşmenin liberal karakteri ile sınırlarının görülmesi açısından önemli. Bunun ötesinde, bu hakları anayasalarında kabul etmeyen ülkeler vardır ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu hakların ekonomik ve mali gelişmeye bağlanması nedeniyle anayasal olarak var olsalar da gerçekte varolmaları önünde birçok engel ortaya çıkmaktadır.

66 | Sözleşmenin onaylanması devletler için yasal bir yükümlülük getirmekle birlikte yeterli yaptırımlar olduğu söylenemez. Örneğin Sözleşmenin uygulanması beş yılda bir hükümetlerin verdiği raporlar üzerinde yapıldığından, bu raporların gerçeği yansıtmadaki zaafı gibi, BM’in bu raporlarla ilgili tavsiye niteliğini geçmeyen yaptırımları nedeniyle de yapılan izlemelerin önemli bir etkisinin olduğunu düşünmek zor. ESKH Sözleşmesi’nin, İnsan Hakları Sözleşmesi gibi, gönüllü kuruluşlar tarafından yakından izlendiği ve tartışıldığı da söylenemeyeceğinden, bu Sözleşmeler açısından uluslararası denetimin etkisinden söz etmek de mümkün değil (Mishra, 2005: 12).

Öte yandan, sosyo-ekonomik haklarla ilgili yanıtlanması gereken birçok soru da ortaya çıkmaktadır. Örneğin insan hakları bütünü içinde bir öncelik-ardıllık sırası var mıdır; birey hakları yanında -kadın hakları denilmesi gibi- grup haklarından söz edilebilir mi; insan haklarının evrenselliği söylenirken sorumlu olarak ulus devletin işaret edilmesi çelişkili değil midir; insan hakları denildiğinde, çoğunlukla temel ve politik haklar akla gelirken sosyo-ekonomik hakların gözardı edilmesi nasıl açıklanabilir gibi epeyce soru söz konusu.

Örneğin Nussbaum, insan haklarının önemi ve katkısını kabul etmekle birlikte, konuya kadınlar açısından bakarak dört önemli eleştiri getirmektedir (Nussbaum, 2002: 128-129): Birincisi, insan haklarının ne olduğu, nasıl gerçekleşeceği konusunda yaşanan entelektüel belirsizlikler; ikincisi, insan hakları denildiğinde temel hak ve özgürlükler öne alınırken, ekonomik ve sosyal hakların ihmal edilmesi, böylece, örneğin eğitim veya ekonomik açıdan daha elverişsiz koşulları olan kadınların temel hak ve özgürlükleri kullanma açısından da daha dezavantajlı konumda olması; üçüncüsü, insan hakları yaklaşımının, kadına karşı şiddet, kadının bedeni üzerindeki baskı, ev içinde kaynak kullanımındaki eşitsizlik konularını ihmal etmesi ki, bu ihmali, liberal politik felsefenin özel ve kamusal alan arasında ayırım yaparak devletin aile-içine müdahalesine sınırlar getiren geleneksel anlayışına bağlamakta; dördüncüsü de, insan hakları konusunda, çoğunlukla kişiyi devletten koruma amacını güden negatif özgürlük anlayışının benimsenmesi ve pozitif hakların bir yana bırakılmasıyla kadınların koşullarının iyileşmesi önünde sürekli engeller yaratılması.

Öncelik-ardıllık konusunu ele alırsak, BM’in insan haklarının “bütünselliğini” kabul ettiği biliniyor. Yani, bireylerin konum ve ihtiyaçlarına göre genelden özele ve farklılıklara doğru genişleyen insan haklarının bir “bütün” olduğu, aralarında bir hiyerarşi bulunmadığı ve bütünsellik içinde ele alınmaları yönünde bir görüşü benimsemekte. Yine de sosyo-ekonomik haklarla ilgili

tartışmalar devam ettiği gibi, bu hakların temel insan hakları arasında yer almayacaklarına ilişkin görüşler de ileri sürülmektedir. Tartışmalar arasında, bir yandan bu hakların dava konusu olması ve yargı yoluyla çözüme kavuşturulmasının önünde birçok engel bulunduğu; öte yandan bu hakların neler olduğu konusunda net bir anlayışa ulaşmanın ve her ülke, her grup ve her koşulda geçerli standartları bulmanın kolay olmadığı yönünde görüşler ileri sürüldüğü söylenebilir. Kısacası, uluslararası bir sözleşmeye konu olsalar da, sosyo-ekonomik haklar konusunda kararsızlıklar da, belirsizlikler de, kuşkular da sürüp gitmektedir diyebiliriz.

Sonuç olarak ESKH Sözleşmesi'nin önemi ve katkısını yadsıyamasak da, Sözleşme'nin *hegemonik dünya, kapitalist ekonomi ve liberal politikaları "veri" olarak aldığı görmemek mümkün değil*. Sosyo-ekonomik hakların da, bu sistem içinde ve siyasal yoldan bazı standartlar sağlamaya çalışarak korunmak istendiği anlaşılmalıdır. Oysa, bu eşitsizliklerin arkasındaki temel faktörün hegemonik dünya düzeni ile kapitalist ekonomi olduğuna kuşku yok; bunlara dokunmadan istenen hedeflerin sağlanması da mümkün değil. Aksine, günümüz gerçeklerinin gösterdiği gibi, kapitalizmin hegemonyası arttıkça ulus devletlerin sosyo-ekonomik koşulları iyileştirme gücünün azaldığı ortada.

Örneğin bugün, yoksullukla yoksunluğun ele ele gittiği, dünya nüfusunun önemli bölümü için yalnız sosyo-ekonomik hakların değil, en temel insan haklarının varlığının bile kuşkulu olduğunu hatırlatmak gerekir.

Oysa BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi madde 25'te şöyle diyor:

"Herkesin, gerek kendisi ve gerek ailesi için yiyecek, giyecek, sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi denetiminin dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir."

Buna karşın, aklıktan veya basit hastalıklardan ölen milyonlar var ve bugün temel bir hak olarak "insanca yaşamak, yaşamını sürdürmek" hakkının ihlalinden değil ancak yokluğundan söz etmek doğru olur. Bu nedenle BM'nin, yoksulluğu "insan hakkı ihlali" olarak nitelendirmesi önemli olsa da, bugünkü gerçekler, evrensel insan hakları gibi iddiaların veya Birleşmiş Milletler gibi dayanışma amacı taşıyan kurumların bu ihlalleri önlemeye gücü olmadığını göstermekte. Güçsüzlüğünün asıl nedenini de, Sözleşme'nin liberal demokrasiyi öngörürken, liberal ekonomiyi dert etmemesinde aramak doğru olur.

b. CEDAW ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Talepleri

CEDAW, toplumsal cinsiyet (gender) eşitliğini temel alan ve bu eşitliği sağlamak üzere, eğitim, çalışma yaşamı, siyaset ve toplumsal değerler gibi birçok alanda ve oldukça ayrıntılı biçimde ilke ve hedefleri belirleyen bir Sözleşme. Kabul edildiğinden bu yana 200'e yakın ülkenin onaylamasıyla geniş kabul görmüş bir Sözleşme olduğu gibi, birçok ülkede kadınların ulusal düzeydeki mücadelelerinin arkasındaki rolü nedeniyle de CEDAW'ın kadınların eşitlik mücadelesine katkısı oldukça büyük. 90'lı yıllar sonrasında, BM'in, gelişmekte olan ülkelere yönelttiği kalkınma programları aracılığıyla CEDAW çerçevesindeki talepleri "anaakımlaştırma" (mainstreaming) çabasına girdiği de görülüyor; bununla, feminizmin ataerkil topluma yönelttiği temel eleştirilerin ulusal hükümetlerce uygulanan politikalara girmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği doğrultusunda gelişmelerin tüm politika ve uygulamalara yerleştirilmesi öngörülmekte. BM gibi Avrupa Birliği de (AB) kadın politikaları açısından anaakımlaştırma politikasını benimsemiş durumda ve üyeleri arasında bu politikalar açısından bir eşgüdüm sağlamaya çalışmakta.

Bu alanda, BM'in deyişiyle şöyle bir noktaya geldiği söylenebilir:

"30 yıldır hükümetler, sivil toplum ve Birleşmiş Milletlerce yürütülen eylemler uluslararası normatif bir çerçeve üretti; buna göre, kadın haklarının insan hakları olduğu onaylanmakta ve cinsiyet eşitliğinin insani gelişmenin kritik ve zorunlu bir bileşeni olduğu kabul görmektedir" (UNDP, 2006: III).

CEDAW'ın, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı anlayış ve politikaların kabulü açısından bazı gelişmeler sağladığı yadsınamaz, ancak, ülkelere göre farklılıklar devam ettiği gibi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde normatif çerçevenin cinsiyete dayalı anlayış ve ilişkilerde pek az şeyi

değiştirdiğini söylemek de kaçınılmaz. Dolayısıyla, bu konuda da BM'in ve CEDAW'ın yaptığı katkıyı abartmamak gerekmektedir. Çünkü kadın hakları konusunda da, ülkelerin hazırladıkları raporlar üzerinden bir denetim yapıldığı, bu raporlar üzerinden ülkelere toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmakla yetinildiği görülüyor. Ayrıca, ulus devletlere bırakılan eşitlik politikaları konusunda da kapitalist ekonomi ve liberal politikaların getirdiği kısıtlamalar var ki, bunu CEDAW'ın kabulü ile aşmak mümkün görünmemekte.

Zaten BM'in kendi hazırladığı raporlar da, birçok ülkede cinsiyet eşitsizliğinin hala çok ciddi olduğunu, ekonomik krizler, finansal yetersizlikler, bütçe kısıtlamaları nedeniyle bu eşitsizliklerin daha da büyüdüğünü ortaya koymakta (UN, 2009: 8). Öneriler de, özetle, toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal koruma önlemlerinin artırılması yönünde. Nasıl yapılacağı, tabii, yine ulus devletlere kalmış!

Özetle, günümüzde, toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde ilgi ve duyarlılığın sosyo-ekonomik haklara olan ilgi ve duyarlılıktan daha fazla olduğunu ve bazı ciddi kazanımlar elde edildiğini söyleyebiliriz. Ancak, en ileri uygulamalar içinde bile sağlanan gelişmelerin sınırları olduğu görülürken, hem ulusal hem küresel düzeyde kadınlar arasındaki eşitsizliklerin büyüdüğü de dikkat çekmekte. Kuşkusuz, bu hakların ve sözleşmelerde öngörülen hedeflerin hayata geçmesi açısından, ülkeler arasında sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve sosyo-kültürel farklılıkların yarattığı engeller, ulus devletlerin yetersizlikleri, toplumsal bilinç ve mücadele eksikliği gibi birçok konuda söz edilebilir. Doğru da olur.

Ancak, her iki alanda çok boyutlu ve çok yoğun eşitsizlikler sürüp gidiyorsa, bu eşitsizlikleri bir yandan Sözleşmelerin yetersizlikleri, daha doğrusu Sözleşmelerin karakteriyle ilişkilendirmek, öte yandan liberal ekonominin direncine bağlamak kaçınılmaz.

3. Sosyo-Ekonomik Haklar ve Günümüzdeki Tartışmalar!²

68 | Liberal düşünce temelli olsa da, sosyo-ekonomik hakların, bu düşünce içinde ne tartışması ne de uygulamadaki sorunları bitmekte. Tartışmalar liberal düşünce içinde bu haklara yer aramakta, uygulama ise siyasetin liberal ekonomiyi zorlayabildiği/esnetebildiği ölçüde bu haklara yer verilmektedir.

Öncelikle, temel haklarla siyasal hakları bireyin özgürleşmesi açısından temel kabul eden liberal yazarlar için, yasa karşısında eşitlikten öte bir eşitliğin pek anlamı olmadığını söylemek gerek. Örneğin Hayek, somut bir eşitlik sağlamak üzere hükümetlerin sarf edeceği çabaları yasa önündeki eşitlikle zıt, hatta birlikte düşünülemeyecek şeyler olarak görmekte ve iktisadi eşitsizlikler inkâr edilemese de, insanların maddi durumlarını dikkate alan bir hukuk sisteminin, "hukukun sosyalistleştirilmesi" olacağını söylemektedir (Hayek, 1999: 109). Onun gibi, adaleti, büyük ölçüde gönüllü katılım ve seçimle belirlenen anayasal/sözleşmesel kurallara uygun davranmak olarak tanımlayan ve hukuki çerçeve içinde yasal eşitlik ile serbest seçimler dışında başka kaygılara yer olmadığını söyleyen başka liberaller de vardır (Brennan ve Buchanan, 2001).

Buna karşın, Rawls (2001: 133) gibi "sosyal liberal" grubuna girenler, refahın bölüşümünü mesele yaparken, adaletin sağlanması için yalnız "herkes için geçerli temel özgürlüklerin" yeterli olmayıp, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin "en az avantajlı olana en büyük yarar sağlayacak" biçimde düzeltilmesi gerektiğini söylemektedirler. Ancak Rawls'ın, liberal yaklaşımla hareket ettiğinden sivil haklarla siyasal hakları önemserken sosyal ve ekonomik hakları listesinin dışında bıraktığını ve bölüşüm adaletini ulusal düzeyde veya belirli bir toplum düzeyinde düşündüğünü de söylemek gerek.

Haklar konusunda liberal düşünceden ayrılmamakla birlikte, ahlâki temelden hareket eden ve farklı şeyler söyleyen düşünürler de bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Amarty Sen (2004, 319-320), herkesin insan olmaktan gelen hakları olduğunu söylerken, bazı haklar konusunda kuşku duyulması nedeniyle insan haklarının kavramsal haklılık temelini kuruluması ihtiyacını gündeme getirmekte ve insan haklarının hukukla düzenlenmenin öncesinde *etik bir*

² Sosyo-ekonomik haklarla ilgili ayrıntılı bir tartışmayı "Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı" adımı taşıyan kitabımda yaptım (Koray, 2011). Burada, bu kitaptan bir özetle yiteneceğim.

temeli olduğunu vurgulamaktadır. Sen'in yaklaşımına göre, sosyo-ekonomik haklar da dahil olmak üzere tüm insan hakları yasal düzenlemelere konu olmalarının öncesinde etik bir temele dayanmaktadır; bu nedenle, sosyal hakların öteki haklara göre daha az güvence altına alınmış ve yeterince kurumsallaşmamış olmaları bunları "hak" olmaktan çıkarmaz.

Charles Jones (2001: 51-62) da, haklar düşüncesini, insanın yaşamsal çıkarlarına (vital human interests) bağlamakta ve arkasındaki ahlâki güçten (moral force) söz etmektedir; bu bağlamda temel insan hakları ile temel ihtiyaçların karşılanması "asgari bir ahlâki" gereklilik (the moral minimum) olarak düşünülmektedir. Jones (2001: 61-62) buradan hareketle küresel adalet düşüncesine temel alacağı "varolma hakları" na (substance rights) gelir ve varolma haklarının temel insan hakları arasında yer alması gereğinden söz eder. Barınacak bir yeri olmayan veya beslenemeyen bir insan üzerinde bunların etkisinin, en azından, din ve vicdan özgürlüğünün olmamasından daha fazla olacağını da kabul etmek gerektiğini söyler.

Sosyo-ekonomik hakların hem yasal olarak varlık kazanması hem de anayasalaşmalarına karşın hayata geçememeleri açısından en önemli nedeni, bu hakların devlete bazı yükümlülükler getiren pozitif karakterlerine bağlayanlar olduğu gibi, haklar arasında ayırım yapılmasının haklı bir temeli olmayacağını ileri sürenler de vardır. Buna göre, haklar arasında negatif ve pozitif karakter açısından ayırım yapmak anlamlı değildir (Fabre, 1998: 269-280; Robinson, 2003: 83-85). Çünkü sivil ve siyasal hakların en azından bazılarının pozitif karakterde olduğunun düşünülmesi gerekmektedir. Örneğin dava konusu olan her türlü hakkın aranabilmesi için yargı sisteminin kurulması gerektiği gibi, oy verme hakkının varlık kazanması için de bir seçim sisteminin kurulmasına ihtiyaç vardır ve tüm bunlar da devletin sorumluluğu altındadır.

Sosyo-ekonomik haklar açısından sürüp giden tartışmaları bir yana koyup uygulamaya baksak, ülkeler arasında oldukça büyük farklılıkların ortaya çıktığı, bu farklılıkların da en başta ülkedeki siyasal ekonomiyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Kapitalist sisteme dahil olsalar da, ülkelere göre değişen kapitalizm çeşitlemeleri var; yani siyasal ekonomileri farklılaşmakta. Bu nedenle, Kıta Avrupa'sındaki düzenlenmiş kapitalizm (organized capitalism) veya koordine edilmiş piyasa ekonomisi (coordinated market economy) ile ABD, Kanada, İngiltere ve İrlanda gibi Anglo-Sakson ülkelerde geçerlilik kazanan "liberal piyasa ekonomisi" (liberal market economy) arasında sosyal kurumsallaşma ve kurumsal dengeleme açısından önemli farklar bulunmakta (Hall ve Soskice, 2001; Hoffman, 2004). Bu farklar, sosyal tarafların gücünden aralarındaki kurumsal ilişkilere, devletin konumundan uzun vadeli hedeflerin varlığına kadar uzanan bir dizi konuda karşımıza çıkmakta. Offe de, Avrupa'da her ülkede sosyal düzenin çelişkilerini ve çatışmalarını siyasal ekonomiye oldukça keskin bir profil kazandırarak yansıtıldığını söylerken, ortaya çıkan kapitalizme de "örgütlenmiş" (organized), toplumsal sisteme içkin "embeded" ve "düzenlenmiş" (regulated) kapitalizm gibi tanımlamalar getirmektedir (Offe, 2003: 447). Bu yapılanmayı, sosyal piyasa ekonomisi olarak adlandıran yazarlar da vardır (Jansen, 1999: 33).

Kapitalizmin çeşitlenmesi veya siyasal ekonominin farklılaşmasıyla sosyal devlet modelleri de farklılaşmakta. Esping-Andersen'in yaptığı tanımlamaya göre üçe ayrılan (Esping-Andersen: 1990) sosyal devlet modellerine, geleneksel dayanışma ile sosyal devletin iç içe geçtiği "Latin veya Akdeniz modeli" eklenerek dörde çıkarılmaktadır (Liebfried, 1993: 139-143). Sosyal devlet modelleri açısından esas farklılığın, sosyo-ekonomik hakların ne ölçüde "piyasa dışına çıkarılması" (de-commodification) ile ilgili olduğu da bilinmekte.

Ülkelere göre farklılaşan siyasal ekonomi ve farklı sosyal devlet modellerinin ortaya çıkması konusunda en açıklayıcı yaklaşımın, "güç ilişkileri yaklaşımı" (power relations approach) olduğunu söylemek gerek (Korpi, 1978: 40; Esping-Andersen, 1990: 11). Kapitalizm sistem olarak varlığını korurken, az veya çok emeğin hak ve ihtiyaçlarını dikkate almak, az veya çok sosyo-ekonomik hakları var etmek için her ülkede siyasetin devreye girdiği açık. Ancak, düzenlenmiş kapitalizm ve sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına çıkaracak yönde bir siyasal ekonominin varlık kazanması için, siyaseti bu yönde dönüştürecek güçlere ihtiyaç olduğu ortada. Bunun için de, öncelikle emeğin, sermaye ile arasında göreceli de olsa güç dengesi sağlayacak yönde toplumsal siyasal açıdan güçlenmesi gerekmekte.

Bu doğrultuda gelişmelerin göze çarptığı Kuzey Avrupa ülkeleri, buna bağlı olarak farklı bir siyasal ekonomi ile sosyal refah rejimleri açısından “sosyal demokrat refah modelini” temsil etmekte; liberal kapitalizmi benimseyen, siyasal ekonomileri sermayeden yana olan ülkelerde ise, zor durumda ve yardıma muhtaç olan kesimlere sağlanan bazı yardımları organize eden “artıkçı” (residual) bir sosyal devlet modeli hayata geçmektedir.

Öte yandan, Batı dışında ve ekonomik ve politik gelişmenin çok yetersiz olduğu ülkelerde “düzenlenmemiş” kapitalizmin ve piyasanın egemenliğinin daha büyük olduğunu, bir başka deyişle bu ülkelerde kurlsız (vahşi de denilebilir) bir kapitalizmin varlık kazandığını söylemek yanlış olmaz. Bu koşullar altında, ortaya çıkan siyasal ekonomiye Türkiye’de olduğu gibi “rant ekonomisi” demek, sosyal devleti de- anayasalarda ilkesel olarak kabul edilmiş olsa bile- ancak klientalist ve popülist bir “sosyal yardım devleti” olarak nitelendirmek yanlış olmaz (Koray, 2015). Böyle bir yapılanmayı da ekonomik yetersizliklerden çok toplumsal-politik güç dengesizlikleriyle açıklamak mümkün.

Siyasal ve ekonomik liberalizm çerçevesinde sürdürülen bu tartışmalarda, çok zaman unuttulan bir konu var. O da, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizliklerin kendi başlarına önemli oldukları gibi, temel hak ve özgürlükler ile siyasal demokrasinin varlık ve güç kazanması için taşıdıkları önem. Bu noktada Marshall’ı unutmak kaçınılmaz. Marshall’ın deyişiyle, refah devletinin amacı yalnızca gelir dağılımı veya sağlık sorunları gibi sosyal sorunları çözmek değildir, bundan daha ilerde bir ideali vardır; maddesel koşulların iyileşmesi, aynı zamanda, sivil toplumun güçlenmesi ve uygarlığın zenginleşmesi için atılmış adımlar olarak önemlidirler (Marshall, 1965; Hewitt, 1992: 22). Kısacası, sosyal vatandaşlık ve sosyal eşitliğin, kendi başlarına önemlerinin dışında, siyasal eşitliği geliştirmek ve demokrasinin işlevselliğini arttırmak açısından da önemli rolleri vardır; bu amaçlar ve iyileşmeler, siyasete ve demokrasiye prosedürel-kurumsal niteliklerin ötesinde anlam ve işlev kazandırır. Bu ilişkiye dikkat çeken bazı yazarlara karşın (Hewitt, 1992: 22; King ve Waldron, 1988: 424–428), bugün, siyasal demokrasi tartışmalarında bu ilişkilere yer veren tartışmalara rastlamak zor. Oysa bir yandan demokrasiye ve demokratik kurumlara ilişkin kuşku artmasında bu işlev kaybını görmek gerekir; öte yandan artan toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin demokrasiyi sakatladığını düşünmek için epeyce neden var. Bu konuda, yalnızca Türkiye örneği bile çok şey anlatmakta.

Özetlersek, insan haklarının bütünselliği ya da sosyo-ekonomik hakların anayasallaşmasının getirdiği kolaylıklar üzerinde duran yaklaşımlar önemli olmakla birlikte, ekonomik sistem ve politikalar konuşulmadıkça, negatif nitelik taşıyan temel hak ve özgürlükler önemsenirken, pozitif nitelik taşıyan sosyo-ekonomik hakların kabul edilmemesi veya gözden çıkarılmalarının kolay, hatta gerekli olacağını unutmamak gerekmektedir. Uygulamada karşılaşılan manzara da bunu gösteriyor. Örneğin, bugün “çalışma hakkı” diye bir haktan söz edilebilir mi? Bu haktan söz edilemediği durumlarda, öteki hakların da aşınması kaçınılmaz.

Dolayısıyla sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartışmaların, kapitalizmi ve liberal ekonomi politikalarını devreye sokmadıkları ve sorunu ulusal devletlere havale ettikleri müddetçe gerçekçi bir zemine oturmaları ve gerçekçi çözümler üretmelerinin mümkün olmayacağını söylemek durumundayız. Öte yandan bugün, küresel kapitalizm karşısında sorunlar ulus devletlerin sorunu olmaktan öte küresel bir boyut kazandığı gibi, şu veya bu ülkede emek-sermaye arasında güç dengesi oluşturma olanağı da büyük ölçüde ortadan kalkmış durumdadır. Yani, geçmişte ve bazı ülkelerde ulus devletin daha eşitlikçi bir gelir dağılımına yönelmesini ve siyasal ekonominin bu yönde dönüşümünü sağlayan koşulları bugün ulusal düzeyde tekrarlamak mümkün görünmemektedir. Bugün çok daha farklı güç dengelerine, en başta da küresel-toplumsal-yerel gibi çok düzeyli örgütlenmeye ve mücadeleye olan ihtiyacı görmek gerekmektedir.

4. Liberal Düşünce ve Kadın Hakları Konusunda Günümüz Tartışmaları

Toplumsal cinsiyet eşitliği istemlerinin liberalizmle çelişkisi sosyo-ekonomik haklar kadar doğrudan olmadığından, burada, bu çelişkilerden çok, feministlerin liberalizme ilişkin yaklaşımlarına değinmek, sonra neo-liberal politikalar çerçevesinde artan çelişkiler ve ortaya çıkan eleştiri-

rilere yer vermek istiyorum.

Liberalizme getirilen eleştirilerin iki noktada yoğunlaştığını söylemişim: Birincisi, liberalizmin bireyi soyut bir varlık olarak düşünmesi, çevresel koşullar ve ilişkilerden izole edilmiş olarak ele almasıdır; ikincisi de, ataerkil yaklaşımı- aileyi merkeze alması gibi-benimsemesi nedeniyle (Eisenstein'dan aktaran Baer, 2010).

Robinson'a (2003: 91) göre, bireyi sosyal ilişkilerden uzak düşünmek, özellikle kadınların liberal kuram çerçevesinde bu kadar yetersiz ele alınmalarının açıklayan en önemli nedendir. İnsanın sosyal, ekonomik, kültürel ilişkiler içinde bir varlık ve bu varlığın sosyo-ekonomik koşulları görmezlikten gelindiğinde, birey için temel hak ve özgürlüklerin hayata geçmesini beklemek zor. Örneğin düşünce ve ifade özgürlüğü önemli de, bunu kullanan, bu haktan yararlananların kimler olacağı sorusu önemsiz olabilir mi? Bunun gibi, liberalizmin, kadının statü ve rolünü ataerkil anlayış içinde belirlemesi gibi bir sorun alanı da var. Örneğin bu anlayış içinde, çalışma yaşamı, eve ekmek getiren erkek, bakım (care) görevini üstlenen kadın ikilemi üzerine kurularak geleneksel anlayış devam ettirilmekte; yine bu bağlam içinde kadın için sosyal güvence erkek üzerinden sağlanmaktadır. Kısacası, kadının bireyselliği ve özgürlüğü dikkate alınmayıp ataerkil ilişkilerin devamı sağlandığı gibi, kadının ev-içi emeği de değersiz bulunmaktadır.

Buna karşın, feminist yaklaşımlar içinde liberalizme olumlu bakanlar da var. Örneğin Baer (2010: 4), liberalizmin tarih boyunca gösterdiği adaptasyon kabiliyetinden ve feminist taleplere öteki düşünce akımlarından daha yakın olduğundan söz ederek, feminizmin ve liberalizmin her birinin ötekindeki yanlışlık ve eksiklikleri düzeltebilecekleri, bu nedenle feminizm ile liberalizmin birbirine ihtiyaçları olduğu görüşündedir. Ona göre, eşitlik ve otonomi gibi değerleri nedeniyle liberalizm, feminizm için muhafazakarlık ve radikal yaklaşımlardan çok daha elverişli bir yaklaşımdır (Baer, 2010: 13). Baer gibi, Nussbaum da, politik liberalizmin merkezinde yer alan "eşit vatandaşlık" anlayışı nedeniyle ayırıcı yaklaşımlara sahip doktrin ve anlayışların bu yönde değişmeleri gerekeceği düşüncesindedir (Nussbaum, 2002). Buna uymayan herhangi bir doktrini ve yaklaşımı liberal yaklaşım açısından makul bulmak mümkün değildir.

Öte yandan, siyasal liberalizmin eşit ve özgür vatandaş anlayışı gibi, vatandaşların karşılıklılık taşıyan konumlarını benimsemiş olmasının ayırıcı yaklaşımları önleyici nitelikte olduğu görüşü de ileri sürülmektedir (Hartley ve Watson, 2010: 21): Bu görüşe göre, kadınlara ilişkin değerlerin veya cinsiyetçi yaklaşımların onları hem iş hem siyasal yaşamda ikincil konuma ittiği ya da toplumda var olan sosyal hiyerarşilerin vatandaşlar arasındaki fırsat eşitliğini ortadan kaldırdığı gibi gerçekler olsa da, bunların yalnızca sosyal adaleti değil, aynı zamanda siyasal liberalizmin eşitlik ve karşılıklılık ilkesini zedelediğini de düşünmek gerekir. Bu nedenle eşitlik ve karşılıklılığın gerçekten varlık kazanması için, negatif anlamda sosyal hiyerarşilerin önlenmesi, pozitif anlamda ise bireyin kendini özgür ve eşit vatandaş olarak hissedeceği sosyal koşulların sağlanması gerekmektedir. Kısacası siyasal liberalizmin karşılıklılık ilkesi, kadınlara makul bir siyasal adalet kavramıyla taleplerde bulunma hakkını vermektedir. Bu hakkın varlığı nedeniyle de, siyasal liberalizmin "feminist" bir yaklaşım olduğunu düşünmek gerekir.

Liberal anlayış içinde eşit vatandaşlığın ve vatandaşlar arasında karşılıklılığın kabul edilmesi, bu nedenle kadına bazı sosyal taleplerde bulunma hakkının verildiğinin düşünülmesini bir yere kadar haklı bulabiliriz; ancak, siyasal liberalizmin bu ilke ve değerlerinin hemen her toplumda ortaya çıkan sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizlikleri neden önleyemediği gibi bir soru var; hatta bu adaletsizliklerin öncelikle kadınları vurduğu gibi gerçekler var. Öte yandan, eşitsizliklerin görece de olsa azaltılması için siyasal liberalizmin yetmediği ve ancak, siyasal ve ekonomik liberalizmin sosyal devleti ve sosyo-ekonomik hakları hayata geçirecek yönde dönüşüme uğradığı ülkelerde kadın adına bir iyileşme sağlanabildiği görmezlikten gelinemez. Bunun dışında, küresel düzeyde ve ülkeler arasındaki eşitsizlik gibi, -ki, bu eşitsizliklerin, her ülke içindeki kadının konumunu daha da zorlaştırdığı bir gerçek- küresel ve toplumsal düzeyde kadınlarla kadınlar arasındaki eşitsizliklerin büyümesi gibi gerçekler de var ve bu gerçeklere ne kendilerini Batı toplumunun gerçeklerine kapatıp daha ötesini göremeyen feminist anlayış içinde ne de siyasal liberalizm içinde yanıt bulmak mümkün.

Örneğin kapitalizm çeşitlemelerinin kadınlar açısından ne anlama geldiğine ilişkin çalışmalar ilginç şeyler anlatmakta. Estevez-Abe (2009: 185), kapitalizm çeşitlemeleri arasında kadın ve erkekler arasındaki meslek ayrılıkları konusunda bir fark olup olmadığına ilişkin çalışmasında piyasa ekonomilerinin firma düzeyinde durağan değil esnek işgücü politikaları izlemesi nedeniyle, bu ülkelerin çalışma yaşamında cinsiyet eşitliğine daha açık oldukları, buna karşın istihdamı korumaya yönelik güçlü standartları kabul eden ülkelerde bu güçlü korumanın kadınların çalışma yaşamındaki pozisyonunu erkeklere göre daha olumsuz etkilediği görüşündedir. Örneğin benzer ilişkileri tartışan bir başka yazar, ABD ve İsveç örneğinden yola çıkarak, yönetim kademelerinde ABD'de İsveç'e göre iki kat daha fazla kadının bulunduğunu söylemektedir (Shalev, 2008: 433).

Liberal ve düzenlenmiş kapitalizmi farklı statüdeki kadın gurupları açısından, bir anlamda sınıfla ilişkilendirerek irdeleyen başka bir araştırmada, benzer bulgularla, liberal ekonomilerin yüksek sınıftan kadınlar için daha fazla fırsat sunarken, düşük sınıftan kadınlar için koşullarını iyileştirme fırsatı yaratmaktan uzak olduğu söylenmektedir (Mandel ve Shalev, 2009: 172): Buna karşın, düzenlenmiş kapitalizmi benimseyen ülkelerde iyi eğitilmiş ve yüksek sınıftan kadınlar için fırsatlar sınırlanırken, en başta kamu sektörünün sığınak niteliği taşıması nedeniyle alt sınıftan kadınlar için daha iyi çalışma koşulları, daha iyi ücret ve güvence sağlandığı belirtilmektedir. Kısacası, liberal kapitalizmde ücret esnekliği ve genel becerilerin aranması nedeniyle daha düşük cinsiyet eşitsizliği, buna karşın daha büyük sınıf eşitsizliği; düzenlenmiş kapitalist sistemde ise, toplu pazarlıkların gücü ve özel beceriler aranması nedeniyle daha büyük cinsiyet eşitsizliği, buna karşın daha düşük sınıf eşitsizliğinin ortaya çıktığı dile getirilmektedir (Soskice, 2005: 175).

Korpi de yaptığı çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki politikaların ülkelere göre çok farklılaştığından hareketle, kadınların çalışma yaşamına katılmaları açısından benimsenen politikalara göre ülkeleri, "geleneksel aile desteği, piyasa yönelimli politikalar ve iki-üyesi de çalışan aile (dual erner) yaklaşımını" benimseyen ülkeler olarak üç guruba ayırmaktadır (Korpi, 2000: 144-148): Bu guruplarda, esas olarak, küçük çocuklar için verilen bakım desteği, aile yardımları ve büyük çocuklar için sağlanan olanakları ele almakta ve bu olanakların sağlanması açısından piyasa ekonomilerinin en geride kaldığını, Danimarka, İsveç, Norveç ve Finlandiya gibi ülkelerde ise "iki üyesi çalışan" aile anlayışını destekleyecek yönde büyük çabalar harcadığını söylemektedir.

Ortaya çıkan bulguları özetlersek, öncelikle, farklı kapitalizm veya farklı siyasal ekonomi anlayışının, emek gibi kadınlar için de farklı sonuçlar anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Liberal piyasa ekonomisini benimseyen ülkelerde, kadınlar arasında cinsiyet eşitliği konusunda büyük farklar olduğu, yüksek gelirli işlerde çalışan kadınların özellikle ev ve çocuk bakımı hizmetlerinin ucuz olması nedeniyle iş piyasasındaki eşitsizlikleri gidermek konusunda-meslek ayrımı, ücret farklılıkları, yükselme olanakları gibi- daha avantajlı konuma gelirken, düşük nitelikleri ve zor koşulları olan kadınları koruyacak standart ve hizmetlerin sağlanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Düzenlenmiş kapitalizmi benimseyen ülkelerde ise, kadınlar arasındaki eşitsizlik farkının azaldığı ve kadınların olumsuz koşullarını iyileştirme yönünde çok daha çaba harcadığı yönünde bulgulardan söz edilirken, bu çabaların yüksek sınıftan kadınlar için pek önemli olmadığı veya bu koşulların onlar için fazla avantaj sağlamadığı anlaşılmaktadır.

Şöyle söylemek de mümkün: Sosyo-ekonomik haklar ve koşullar açısından daha duyarsız davranan ve daha eşitsiz koşulları olan ülkelerde, kadınların küçük bölümü kendini kurtarsa da, büyük bölümü için eşitsizliğin her türlü yaşanmakta. Bu nedenle, özellikle maddi koşullar ve gelir dağılımı söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet eşitliği istemlerine sınıf açısından bakılması gereği ortaya çıkmakta (McCall ve Orloff, 2005: 160; Folbre, 2009: 207). Aşağıda bunlara kısaca değineceğim.

5. Küreselleşen Kapitalizm ve Neo-Liberal Politikalar Döneminde

Sosyo Ekonomik Haklar ve Kadın Haklarının Konumu

Bu başlık altında, her iki alanda ortaya çıkan olumsuz koşullar, hak kayıpları ya da gerileme-

lerden söz etmeyeceğim. Bu alanlarda elimizde bilgi çok; bu sempozyum çerçevesinde birçok bildirin bunları irdeleyeceğine de kuşku yok. Yalnızca, ortaya çıkan sonuçların anlamını, bir başka deyişle küreselleşen kapitalizm ile neo-liberal politikaların yol açtığı meydan okumaları tartışmakla yetineceğim.

Sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartışmalar bitmezken, asıl meselenin kapitalist sistem ve liberal ekonomiyle ilgili olduğuna kuşku yok; ancak, tartışmaları bu ilişki içinde ele alan çalışmalar sınırlı. Haklar, ahlak, hukuk ve siyasal açıdan tartışılmakta; bu çerçevede uluslararası sözleşmenin hükmü konu edilmekte; ülkelerarası farklılıklar ve nedenleri irdelenmekte; ancak, kapitalizmin ilkesel olarak bu haklar doğrultusunda dönüşüme direnmesi, bu direnmeyi kırarak toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin önemi, günümüzde küresel kapitalizmin bu alanda elde ettiği güç ve bağımsızlık gibi konulara fazla girilmemektedir. Oysa hakların aşınması, güç kaybetmesi, hatta ortadan kalkmasının nedenleri buradadır.

Yukarıda da söyledim, bugün, sosyo-ekonomik haklar ve kadınların eşitlik talepleri açısından tamamen duyarsız ve hiç bir değişim geçirmemiş bir liberal anlayış ve uygulamadan söz edilemez. Her iki alandaki eşitlik beklentilerinin karşılanması açısından, kapitalist sistem ve liberal ekonomi politikalarında az veya çok bazı değişikliklere gidildiği ve her iki alanda bazı kazanımlar elde edildiğine kuşku yok. Ne var ki, her iki alandaki istemler açısından hem değişiklik ve dönüşümün sınırları olduğu hem her zaman buna karşı direnç gösterildiği görülmekte. Günümüz koşulları ise kapitalizmin gücü ve direncinin arttığını göstermekte ki, asıl sorun burada! Nedenleri de açık: Küreselleşme sürecinde sermayenin kazandığı hareketlilik, ulusal devletten, başta emek ve sendikalar olmak üzere toplumsal baskılardan ve bunların getirdiği sınırlamalardan oldukça bağımsızlaşması anlamına gelirken, sermayenin artan bağımsızlığı ile küresel rekabetin getirdiği tehditlerin toplumsal-siyasal açıdan emeğin konumu ve rolünü zayıflattığına kuşku yok. Yani, siyasal ekonominin liberalizme kayması, sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devletin gerilemesi gibi sorunlardan söz ederken, asıl meselenin bu sorunlara yol açan gerideki güç dengesizliği olduğunu düşünmeye/tartışmaya ihtiyaç var.

a. Küreselleşen Kapitalizm ve Sosyo-Ekonomik Haklar

Bu bağlam içinde, sosyo-ekonomik haklarla ilgili ve meydan okuma anlamına gelen bir kaç sonuçtan söz edilebilir:

- İlk sonuç, *mal, hizmet ve sermaye açısından yaşanan küreselleşme ile buna eşlik eden neo-liberal politikaların, sosyo-ekonomik haklarda yol açtığı aşınma ve nitelik değişimidir.*

Birçok makalemde ve 2011 yılında yayımlanan “Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali” adlı kitabımda dile getirdiğim gibi, sosyo-ekonomik haklarla ilgili tablo kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açık ve kaygı verici.

Küresel kapitalizm, artık, hem küresel düzeyde güçlenmiş hem ulusal sınırlamalardan kurtulmuş durumdadır; bu nedenle, sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına çıkarması beklenen (de-commodification) sosyal devlet anlayışı ve modeline karşı direnme gücü artmıştır. Küresel hareketlilik ve küresel rekabet ona bu fırsatı sunmaktadır. O nedenle, bugün birçok araştırmacı, AB üyeleri ve “düzenlenmiş kapitalizmi” temsil eden ülkelerin bile,³ küresel kapitalizmin etkisiyle haklar ve koruyucu standartlar açısından ciddi bir gerileme içine girdikleri görüşünü paylaşırlarken, emek ve sendikalar açısından gelecekle ilgili pek umutlu bir beklenti içinde olmadıkları da görülmekte (Hyman, 2015: 95; Berneciak vd., 2014: 57-58).

Sonuç olarak, AB üyelerinin de, emekten ve ulusal devletten bağımsızlaşan küresel kapitalizmin, “bir başka deyişle dizginlenmemiş kapitalizmin” tehdidi altına girdikleri görülmekte ki, bu durum bile, emek ve sermaye arasındaki güç dengesizliğini esas mesele olarak almanın ne kadar kaçınılmaz olduğunu göstermekte (Koray, 2015: 24). Bu durumu, Avrupa’da 1945 sonra-

3 Gerek sosyo-ekonomik haklar, gerek eşitlik kadınların istemleri ilgili bazı sonuçlardan söz ederken, bizim gibi ülkelerde ortaya çıkan vahim tablodan çok, AB çevresini konu etmekteyim. Bunun en önemli nedeni de, bugünkü koşulların yarattığı tahribatı, görece de olsa daha ileri haklara ve uygulamalara sahip ülkeler üzerinden konuşmanın daha anlamlı olacağı düşüncesinden kaynaklanmakta.

sı başlayan 1970'lere kadar süren ve sosyo-ekonomik haklarla sosyal devlete varlık kazandıran "Keynesyen uzlaşmanın", bugün, sermaye açısından büyük ölçüde gereksizleştiği olarak yorumlamak da mümkün. Gerçi, AB düzeyinde ve üyeler açısından emek-sermaye-devlet üçlüsü arasında gerçekleşen "tarihsel uzlaşmanın" varlığı ve sürdürülmesinin her taraf açısından önemini koruduğuna kuşku yok; ancak emeğin ve sendikaların güç kaybı nedeniyle bu uzlaşmanın emek tarafından verilen tavizlerle sürdürüldüğünü de görmemek mümkün değil. Bu nedenle AB ve uyguladığı neo-liberal politikalara tepki ve protestoların yükseldiği de biliniyor.

Sosyo-ekonomik haklar açısından yükselen tehditlerin anlamına gelince, ilk önce çalışma hakkının konumuna değinmek gerek. Sosyo-ekonomik hakların genel olarak emek ve çalışma yaşamıyla ilgili olduğu, sınıfsal niteliği bulunduğu düşünülürse, çalışma hakkının bütün haklar açısından önemli olduğunu unutmamak gerekir. Yani, bugün siyasal ve ekonomik düzlemde "çalışma hakkı" büyük ölçüde ortadan kalkar, kaçınılmaz bir işsizlik kabul edilirken, bu koşulların, eğitim, sağlık, örgütlenme, sosyal güvenlik gibi birçok sosyo-ekonomik hakkı olumsuz etkilediği gözden kaçırılmaz. İş kaybının yol açtığı zararların telafi edilmeye çalışılması ise, ne çalışma ne de öteki sosyo-ekonomik haklar açısından gerçek bir telafi olabilir. Bunun yanısıra çalışma yaşamında esneklik, kuralsızlık, enformelleşme eğilimi her geçen gün yükselirken, emeği koruyucu önlemlerin aşındığı ve örgütlülüğün kapsamı ile gücünün azaldığını, özellikle Avrupa'da dikkat çeken ücret dayanışması, sosyal eşitlik ve adalet gibi kavramların büyük ölçüde önemlerini yitirdiklerini görmemek de mümkün değil.

Bu nedenle, Korpi'nin (2003: 593), Avrupa'da refah devletiyle ilgili bir gerileme veya radikal bir değişiklik olmadığı iddiaları karşısında -ki, bu iddia oldukça yaygın biçimde kabul görmektedir-yaygın işsizliğin bu gerilemeyi gösteren önemli bir mihenk taşı olduğu yolundaki görüşünü yerinde ve önemli bulmaktayım. Çünkü onun da dediği gibi, işsizliğin kabulü emek-sermaye ilişkisinde nasıl tavır alındığına dair temel bir gösterge. Bu tavır sermayeden yana olduğu içindir ki, örneğin işgücü verimliliğinde büyük artışa rağmen, bugün çalışma saatlerinin düşürülmesi istenememekte; buna karşın, eğreti işlerle içerdekiler ve dışarıdakiler gibi ayrımlar yaratılırken, rekabet gücünü korumak adına emekten ve sendikalardan sürekli taviz beklenmektedir.

Sosyo-ekonomik hakların güç kaybetmesi ve devletin korumacı rolden geri çekilmesinin emek için ne anlama geldiğini düşünürsek, bugün, emeğin yeniden piyasa koşullarına tabi olduğu (re-commodification) bir sürece girildiği söylenebilir (Pulignano ve Arrowsmith; 2013: 5). Kuşkusuz, piyasa koşulları ülkeden ülkeye, emekten emeğe değişmektedir; ancak, birçok ülkede korunaksız ve kuralsız istihdam genişlerken, toplu sözleşme kapsamının daraldığı veya Batı Avrupa'da olduğu gibi bu sözleşmelerle piyasa koşullarına bağlı olarak sürekli tavizler verildiği görmezlikten gelinemez.

Dolayısıyla, sosyo-ekonomik hakların, bir ucunda piyasa öteki ucunda sosyal devlet ve daha eşitlikçi bir siyasal ekonomi anlayışı olan bir eksen üzerinde belirlendikleri düşünülürse, şimdi belirlenme noktasının piyasa ucuna doğru gerilediğini söylemek doğru olur.

Sosyo-ekonomik hakların ve emeği koruma amaçlı standartların aşınmasının, hakların niteliğini değiştirdiğine dair görüşler de ileri sürülmekte. Bu görüşe göre, geleneksel refah devletinde bu haklar bireysel temelde, bireyin koşul ve ihtiyaçlarına göre tanımlanırken, 21. yüzyıl refah devletinde bu haklar "koşula bağlı" (conditional) ve "sözleşmesel" (contractual) nitelikler kazanmaktadır (Eichenhofer, 2013: 15): Yani, işsizlik sigortası ve yardımından yararlanmak için yerine getirilmesi gereken koşullar örneğinde olduğu gibi, bu haklar, yararlanan bireyle yönetim arasında yapılan ve bireyin katkı ve çabasını gerektiren yeni bir anlaşmaya bağlanmaktadır.

Sonuç olarak, emek ve sosyo-ekonomik haklar açısından oldukça düşündürücü bir tablonun ortaya çıktığına kuşku yok. Gerçi Avrupada örgütlü emek için hala bir takım standartlar ve koruyucu önlemlerin varlığını sürdürdüğü söylenebilir; ancak bunun, işgücü piyasasında yaratılan ikilemler içinde gerçekleştiği unutulamaz.

Ortaya çıkan tabloyu şöyle özetlemek mümkün: Bir yanda parçalanmış ve birbirine yabancılaşmış emek, öte yanda herkes için tehditlerin arttığı bir çalışma yaşamı... Bir yanda çekirdek işgücünü temsil eden ve üyelerinin çıkarlarına yoğunlaşarak sosyo-ekonomik haklardan ve eşitlik-

ten uzaklaşmış bir sendikacılık, öte yanda büyüyen dışardakiler ve içerdeki ayrımı... Bir yanda ideolojik gerileme, öte yanda toplumsal-siyasal güçsüzlük... Bunların her biri emeğin bugünkü güçsüzlüğünü açıklarken, emek adına gelecekle ilgili çok ciddi soruları da ortaya koymakta!

-Tartışılması gereken ikinci konu, küreselleşme sürecinde küresel ve ulusal düzeyde işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi sorunlar büyür, sosyo-ekonomik haklar aşınırken, bunlara ilişkin tek çözüm adresi olarak gösterilen ulus devletin gücünün günden güne azalmasıdır. Bu haklarla küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar arasındaki çelişkilerin büyümesinin temel nedeni de buradadır.

Kuşkusuz, küreselleşme sürecinde ulus devlete ne olduğuna ilişkin farkı görüşler ortaya sürülmektedir; bunlara girmeyeceğim. Ancak, bu konuda Cerny'nin işaret ettiği gibi, devletin ve ulusal egemenliğin gücü azalmayıp artarken, ekonomik işleyişin yarattığı yan ödemeleri (side-payments) karşılama gücünün aşındığı, ortak iyilik ve kamu hizmetlerini sağlama kapasitesinin daraldığı yolundaki görüşünü (Cerny, 1999: 12-18) dikkate değer bulduğumu söylemeliyim. Cerny'nin, devletin, hem küresel piyasaya ve rekabete uyum hem de yabancı sermaye çekme çabaları nedeniyle kullandığı "destekçi devlet" (promoter state) kavramı da oldukça yerinde. Buna karşın, "destekçi devlet" niteliğinin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bugüne özgü değil, geçmişten bugüne uzanan bir nitelik olduğu da unutulamaz (Koray, 2015: 23): Yani bugün gelişmiş ekonomilerde devletin ekonomiye makro ve mikro müdahalesinin artık dahildeki refah amaçlarından çok uluslararası rekabetin öncelikleri tarafından belirlendiği söylenebilir de, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde bu müdahalenin hep sermaye birikiminden yana olduğu, şimdi ise artan rekabet nedeniyle bu rolün daha da pekiştiğini söylemek doğru olur.

Ulus devletle bağlantılı olarak söz edilmesi gereken bir konu da, küreselleşme sürecinde "serbest piyasa" etiketi üzerinden pazarlanan küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalarla demokrasi arasında kurulan bağlantı. Bu bağlantı, "piyasa eşittir demokrasi" etiketini taşıırken, kullanılan söylemin kapitalizmin egemenliğine hizmet ederken, bugünkü koşulların demokratik hakların gerilemesine yol açtığını görmemek mümkün değil.

Bu noktada iki konuyu hatırlamakla yetineceğim.⁴ Birincisi, sermaye ve burjuvazinin, liberal düşüncenin öngördüğü temel insan hak ve özgürlükleri ile demokratik kurum ve süreçlerle uzlaşmasının doğal ya da kendiliğinden olmadığıdır (Koray, 2015: 22): Yukarıda da değindiğim gibi, liberal düşünce açısından en temel hak olarak kabul edilen siyasi hakların geniş kitlelerin kullanımına açılması için işçi sınıfının ayrı, kadınların ayrı mücadeleler vermesi gerekmiştir. Ancak bu mücadelelerden sonra, bugünkü anlamda bir siyasi demokrasi ortaya çıkabilmiştir. İkincisi de, sosyo-ekonomik hakların sivil ve siyasi haklar açısından taşıdığı anlamdır. Bunlardan da yukarıda söz ettim; kısaca, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyük olduğu koşullarda, temel hak ve özgürlüklerin de, demokrasinin de kadük kalacağı unutulamaz

- Sosyal-ekonomik haklar açısından gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan tablonun vahameti ile buna bağlı olarak ortaya çıkan veya derinleşen küresel kutuplaşma da, üzerinde durulması gereken bir başka sonuç ve meydan okuma!

Bu konuda ilk söylenecek şey, bu hakların zaten önemli bir varlık kazanmadığı gelişmekte olan ülkelerde, bugün çok daha vahim bir tablonun ortaya çıktığıdır. Gerçi bu ülkelerde, sermaye gibi küresel kapitalizmin nimetlerinden yararlanan küçük bir emek kesiminin varlığından söz edilebilir; buna karşın, geniş yığınlar için sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyüdüğü ve emeğin büyük kısmı için güvencesizliğin arttığına kuşku yok. İşsizlik, yoksulluk ve hastalıkların yoğun olduğu, çarenin dış göçte arandığı ve çoğunlukla dikatörlüklerle tanımlanan bu ülkelerde yaşananlar, insanlar için yoksunluk, acı ve çaresizlik anlamına geldiği gibi, yeryüzünde büyük bir kutuplaşmaya da işaret etmekte. Doğu-Batı, Kuzey-Güney ikilemleri ile anlatılan bu kutuplaşmanın, kapitalizmin küreselleşme sürecinde çok yönlü olarak arttığı da ortada. Bu tablo ve kutuplaşma insan hakları, demokratik kurumlar gibi modernleşmeyle ilgili hayal kırıklıklarını

4 Kapitalizm ve demokrasi arasındaki çelişkili ilişkiyi da ayrıntılı biçimde ele aldığım kaynak olarak, bkz.: (Koray, 2011).

büyütürken, yaşanan ideolojik gerilemeler veya toplumsal parçalanmalar nedeniyle meydanın, dinsel-etnik köktenciliklere, milliyetçi yaklaşımlara kaldığı da görmezlikten gelinemez..

Barber'in (1995: 215-219) "Jihad vs McWorld" adlı kitabında dile getirdiği gibi, bir tarafta ulusların değil, kabilelerin, farklı etnik ve dinsel kimliklerin birbiriyle savaştığı ve bir tür feodal ilişkilerin yönettiği bir dünya (cihad dünyası), öte tarafta yayılcı ticaret tarafından güdülenen popüler kültürün yarattığı McWorld dünyasının ortaya çıktığını söylemek mümkün. Ortadoğu'da yaşanan mezhep ve etnik çatışmaların da, İslam köktenciliklerinin de, buna karşı yükselen İslamofobinin nedenlerini de ilk önce buralarda aramak gerekmektedir. Her iki dünyanın da, demokrasiyi tıkadığı ve demokratik bir gelecek açısından umutsuzluğu temsil ettiklerini söylemek abartı olmaz (Koray, 2011). Bu nedenle, gerek küresel gerek ulusal düzeyde artan sosyal-ekonomik ve de kültürel eşitsizlikleri, yalnız ahlaki ve insani açıdan yanlış ve adaletsiz olduğunu düşünmekle kalmayıp, bunların aynı zamanda dünyanın bugün karşılaştığı birçok belanın nedeni olarak görmek doğru olur. Bu konuda, genel olarak tüm dünyanın bir sınavla karşı karşıya olduğunu söylemeye de gerek yok.

Özetlersek, bu dünya, ya sosyal ve küresel eşitlik ve adaletin belirli ölçüde gerçekleşmesi yolunda kapitalist ekonomi ve liberal politikalarında ciddi bir dönüşüm gerçekleştirecek, ya da daha büyük kırılmalar ve kaoslarla karşılaşacak diyebiliriz. Kuşkusuz, buralardan, bu koşullardan bir "devrim" çıkar mı sorusu da sorulabilir, ancak yanıtını vermenin kolay olmadığı ortada. Yine de, yaşananlar ve yaşanılacaklar herkesi ilgilendirse de, en başta emeği ve sendikaları 18. Yüzyıldaki gibi yeni bir mücadele ve sınavın beklediğini söylemek kaçınılmaz. Bu sınavın ve mücadelenin, ancak küresel düzeyde verilebileceğini de görmemek mümkün değil.

b. Küreselleşme Karşısında Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İstemleri

76 | Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili söz edilmesi gereken birçok sorun alanı bulunsa da, bu yazının toplumsal cinsiyet eşitliği ve liberalizm ilişkisini irdelemek gibi bir amacı olduğundan, burada, küreselleşme sürecinin kadınlar açısından da önemli olan sosyo-ekonomik sonuçlarına işaret edilmekle yetinildiğini söylemeliyim.

- *Kapitalizmin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların, kadın hakları ve eşitlik istemlerine etkisi konusunda iki farklı pozisyon söz edilebilir. Bir yanda, bu dönem, kadınların kimlik, tanınma ve eşitlik talepleri açısından oldukça olumlu bir döneme işaret etmekte; öte yanda, konu kadınların ekonomik istemlerine geldiğinde, sosyo-ekonomik haklara benzer kısıtlama ve sınırlamalar burada da karşımıza çıkmaktadır.*

1980 sonrasında, kadınların hak taleplerinin ulusal ve uluslararası düzeyde ilgiyle karşılanması ve yasal düzenlemelerden kurumsal gelişmelere kadar birçok değişikliğe yol açması açısından uygun bir dönem olduğuna kuşku yok. Unutmamak gerekir ki, geçmişte olduğu gibi, günümüz dünyası da Avro-Amerika merkezlidir ve şimdi bu merkez ideolojik yaklaşımlar, siyasal ekonomi, sosyal devlet ve bölüşüm meselesini bir yana koyup, "ekonomi herşey demek değildir" diyerek kültürelci arayışlara yönelmiştir. Bu nedenle Bauman gibi, "topluluk çöktükçe kimlik icat edilmiştir" (Bauman, 2005) demesek bile, post-modern yaklaşımlarla kimlik arayışlarının hem küreselleşen kapitalizmin hegemonyasını örtmek hem de sosyo-ekonomik mücadeleleri geriletmek gibi bir işlevi olduğunu görmezlikten gelmek de zor.

Eşitlik politikaları çerçevesindeki istemleri; a) eşit haklar ve eşit davranmanın sağlanması, b) farklılıkları dikkate alarak olumlu ayırıcılık gibi özel uygulamalara gidilmesi, c) bunların gerçekleşmesi için de toplumsal cinsiyet eşitliğinin tüm politikalar içine yerleştirilmesi (anaakımlaştırma) gibi üç yönlü istemler olarak niteleyebiliriz. Eşit haklar sağlama anlamında yasal düzenlemelerin ve bazı kurumların hemen bütün ülkelerde varlık kazandığı söylenebilir. Buna karşın, olumlu ayırıcılık uygulamaları ile anaakımlaştırma politikalarının ancak sınırlı ülkede hayat bulabildikleri görülmekte.

Bu iki alandaki gelişmeler açısından, yine AB ve üye ülkeleri örnek göstermek kaçınılmaz. AB'nin Amsterdam Antlaşması'yla (1997) sosyal politikalarda daha etkin bir rol oynamaya başlaması ve AB düzeyinde yeni bir istihdam stratejisine ihtiyaç duyulmasının, eşitlik po-

litikalarının anaakımlaşması açısından da başlangıç olduğu anlaşılıyor. Ancak, eşit davranma yönünde uygulamalar pek sorunla karşılaşmazken, cinsiyet eşitliği anlayışını öteki politikalara yerleştirmek konusunda AB çevresinde de engellerle karşılaşmaktadır. En başta da, ülkeler arasındaki sosyal ve politik gelişme farklılıklarına göre anaakımlaştırma politikalarının etkisinin değiştiği ortaya çıkmaktadır (Walby, 2005: 338-339).

Anaakımlaştırma politikaları açısından kaygı uyandıran bir başka nokta da, eşitlik politikalarını anaakımlaştırmanın cinsiyet eşitliğini sağlamaktan çok istihdam ve verimlilik sağlamaya yönelik olması, yani eşitlik politikalarının kendileri için değil, başka bir amaç için araç haline gelmesiyle ilgili (Walby, 2004; Walby, 2005). Bu çerçevede, eşitlik politikalarını anaakımlaştırmanın, feminist istemleri değiştirerek içini boşalttığı, bürokratik ve teknik bir konu haline getirdiği, feminist istemlerden geride bir anlayışı temsil ettiği yönünde eleştiriler gelmektedir (Perrons, 2005: 390).⁵

Öte yandan, kadının istihdama katılması desteklenirken, katılımın birçok eşitsizlik içinde gerçekleştiği de görülmektedir. Kısacası, istihdama katılımı da zor; istihdama katıldığında meslek ve sektörel ayrımlar, ücret farklılıkları, yükselme olanakları, ev-içi emeğin görünmezliği gibi dikkate alınması gereken birçok sorun da var. Bu konuda, daha olumsuz örnekleri bir yana bırakarak ve Avrupa'yı örnek alsak bile, durum pek iç açıcı değil: Örneğin 1990'larda Avrupada yaratılan net ilave işlerin çoğu kısmen çalışılan işlerdir; erkek işlerinin yüzde 71'i, kadın işlerinin yüzde 85'i bu tür işlerdir; erkek istihdamındaki artışın neredeyse tamamını, kadın istihdamındaki artışın ise yüzde 50'sini geçici işler oluşturmaktadır (Lodovici, 2003: 46). Buna bağlı olarak, 15 üyeli AB içinde kısmen çalışan kadınların oranı 1994'de yüzde 28 dolayında iken, 2005 yılında bu oran yüzde yüzde 32'ye çıkmış, Belçikada yüzde 33, Almanya ve İngiltere'de yüzde 39'u bulurken, Hollanda'da yüzde 61'lere yükselmiştir (Lewis vd., 2008: 23).⁶

Bu nedenle, bugün geçicilik, kısmilik derken ve yalnız üretimde değil hizmet sektörü açısından da eve iş verme eğilimi artarken, emek açısından ücretli emeğin değil ev-içi emeğinin ilkeleri doğrultusunda bir geleceğin bekleneceği gibi kaygılı görüşler ortaya çıkmaktadır ki, (Werlhof, 2008: 268-277) dikkate almamak zor: Üçüncü Dünyada ortaya çıkan ve çoğunlukla kadınları etkileyen uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, güvencesiz koşulların Batı'yı da etkilemeye başladığına işaret eden Werlhof, geleceğin modelinde özgür işçinin değil, ev kadının saatlere bağlı olmayan fedakârlık temelli çalışmasına benzer bir anlayışın öne çıkacağını, çiftlikte, atölyede, ya da ev işlerinde çalışanlardan bunun bekleneceği yolunda uyarılarda bulunmaktadır; üzerinde düşünölmeye değer olduklarına kuşku yok.

Sonuç olarak, kadınlar açısından sınırlı kalan gelişmeler ve ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle, feministler arasında da tartışmalar yoğun. Ayrıntıya girmeden, esas olarak, ücretli veya ücretsiz işler ayrımını ortadan kaldırıp, "bakımı" (care) merkeze alacak ve bunun çevresinde odaklanacak bir refah devleti istemi, Avrupadaki feminist tartışmaların odak noktasındadır diyebiliriz. Örneğin Alice Kesler Harris (2003: 158-159), Marshall'ın sivil, siyasal, sosyal vatandaşlık olarak üç boyutlu vatandaşlık anlayışına ekonomik vatandaşlık (economic citizenship) gibi yeni bir boyut eklemeyi önermektedir. Ekonomik vatandaşlık, herkesin kendi seçeceği bir işte (ücretli veya ücretsiz ayrımı yapmadan; yani çocuk bakımı ve ev işi de dahil olmak üzere) çalışmaya, kendisi ve ailesini geçindirebilecek bir ücret kazanmaya, işgücü piyasasında bir ayrımcılıkla karşılaşmamaya, gereken eğitim ve yetiştirme kurslarından yararlanmaya, istihdama katılımını destekleyecek sosyal yardımlarla, etkili bir seçim için ev, ulaşım, sağlık gibi çevre koşullarına hakkı olması anlamına gelecektir. Bu öneriye, aslında, "genişletilmiş çalışma hakkı" olarak bakmak mümkün. Kesler-Harris de, günümüzdeki uygulamada çalışma hakkının daha çok erkek tarafından kullanılması, kadının da erkek aracılığıyla sosyal güvenlik haklarına sahip olması anlamına geldiğini, artık bunu sürdürme olanağının kalmadığını söylemekte ve açıkçası tüm işlerin kadın ve erkek arasında "paylaşımını" önermektedir. Söylediği şu; istihdam olanakları azalıyor ve sosyal harcamalarda kısıtlamalara gidiliyor; bu nedenle artık kadın ve erkek olarak ayrı cephe-

5 Bu konuyu ayrıntıyla irdelediğim makale için, bkz. (Koray, 2011a: 13-53).

6 Kadınların kısmen çalışmaya yönelmesinin, kuşkusuz kadınların seçimiyle de ilgisi vardır. Ancak, bu yöndeki seçimlerin, kadın için çalışma yaşamında eşitsizliği arttırdığını da görmek gerekir.

lerde mücadele etmek yerine bir cephede buluşmak ve herkes için ekonomik vatandaşlık hakkını istemek bir çözüm olabilir (Kesler-Harris, 2003; 172).

Ekonomik vatandaşlık anlayışını beniseyen Lewis, bu anlayışın gerçekleşmesi için, bir yandan çalışma saatlerinin indirilmesini öngörmekte, öte yandan Batı toplumlarının hâlâ tek bir yetişkinin çalıştığı aile modelini yansıtan anlayışının değişmesini istemektedir (Lewis, 2003: 181): Bu nedenle yaşam boyunca ücretli ve ücretsiz işlerin kadın ve erkek arasında paylaşımı yolunda bir değişimden söz etmekte ve bunun cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından hayati bir önem olduğuna işaret etmektedir. Onlar gibi “bakım ekonomisi” yönünde bir değişim isteyen Folbre de, piyasa güçlerinin ev-içi emeğe değer vermemesi gibi, Marksist yaklaşımın da mal ve hizmetin kendi kullanımı için üretilmesiyle piyasa için üretilmesi arasında çizgi çeken yaklaşımından söz etmekte, bunlara karşı feminizmin her iki alandaki emeğin birbirinin devamı olduğunu söyleyen yaklaşımı ile bakım emeğinin kendi başına da, topluma yatırım olarak da değerine dikkat çekmektedir (Folbre, 2008: 379-382).

Özetle, konu, kadının ekonomik açıdan güçlenmesi, istihdama katılımı, çalışma koşulları, iş ve özel yaşamın bütünleştirilmesi, kadın ve erkek rollerindeki ayrımın ortadan kalkması gibi sosyo-ekonomik koşullara, bir anlamda da gelir bölüşümüne gelince, kadınlar için de siyasal ekonomi ve sosyo-ekonomik haklar birinci sıraya gelmektedir demek mümkün. Ancak bu dönemde siyasal ekonomi küresel piyasa ve küresel rekabet yönünde biçimlendiğinden, kadınlar için de bu beklentilerin karşılanması zor. Bu koşullar değişmedikçe, emekte olduğu gibi, kadınlar açısından da küçük bir kesim için eşitlik yönünde olanaklar genişlese de, geniş yığınlar için eşitlik taleplerinin hiç bir anlamı olmayacağını düşünmek de kaçınılmaz.

- İkinci olarak, sosyo-ekonomik haklar gibi, ulus devletin toplumsal fonksiyonun gerilemesinin kadınların taleplerini de olumsuz yönde etkilediği söylemek gerekiyor.

78 | Küresel ekonomiye uyum sağlama, küresel rekabeti koruma ve güçlendirme yönündeki neoliberal politikaların ulus devletin toplumsal sorunları giderme gücü ve kabiliyetini sınırlandırmasının kadınlar için de önemli sonuçları var. En başta, kadınların istihdama katılımı her ülkede önemsense de, bir yanda devletlerin istihdam yaratma rolü sınırlanmış ve istenmez olmuştur; öte yanda, günümüzün istihdamının kötü ve korunaksız işler yönünde olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta kadın devreye girdikçe, çalışma koşullarını esnekletirmek, kuralsızlaştırmak kolaylaşmıştır denilebilir.

Öte yandan kadın istihdamı, en başta çocukların bakımının toplumca üstlenilmesi gibi devletten olumlu katkılar beklenen bir alandır. Yaşlı, engelli, hasta bakımı için de aynı şeyler söylenebilir. Oysa AB üyelerinde bile, bakım hizmetinin yaygın biçimde toplumca karşılandığı ülke sayısı azdır. Bu alanda getirilen “ebeveyn izni” (parental leave) gibi uygulamaların sınırlı kalması gibi, çoğunlukla kadınlar tarafından kullanıldığı da bir gerçektir. Bunun dışında, devletin kadın istihdamını arttırma ve koruma yönündeki politikalarının, kadının işgücü piyasasındaki konumunu olumsuz etkileyen yönleri olduğu da ortaya çıkmakta ki, bunlardan kısaca yukarıda söz ettim.

Ayrıca, cinsiyet eşitliğine yönelik hedeflerin ücretli çalışmayla sınırlandığı, bakım işlerinin değersiz görülmesinin devam ettiği ve bu anlayışın toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yetmediği de görülmekte (Lewis, 2000: 9; Jane Lewis, 2000: 181). Bu nedenle feministler arasında, yukarıda da değinildiği gibi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde anlamlı bir değişim için toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve bakım konusunu merkeze alan yeni bir sosyal politikanın düşünülmesi gerektiği söylenmekte, refah devletinin bakım ekonomisi çerçevesinde yeniden yapılanması istenmektedir (Fobre, 2008). Avrupadaki feminist çevrelerde kabul gören bir başka görüş de, herkese verilecek “yurttaşlık geliri” veya “temel gelir” uygulamasıdır. Koşulsuz temel gelir (basic income), bir yandan yeni istihdam yaratılması konusundaki umutsuzluklarla ilgili; öte yandan uygulanması halinde işlerin daha adil dağılımı, çalışma koşullarının iyileşmesi ve kadının ekonomik açıdan özgürleşmesine yönelik beklentiler var (Van Parijs, 2004). Bu nedenle Pateman, gelir ile ücretli iş, evlilik, istihdam ve vatandaşlık arasındaki ilişkiler, özel ile kamusal alan arasındaki iş bölüşümü, bakım işi ile öteki işler arasındaki bağlar gibi işin anlamıyla ilgili

birçok konuyu bugün yeniden düşünmenin gerekli olduğunu söylerken, temel geliri kadını bağlarından kurtarıp özgürleştirecek bir araç olarak desteklemekte, feministlerden de bunu beklemektedir (Pateman, 2004: 101-103).

- Üçüncü olarak, ulusal ve küresel düzey kadın-kadın arasında artan eşitsizliği konu etmek gerekir ki, bu konu hem feminizmin eşitlik talepleri açısından ilkesel anlamda önemli hem kadınlar arasındaki eşitsizlikler büyürken kadınlar için genel anlamda iyileşme ve gelişmeler sağlanması zor.

80 sonrasının küreselleşen ve liberalleşen ekonomi politikalarının çalışma yaşamında kuralsızlaşma, enformelleşme, esnekleşme ve kutuplaşma gibi sonuçları ile bu olumsuz koşulların öncelikle kadınları etkilediğini biliyoruz. Buna bağlı olarak, hemen her ülkede kadınlar açısından, çok kazanan küçük bir gurup ile az kazanan büyük gurup gibi bir uçurum olduğu görülmekte (Perrons, 2005: 392-93). Bu uçurumun, kapitalizm çeşitlemeleriyle ilgili olarak, bazı ülkelerde ve düzenlenmiş kapitalizm ile sosyal refah devleti çerçevesinde gerilediğine yukarıda işaret edildi.

Bu eşitsizliğin daha önemli boyutu da küresel düzeyde ortaya çıkmakta. Küreselleşme sürecinde sosyo-ekonomik koşullardaki zorlamalar nedeniyle dış göç artarken, bu göçe kadınların da büyük ölçüde katıldıkları görülmekte. Kadınların daha çok bakım hizmetlerinde yoğunlaşması nedeniyle de, bunun en önemli nedeninin Batı'da kadınların istihdama katılmalarının artması olduğunu söylemek yanlış olmaz. Böylece karşımıza, "küreselleşen yeniden-üretim" (globalized social reproduction) (Maher, 2004: 131-151) veya "küresel bakım göçü" (global care chain) denilen (Yeates, 2005) olgu çıkmaktadır. Küresel düzeyde ortaya çıkan bu yeni işbölümünün birçok kadın için ciddi olumsuzluklar getirdiği ve kadınlar arasındaki eşitsizliği büyüttüğüne ise kuşku yok. Bu nedenle, Folbre'nin (2008: 380) dediği gibi, ücretsiz bakım işinin ücretli piyasa işi olarak zengin kadından yoksul kadına devrinin, cinsiyet eşitsizliğinde yalnızca sınıfsal bir değişim anlamına gelmediği, aynı zamanda feminist harekette işbirliğine gitme potansiyelinin zayıflamasına yol açtığını da bilmek ve konuşmak durumundayız. Bu nedenle, özellikle Batılı olmayan feministler tarafından, feminizmin Batı'daki beyaz ve eğitimli kadınlarla sınırlandırıldığı yolunda eleştirilerin haklı yanları olduğunu kabul etmek gerekir.

Benzer kaygıları paylaşan Hassim (2008: 389), bakım hizmetinin devlet veya piyasadan karılanmasıyla kadının özgürleşeceğini ilişkin ütopyalardan söz edilirken, feminizmin ancak tüm kadınları kapsayan tek bir "gerçek ütopyası" olabileceğini söylemekte ki hak vermemek elde değil.

İleri sürülen öneri ve tartışmalar konusunda söylenecek daha çok şey olduğuna kuşku yok. Ancak bildirinin amacı doğrultusunda bunlara girmeyerek, yalnızca sınıf ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki konusuna kısaca değinmek istiyorum. Kuşkusuz, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkisi de geniş hacimli bir konu; burada, bunu yapmak mümkün değil. Yalnızca, bir iki örnek vererek, ikisi arasındaki bağlantıya işaret etmekle yetineceğim. Örneğin, Acker (2000: 197), çağdaş kapitalist toplumda "eşitsizlik rejimi" nin geçerli olduğunu, böyle bir rejim içinde, sınıf, cinsiyet, ırk gibi ayrımları birbiriyle bağlantılı biçimde düşünmek gerektiğini söylemekte. Bunun gibi, ataerkilliğin kapitalizmle (patriarkal kapitalizm) birleşerek çift yönlü eşitsizliklere yol açtığı görüşünü benimseyerek sınıf ve kimlik taleplerini birleştirme yönünde arayışlara giden sosyalist bir feminizmin varlık kazandığı da bilinmektedir. Bunun yanısıra, sınıf analizlerine gitmeden ve yalnızca eşitsizlik ile yoksulluk çerçevesinde bakıldığında bile cinsiyet ilişkilerini ekonomik sistem ve sınıfla bağlantılandırmanın kaçınılmazlığına işaret edildiği de görülmektedir (Kessler, 2008: 120). Bu yaklaşım içinde, gelir ile ücretli iş, evlilik, istihdam ve vatandaşlık arasındaki ilişkiler, özel ile kamusal alan arasındaki iş bölümü, bakım işi ile öteki işler arasındaki bağlar gibi işin anlamıyla ilgili birçok konuyu bugün yeniden düşünmenin gerekli olduğunu söyleyenler de vardır (Pateman, 2004: 101-103).

Özetle, küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar çevresinde feminizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından da sorgulanması gereken birçok alan ve ilişkinin ortaya çıktığına kuşku yok. Kadınların eşitlik taleplerinin geleceği de bu sorgulamalara ve verilecek yanıtlara bağlı görünmekte; verilen yanıtlar ne olursa olsun, bu yanıtların feminist yaklaşımlar için anlamının büyük olacağına da kuşku yok.

SONUÇ

Sonuç olarak, buraya kadar yapılan tartışma ve değerlendirmeler dikkate alındığında, gerek sosyo-ekonomik haklar gerek kadın hakları ve eşitlik istemlerinin, liberal anlayış ve politikalarla olan çelişkilerinin günümüz koşullarında arttığını ve her iki alanda yaşanan hayal kırıklıklarının bir dolu tartışma ile farklı çözüm arayışlarını beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Yaşanan sorunlar karşısında neden-niçin tartışmalarına girmeyen ve neo-liberal politikaları gökten düşmüş gibi ele alan tartışmaları bir yana bırakırsak, -ki, doğru olur- dikkate değer tartışmalarda, sistem tartışması yapılmasa da, küreselleşen kapitalizm ve neo-liberal politikalar üzerinde durulduğu söylenebilir. Geçmişteki olumlu koşulların şimdi kötüleştiği Avrupa çevresi için bu durum daha belirgin. Avrupada yükselen toplumsal hareketler de bunun göstergesi. Kötüleşen koşulları, emek-sermaye arasında bozulan güç dengesine bağlayanlar ve yeniden güçlenmenin yolları üzerinde duranlar da var. Örneğin AB çevresinde, emeği koruyan standartların aşındığından, çalışma ilişkileriyle olarak bir “dibe doğru yarış” tan söz eden Hyman (2015), bu çemberden çıkmak için sendikal mücadelenin yetersizliğini dile getirmekte ve bozulan güç dengesini yeniden sağlamak üzere hem sendikalarla toplumsal hareketler arasında işbirliğine gidilmesini önermekte hem de küresel dayanışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Avrupada yükselen toplumsal hareketlerle sendikalar arasında işbirliğini bir çıkış yolu olarak gören başka yazarlar bulmak da mümkün (Estanque ve Costa, 2012).

Bu öneriler açısından da söylenecek çok şey var; herşeyden önce gerçekleştirmelerinin önünde birçok engel bulunduğu söz edilebilir ama bunlara girmeyeceğim. Yalnızca, yukarıdan beri yinelediğim gibi, emek ve savunduğu sosyo-ekonomik hakların bugün küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar karşısında yeni bir sınavla karşı karşıya olduğunu yineleyerek, kapitalizmi en azından dizginlemek ve sosyo-ekonomik haklar çerçevesinde bir siyasal ekonomiye varlık kazandırmak için, emeğin bugünkü güçsüzlüğü ve zaafalarını aşması gerektiğini vurgulamakla yetineceğim. Bunun için “emek ve sınıf” anlayışında değişikliklerle, ulusal ve küresel düzeyde yeni ittifaklarla yeni mücadelelere ihtiyaç duyulduğu da açık.

Feminist yaklaşımlar açısından da getirilen öneri ve tartışmalar epeyce; bunların da gerçekleştirmelerinin önünde ciddi engeller bulunduğu kuşku yok. Örneğin bugün, ücretli-ücretsiz iş ayırımını ortadan kaldırıp bakım emeğini merkeze alan bir sosyal devlet anlayışı bir yana, ücretli emeği koruyan koşulların aşındığı bir dönemdeyiz. Ücretli emek, yeniden piyasa koşullarına tabi kılınır ve emek arasında büyük ayrımlar ortaya çıkarken, toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde ve kuşkusuz oldukça anlamlı ama aynı zamanda bugünün koşullarında oldukça radikal istemleri karşılamamanın hiç bir ulus devlet için mümkün olmadığını söylemek yanlış olmaz. Benzer bir zorluk, temel gelir açısından da geçerli. Öte yandan Avrupadaki “refah adacığı” çeşitli yollarla çattırdarken, Avrupa coğrafyasında bu önerileri tartışmanın hem fazla anlamı yok hem de feminist düşünce açısından kendi içine kapanmışlığını bir göstergesi olarak önemli bir eksiklik!

Kısacası, bugünkü koşullarda kadınlar açısından da sosyal devletten umutlanmak zor; istenen değişiklikleri gerçekleştirmek ise daha da zor. Hatta küresel düzeydeki eşitsizlikler arttıkça, bunların emek açısından olduğu gibi kadınlar açısından da olumsuzlukları arttırması daha olası. Dolayısıyla onlar için de, yeni ittifaklar içinde dayanışma platformlarını genişletme ve güçlenme gereğinden söz edilebilir.

Bunu dile getirenler de var kuşkusuz. Örneğin Lister, günümüzde feminizmin büyük (F) sinin kaybolduğunu söylerken, feminizm için kimlik politikasının “çıkılmaz sokak” (dead end) olduğunu ileri sürmekte ve feminizm için kimlik politikasının ötesine geçerek farklılıkları dikkate alan çok yönlü dayanışma politikalarının harekete geçirilmesini önermektedir (Lister, 2005). Gerçekten, feminizmin eşitlik istemlerini gerçekleştirmek gibi, küresel gerçekler için anlamlı bir yer edinmesi ve daha geniş kitleler açısından kabul görmesi için de, BM ve CEDAW çizgisinin dışına çıkarak, hem ulusal ve küresel düzeydeki eleştirilerini genişletmesi hem de her iki düzeyde daha geniş ittifak arayışlarına girmesi kaçınılmaz görünmekte.

Örneğin feminist hareket ile emeğin önerilerini, “çalışma hakkı” ile ilişkilendirmek ve bu açıdan bir ittifak arayışına girmek mümkün. Çalışma hakkının gerçeklik kazanması ve bunun için

çalışma saatlerinde radikal bir indirim için verilecek bir mücadelenin çok daha geniş kesimlere hitap edeceğine ve çok daha destek göreceğine kuşku yok. Öte yandan çalışma saatlerinde ciddi bir indirimin, yalnız işsizlik meselesinde değil, kadın-erkek arasında çalışma yaşamında ortaya çıkan eşitsizliklerin azalması ve kadınların istihdamda karşılaştıkları birçok sorunun giderilmesi açısından da anlamlı bir çözüm olacağını görmek gerek. Kanımca, kadınların eşitlik mücadelesi ile emeğin hak mücadelesinin ittifak yapabileceği en kritik nokta da burada.

Sonuç olarak, bugün, gerek sosyo-ekonomik haklar gerek kadın hakları ve istemlerinin liberalizmin egemenliğine karşı yeniden bir varolma mücadelesiyle karşı karşıya oldukları ve öyle veya böyle bir sınav vermeleri gerektiği ortada. Bu sınavın nasıl verileceği ve ne yönde sonlanacağını bilmek zor. Ancak, bu sınavdan haklar yönünde olumlu sonuçlar alınabilmesi için, her iki alanda da ittifak ve dayanışmaların genişlemesi gerektiği gibi, bu mücadelenin küresel düzeye taşınarak, kapitalizmin küresel düzeyde dönüşümünü sağlayacak yönde bir hedefin izlenmesi gerekmektedir. Kısacası, bugün, en iyi örneklerin bile karşılaştıkları sorunlar ve gerilemeler ortada iken, bu haklar doğrultusunda ilerlemelerin ancak küresel kazanımlarla güvence altına alınacağını düşünmek kaçınılmaz.

KAYNAKÇA

- Acker, Joan (2000) "Revisiting Class: Thinking From Gender, Race and Organizations", *Social Policy/Summer*, sp.oxfordjournals.org.
- Baer, Judith A. (2010) "Why Feminism and Liberalism Need Each Other: The Case for Reconciliation", *Paper for The Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, September 1-5; <http://papers.ssrn.com/>
- Barber, B.J. (1995) *Jihad vs.Mcworld*, Ballantine Books, New York.
- Bauman, Zygmunt (2005), "*The Individualized Society* [Bireyselleşmiş Toplum, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., İstanbul].
- Berneciak, Magdalena; Mc-Cornick, Rebecca Cumbrell and Hyman, Richard (2014), "*European trade unionism: from crisis to renewal?*", ETUI Report 133, Brussels 2014.
- Brennan, Geoffrey; Buchanan, James M. (2000), *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*, Indianapolis Inc. Library of Economics Liberty, <http://www.econlib.org/cgi-bin/>
- Cerny, Philipp G.(1999) "Globalization and Erosion of Democracy" *European Journal of Political Research*, 1-26.
- Eberhard Eichenhofer, Jena (2013) "Social Rights and Conditional Benefits", *Ilera Conference, Amsterdam 2013*, eu/uploads/paper/attachment/ 292.
- Esping-Andersen, Gosta (1990) *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey.
- Estangué, Elfsio ve Costa, Hermes Augusto (2012) "Labour Relations and Social Movements in the 21st Century", *Sociological Landscape-Theories Realities and Trends*, ed. by. Dennis Erasga, <http://www.intechopen.com/books/; 257-282>.
- Estevez-Abe, Margarita (2009) "Gender, Inequality, and Capitalism: The 'Varieties of Capitalism' and Women", *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 182-191.
- Fabre, C. (1998), "Constitutionalising Social Rights" *The Journal of Political Philosophy*, 6 (3), s. 263-284.
- Folbre, Nancy (2008) "Reforming Care", *Politics and Society*, 36 (3); 373-387.
- Folbre, Nancy (2009) "Varieties of Patriarchal Capitalism", *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 204-209.
- Hall, P. A.; Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism*, Oxford University.
- Hartley, Christine ve Watson, Lori (2010) "Is a Feminist Political Liberalism Possible?"; *Journal of Ethics and Social Philosophy*, Volume 5; No 1; 1-21.
- Hassim, Shireen (2008) "Global Constraints on Gender Equality in Care work", *Politics Society*,

- http://www.sapepublications.com; (36), 388-402.
- Held, Virginia (2004) "Care and Justice in the Global Context", *Ratio Juris*, 17 (2);141-155.
- Hoffmann, Jürgen (2004), *Coordinated Continental European Market Economies Under Pressure From Globalisation. Case Study: Germany's "Rhineland Capitalism"*, Working Paper Series (8), The Canadian Centre for German and European Studies.
- Hyman, Richard (2015) "Austeritarianism in Europe. What options for resistance?" *Social Policy in the European Union: State of Play*, David Natali and Bart Vanhercke, ETUI, Brussels; 97-126.
- Kesler-Harris, Alice (2003) "In Pursuit of Economic Citizenship", *Social Politics*, 10 (2), sp.oxfordjournals.org; 158-175.
- Kessler, Laura T. (2008) "Getting Class", *The University of Utah, College of Law, Research Paper No.08-24*; <http://ssrn.com/abstracts-494>.
- King, Desmond S.; Waldron Jeremy (1998), "Citizenship, Social Citizenship and the Defence of Welfare Provision", *British Journal of Political Science*, 18(4), 415-443.
- Koray, Meryem (2011a), "Avrupa Birliği ve Türkiye'de 'Cinsiyet Eşitliği' Politikaları: Sol-Feminist bir Eleştiri" *Çalışma ve Toplum*, 29, 2011/2, 13-53.
- Koray, Meryem (2011), *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Koray, Meryem (2015) "AKP Dönemi: Neo-liberalizm, Neo-muhafazakarlık, Neo-popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika", *Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika*, (der) M. Koray ve A. Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Korpi, W. (1978) *The Working Class in Welfare Capitalism*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- Korpi, Walter (2000) "Faces of Inequality; Gender, Class, and, Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States", *Social Politics*, Summer sp.oxfordjournals.org/; 127-191.
- Leibfried, Stephan (1993) "Towards a European Welfare State?", *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, (der) Jones, C.; Routledge, Londra.
- 82 | Lewis Jane; Campbell, Mary and Huerta, Carmen (2008) "Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender Commodification, Preferences and the Implications for Policy", *Journal of European Social Policy*, 18 (1); 21-37.
- Lewis, Gail (2000) "Introduction: Expanding the Social Policy Imaginary", *Rethinking Social Policy*, (der.) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, Sage Publications.
- Lewis, Jane (2000) "Gender and Welfare Regimes", *Rethinking Social Policy*, (der.) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, Sage Publications.
- Lewis, Sarah (2003) "Are Democracy and Capitalism Incompatible?" *Student Economic Review*, 17; 41-48.
- Lister, Ruth (2005) "Being Feminist!", *The Politics of Identity*, Government and Opposition; Blackwell Publishing; 442-463.
- Lodovici, Manuela Samek (2003) "The Dynamics of Labour Market Reform in European Countries", *Why Deregulate Labour Markets?* (der.) Gosta Esping-Andersen; Marino Regini, Oxford Uni. Pres.
- Maher, Kristen Hill (2004) "Globalized Social Production", *People Out of Place* (der.) Alison Brysk; Gershon Shafir, Rotledge; 131-151.
- Mandel, Hadas and Shalev, Michael (2009) "Gender, Class, and Varieties of Capitalism", *Social Politics/ Summer*, sp.oxfordjournals.org/; 161-181.
- McCall, Leslie; Orloff; Ann (2005) "Introduction to Special Issue of Social Politics: Gender Class and Capitalizm" *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 159-169.
- Mishra, Ramesh (2005) "Social Rights as Human Rights; Globalizing Social Protection", *International Social Work* /48; 9-20.
- Patemen, Carole (2004) "Democratizing Citizenship: Some Advantages of basic Income", *Politics and Society*/32; 89-105.
- Perrons, Diane (2005) "Gender Mainstreaming and Gender Equality in the New (Market) Economy: An Analysis of Contradictions", *Social Politics*, sp.oxfordjournals.org; 389-411.

- Pulignano; Valeria and Arrowsmith, James (2013) "The Transformation of Employment Relations in Europe; Institutions, Actors and Outcomes in the Age of Globalisation and Austerity Measures", Ilera Conference, Amsterdam, eu/uploads/paper/attachment/
- Shalev, Michael (2008) "Class Divisions among Women", *Politics and Society* 36, <http://pas.sagepub.com/> 421-44.
- Soskice, David (2005) "Varieties of Capitalism and Cross-National Gender Differences", *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 170-179.
- UN (2009), *World Survey on the Role of Women in Development*, 2009; www.un.org/
- Von Werlhof, Claudia (2008) "Proleterya Öldü, Yaşasın Ev Kadınları", *Son Sömürge Kadınlar*, (der), Marie Mies; Veronika Bennholdt-Thomsen; Claudia von Werlhof, İletişim, İstanbul; 259-279.
- Walby, Sylvia (2004) "The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime" *Social Politics* 11 (4); 4-29.
- Walby, Sylvia (2005) "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice" *Social Politics*, 12 (3); 321-34.
- Yeates, Nicola (2005) "Global care chains. A critical introduction", *Global Migration Perspectives* no 44, GCIM, Geneva.www.refworld.org/

KADIN HAKLARI KUŞATMA ALTINDA

Yasemin ÖZDEK
Yakın Doğu Üniversitesi

Özet: Bu çalışmada kadın haklarını tehdit eden güncel eğilimler tartışılmaktadır. Günümüzde kapitalist ataerki yeniden yapılanmakta, cinsiyete dayalı eşitsizlikler güçlenmekte, kadınların 20. yüzyılda kazandığı haklar ihlal edilmektedir. Çalışma, kadınların sosyal haklarını ortadan kaldıran neoliberal politikaları, üreme haklarını ihlal eden nüfus siyasetini, anti-feminist ve eşitlik karşıtı ideolojilerin güçlenmesini, kadın haklarına karşı örgütlenen dinlerarası aileci muhafazakar koalisyonu ve dinsel ataerki hukuku canlandıran stratejileri analiz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kadınların insan hakları, toplumsal cinsiyet, sosyal haklar, üreme hakları, çok hukukluluk, neoliberal muhafazakarlık.

Women's Rights Under Siege

Abstract: In this study, the current tendencies threatening women's rights are discussed. Today, capitalist patriarchy is reconstructing, gender based inequalities are deepening, and women's rights gained in the 20th century are being violated. The study analyzes neoliberal policies attacking women's social rights, the population policies against women's reproductive rights, the growth of anti-feminist and anti-egalitarian ideologies, inter-religious pro-family conservative coalition organized against women's rights, and the strategies which revitalize religious patriarchal laws.

85

Keywords: Women's human rights, gender, social rights, reproductive rights, legal pluralism, neoliberal conservatism.

GİRİŞ

Kadınların uluslararası hukuktaki insan hakları, azımsanmayacak bir birikim oluşturuyor. Ne var ki, kadınların kâğıt üstünde geçerli hukuksal hakları ile gerçekliğin bilgisi arasında bir uçurum mevcut. Bu uçurum, son yıllarda daha da büyüdü, derinleşti. Kapitalizmin neoliberal dönemi kadınlar için yeni bir zorlu devreyi açtı: Kadın hareketinin tarihsel kazanımlarını geri alan piyasacı, özelleşmeci, cinsiyetçi ekonomik ve sosyal politikaları gündeme soktu; erkek egemenliğini güçlendiren, kadın özgürlüklerini geriletken yeni muhafazakarlığı beraberinde getirdi; cinsiyetçiliği inançla meşrulaştıran dinsel ideolojilerin etkisini oldukça artırdı.

Kadınların hukuksal açıdan eşit özne olarak kabul görüp hak elde etmeye başlamaları, güçlü toplumsal mücadelelere ve büyük siyasal altüst oluşlara sahne olan 20. yüzyılın getirdiği bir kazanımdır. Bu yüzyıl boyunca kadınlar, feminist mücadelenin ve devrimci-reformcu eşitlikçi diğer toplumsal mücadelelerin sonucunda, bugünkü haklarını elde etmiştir. Ne var ki, 21. yüzyıl başında kadınların insan hakları çok yönlü bir kuşatma altındadır. Günümüzde sermaye egemenliği, eşitsiz toplumsal ilişkileri tahkim edecek şekilde ataerki kapitalizmi restore ediyor. Kapitalizmin giderek derinleşen ekonomik ve siyasal krizlerine karşı devreye sokulan egemen politikalar, ataerki sistemi sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillendiriyor. Bir önceki yüzyılda erozyona uğratılan ataerki, 21. yüzyıl başında daha güçlenerek dönüşüyor. Nihai olarak sermaye birikimini artıran ve cinsiyete dayalı hiyerarşileri kuvvetlendiren bu restorasyonda kadınların payına, önceki tarihsel mücadelelerin mirası olan haklarının gaspedilmesi düşüyor.

Bu çalışma, içinde yaşadığımız dönemin hakim siyaseti neoliberal muhafazakarlığın kadın haklarını kuşatan belli başlı boyutlarını ele almayı amaçlıyor, kadınların 20. yüzyıl boyunca

gelişen haklarının bugün nasıl geçersizleştirildiğini sergilemeye ve değerlendirmeye çalışıyor. Çalışma, günümüzün siyasal pratiğini ele almadan önce, 20. yüzyılın hak kazanımlarının bir bilançosunu özetleyerek başlıyor. İkinci bölümde ise, kadın haklarına yönelik bugünkü tehditler işleniyor. Bu tehditlerin bir boyutu, kadın emeğini değersizleştiren neoliberal politikaların kadınların sosyal haklarına saldırısıdır. Bir başka boyutu, günümüzde uygulanan doğum yalısı nüfus siyasetinin kadınların cinsel haklarını ve üreme özgürlüklerini yok etmesidir. Kadın-erkek eşitliği düşüncesini reddeden güncel ideolojik yaklaşımlar da, kadın haklarının altının oyulmasına katkıda bulunan bir başka olgudur. Dinsel muhafazakâr grupların ataerkil aileci politikalar ekseninde uluslararası düzeyde kurdukları ittifakın yükselişi ise, kadın haklarını geriletken bir dinamik olduğu gibi, yeni toplumsal cinsiyet rejiminde dinin oynadığı kritik rolü de yansıtmaktadır. Bununla ilintili bir başka tehdit, ataerkil gelenekleri ve dinsel hukuku canlandıran egemen politikalarıdır. Çalışmada kadın haklarını kuşatan bu dinamikler ele alınacaktır.

I. KADINLARIN 20. YÜZYIL KAZANIMLARI: BİR BİLANÇO

20. yüzyıl, kadınlar açısından önemli kazanımların elde edildiği bir dönem oldu. Ataerkinin ağırlığı altında ezilen kadın cinsi, erkeklerle eşitlik doğrultusunda en büyük dönüşümü 20. yüzyılda elde etti. Kadınların hak elde etmeye başlaması, feminizmin ilk dalgasının yükselişine koşut biçimde gelişti.¹ Bu devre 19. yüzyıl ortalarında başlayıp 20. yüzyılın ilk onyıllarını kapsar. Yarım asırdan fazla süren, çeşitli sınıflardan kadınları içeren ve dünyanın birçok ülkesine yayılan bu dönemin kadın hareketleri, hem aile içinde, hem de kamusal alanda erkeklerle eşit olmanın mücadelesini vermiştir.

19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden feminizmin birinci dalgasının haklar alanındaki başlıca meyvesi, kadınların hukuk önünde eşitlik hakkının ve siyasal eşitliğin kabulü olmuştur. Kadın hareketinin etkisiyle, kadınları aşağılayan ve erkeklerin vesayeti altına alan eski yasalar değiştirilmiş, kadınların medeni ve siyasal hakları tanınmıştır. 19. yüzyıl ortalarından itibaren yükselen kadınların oy hakkı hareketi, 20. yüzyıl başlarında kadınların seçme ve seçilme hakkının dünyanın birçok ülkesinde tanınmasını sağlamış, kadınların eşit yurttaş kimliği kabul edilmiştir.² Buna ek olarak, kadınların eğitim ve çalışma hakkı tanınmış, evlilikte kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik olarak da pek çok ülkenin aile hukuku reformdan geçirilmiştir.

20. yüzyıl başlarında gerçekleşen cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik reform dalgasından önce kadınlara karşı ayrımcı yasalar yürürlükteydi. Üniversiteler ve bazı öğrenim kurumları kadınlara açık değildi ve kadınların bazı mesleklerde çalışma hakları yoktu.³ Bu yüzden eğitim hakkı ve çalışma hakkı, kadın hareketinin temel talepleri arasında yer almıştır. 20. yüzyıl başlarına kadar pek çok ülkenin medeni kanunu evli kadını kocasının vesayeti altında tutmuş, hatta kadının kocasına itaat görevini açıkça belirtmiştir.⁴ Bu yüzden 19. yüzyılda feminizmin ilk dalgası yükselirken kadınlar evlilikte kocanın kadına üstünlüğünü öngören yasal statülerine de karşı çıkmışlar, evli kadının durumu köleliğe benzetilmiş, reform isteyen kadınlar arasında *evlilik=kölelik* söylemi yayılmıştır (Yalom, 2002: 195).⁵ Bu mücadele, 19. yüzyılın son yarısında

1 Her ne kadar kadınların bazı hak kazanımları 1789 Fransız Devrimine kadar geriye uzansa da, bu devrim sırasında kadınlara tanınan haklar kalıcı olamamıştır (Cliff, 1981: 26).

2 Kadınlara seçme hakkı ilk olarak ABD'nin Wyoming eyaletinde 1869'da kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde sadece 4 devlet kadınlara seçme hakkını tanımıştır: 1893'te Yeni Zelanda, 1902'de Avustralya, 1906'da Finlandiya ve 1913'de Norveç kadınların oy hakkını kabul etmiştir (Karamustafaoğlu, 1970: 28). Rusya da devrimden sonra kadınlara siyasal hakları tanıyan devletlere katılmış ve 1918 Anayasası kadınların seçme ve seçilme hakkını kabul etmiştir (m. 64).

3 19. yüzyılda işçi kadınların sanayide çalışmasına bir engel yoktur, tersine kapitalistler emek gücünün ucuzluğu nedeniyle kadın işçileri tercih etmiştir. Fakat o dönemde kadınlara öğretmenlik, doktorluk, gazetecilik, hukukçuluk, tüccarlık gibi serbest mesleklere girme hakkı tanınmamıştır. Bu yüzden 19. yüzyılda feminist hareketin temel mücadele alanlarından biri, kadınların bu mesleklere girme hakkını elde etmek olmuştur (örneğin bkz. Mahaim vd., 1992: 36-37).

4 Örneğin Çarlık Rusya'sında kadının kocaya itaat ödevi yasayla öngörülmüştür (Reich, 1989: 208).

5 1848'de ABD'de kadınların eşit haklar mücadelesinin ilk döneminde açıklanan Duygular Bildirisi (*Dec-*

ABD ve İngiltere’de evli kadınlara bazı medeni hakları kazandırmıştır.⁶ Aile hukukunun eşitlikçi bir doğrultuda reformdan geçirildiği asıl dönem 20. yüzyıl olmuş, yüzyıl boyunca aile hukuku reformu dünyaya yayılmıştır. Bu reform dalgası ile kadınlar boşanma hakkı, eşini seçme hakkı, kendi mallarını idare etme hakkı, eşit miras hakkı gibi medeni hakları elde etmiştir.

20. yüzyıl başındaki aile hukuku reformunun öncüsü İskandinavya ülkeleri olmuş, bu reformu 1915’teki evlilik reformuyla ilk olarak İsveç uygulamaya koymuştur (Therborn, 2004: 73-74).⁷ Ardından gelen 1917 Rus Devrimi, Rusya’da aile hukukunu köktenci bir değişime uğratmıştır: Boşanma kolaylaştırılmış, eşlerden birinin isteği üzerine boşanma hakkı kabul edilmiş, dinsel nikah zorunluluğu kaldırılmış, eşlere eşit haklar verilmiş, aile soyadını ortak olarak seçme hakkı tanınmış, evlilik içi-evlilik dışı çocuk ayırımına son verilmiştir (Goldman, 1993: 49 vd.; Cliff, 1981: 159 vd.). Bolşevik Devriminin aile ve cinsiyet ilişkilerinde kurduğu model, daha sonra sosyalizme geçen diğer ülkelerde takip edilmiştir. Kadınların medeni haklarının tanınmasında ikinci büyük dalga İkinci Dünya Savaşı ertesinde gelmiş, cinsiyet eşitliği ilkesi Doğu Asya’ya, Batı ve Akdeniz Avrupa’sına, Balkanlar’a yayılmıştır. Savaş sonrasında yeni yasalar kadınların hukuk önünde eşitliğini benimsemiş, cinsiyet eşitliği ilkesi anayasalara girmiştir. Örneğin Yugoslavya (1946), Bulgaristan (1947), Romanya (1948), anayasalarında cinsiyet eşitliği ilkesini kabul etmiştir (Kaser, 2008: 115-116). Batı Almanya’nın 1949 Anayasası da kadın ve erkeğin hukuk önünde eşitliğini tanımıştır. Bazı Avrupa ülkelerinde aile hukukunun kadınlara karşı ayrımcı kurallardan arındırılması çok daha geç olmuştur. Örneğin Fransa’da evli kadının ev işlerini yapmaya zorunlu olmaması 1975’te kabul edilmiş, aile mülkünün yönetiminde eşlerin eşit haklara sahip kılınması 1985’te tanınmıştır (Bock, 2004: 285). 1968 hareketi, çeşitli Avrupa ülkelerinde 1970-80’lerde ailede eşitlikçi yasaların çıkarılmasının itici gücü olmuştur. Bu yıllarda bir dizi Avrupa devleti, aile hukukundan ataerkil normları kaldırmıştır. Böylece, ailede baba-koca üstünlüğünü tanıyan yasaların Avrupada tasfiye süreci, 20. yüzyılın son dönemlerine kadar uzanmıştır.

Bu özetle de görüldüğü gibi, 20. yüzyıl ataerkinin erozyona uğradığı bir yüzyıldır. Bu değişimin arkasındaki toplumsal güçler ise, feminist kadın hareketi, sosyalist emek hareketi, seküler liberalizm ve ulusal kalkınmacı hareketlerdir (Therborn, 2004: 76-77).⁸ Ataerkinin aşınmasında 20. yüzyıldaki sekülerleşmenin rolü büyüktür, sekülerleşme değişimi mümkün kılan güçlerden biridir. Aile hukukunun reformdan geçirilerek kadına eşit hakların verilmesi, dinsel aile hukuku normlarından kopuş ile gerçekleşmiştir. Böylelikle 20. yüzyılın devrimci ve reformcu toplumsal hareketleri, yüzyıllardır süregelen ağır ataerkil ilişkilerin aşındırılmasında önemli bir aşama kaydetmiştir. Kadınların 19. yüzyılda eşit haklardan yoksun olarak erkeklerin vesayeti altında yaşadığını göz önüne aldığımızda, 20. yüzyılın kazanımlarını azımsamak mümkün değildir.

Hukuk önünde biçimsel eşitlik bakımından kadınlar önemli kazanımlar sağlamış olsa da, maddi eşitliğin kazanılmasında aynı ilerlemenin sözkonusu olmadığı açıktır. Kapitalist ataerkiyi geriletecek sosyal hak kazanımları cılız kalmış, kadın-erkek toplumsal kalıplarında cinsiyete da-

laration of Sentiments), o dönemdeki evlilik hukukunun eşitsizliğini şöyle yansıtmıştır: “Eğer evli ise, erkek kadını hukukun gözünde sivil ölü (medeni haklardan yoksun) hale getirir. Kadının bütün mülkiyet hakkını, hatta kazandığı ücreti bile ondan alır. ... Evlilik anlaşmasında kadın kocasına itaat etme sözünü vermeye zorlanır, erkek kadının... efendisi olur - hukuk, kadını özgürlüğünden yoksun bırakma ve cezalandırma gücünü erkeğe verir.”

6 ABD’de 1869-1887 arasında 33 eyalet, evli kadınlara mülkleri üzerinde tasarruf hakkını vermiştir (Yalom, 2002: 191). İngiltere’de 1870’de evli kadınların kendi mülklerini ve gelirlerini idare etmelerini sağlayan yasa çıkarılmış, 1882’de evli kadın sözleşme yapma, dava açma, mülkünü satma, armağan ve vasiyet etme haklarını kazanmıştır (s. 189-190). İngiltere’de 19. yüzyıl ortalarında boşanma da kolaylaştırılmış, 1857’de boşanma davaları dini mahkemelerden alınıp seküler mahkemelere aktarılmıştır (s. 189).

7 İsveç’i diğer İskandinav ülkeleri takip etmiştir. 20. yüzyıl başında İskandinavya ülkelerinde kadın hareketi güçlüdür (Bkz. Therborn, 2004: 79-82).

8 Kadın haklarını tanıyan ulusal hareketlere örnek olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Asya ve Afrika’da bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin anayasalarında cinsiyet eşitliğini benimsemeleri, doğum kontrolünü uygulamaları ve cinsiyet ilişkilerinde uyguladıkları reformlar gösterilebilir. Atatürk’ün reformları da kadın haklarını tanıyan ulusal kurtuluş hareketlerine erken tarihli bir örnektir.

yalı hiyerarşi ve işbölümü aşılammıştır. Elde edilen sosyal hakların bir kısmı eril nitelik taşımış, kadını annelik ve ev kadını toplumsal rollerinden özgürleştirmemiştir. İşçi sınıfının sosyal hak mücadelelerinde de kadının ikincilliği düşüncesi tam olarak sarsılmamış, özellikle erken dönem işçi sınıfı mücadelesinde sosyal hak talepleri cinsiyetçi bir anlayışla biçimlenmiştir.

İşçi sendikalarının 19. yüzyıldan itibaren talep ettiği *aile ücreti*, eril sosyal haklara tipik bir örnektir. 20. yüzyılda sosyal devletlerin uyguladığı başlıca sosyal politika araçlarından biri olan aile ücreti, ailenin geçiminden erkeğin, evişlerinden ise kadının sorumlu olduğu cinsiyete dayalı geleneksel işbölümüne uygun düşer. Eş ve çocuk desteğini kapsayan ve ailenin reisi olarak erkek işçiye verilen aile ücreti, erkeğin ücretiyle ailesini geçindireceği varsayımına dayanmıştır. Gerçekte, 19. yüzyıldan itibaren erkek işçilerin aile ücretini talep etmesinde emek pazarında kadın işçilerle rekabet koşulları belirleyici olmuştur. 19. yüzyılın vahşi emek pazarında kadınların ucuz emek gücü nedeniyle tercih edildiği koşullarda işsiz kalan erkek işçiler kadın işçilerin eve geri gönderilmesini desteklemiş, bu doğrultuda ataerkil sendikalar aile ücreti talebini kadın işçilerle rekabetin bir aracı olarak yükseltmiştir (Goldman, 1993: 28). 20. yüzyıl başında aile ücreti talebi yaygınlaşmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ileri kapitalist ülkelerde aile ücreti bir sosyal devlet mekanizması olarak kurumsallaşmıştır.⁹

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında biçimlenen iş yasaları da kadınlara karşı ayrımcı bir nitelik taşımıştır. Kadınları “koruyucu” olarak sunulan iş yasaları, gerçekte kadınların istihdam olanaklarını kısıtlamış, onları işgücü piyasasından kısmen dışlamıştır. Örneğin, kadınların gece işlerinde çalışmasının yasaklanması, kadınları ağır çalışma koşullarından koruyucu olarak sunulmuştur. Oysa bu tür yasaların çıkarılmasının ardındaki asıl saik, işgücü piyasasında erkek işçilerle yarattığı rekabetten dolayı kadınların çalışmasının kısıtlanmasıdır. Bu tür yasalar da kadınların eve geri gönderilmesini teşvik etmiş, annenin ve gelecek kuşakların korunması düşüncesiyle savunulmuştur (Crenshaw, 1995).¹⁰

88

İşçi sendikalarının 19. yüzyılın son çeyreğine kadar kadınları dışlayan ataerkil bir politika izledikleri tarihsel bir gerçektir (Brenner, 2012: 34). Buna karşılık kadın hareketleri çalışma hakkını talep etmiştir. Eşit işe eşit ücret hakkı, 19. yüzyıl sonlarında kadınların ücretli çalışmaya ilişkin temel talebi olmuştur. Bunun yanında, anneliğe dayalı sosyal politika önerileri de kadın hareketlerinin erken evresinde öncelikli bir yer tutmuştur. 20. yüzyıl başlarında feministler arasında anneliğin sosyal bir işlevi olduğu ve devlet tarafından korunup desteklenmesi gerektiği düşüncesi etkili olmuştur. Bu dönemde her kesimden kadın hareketleri annelerin haklarını içeren bir sosyal politikayı desteklemiş, doğumdan önce ve sonra ücretli doğum izni, genel ve devlet destekli annelik sigortası, yoksul annelere devlet desteği gibi talepleri yükseltmiştir. Bu taleplerin sınırlı bir bölümü 20. yüzyıl başında Avrupa’da kabul edilmiştir. Böylelikle uygulamaya giren ilk sosyal politikalar kadınların annelik rolünü korumaya odaklanmış, kadın cinsini ilgilendiren sosyal hakların bir kısmı *annelik hakları* biçiminde şekillenmiştir. Bu haklar arasında işçi kadınlara doğum izni, annelik ödeneği, muhtaç annelere yardım gibi sosyal politika araçları yer almıştır. 1880-1890’larda bazı Avrupa ülkelerinde ücretli doğum izni ve annelik parası ile başlayan annelik hakları, 20. yüzyıl başında Avrupa’ya yayılmıştır.¹¹ Bu hakların kabulünde devletlerin izlediği doğum yanlısı politikalar da etkili olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşında milyonlarca er-

9 Örneğin İngiltere’de aile ücreti 1942 tarihli Beveridge Raporunda öngörülmuş, 1945’te bir yasa tasarısıyla parlamentoya sunulmuştur (Bock, 2005: 393). İçinde yaşadığımız dönemde, diğer sosyal haklar gibi aile ücreti de neoliberal sosyal politika reformlarıyla gündemden düşmektedir.

10 19. yüzyıl sonlarında kadın hareketleri bu tür “koruyucu” yasalara karşı çıkmıştır. Örneğin Clara Zetkin 1889’da yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: “Biz kadınlar, ...kadınların çalışmasına getirilecek herhangi bir kısıtlamayı kesin olarak protesto ediyoruz... hiçbir şekilde koruma istemiyoruz” (Foner, 2012: 67).

11 Annelere ücretli doğum izni ile ilgili ilk uygulamalar, 1890’larda ortaya çıkmıştır: 1891’de İngiltere ve Portekiz’de, 1900’de İsveç’te 4 haftalık, 1892’de Norveç’te 6 haftalık annelik izni yürürlüğe girmiştir. Ücretin yaklaşık yarısına tekabül eden annelik parası ise, ilk olarak Almanya (1883) ve Avusturya’da (1887) ödenmeye başlamıştır (Bock, 2004: 196). 1915’te Norveç’te çocuklarını tek başlarına yetiştiren annelere devlet desteği verilmeye başlanmış, ayrıca sigortalı işçilerin sigortalı olmayan eşleri de annelik parasından yararlanmaya başlamıştır (s. 199).

keğın savaşa gitmesi ve ölmesi, devletleri anneliği teşvik eden politikalara yönlendirmiş, doğum yardımları arttırılmış, kadınlar hem işçi hem anne olmaya teşvik edilmiştir (Bock, 2005: 389).

20. yüzyıl başında kadınların karşılıksız eviçi emeğini sorunsallaştıran sosyal hak önerileri de gündeme gelmiştir. Örneğin 20. yüzyıl başında bazı feministler ev işinin karşılığının ödenmesini, anneliğin bir iş olarak kabul edilip ücretlendirilmesi gerektiğini, annelik için *adil ücret* ödenmesini savunmuştur (s. 377-378). Bu talepler devletlerce kabul edilmemiş, onun yerine ataerkil sendikaların ve muhafazakârların savunduğu eril aile ücreti uygulamaya girmiştir. Evişinin ve anneliğin ücretlendirilmesi talebi, kadının görünmeyen emeğinin görünür ve değerli kılınması, karşılıksız kalmaması bakımından bugün için de güncelliğini ve önemini yitirmemiştir.

Modern sosyal devletlerin erken dönemi de ailecilik temeline dayanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal politikalar, erkeğin evin geçimini sağladığı, kadının ev kadını olduğu aile modelini kabul etmiştir. Devletlerin sosyal hizmetleri üstlenmeye başlaması, kadın istihdamının artmasına paralel olarak daha geç gündeme girmiştir. Örneğin İskandinav ülkelerinin aile hizmetlerine öncelik vermeye başlaması, 1970'lerde başlamıştır. Dolayısıyla, kadını ücretsiz ev emekçisi konumundan özgürleştirmeye yönelik kreş, çocuk yuvası, yaşlı ve hasta bakımevi gibi sosyal hizmetler, 1970'lere kadar pek yaygınlaşmamıştır. Avrupadaki sosyal devletlerin çoğunda da ailecilik ilkesi kabul edilmiş, devlet pek az yerde çocuk bakımı hizmetlerini üstlenmiştir (Esping-Andersen, 2011: 107). 20. yüzyılın sosyal devletlerinde bakım işi esas olarak aileye-kadına devredildiğinden kadınlar çoğunlukla erkeğin ücretine ve onun sosyal haklarına bağımlı kalmıştır. Sosyal devletlerin tanıdığı sosyal hakların sahibi esas olarak erkekler olmuş, kadınlar tam zamanlı çalışan eşleri üzerinden dolaylı yararlanıcılar olarak sosyal haklara ulaşabilmiştir (Özateş, 2015: 36). Kadınların işgücü piyasasına katılması da erkeklerle eşit koşullara sahip oldukları anlamına gelmemiş, kadınlar işgücüne katılrsa bile, ikincil çalışanlar olarak güvencesiz, kısmi, düzensiz ve daha ucuz emek gücü olarak istihdam edilmiştir. Kısacası, sosyal devlet modeli ataerkil kapitalizmin kadın emeğinin çifte sömürüsüne dayanan yapısında kökten bir değişim yaratmamıştır. Kapitalist sınıf, kadın emeğinin hem işyerindeki ücretli, hem eviçindeki ücretsiz biçimlerinden kâr elde etmeye devam etmiştir: Sermaye birikiminde bir yandan işgücü piyasasında daha ucuz ve güvencesiz emek gücü olarak kadın emeğinden yararlanılmış, diğer yandan ücretli emek gücünün yeniden üretimi için gereken bakım emeği kadınlarca bedava karşılanmıştır.

20. yüzyılın sosyal devlet modeli, kadın emeğinin evde ve işte çifte sömürüsüne son vermemiş olsa da, sosyal hizmetlerin geliştiği ülkelerde kadınların yüklerinin hafiflediği de bir gerçektir. Çocuk bakımı, hasta bakımı, yaşlı bakımı gibi konularda sosyal hizmetleri güçlü olan sosyal devletler, kadınların ücretli çalışmaya girmesini olanaklı kılmış ve devletin sağladığı sosyal güvenceler kadınları evliliğe daha az bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca sosyal devletlerin çocuklara tanıdığı sosyalleşme olanakları da kadınların bağımlılığını azaltmıştır (Lefaucheur, 2005: 414). Sosyal devletlerin getirdiği bu değişimde işçi sınıfının yanısıra kadın hareketi de pay sahibidir. Hem işçi sınıfından hem de orta sınıftan kadınlar, sosyal devletin bazı kurumlarının gelişmesi için mücadele etmiş, devletin sağlık ve eğitim hizmetlerinin gelişmesi için baskı yapmış, çocuklara okulda ücretsiz yemek, hamile kadınlara, annelere ve çocuklara ücretsiz sağlık hizmeti için kampanyalar düzenlemiştir. Bu anlamda kadınlar sosyal hakların kazanılmasında siyasi mücadeleden ayrılmaz bir parçası olmuştur (Walby, 2016: 259-262, 310). Feminizmin birinci dalgasının 20. yüzyıl başında verdiği sosyal haklar mücadelesi, 1970'lerde feminizmin ikinci dalgası tarafından da sürdürülmüştür. 1970'lerin feminizmi, esas olarak sosyal demokrat karakterdedir ve liberal feminizmin bireysel haklar ve fırsat eşitliği taahhüdüne bağlı kalsa da onun ötesine geçmiş; çalışan kadınların sorunlarının çözümleri için aktif bir devleti talep etmiş; çifte gün yükünü kolaylaştırmayı, bakım emeğini sosyalleştirmeyi, kamu hizmetlerinin gelişmesini, çalışan kadınların ve annelerin emek piyasasındaki durumunu iyileştirmeyi gündeme almıştır (Brenner, 2014: 34). Bunun yanında, parasız kürtaj, parasız doğum kontrolü gibi üreme haklarının mücadelesi de 70'li yıllarda verilmiştir. Kısacası, 1970'lerden itibaren sosyal hakların kazanılmasında ve sosyal devletlerin güçlenmesinde işçi sınıfının yanında feministlerin de katkısı vardır. Buna paralel olarak, sosyal devletler yalnız işçi sınıfının yaşam koşullarını iyileştirmekle kalmamış,

aynı zamanda cinsiyet ilişkilerini de dönüştürmüştür. Bakım emeğini sosyal hizmet kurumlarıyla destekleyen, kadını işgücü piyasasına çeken ve sosyal güvence sağlayan sosyal devletler, kadının bağımsızlaşmasına katkıda bulunarak geleneksel ataerkil aile ilişkilerini aşındıran bir rol oynamıştır.

20. yüzyılın sosyalist toplumlarında kadınların sosyal hakları, kapitalist refah devletlerinde olduğundan daha gelişkin biçimde uygulanmıştır. Çocuk bakımı kreşlerle daha çok desteklenmiş, kadınlar işgücü piyasasına daha fazla katılmış, eğitim olanaklarından daha geniş biçimde yararlanmış ve yaygın olarak prestijli mesleklerde yetişmiştir. Ne var ki, cinsiyete dayalı geleneksel işbölümünü ortadan kaldırmakta geçmiş sosyalist toplumlar da başarılı olamamıştır. Kadınlar iyi eğitim görmüş ve işgücüne katılmış olsa bile, çocuk bakımı ve ev işlerinden birinci derecede sorumlu görülmeye devam etmiştir. Sosyalist toplumlarda cinsiyete dayalı işbölümünün sürdürülmesi, geleneksel ataerkil ideolojik koşullandırmaların kırılmamasından kaynaklanmıştır (Tekeli, 1982: 127). Bu durumun bir yansıması olarak evişinin toplumsallaştırılması yeterli ölçüde sağlanamamış; kreşler, kamusal çamaşırhaneler, ortak yemekhaneler gibi toplumsal hizmetler yetersiz kalmıştır. Ev işinin yeterli ölçüde toplumsallaştırılmayıp aileye-kadına devredilmesi, kadının *ev köleliğinden* kurtuluşunu sağlamak için (kreşler, ortak yemekhaneler, çamaşırhaneler, çocuk yuvaları, bakım merkezleri gibi) komünal kurumlarla evişlerini sosyalleştirmeyi öngören sosyalist doktrin ve programdan uzaklaşılmasının bir sonucu olmuştur.¹² Yine de, sosyalist toplumlarda sosyal hizmetler kapitalist toplumlarda olduğundan çok daha fazla gelişmiştir ve bu ülkelerde kadınları eşit bir düzeye getirmeyi hedefleyen bir ideoloji hakimdir. Bu durum, sosyalist toplumlarda kadın hakları bakımından kapitalist toplumlara göre daha ileri bir düzeye erişilmesini sağlamıştır. Sosyalist toplumlarda kadın haklarını ilerletmek için gösterilen çabalar, 20. yüzyılda ataerkinin dünyada erozyona uğratılmasına önemli katkıda bulunmuştur. Sosyalist ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler'de (BM) kadın gündeminin yaratılmasında ve kadın hakları bakımından uluslararası standartların geliştirilmesinde de rol oynamıştır. Kadın örgütlerinin kimi önerileri BM gündemine sosyalist ülkeler aracılığıyla taşınmıştır.¹³

BM'nin kuruluşundan itibaren kadınlarla ilgili kurumsal yapılar oluşturulmuş ve kadın hakları alanında bazı uluslararası sözleşmeler imzalanmış olmakla birlikte,¹⁴ bu konudaki asıl gelişme 1970'lerde gerçekleşmiştir. 1970'lerde yükselen feminizm BM'de de yankısını bulmuş, BM çatısı altında kadın haklarının uluslararası hukuku geliştirmiştir. BM tarafından 1979'da kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi, kadınların haklarını evrensel bir uluslararası hukuk belgesinde toplayarak güvenceye almıştır. BM'nin Dünya Kadın Konferansları da kadın hakları normlarını ilerletmiştir. Bir başka önemli gelişme olarak 1993'te Viyana'da gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansında kadın hakları ile insan hakları bağlantısı kurulmuş,¹⁵ özellikle kadına yönelik eviçi şiddet bir insan hakları sorunu olarak tanımlanmıştır. Bu Konferansın ardından Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi (1993) BM tarafından ilan edilmiştir. BM'nin kadın hakları alanında evrensel ölçekte norm

12 Sosyalizmde ihtiyaçların komünal kurumlarla karşılanacağına ve böylelikle kadının *ev köleliğine* son verileceğine ilişkin Lenin'in açıklamaları için bkz. Lenin, 2010. Stalin döneminde yeniden aileyi güçlendirmeye yönelik muhafazakâr politikalara geri dönülmüştür.

13 Örneğin Birleşmiş Milletler'in 1975 yılını Uluslararası Kadın Yılı ilan etmesinin arkasında komünistlerin inisiyatifi vardır. Bu öneri komünist kadın örgütleri tarafından gündeme getirilmiş ve Romanya aracılığıyla BM Kadının Statüsü Komisyonu'na sunulmuştur. Komisyon öneriyi kabul etmiş ve BM Genel Kurulu'na sunmuştur. Bunun sonucunda 1975 yılı Uluslararası Kadın Yılı olarak ilan edilmiştir (Therborn, 2004: 76).

14 Birleşmiş Milletler'de kadın hakları konusundaki ilk sözleşmelere örnek olarak Kadınların Siyasal Hakları Sözleşmesi (1952), Evli Kadınların Vatandaşlığı Hakkında Sözleşme (1957), Evliliğe Rıza, Asgari Evlilik Yaşı ve Evliliklerin Kaydedilmesi Hakkında Sözleşme (1962) belirtilebilir.

15 Vienna Declaration and Programme of Action (1993). Viyana Bildirisinin bir yeniliği *kadınların insan hakları* terimini kullanıma sokmasıdır. Bildiri, kadınların haklarını evrensel insan haklarının bir parçası olarak kabul eder (I, par. 18). Kamusal alan-özel alan ayrımı yapılmadan kadına yönelik şiddetin bir insan hakları sorunu olarak kabul edilmesi, Bildirinin bir başka önemli yönünü oluşturur (II, par. 38).

geliştirme sürecine bölgesel düzeyde kadın hakları belgelerinin üretilmesi eşlik etmiştir. Bugün Amerika, Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarında kadın haklarını tanıyan çeşitli uluslararası belgeler bulunmaktadır. Kısacası, 20. yüzyılın özellikle son çeyreği kadınların insan hakları hukukunun gelişmesinde ciddi adımların atıldığı bir dönem olmuştur.

Halen dünyanın 189 ülkesi tarafından onaylanmış olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), günümüzde kadınların hakları konusunda temel belge olarak kabul edilmektedir. Bu sözleşme, kadınların diğer haklarının yanısıra, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarına da yer vermiştir. Kadınların sosyal haklarını düzenleyen Sözleşmenin III. bölümünde eğitim, çalışma, sosyal güvenlik, sağlık hakkı gibi haklar yer almıştır. Örneğin, kadınların çalışma yaşamında eşitliğini sağlamak amacıyla CEDAW bir dizi hakkı tanımıştır (m. 11): Kadınların mesleğini ve işini serbestçe seçme, iş güvenliği, mesleki eğitim, ücretli izin, eşit değerde işe eşit muamele ve eşit ücret vb. Sözleşme, devletlere çocuk bakım kurumları kurma ve geliştirme ödevini de yüklemiştir (m. 11/2-c). Kadınların sağlık hakkı bağlamında, devletin kadınlara hamilelik dönemi, doğum dönemi ve doğum sonrası dönemde ücretsiz sağlık hizmeti verme ödevi, hamilelik ile emzirme döneminde devletin kadınlara yeterli besin sağlama ödevi tanınmıştır (m. 12/2). Sözleşmenin düzenlediği sosyal haklara bir başka örnek, kırsal kesimde yaşayan kadınların haklarıdır. Bu bağlamda, kadınların “konut, sağlık, elektrik ve su temini, ulaşım ve haberleşme konularında yeterli yaşam standartlarından yararlanma haklarını sağlamak” da devletlere ödev olarak yüklenmiştir (m. 14/h). CEDAW’ın düzenlediği bu ve benzer sosyal hakların dünyanın birçok ülkesi bakımından hala bir ideal olmaktan öteye gidemediği kuşkusuz bir gerçekliktir. Böyle de olsa, pek çok devletin taraf olduğu CEDAW, kadın örgütlerinin mücadelesinde önemli bir hukuksal dayanak olmaya devam etmekte, dünya kadınları için ortak bir kazanım oluşturmaktadır. CEDAW’da ifadesini bulan hakların 1970’li yılların kadın hareketlerinin yükselttiği talepler olduğunu da unutmamak gerekir. Bu sözleşmedeki pek çok düzenleme, dönemin kadın hareketlerinin isteklerine paraleldir: CEDAW’ın kadın-erkek eşitliğini biçimsel eşitliğin ötesine taşıyan *maddi eşitlikçi* yaklaşımı,¹⁶ kadınlar yararına pozitif ayrımcılık politikasını kabul etmesi,¹⁷ devletlere ataerkil önyargılar ve geleneklerle mücadele görevini yüklemesi,¹⁸ kadınlara karşı ayrımcılığa hem kamusal hem de özel alanda son vermeyi hedeflemesi, feminist taleplerin pozitifleşmesine örnek olarak vurgulanmaya değer.

1970’lerin kadın hareketi, kadınların üreme özgürlüğünün (*reproductive freedom*) mücadelesini de vermiştir. Kadının bedeni üzerinde kendi kararının belirleyici olmasını esas alan üreme özgürlüğü bağlamındaki haklar; çocuk sahibi olup olmamaya ve çocuk sayısına özgürce karar verme hakkını, cinsel sağlık ve üreme sağlığı hakkını, kürtaj, doğum kontrolü ve cinsel eğitim gibi hakları içerir. Bu haklar, yoksul kadınlara devlet desteğini gerektiren biçimde sosyal haklar olarak savunulmuş, yoksul kadınların güvenli kürtaja erişimi de dahil olmak üzere üreme sağlığı ve cinsel sağlık hizmetlerine erişim hakkını kapsamıştır (Brenner, 2012: 298-299). Kadın hareketlerinin formüle ettiği üreme hakları BM’nin gündemine de taşınmış ve 1994’te Kahire’de düzenlenen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansında kabul edilmiştir.¹⁹ Daha sonra üreme

16 CEDAW, hem hukuksal (*de jure*) eşitliği (m. 2), hem de fiili (*de facto*) eşitliği (m. 4) sağlamayı hedeflemiştir.

17 CEDAW’a göre, kadınlar ve erkekler arasında *de facto* eşitliği sağlamak için, taraf devletler *geçici özel önlemler* alabilir (m. 4). CEDAW Komitesi’nin de belirttiği gibi, “geçici özel önlemlerin amacı, fiili ya da maddi eşitliğin elde edilmesini sağlamaktır” (CEDAW Komitesi’nin 25 No’lu Genel Tavsiyesi 2004, par. 23. Metin için bkz. Ayata vd., 2010: 95-104). CEDAW Komitesi, 5 No’lu Genel Tavsiyesinde (1988) de, eğitim, ekonomi, siyaset ve istihdam alanlarında kadınlara olumlu eylem, öncelik hakkı, kota sistemleri gibi geçici özel önlemlerin uygulanmasını tavsiye etmiştir (s. 108). Bu türden kadınlara yönelik olumlu eylem (*affirmative action*) programları, feminist hareketin bir kazanımı olarak 1970’li yıllarda kurum-sallaşmıştır.

18 CEDAW, kadın ve erkeğin kalıplaşmış hiyerarşik rollerine dayalı önyargıları ve gelenekleri ortadan kaldırma amacına ulaşmak için, devletlere kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirme ödevini yüklemiştir (m. 5/1).

19 Bkz. United Nations, *Report of the International Conference on Population and Development* (Cairo, 5-13

hakları bir Afrika insan hakları sözleşmesine dahil olmuştur: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartına Ek Afrika Kadın Hakları Protokolü (2003), sınırlı da olsa, kadınların bazı üreme haklarını tanımıştır: Kadınların doğurganlıklarını kontrol etme hakkı; çocuk sahibi olup olmaya, sahip olacağı çocukların sayısına ve sıklığına karar verme hakkı; istediği doğum kontrol yöntemini seçme hakkı gibi haklar bu protokole yer almıştır (m. 14).²⁰ Görüldüğü gibi, üreme hakları kadınların insan haklarının bir parçası olarak pozitifleşme sürecindedir. Kadınların insan hakları 20. yüzyılın son dönemlerine değin gelişmeye devam etmiştir. Afrika Protokolünde kadınların barış hakkının (m. 10) ve kadınların gıda güvencesi hakkının (m. 15) formüle edilmesi, kadınların yeni haklarının örnekleridir. Amerika kıtasında ise, her kadının hem kamusal, hem özel alanda şiddetten özgür olma hakkı yeni bir uluslararası sözleşmenin konusu olmuştur.²¹ 20. yüzyıl kadınların insan haklarının hukuksal düzlemde daha gelişkin bir kataloguyla kapanırken, gerçeklikte bu hakların ihlali giderek büyümektedir. Kadınların hak kazanımları, yeni bir saldırı dalgasıyla karşı karşıyadır.

II. KUŞATMA ALTINDA

20. yüzyıl boyunca gelişen kadın hakları, 21. yüzyıl başında ciddi tehditlerle kuşatılmış durumdadır. Kadın haklarını geriletken birbiriyle ilişkili birkaç etken sözkonusudur. Bu etkenlerin başlıcası, 1980 sonrasında neoliberal ekonomi politikalarının uygulamaya girmesi ve halen uygulanmaya devam etmesidir. Sermaye birikimini yoğunlaştırmaya yönelik bu politikalar, kadınların ekonomik ve sosyal haklarının devasa ihlallerini de beraberinde getirmiştir. Devletlerin izlediği nüfus siyaseti, kadınları baskı altına alan ikinci bir etken olarak kadın bedeni üzerindeki devlet kontrolünü yoğunlaştırmakta, cinselliği denetlemekte ve üreme haklarını yoksaymaktadır. Kadınların sosyal haklarına, üreme haklarına ve cinsel haklarına ters düşen egemen politikalar ataerki ilişkileri güçlendirmekte, toplumsal cinsiyet eşitliği doğrultusunda sağlanan ilerlemeleri ortadan kaldırmaktadır. Günümüzde kadın-erkek eşitliğine karşı yükselen ideolojik itirazlar da, erkek egemen politikalara meşruiyet kazandırmaya yönelmektedir. Kadın-erkek eşitliğini reddeden dinsel sağ akımlar, kadınların kazandığı mevzileri geriletmek için dünya çapında organize biçimde faaliyet yürütüp etkili olurken, diğer yandan ataerki gelenekler ve dinsel aile hukuku dünyanın birçok ülkesinde yeniden canlandırılmaktadır. Aşağıda, kadınların eşit özne konumundan giderek daha fazla geriye düşmesine yol açan bu etkenler ele alınacaktır.

1. Neoliberal Politikalarla Kadınların Sosyal Haklarının İhlali

1980'lerde başlayan kapitalizmin neoliberal safhası, kadınların kazanımlarını geri almaya yönelik politikaları beraberinde getirmiş ve ataerkiyi güçlendirmiştir. Neoliberal politikalarla sosyal devletler tasfiye sürecine girmiş, kamu hizmetleri özelleştirilmiş ve ticarileştirilmiş, piyasalar kuralılaşdırılmış, sosyal haklar budanmış ve vahşi kapitalizm koşullarına geri dönüş başlamıştır. Bu politikalar eşitsizlikleri her yönden derinleştirmiş, ekonomik eşitsizlikler gibi cinsel ve ırksal eşitsizlikleri de artırmıştır. Bir yandan sosyal devletlerin tasfiyesi, diğer yandan sosyalist sistemlerin yıkılışı, alt ve orta sınıftan kadınların maddi refah düzeyini düşürmüş, yaşamlarını güvencesizleştirmiştir. Neoliberal kapitalizmin dünyada egemenliğini kurması ve sağ ideolojilerin yükselişe geçmesi, kadınların 20. yüzyıl kazanımlarını tehdit altına sokmuştur.

September 1994), New York, 1995. Konferansta kabul edilen üreme hakları arasında, bütün çiftlerin ve bireylerin çocukların sayısına, doğum yeri ve zamanına özgürce karar verme hakkı, bunu yapabilecek bilgiye ve araçlara sahip olma hakkı, üreme sağlığı ve cinsel sağlık açısından en yüksek standarda erişim hakkı, üremeyle ilgili kararları ayrımcılığa, baskı ve şiddete uğramadan verme hakkı gibi haklar bulunmaktadır (bkz. s. 40 vd.).

20 Afrika Protokolününün 14. maddesi hakkında bir inceleme için bkz. Durojaye ve Murungi, 2014.

21 Bkz. 1994 tarihli Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılmasına Dair Amerikan Devletleri Sözleşmesi, m. 3. Kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla başka yeni uluslararası belgeler de kabul edilmiştir. Örneğin bkz. Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (2011), Kadınlara ve Çocuklara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Üzerine ASEAN Bildirisi (2013).

ABD ve İngiltere gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde 1970'lerin sonunda başlayan, 1980'lerde dünyaya yayılan devleti küçültme operasyonlarıyla, sosyal devletin kadınlara sağladığı olanaklar da ortadan kaldırılmıştır: Kamusal çocuk yuvaları ve bakım merkezleri kapatılmış ya da özelleştirilmiş, kamu kadrolarında güvenceli çalışan kadınlar işlerini kaybetmiş, yoksul kadınların sosyal yardımları eksilmiş, bekâr annelere verilen yardımlar kesilmiştir. Bu politikalarla kadınların bağımsızlığı azaltılmış; kadınlar evliliğe, yani bir erkeğin ücretine bağımlı olmaya teşvik edilmiştir. Sosyal güvenlik sisteminin özelleşmesi de, cinsiyetçi işbölümü nedeniyle kadınların aleyhine bir sonuç doğurmuştur: Kamusal sosyal güvenlik sisteminin tasfiye edilmesinden doğan boşluğun aile tarafından doldurulması hedeflenmiş, yani engelli, hasta, yaşlı gibi bakıma muhtaç aile bireyleri için hane içindeki kadının karşılıksız bakım emeği talep edilmiştir. Böylelikle kamusal sosyal güvenlik hizmetlerinin yerine kadının ücretsiz bakım emeğinin geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu durumun sonucu ise, kadınların bir bölümünün ücretli çalışmayı bırakmak zorunda kalması ve eve geri dönüşüdür. Kısacası neoliberal sosyal politika reformu, erkeğin eve ekmek getirdiği, kadının ise ev kadını olduğu geleneksel ataerkil aile modeline geri dönüşü teşvik etmiştir.

Aileci politikalar, 1980'li yıllardan bu yana neoliberal reformların bir parçası olmuştur. Devleti küçültmeye yönelik yeni ekonomi politikaları, aileyi güçlendirmeye yönelik muhafazakâr söylem eşliğinde uygulanmış ve feminizmin aşındırdığı ataerkil aile ideolojisi son yıllarda yeniden canlandırılmıştır. ABD'de Reagan döneminden itibaren neoliberal politikalara aileci ideoloji eşlik etmiş, geleneksel ataerkil aile savunularak feminizmin kazanımlarına saldırılmıştır. Neomuhafazakârlar, feministlerin eşit muameleye dayalı cinsiyet eşitliği vizyonuna, kadınlara yönelik olumlu eylem programlarına ve kürtaja karşı çıkmıştır (Eisenstein, 1988: 117). Yeni sosyal politika reformunda evlilik merkezi bir yer tutmuştur. ABD ve İngiltere'de yeni sosyal politikanın ilk hedef aldığı kesim bekâr anneler olmuş, aile değerleri gündeme getirilmiş, solumsuzlukla suçlanan bekâr annelere ödenen yardımlar kesilmiştir. ABD'de uygulanan sosyal programlar ataerkil aileyi restore etmeyi amaçlamış, evliliği ve babanın aile reisliğini teşvik etmiş, babalara yeni haklar tanımıştır. Gündemdeki yeni refah politikası yoksul annelerin erkeklere bağımlı olmasını öngörmekte, bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan maddi kaynakları ortadan kaldırmakta, kadınları evliliğe zorlamaktadır (Mink, 2001).

Neoliberal politikalar kadının yalnız eviçi emek sömürsünü yoğunlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda ücretli çalışmasını da esnekletirmiş, güvencesizleştirmiş ve ucuzlatmıştır. Kadınların kısmi zamanlı çalışma biçimlerine çekilmesi, neoliberal politikaların bir unsurudur. Kadınların eviçinde ücretsiz çalışmasıyla piyasaya ücretli çalışması uyumlulaştırılmaya çalışılmakta, bu yüzden kadınlar yarı zamanlı çalışmaya teşvik edilmektedir. Böylelikle kadınların işgücü piyasasına katılımı sağlanmaktadır, ancak kadın istihdamı güvencesiz, düşük ücretli, sosyal haklardan yoksun, bazen kayıt dışıdır. İstihdamın bu eğreti niteliğinden dolayı, kadın istihdamı artmasına rağmen kadın yoksulluğu da artmaktadır.²² Günümüzde dünyanın her yerindeki kadınlar enformel sektörde çalışmanın kural haline gelmesiyle düşük ücretli, vasıfsız, güvencesiz işler alanında çalışmaya zorlanıyor ve *yoksulluğun feminizasyonu* olgusundan da anlaşıldığı üzere yeni yoksullar içindeki en büyük kitleyi oluşturuyor. Özetle, neoliberal dönemde sermayenin kâr oranlarını artırması, kadınların çifte sömürsünden geçiyor: Kadınlar bir yandan ücretsiz bakım emekleriyle, diğer yandan işgücü piyasasının en güvencesiz kesimi olarak çifte sömürsüne maruz kalıyor. Neoliberal kapitalizm, kadınları hane içinde ücretsiz bakım işi ile ücretli emek piyasasındaki mesleki faaliyetlerini uzlaştırmaya çalışan, bir günün içinde iki işgünü yaşayan *süper kadınlara* dönüşmeye zorluyor (Moreno, 2006: 381). Açık ki, neoliberal kapitalizmin toplumsal cinsiyet rejiminin maddi temelinde, sermaye birikimi için kadın emeğinin çifte sömürsünün yoğunlaştırılması yatıyor.

2. Nüfus Politikalarıyla Kadınların Üreme Özgürlüğünün Yoksayılması

22 1990'lı ve 2000'li yıllarda işgücü piyasalarında erkek istihdamı gerilerken, kadın istihdamı dünya çapında artmıştır. Kadın istihdamındaki bu artış, kırılğan, güvencesiz ve eğreti işlerde gerçekleşmektedir (Hirata, 2011: 90-91).

Kadın emeğinin sömürüsünü yoğunlaştıran politikalara, kadın bedenine müdahale eden, cinselliğini denetleyen ve kadınların üreme özgürlüğünü yoksayan doğumcu politikalar eşlik ediyor. Kürtaj yasakları, doğum kontrolünün sınırlanması, cinsel eğitimin kısıtlanması gibi kadınların cinsel haklarına ve üreme özgürlüklerine yönelik ihlaller son yıllara damgasını vuruyor. Kürtaj karşıtı ve doğum yanlısı politikalara geçilmesi sonucunda bazı ülkelerde kürtaj topyekûn yasaklanmış, bazı ülkelerde belirli koşullara bağlanarak sınırlanmıştır. Örneğin ABD'de Yüksek Mahkemenin 1973'te kürtajı anayasal bir hak olarak tanıyan kararına (*Roe v. Wade*) rağmen, kürtaj hakkının altını oyan bir dizi uygulama gündeme girmiştir: Kürtaj hizmetlerine erişimi zorlaştırma stratejisi izlenmiş, 1980'lerden günümüze değin ABD'de kürtajı engellemeye yönelik yüzlerce taktik uygulanmıştır: Eyalet yasalarıyla kürtaj için bekleme süresi, danışma seansları, kürtajın zararları üzerine eğitim, küçüklerin ebeveynine bildirilmesi gibi koşullar dayatılmış, tıbbi personelin vicdani-dinsel nedenlerle kürtaj ve gebelik önleme hizmetlerini reddetmesine izin verilmiştir (Chamberlain, 2013: 11). ABD'de kürtaj karşıtı resmi politikalara aşırı sağcı grupların kürtaj kliniklerine ve doktorlara yönelik şiddet eylemleri eşlik etmiştir. Kundaklamalar, bombalamalar, asit saldırıları, tehditler ve cinayetler 1980'li yıllarda başlamış, 1990'larda da devam etmiştir. Örneğin Ocak 1983-Mart 1985 arasında kliniklere karşı 300'ün üzerinde eylem yapılmıştır (Chamberlain and Hardisty, 2000: 9 vd.). Şiddet eylemleri kürtaj kliniklerinin kapanmasında etkili olmuştur. Yakın tarihli tehditler kürtaj kliniklerine yönelik saldırıların bitmediğini ortaya koyarken, diğer yandan kürtajı ve doğum kontrolünü önlemeye yönelik yeni yasal kısıtlamalar devreye girmeye devam etmektedir (Redmond, 2013).

Bugün pek çok ülkede kürtaj hizmetlerine erişimi zorlaştırma stratejisi uygulanırken, Avrupa ülkelerinde de kürtaj kısıtlamaları yaygınlaşıyor. Birkaç örnek vermek gerekirse, Polonya'da 1990'lı yıllarda kürtaj hakkı önemli ölçüde kısıtlanmış ve sadece bazı istisnai hallerde kürtaja izin verilmiştir. Macaristan'da 2000'de, Letonya'da 2003'de, Slovakya'da 2009'da, Almanya'da 2010'da kürtaja yeni kısıtlamalar getirilmiştir. Dahası, son dönemde kürtajı tamamen yasaklayan ülkeler de vardır: Örneğin, El Salvador'da 1998'de kürtaj yasağının bütün istisnaları kaldırılmıştır. Nikaragua'da da 2006'da tüm istisnalar kaldırılarak kürtaj tamamen yasaklanmıştır.²³ Ayrıca, gebeliğin başladığı andan itibaren ceninin yaşam hakkını tanıma eğilimi anayasalarda belirlemeye başlamıştır.²⁴ Böylelikle annenin değil, *embriyonun yaşam hakkını* tanıma eğilimi güçlenmekte, hatta embriyonun yaşam hakkı annenin yaşamına tercih edilmektedir.

Doğum yanlısı politikalar, devleti yönetenlerin çok çocuk isteyen sözlerine de yansımaktadır: Cumhurbaşkanı Erdoğan pek çok konuşmasında her aileden enaz 3 çocuk talep ettiğini yinelemiştir.²⁵ Rusya'da da Devlet Başkanı Putin 3 çocuklu aile yapısının Rusya'da standart olması gerektiğini savunmuştur.²⁶ Çin ise yıllardır uyguladığı tek çocuk politikasını terk etmiş ve bundan böyle ailelerin 2 çocuk sahibi olmasına izin vermeye başlamıştır.²⁷ Devletlerin çok çocuklu

23 Center for Reproductive Rights, *Abortion Worldwide: Seventeen Years of Reform*, Briefing Paper, 2011, s. 7-8, (www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/pub_bp_17_years.pdf, Erişim tarihi: 15.06.2016).

24 Bu bağlamda, örneğin El Salvador Anayasasında 1999'da yapılan değişiklikle gebeliğin başladığı andan itibaren cenin "kişi" olarak tanınmıştır (m. 1). 2010 tarihli Dominik Cumhuriyeti Anayasası, gebeliğin başladığı andan itibaren yaşam hakkına dokunulamayacağını belirtmiştir (m. 37). 2011 tarihli Macaristan Anayasası da, gebeliğin başladığı andan itibaren embriyonik ve cenine ait yaşamın korunması gerektiğini belirtmiştir (m. 2).

25 Örneğin bkz. "Erdoğan: Başbakan Olarak Talebim Enaz Üç Çocuk", 06.04.2008, (<http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/106151-erdogan-basbakan-olarak-talebim-enaz-uc-cocuk>, Erişim tarihi: 15.06.2016). Erdoğan bu konuşmasında nüfusun yaşlanması eğilimine karşı 3 çocuk talep ettiğini belirtmiştir.

26 "Putin: Rusya'da 3 Çocuk Standart Olmalı", (www.radikal.com.tr/dunya/putin-rusyada-3-cocuk-standart-olmalı-1165850, Erişim tarihi: 15.06.2016). Putin bu konuşmasında nüfus azalmasının önüne geçebilmek için Rusya'da 3 çocuklu aile yapısının standart olması gerektiğini söylemiştir.

27 "Çin Tek Çocuk Politikasına Son Veriyor", 29 Ekim 2015, (www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151029_cin_tek_cocuk, Erişim tarihi: 15.06.2015). Çin'de tek çocuk politikasından vazge-

aileyi teşvik politikaları bağlamında yeni doğum teşvik paketleri de uygulamaya girmektedir. Türkiye’de 6637 sayılı yasa ile evlilik yardımı ve çok çocuklu ailelere doğum yardımı yapılmasının öngörülmesi, evlilik ve doğum teşviklerine yeni bir örnektir.²⁸ Buna ek olarak, fiili engellerle kürtajı önleme siyaseti izlenmektedir. Örneğin, Sağlık Bakanlığı gebeliği tespit edilen kadınların izlenmesine yönelik bir sistemi uygulamaya başlamıştır. 2008’de İstanbul’da başlatılan sistem, gebelik testi yaptıran kadınların fişlenmesine, kadınların hamilelik bilgilerinin devlet tarafından kayıt altına alınmasına, takip edilmesine ve aileleriyle paylaşılmasına yol açmıştır (Saluk, 2014: 32 vd.). Çeşitli araştırmalar da, Türkiye’deki hastanelerin çok büyük bir kısmının fiilen kürtaj hizmeti vermediğini ortaya çıkarmıştır.²⁹ Cinselliği denetleyen politikalar, neomuhafazakâr aileci değerlerin hegemonyasını güçlendirmeye yönelmektedir. Bu bağlamda, gençliğin ve evlenmemiş yetişkinlerin cinsellikten kaçınması da teşvik edilmekte, gençlere cinsel eğitim verilen ülkelerde cinsel eğitim müfredatı muhafazakârlaştırılmaktadır.³⁰

Üreme politikalarına tarihsel bir bakış, devletlerin bazen nüfusun azaltılmasını, bazen nüfusun çoğaltılmasını teşvik ettiklerini ortaya koymaktadır. Kapitalist gelişimin her evresinde devlet, işgücünü artırmak ya da azaltmak için düzenlemeler yapmış ve baskıya başvurmuştur. Devlet, kapitalizmin başlangıç döneminde olduğu gibi, bugüne değin doğumun denetimini kendi eline alma çabasından vazgeçmemiştir. Bu yüzden kadınlar çoğunlukla kendi rızaları dışında doğurmak zorunda kalmış ve kendi bedenlerine yabancılaşmışlardır (Federici, 2011: 135). Devletler, işgücü azaldığında nüfusu artırmaya yönelmiştir. Üremeyi ve nüfus artışını devlet meselesi haline getiren şey, nüfus krizidir (s. 128). Bugünkü üreme yanlısı politikaların ardında da güncel nüfus krizi etkilidir. Günümüzde nüfusun yaşlanması ve genç nüfusun azalma eğilimi, devletlerin üreme yanlısı politikalara yönelmesinde bir etken olarak kendini göstermektedir.³¹ Genç nüfusun çoğaltılması yedek işçi ordusunu genişleteceği için kapitalist sınıf açısından işlevsel olduğu gibi, milliyetçi saiklerle de desteklenmektedir. Milliyetçi gündemde evliliğin, döllemenin ve dolayısıyla cinselliğin denetlenme eğilimi yüksektir (Yuval-Davis, 2014: 55). Bugün milli topluluğun nüfusunun korunmasını ve genişletilmesini milli çıkarlar için hayati olarak gören bir söylem yürürlüktedir.³² Kadın bedenini işgücü arzının artırılması, ucuz emek ve “mille” asker

çilmesinde nüfusun yaşlanmasının etkili olduğu bildirilmektedir.

- 28 27.03.2015 tarihli 6637 sayılı yasayla, gençlerin evlenebilmesi için 5.000 TL’ye kadar devlet katkısı öngörülmüştür (m. 14). Doğum teşviki olarak da, birinci çocuk için 300 TL, ikinci çocuk için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocuklar için 600 TL doğum yardımı öngörülmüştür (m. 16).
- 29 Bkz. “Kürtaj yapıyor musunuz? Hayır yapmıyoruz”, 3 Şubat 2015, (www.morcati.org.tr/tr/290-kurtaj-yapiyor-musunuz-hayir-yapmıyoruz), Erişim tarihi: 20.06.2016); “Fiili Kürtaj Yasası Devam Ediyor”, 2 Haziran 2016, (www.morcati.org.tr/tr/370-fiili-kurtaj-yasagi-devam-ediyor), Erişim tarihi: 20.06.2016). Bu fiili engellemeler, 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanununun 5. maddesine göre “gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar” yasal olarak tanınan kürtaj hakkının uygulanmadığını ortaya koymaktadır.
- 30 Örneğin, ABD’de 1999 itibarıyla ülke liselerinin yaklaşık üçte biri, cinsellikten kaçınmaya dayalı cinsel eğitime geçmiş, gebelikten korunma ve güvenli seks eğitimi müfredattan çıkarılmıştır. ABD eyaletleri 1990’ların sonlarından itibaren *evleninceye kadar cinsellikten kaçınma* eğitimlerini desteklemeye başlamıştır. Okullarda evlilik dışı cinselliğin hem fiziksel, hem de psikolojik olarak tehlikeli olduğu öğretilmektedir (Cahill, 2002).
- 31 Onuncu Kalkınma Planının “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı”nda da nüfusun yaşlanma riskinden söz edilmiş, dinamik nüfus yapısının korunması için doğurganlık hızının artırılması bir hedef olarak belirtilmiştir.
- 32 Anneliğin milliyetçi saiklerle savunulmasına bir örnek, eski Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun “doğum yapan kadın aslında vatani bir görev yapıyor” sözleridir. Bkz. “Başbakan Davutoğlu: Doğum yapan kadın aslında vatani bir görev yapıyor”, 3 Şubat 2016, (www.radikal.com.tr/politika/basbakan-davutoglu-dogum-yapan-kadin-aslinda-vatani-bir-gorev-yapiyor-1504458), Erişim tarihi: 20.06.2016). Bu konuda bir başka çarpıcı örnek, Slovenya’da en büyük parti olan Demos platformunun 1991’de “kadınların milletin gelecekteki askerlerini kürtajla aldırma hakkı olmamalıdır” beyanıdır (Yuval-Davis, 2014: 68). Kadınlar, millet uğruna çocuk doğurmaya zorlandığı gibi, din uğruna da çocuk doğurmaya zorlanmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın sözleri bu bakımdan bir örnek oluşturmaktadır. Bkz. “Erdoğan’a göre Müs-

yetiştirmek için araçsallaştıran uygulamaların en vahim örnekleri, geçmiş faşist rejimlerde ortaya çıkmıştır. Faşist rejimler nüfus siyasetlerini sürdürmek için kadınların bedenini daha fazla kontrol etmeye çalışmıştır. Örneğin Mussolini 40 milyon olan nüfusu 60 milyona çıkarmak isterken *daha fazla doğum* sloganını benimsemiş, bu dönemde İtalya'da kürtaj devlete karşı suç sayılmış, doğum kontrolü yasaklanmış, cinsel eğitim sansürlenmiş, bekarlara özel vergi getirilmiştir, vb. (Grazia, 2005: 130). Franco'nun İspanya'sında da, faşist İtalya'da olduğu gibi güçlü bir doğumcu retorik egemen olmuştur (Bock, 2005: 396). Kadınların bedenine yönelik artan devlet müdahalesini faşist rejimlerin geçmiş tarihsel deneyimleri ışığında değerlendirmek gerekiyor. Kadınların kendi bedeni üzerinde karar verme hakkını, cinsel haklarını ve üreme özgürlüğünü tanımayan günümüz iktidarlarının totaliter bir yönelim içinde oldukları ve faşist cinsel siyasete yakınlıkları son derece açıktır.

3. Kadın-Erkek Eşitliğinin Reddi

Ataerkiyi güçlendiren egemen politikalar ideolojik düzlemde de yansımaları buluyor ve kadın-erkek eşitliğine son yıllarda birçok cepheden itirazlar yükseliyor. Bir yandan ekonomik-sosyal politikalarla geleneksel ataerki aile modeline geri dönüş teşvik edilirken, diğer yandan bu dönüşümü bilinç düzeyinde de sağlamak üzere ataerki ilişkileri meşrulaştırmaya yönelik söylemler üretiliyor. Feminizmin toplumsal cinsiyet eşitliği ideali sorgulanıyor, dünyadaki çeşitli sağ akımlar aileci ve cinsiyetçi bakış açısının hegemonyasını güçlendirmek için ataklarını sürdürüyor.

1980'lerde neoliberal politikaların yürürlüğe girmesinden itibaren eşitlik karşıtı söylemler de yükselişe geçmiştir. ABD'de Reagan yönetimi döneminde yeni sağcılar ve yeni muhafazakârlar, devletin kadınlara erkeklerle eşit muamele etmesine, kadınlar için destekleyici eylemde bulunmasına, kadın kotalarına karşı çıkmıştır. Devlet neoliberal politikalarla eşitsizlikçi bir doğrultuda dönüştürülürken, kadın-erkek eşitliği de tartışmaya açılmış, yeni sağcılar ve muhafazakârlar kadın ve erkeğin doğasının eşit değil farklı olduğu düşüncesini savunmuştur. Cinslerin doğasının aynı olmadığı fikri, kadınların haklarını geriletmede dayanılan ideolojik bir söylem olarak kullanılmıştır. Bu dönemde devletin dili sosyal devletin eşitliği taahhüt eden dilinden kopmuş, eşitlik yerine farklılığa dayanan bakış açısı devlete egemen olmuştur. Eşitlik de yeniden tanımlanmış, *koşulların eşitliği* yerine, koşulları eşitlemeyi gerektirmeyen, farklılıkları ve hiyerarşiyi meşrulaştıran *fırsat eşitliği* anlayışı gündeme yerleşmiştir. Reagan yönetimi döneminde izlenen anti-feminist ve eşitlik karşıtı bir dizi politika, devletin ve toplumun ataerki temelini yeniden oluşturmuştur (Eisenstein, 1987; 1988: 117 vd.).

Toplumsal cinsiyet eşitliği düşüncesine taban tabana zıt düşen kadın ve erkeğin doğasının farklı olduğu düşüncesi, dinsel muhafazakâr akımların güçlenmesiyle dünyada etkinliğini son derece artırmıştır. Kadın ve erkeğin tanrı tarafından farklı yaratıldığı, çeşitli dinlerin paylaştığı bir görüştür. Kadınların çocuk doğurup bakmaları, erkeklerin ise hanenin reisi olmaları gerektiği düşüncesi dinsel inançlarla kutsallaştırılıp meşrulaştırılmaktadır. Günümüzde uluslararası düzeyde güçlenen muhafazakâr dinsel ittifak, kadınların doğası gereği anne olduğunu, annelerin birinci görevinin çocuk bakmak olduğunu, tanrının kadınları çocuk doğurmak ve ailelerine bakmak için yarattığını savunmaktadır. Bu dinsel ittifakın içinde Hıristiyan sağından Mormonlara kadar çeşitli dinsel inanç mensupları bulunmaktadır (Butler, 2000). İslamcı muhafazakâr kesimlerin kadına bakışı da benzerdir. Bu kesim içinde de kadın ve erkeğin fitraten eşit olmadığı inancı yaygındır.³³ İslami yazarların kadın ve erkeğin farklılığına ilişkin bakış açısı, kadını *eksik* görmek-

luman aile doğum kontrolü yapamaz", 30 Mayıs 2016, (www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/542438/Erdogan_a_gore_Musulman_aile_dogum_kontrolu_yapamaz.html, Erişim tarihi: 20.06.2016).

33 Örneğin bkz. Bulaç, 2013; Yılmaz, 2015: 158 vd. Cumhurbaşkanı Erdoğan da kadın ve erkeğin eşit olmadığına ilişkin görüşünü birçok defa yinelemiştir. Örneğin bir konuşmasında şöyle demiştir: "*Kadın ile erkeği eşit hale getiremezsiniz. Fitratları farklı.*" Bkz. "Eşitlik kadının fitratına aykırı", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 2014. Türkiye'deki İslamcı kadınlar da genellikle feminizme mesafelidir. Yılmaz'ın araştırmasında görüşme yapılan İslamcı kadınlar içinde birkaç istisna isim dışında hiçbir kadın kendisini feminist olarak tanımlamamıştır (2015: 163).

te, erkeklerin kadınlar üzerinde koruyuculuğu ve yöneticiliğini kabul etmektedir; iki cinsin farklılığının doğal ve değişmez olduğunu iddia eden fitrat söylemine uygun olarak, farklılıkların hem biyolojik, hem de sosyal farklılıklar bakımından geçerli olduğunu benimsemektedir (Köse, 2014: 87). İslami yazarların kabul ettiği iki cinsin birbirini *tamamlayıcı* olduğu ve fitrat inancı, ataerkil toplumsal cinsiyet rollerini normalleştiren muhafazakâr bir düzenek olarak işlemektedir (s. 88). İslamcı çevrelerce toplumsal cinsiyet eşitliği yerine üretilen *toplumsal cinsiyet adaleti* görüşü de, eşit haklar anlayışına karşı çıkarak ve “fıtrata uygun” cinsiyete dayalı işbölümünü savunarak, ataerkil ilişkileri yeni bir kavram altında meşrulaştırma girişimi olmaktan öteye gitmemektedir.³⁴

Son dönemde din ve kültür temelli argümanlarla kadın haklarının meşruluğu da sorgulanmaktadır. İnsan haklarının evrensel olmadığını, Batı kültürüne ait bir kavram olduğunu öne süren kültür temelli yaklaşımlar, Batı kökenli olduğu için kadın haklarının da evrensel olamayacağını savunmaktadır (Özdek, 1994; Ertürk, 2015: 119 vd.). Kültürler arasındaki farklılıklara saygı gösterilmesinden hareket eden, bir kültür çevresinin değerlerinin bir başka topluma empoze edilemeyeceğine dayanan kültürel relativist bakış açısı, bir yandan kadın haklarını bir kültürün (Batı) değerlerine indirgemekte, diğer yandan kadınları ezen, ikincilleştiren gelenekleri *farklı kültürlerle saygı* adına meşrulaştırmaktadır. Örneğin kadına yönelik şiddeti mazur göstermede kültürel normlar dayanak noktası olarak kullanılmaktadır.³⁵ Kadın haklarının evrenselci kavrayışları postmodern feministler tarafından da eleştirilmekte, kadınlar arasındaki farklılıklar dikkate alınmadan kadınların her yerde evrensel olarak aynı haklara sahip görülmesi özcü bulunarak reddedilmektedir (Gimenez, 2004: 92-95). Görüldüğü gibi, günümüzde kadınlar arasındaki kültürel, dinsel ve ulusal farklılıklara öncelik veren ve kadın haklarının uluslararası kavrayışlarını reddeden bakış açısı oldukça güçlenmiştir. Madalyonun bir yüzünde farklı kültürlerle saygı adına cinsiyet ayrımcılığının meşrulaştırılması bulunurken, diğer yüzünde yine kültüre dayalı söylemleri kullanarak Batılı olmayan kültürlerin kadın karşıtı olduğuna dair bir önyargıyı benimseyen ve Batı’yı kadınların kurtarıcısı olarak sunan oryantalist bakış açısı yer almaktadır, bu birbirine karşıt gibi görünen iki söylem bir kısır döngü içinde birbirini beslemektedir. Kısacası, belirli ezilme ilişkilerini rasyonalize edebilen kültür/din temelli söylemlerin yükselişi, kültürel ve dinsel milliyetçiliklerin yükselişinin bir sonucudur. Buna paralel olarak, her türlü eşitlikçi ideoloji gibi feminizmin hegemonyası zayıflamakta, kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği gibi değerlere karşı itirazlar büyümektedir. Kadınların tarihsel kazanımlarını korumak için kültürel ve dinsel söylemlerin temelinde yatan cinsiyetçiliğin deşifre edilmesi önem taşımaktadır.

4. Dinlerarası Aileci Muhafazakâr Koalisyonun Yükselişi

Son yıllarda çeşitli dinsel muhafazakâr grupların ataerkil aileci değerleri dünyaya yaymak için örgütlenerek ortak hareket etmeye başladıkları görülüyor. Çeşitli dinlerden sağ kanat gruplar, muhafazakâr bir cinsel ahlak anlayışını hakim kılmak için işbirliği yapıyor, uluslararası platformlarda bir araya geliyor. Farklı dinlerden muhafazakâr grupların kadın sorunları alanında ortak hareket etmeye başladığı uluslararası platformlardan biri, BM örgütüdür. Muhafazakârlar, BM’de kadın haklarının geliştirilmesini engelleyen bir koalisyon oluşturmuştur. BM arenasında yaratılan bu yeni koalisyonda muhafazakâr Katolikler, Mormonlar, muhafazakâr Evanjelikler, bazı Müslümanlar ve Yahudiler bir araya gelerek kurumsal yapılarını ve siyasal söylemlerini geliştirmekte, kendi ağlarını harekete geçirerek *aile değerleri* hakkındaki mesajlarını BM’ye ve dünyaya iletmektedirler (Butler, 2000: 3). BM’ye danışman statüsüyle atanan muhafazakâr STK’ların sayısı son yıllarda artmıştır. Bu örgütler ile muhafazakâr hükümetlerin delegeleri arasındaki işbirliğinin sonucu, BM’de aileci gündemi ilerletmek, küresel kadın hareketinin mevzi kazanmasını önlemek olmuştur.

Feminizmi, cinsel özgürlüğü, kürtajı ve eşcinsel haklarını geleneksel aileyi tehdit eden düş-

34 Örneğin, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Kurucu Başkanı Sare Aydın Yılmaz’ın toplumsal cinsiyet eşitliği yerine önerdiği *toplumsal cinsiyet adaleti* anlayışı için bkz. Aydın Yılmaz, 2015.

35 Bazı ülkelerde namus adına işlenen cinayetler kültürel temelde savunulduğunda failin cezası azaltılmakta ya da fail cezalandırılmamaktadır (Bayrak, 2013: 645-646).

manlar olarak gören dinsel muhafazakâr gruplar, 2000'lerin başından itibaren BM'de etkin olmaya başlamıştır. 2000'de BM'nin düzenlediği Pekin+5 özel oturumunda³⁶ muhafazakâr STK'lar tarafından desteklenen muhafazakâr hükümetler, kürtaja ve eşcinsel haklarına karşı tarihsel çıkışlarını gerçekleştirmiş ve muhalefet ettikleri konularda uluslararası bir konsensüse ulaşılmasını engellemiştir. BM'nin son zamanlardaki en zor oturumlarından biri olan Pekin+5 oturumunda, muhafazakârlar az sayıdaki devletten oluşan ittifaklarıyla küresel kadın hareketinin mevzi kazanmasını önleme stratejisini izlemiş ve görüşmeleri bloke etmede başarılı olmuştur (s. 10). Pekin+5 süreci, kadın hakları konusunda kazanımların getirdiği coşkunun yerini gerilimlerin aldığını açıkça göstermiştir. Geçmişteki kazanımların da tehlikeye girebileceği endişesi, kadınları müzakere gerektirebilecek beşinci dünya konferansı gibi faaliyetler konusunda temkinli olma noktasına getirmiştir (Ertürk, 2015: 83-84). Nitekim Kadının Statüsü Komisyonu'nun 2013'te New York'taki 57. oturumunda başını İran, Mısır, Rusya, bazı Afrika ülkeleri ve Vatikan'ın çektiği bir blok, gelenekleri koruma adına varolan birçok hakkın geri alınmasını önermiştir (Kandiyoti, 2015: 48). BM'de muhafazakârların etkisinin giderek arttığına göstergelerinden biri de, BM organlarının *ailenin korunması* konusunda kararlar almaya başlamasıdır.³⁷

2000'li yıllarda BM'de kürtaja, üreme sağlığına, eşcinsel haklarına, cinsel eğitime karşı çıkan muhafazakâr hareketin sesi daha fazla duyulmaya başlamıştır. Muhafazakârlar, BM'de kadın sorunları, çocuk, aile, nüfus, çevre, insan hakları gibi konularda etkilerini artırmaya çalışmakta, BM kararlarının ve belgelerinin dilini kendi muhafazakâr anlayışları doğrultusunda değiştirmek istemekte, örneğin *üreme sağlığı* yerine *aile planlaması* teriminin BM belgelerinde kullanılması için lobi yapmaktadır (Chamberlain, 2006: 2). Geçmişte ilerici kadınların BM belgelerine dahil ettiği *üreme sağlığı* ve *üreme hakları* terimleri şimdi muhafazakârlar tarafından BM belgelerinden çıkarılmak istenmektedir³⁸ ve kadınların üreme hakları kısıtlanarak cinselliğe dair muhafazakâr bir ahlak anlayışı dünyaya empoze edilmeye çalışılmaktadır. BM politikasını ve kararlarını muhafazakâr bir doğrultuda değiştirmeyi hedefleyen dinlerarası aileci koalisyonda Vatikan ve İslami hükümetler yanyana gelmiştir: 1990'lardan itibaren BM konferanslarında İslami muhafazakâr hükümetler ile Vatikan ortak tavır almaktadır.³⁹ BM'deki Hıristiyan muhafazakâr gruplar, Sudan, Libya, Irak, İran, Cezayir, Pakistan gibi İslami hükümetlerin delegeleriyle yakın işbirliği içindedir (Chamberlain, 2006: 8; Butler, 2000: 5). BM'de muhafazakârların güçlenmesinde, BM resmi görevlerine muhafazakârları atayan ABD'nin Bush yönetiminin önemli payı olmuştur (Chamberlain, 2006: 2-3).

BM arenasında muhafazakârlaşma belirtileri arttığı gibi, dünyanın çeşitli bölgelerinde uluslararası faaliyet yürüten dinsel muhafazakâr gruplar da ataerkil aileci değerleri ve homofobiyi dünyanın çeşitli bölgelerine yaymaktadır. Örneğin bazı ABD'li dinsel muhafazakâr kuruluşlar, 2000'lerin başından itibaren Afrika kiliseleriyle ilişki kurarak bu kiliseleri muhafazakâr bir rotaya yönlendirme çabası içine girmiştir.⁴⁰ Bu hareketin sonucunda, bazı kiliseler tutum değiştire-

36 Pekin+5 özel oturumu, BM Genel Kurulu tarafından 5-9 Haziran 2000 tarihinde düzenlenen "Kadınlar 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" başlıklı özel oturumdur. Toplantı, Pekin'de yapılan 4. Dünya Kadın Konferansında kabul edilen Eylem Platformunu izleme amacıyla düzenlenmiştir.

37 Örneğin BM İnsan Hakları Konseyi'nin 3 Temmuz 2015 tarihinde kabul ettiği 29/22 sayılı kararında, geleneksel aile biçiminin korunması anlayışından hareket edilmiştir. Kararda, ailenin toplumun *doğal* bir birimi olduğu belirtilmiş, devletler aile-dostu politikalarla aileyi desteklemeye çağrılmıştır.

38 İlk olarak 1994'te Kahire'deki Nüfus ve Kalkınma Uluslararası Konferansında ilerici kadın grupları *nüfus kontrolü* teriminin yerine *üreme hakları* terimini geçirmiştir (Chamberlain, 2006: 7). *Üreme sağlığı* terimi de ilk olarak bu konferansta kabul edilmiştir (s. 2).

39 Vatikan 1990'lı yıllarda uluslararası forumlarda kadın haklarına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine muhalefet etmiştir: 1993'te Viyana'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansında kadın haklarının insan hakları olarak tanınmaması için harekete geçmiş; 1994'te Kahire'de Nüfus ve Kalkınma Uluslararası Konferansının Eylem Programının kabul edilmesine karşı İslami muhafazakârlarla ortak tavır almıştır. Bu muhalefet daha sonraki uluslararası konferanslarda da devam etmiştir (Sen, 2005: 9).

40 Afrika kiliselerini kendi muhafazakâr dinsel anlayışları doğrultusunda yönlendirmek isteyen ABD'li

rek kürtaja ve LGBTİ haklarına karşı çıkmaya başlamıştır. Hıristiyan sağının “doğal aile” söylemi kullanılarak Afrika’da homofobi teşvik edilmiş, Amerikan Hıristiyan sağının yönlendiriciliğinde Afrikalı din adamlarının da destek verdiği LGBTİ karşıtı kampanya Afrika’da LGBTİ bireylere şiddeti artırmış, bazı Afrika ülkelerinde eşcinselliği ağır biçimde cezalandıran yasalar hazırlanmıştır (Kaoma, 2009: 14 vd.; 2012: 11). Bağımsız yardım kurumları, kiliseler ve muhafazakâr ağların yanısıra ABD hükümeti de cinsel muhafazakâr ahlak anlayışına dayalı bazı yardım programlarını Afrika’da gündeme sokmuştur. Bu programların bir örneği, Bush yönetimi döneminde ABD hükümetinin *AIDS yardımı* adına uyguladığı cinsel muhafazakâr programdır. Bush yönetiminin 2003 yılında başlattığı bu programda *AIDS ile mücadele* adına evlilikdışı cinsellikten kaçınmayı öneren muhafazakâr eğitim programları uygulanmıştır (Kaoma, 2009: 12; Oliver, 2012).

1990’lı yıllardan bu yana dinsel sağ örgütler uluslararası aileci koalisyonu örgütlemek için bir dizi faaliyet yürütmektedir. Bu faaliyetlerin bir parçası da, uluslararası aile konferanslarıdır. Bu konferanslarda çeşitli dinsel kuruluşlar ve hükümet çevreleri bir araya gelmekte, aileci politikalar kararlaştırılmakta ve dünyaya yayılması sağlanmaktadır. Örneğin ABD Hıristiyan sağının bir örgütlenmesi olan Dünya Aileler Kongresi (*World Congress of Families-WCF*), çeşitli ülkelerden muhafazakâr dinsel liderler ile yüksek düzeyli hükümet görevlilerinin katıldığı kapalı kapılar ardında binlerce kişilik toplantılar düzenlemektedir (Parke, 2015: 9 vd.).⁴¹ *Doğal ailenin korunması* doktrinini benimseyerek LGBTİ haklarına, kadınların üreme haklarına, bekar ebeveynliğe, evlilikdışı birlikteliğe, alternatif aile yapılarına karşı çıkan WCF, bazı devletlerin cinsel muhafazakâr politikalara yönlendirilmesinde etkili olmuştur. Örneğin Rusya’nın LGBTİ bireylere karşı baskıcı politikalara yönelmesinde bu örgütün etkisinin bulunduğu belirtilmektedir (s. 10).⁴² Görüldüğü gibi, günümüzdeki muhafazakârlaşma sürecinin arkaplanında, dinsel sağın 1990’lardan bu yana adım adım örülen, uluslararasılaşan örgütlenmesinin payı önemlidir. Dinsel sağın yükselişi dünyanın her bölgesinde kendini göstermekte ve hükümetlerin kadın haklarını ve LGBTİ haklarını kısıtlamasına yol açmaktadır. Bu bağlamdaki örneklerden bir başkası, son yıllarda Brezilya’da Hıristiyan sağcılarının baskısı sonucunda LGBTİ bireylerin haklarına getirilen kısıtlamalardır (Queiroz, 2012-13: 15). Dinsel sağın gündeminde din özgürlüğünü laikliğe ve kadın haklarına aykırı biçimde yeniden tanımlama girişimi de vardır. ABD’de Hıristiyan sağının 2000’lerde ivme kazanan *din özgürlüğünü yeniden tanımlama* kampanyasında, kürtajın, doğum kontrolünün ve eşcinsel evliliğinin din özgürlüğünü ihlal ettiği görüşü propaganda edilmektedir (Michaelson, 2013; Clarkson, 2016). Açık ki, dinsel sağın din özgürlüğünü bu yeniden tanımlama girişimi, gerçekte dinsel dayatmacılığı *din özgürlüğü* söylemiyle meşrulaştırma girişiminden başka bir şey değildir.

Hıristiyan sağının uluslararasılaşan aile kongreleri gibi, İslamcı kuruluşlar da uluslararası aile kongreleri düzenlemekte ve İslamcı muhafazakârlığın cinsel politikalara dair ortak programını bu kongrelerde şekillendirmektedir. İslam Dünyası STK’ları Birliği’nin (İDSB) düzenlediği uluslararası aile konferansları bu konuda önemli bir örnektir. Birliğin ilk aile konferansı 2011’de Endonezya’da düzenlenmiştir. Katılımcıları Sünni Müslümanlardan oluşan bu konferansa İran,

dinsel muhafazakâr gruplar, sosyal refah projeleri, din okulları, eğitim materyalleri gibi araçlar kullanan STK’lardan da yararlanarak Afrika dinsel liderleriyle ortaklık kurmuştur. Daha önce ilercici değerleri benimseyen ve çoğunlukla sol kanat politik hareketlere yakın olan kiliseleri dönüştürme stratejisi izleyen Amerikan muhafazakârları, okul, üniversite açarak, yardım kuruluşlarını yayararak, Afrika muhafazakâr örgütlerine fon sağlayarak, kısaca paranın gücünden yararlanarak Afrika kiliseleri ile ilişkilerini geliştirmişlerdir (Kaoma, 2009: 6 vd.). ABD Hıristiyan sağının Afrika’daki dinsel liderlerle ortaklık kurması yeni değildir. 1970-80’lerde de ABD’li muhafazakâr Hıristiyan misyonerler, kurtuluş teolojisinin yayılmasını durdurmak için Afrika ülkelerine gönderilmiştir (Kaoma, 2012: 12).

41 WCF’nin 1997’deki ilk kongresine 43 ülkedeki 200 örgütten 700’den fazla delege katılmıştır, bunlar arasında Rus Ortodoksları, Mormonlar, muhafazakâr Katolikler, muhafazakâr evanjelik katılımcılar, ayrıca az sayıda Yahudi ve Müslüman yer almıştır (Parke, 2015: 11). WCF’nin 2007’deki toplantısına yaklaşık 4 bin kişi katılmıştır (s. 10).

42 Parke’ye göre, WCF’nin etkisi yalnız Rusya’ya değil, Afrika’ya da uzanmış, Nijerya, Avustralya, Polonya gibi başka ülkelere ve BM’ye de yayılmıştır (2015: 10). WCF, 1997’deki ilk kongresinden itibaren BM’de “doğal aile”yi savunma kararlılığını açıklamıştır (s. 11).

Fas, Lübnan, Filistin, Keşmir, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi 15 ülkeden temsilciler katılmıştır (Taştekin, 2011). İDSB'nin 2015'te İstanbul'da düzenlenen ikinci uluslararası aile konferansına ise 30 ülkeden yaklaşık 500 temsilci katılmıştır. Bu konferans sonucunda açıklanan bildiriye, İslamcı muhafazakârların aile politikaları konusunda takip edecekleri program ilan edilmiştir: Bildiriye, Kur'an ve sünnete dayalı aile modeline imkan sağlayan sosyal politikaların hayata geçirilmesi, "kadının fitri özelliklerine uygun" ekonomik ve sosyal politikalar geliştirilmesi, birlikte yaşama ve eşcinsel evlilik gibi "fıtrata aykırı" uygulamaların reddedilmesi, güncel aile sorunlarına fıkıh alimlerinin çözüm üretmesi ve hükümetlerin bu çözümler doğrultusunda yasal düzenlemeler yapması vb. gibi somut politika önerileri ve talepler dile getirilmiştir. Bildiriye, İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) bünyesinde *İslam Aile Hukuku Sözleşmesi* hazırlanması, mevcut uluslararası sözleşmelerin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi ve BM'nin halkların farklı kültürel özelliklerini göz önünde bulundurması gerektiği belirtilmiştir.⁴³ Bu bağlamda Bildiri, kadın hakları konusundaki mevcut BM sözleşmelerinin İslam anlayışıyla bağdaşmadığını, onun yerine İslam ülkelerinin kendi aile hukuku sözleşmelerini hazırlamaları gerektiğini ima etmektedir.

Görüldüğü gibi, Hıristiyan sağ olsun, İslamcı muhafazakârlık olsun, dinsel sağ ideolojilerin tamamı *fitrat, doğal aile* gibi dinsel doktrinlerle uyumsuz buldukları haklardan kadınları mahrum etmeye dair politik bir program çerçevesinde hareket etmektedir. Erkek egemen değerleri dinsel değerler olarak sorgulamadan benimseyen, farklı cinsel kimliklere yaşam hakkı tanımayan dinsel sağın, kadınları ve LGBTİ bireyleri giderek daha fazla tehdit ettiği açıktır. Bu koşullarda laikliğin kadınlar ve LGBTİ bireyler için ne denli yaşamsal bir gereklilik olduğu açıkça görülmektedir. Laikliğin erozyona uğraması kadınların eşitlik ve özgürlük haklarını da geriletmekte, dinsel dayatmacı politikalar daha fazla uygulama alanı buldukça kadınlar daha çok ayrımcılığa uğramaktadır. Kadınların eşitlik ve özgürlüğünün temel güvencelerinden birinin laiklik olduğu günümüz koşullarında test edilerek bir kez daha kanıtlanmaktadır.

5. Ataerkil Geleneklerin ve Dinsel Hukukun Canlandırılması

1990'lardan bu yana dinsel muhafazakârlığın yükselişi, hukuk alanında da yansımaları buluyor: Laik hukuk sistemi erozyona uğruyor, dinsel hukuk kuralları ve ataerkil gelenekler canlanıyor. Bazı devletler dinsel azınlıkların kendi dinsel mahkemelerini kurmalarına, davalarını bu mahkemelerde sonuçlandırmalarına da izin veriyor. 20. yüzyılın yurttaşlık temelli, herkese aynı yasanın uygulanmasına ve hukuk önünde eşitlik ilkesine dayalı hukuk sistemi çözülürken, onun yerine nüfusu etnik-dinsel kimliğe göre ayırtıran, her cemaate kendi dinsel hukukunun uygulanmasına izin veren bir hukuk sistemi gelişiyor. Gerçekte, 19. yüzyıl öncesinde dünyada yaygın olan *çokhukukluluk* günümüzde yeniden gündeme giriyor (bkz. Özdek, 2015: 246-252). Bir devlet içinde birden çok hukuk sisteminin birlikte varolduğu çokhukuklu düzenlerin tarihteki bir örneği Osmanlı'nın *millet sistemidir*: Bu sistemde farklı dinsel cemaatlere belirli ölçüde özerklik tanınmış, her cemaat dinsel bir lider tarafından temsil edilmiş, cemaat üyelerine belirli konularda kendi dinsel kuralları uygulanmıştır. Günümüzün çokhukuklu sistemleri de, Osmanlı'nın millet sistemine benzer biçimde, dinsel cemaatlerin evlenme, boşanma, miras gibi özel hukuk davalarını kendi din kurallarına göre çözmelerine izin veriyor. Çokhukukluluğun geri gelişi ve hukukun dinselleşmesi, kadınlar açısından önemli bir tehdit oluşturuyor. Çünkü dinsel kuralların uygulamaya girmesi, kadınların ancak laik hukuk sisteminde güvenceye alınabilecek haklarını ortadan kaldırıyor ve kadını erkeğe tabi kılan din kurallarının devlet gücüyle uygulanması anlamına geliyor.

Bugün hem Güneyli, hem de Kuzeyli ülkelerde çokhukukluluk yayılıyor, bazı ülkelerde seküler hukukun yanısıra gelenek hukuku ve dinsel hukuk uygulamaya giriyor. Kuzeyli ülkeler için-

43 İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) II. Uluslararası Aile Konferansı Sonuç Bildirgesi, (<http://www.idsb.org/tr/?p=2028>, Erişim tarihi: 01.09.2015). Bu konferansın açılışı, o dönemde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı olan Ayşenur İslam tarafından yapılmıştır. Bu konferans da, İDSB ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının işbirliğiyle düzenlenmiştir. Bkz. <http://www.idsb.org/ODT/44/2--uluslararası-aile-konferansı>, Erişim tarihi: 27.07.2016.

de çokhukukluluğun öncüsü olan İngiltere'de son yıllarda kurulan şeriat mahkemeleri ülkedeki Müslüman azınlığın bazı davalarını çözmeye başlamıştır. İngiltere'deki şeriat mahkemeleri 1996 tarihli Tahkim Yasasına göre çalışmaktadır. Tahkim Yasasına göre kurulmuş olan ve İslam hukukunu uygulayan mahkemelerin başlıcası, 2007'de kurulan Müslüman Tahkim Mahkemesi'dir (*Muslim Arbitration Tribunal*).⁴⁴ Aile hukuku, miras hukuku, ticaret hukuku gibi konulardaki uyuşmazlıkları ele alan bu mahkemenin verdiği kararlar, diğer tahkim kararları gibi bağlayıcıdır. Müslüman Tahkim Mahkemesi aile uyuşmazlıklarını da İslami kurallara göre çözmekte, arabuluculuk yapmakta, tarafları uzlaştırmaktadır. 1996 tarihli Tahkim Yasası gereğince, Müslüman Tahkim Mahkemesi'nin kararlarının İngiltere makamları tarafından uygulanması gerekmektedir (Patel, 2011: 33).⁴⁵ İslam aile hukukunun katı ataerkil doğası düşünüldüğünde, şeriat mahkemesi kararlarının devlet tarafından geçerli kabul edilmesi cinsiyet ayrımcılığını resmileştirme anlamına geliyor. Şeriat mahkemelerinin İngiltere'nin adalet sistemine dahil olması, uluslararası insan hakları hukukuna, kadınların ve çocukların insan haklarına aykırı düştüğü gibi, İngiltere'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleriyle de çelişiyor. İngiltere'de Müslüman azınlığın aile uyuşmazlıklarının şeriat mahkemeleri tarafından çözülmesi, azınlık kadınların dinsel cemaatler aracılığıyla denetlenmesi anlamına geliyor ve aile hukukunun özelleşmesi ile sonuçlanıyor. İngiltere'deki azınlıklar için ikinci sınıf bir adalet sistemi kurulduğu gibi, azınlıkların eşitlik ve adalet taleplerine ırkçı bir yanıt veriliyor (s. 33-34). Bu politika, azınlıkları dinsel cemaatlerin liderleri aracılığıyla kontrol etmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda, göçmen toplulukları gitgide cemaatleştirilmiş, dinsel kimlikler etrafında yeniden örgütlendirilmiştir. Örneğin Asyalı topluluklar Hindu, Sih, Müslüman cemaatler olarak yeniden kategorize edilmiştir. Seküler azınlık gruplarını dinsel azınlıklara dönüştürmek için seküler göçmen örgütlerine verilen kaynaklar kesilmiş, yalnız dinsel gruplar maddi kaynaklarla teşvik edilmiş, böylelikle göçmen gruplar dinsel gruplar kimliğinde yeniden yapılanmaya zorlanmıştır. Devletin dinselleşme politikasıyla seküler kamusal alan erozyona uğratılıp kadınlar kamusal alandan dışlanırken dinsel cemaatler kamusal alanda görünür olmuştur (Dhaliwal ve Patel, 2014; Patel, 2011).

Şeriat mahkemeleri Kanada'da da tartışılmıştır: 2003 yılında bir Müslüman örgütü olan *Islamic Institute of Civil Justice*, Ontario'nun 1991 Tahkim Yasasına dayanarak aile uyuşmazlıklarında İslam hukukuna göre tahkim hizmetleri sunmaya başlayacağını medyada duyurmuştur. Bu duyurunun ardından, Kanada'da şeriat mahkemelerinin varlığına taraftar olanlar ile karşı çıkanlar arasında iki yıl süren kamusal bir tartışma başlamıştır. Şeriat mahkemelerini destekleyenler mevcut hukuk sistemine paralel bir adalet sisteminin yaratılmasını isterken, karşı çıkanlar şeriat mahkemelerinin Müslüman kadınların haklarını ve liberal demokratik devletin işleyişini zayıflatacağını savunmuştur (Selby and Korteweg, 2012: 12). Kanada'da Yahudilerin dinsel mahkemelerinin⁴⁶ özel hukuk davalarında verdiği kararların yüzyıldır devlet tarafından tanındığına dayanan şeriat taraftarları, Kanada'da İslam hukukuna göre de yargılama yapılabilmesini savunmuştur. Ancak şeriat mahkemesine karşı yürütülen kampanya⁴⁷ başarılı olmuş ve Mayıs 2005'te Quebec Ulusal Meclisi, Quebec mahkemelerinde şeriat hukukunun kullanılmasını engellemiş-

44 İngiltere'deki Müslüman Tahkim Mahkemesi için bkz. <http://www.matribunal.com>, Erişim tarihi: 03.08.2016.

45 İngiltere'de Tahkim Yasasına göre çalışan başka şeriat mahkemeleri de vardır: Londra, Birmingham, Bradford, Manchester ve Nuneaton'da beş şeriat mahkemesinin aktif olduğu, ayrıca başka şeriat mahkemelerinin açılmasının planlandığı belirtilmektedir (William, 2010: 43).

46 Kanada'nın Ortodoks Yahudi nüfusu, Tahkim Yasasına göre özel tahkimi *Beth Din* mahkemeleri adı verilen dinsel mahkemelerde yüzyıldır kullanmaktadır. Özel hukuk davalarını dinsel hukuka göre çözen bu mahkemelerin verdikleri kararlar kayda geçirilmekte ve Kanada adalet sistemi tarafından yerine getirilmektedir. Benzer biçimde, özel mahkemeler aile hukuku ve özel hukuk davalarında Katolik kilise hukukunu da kullanmıştır (William, 2010: 41).

47 Kanada'da şeriat mahkemelerine karşı yürütülen kampanyada, İslami mahkemelerin yasal olarak dayandığı 1991 tarihli Ontario Tahkim Yasasına karşı çıkılmış, bütün aile uyuşmazlıklarının Kanada seküler mahkemelerinde görülmesi talep edilmiştir. Bkz. <http://nosharia.com/article.htm>, Erişim tarihi: 10.08.2016.

tir. Eylül 2005'te ise, Yahudi ve Hıristiyan mahkemeleri de dahil olmak üzere, Ontario'da dinsel tahkim tamamen yasaklanmıştır (William, 2010: 42). Bununla birlikte, son dönemde yapılan araştırmalar, Ontario'da dinsel hukuk uygulamasının fiilen sona ermediğini ortaya koymaktadır: Dinsel tahkim yasaklandıktan sonra da, Müslümanların aile hukuku uyuşmazlıklarında dinsel figürlere başvurusu azalmamıştır, başvuranlara hala dinsel tavsiye verilmektedir. Dinsel otoritelerin dinsel hukuka göre önerdikleri çözümlere uygun biçimde uyuşmazlığın tarafları arasında *sözleşme* yapılmakta, böylelikle dinsel tavsiyelere hukuksal bağlayıcılık kazandırılmaktadır (Cutting, 2012: 79). Kanada'da Müslümanlar arasında İslam hukukuna göre evlenme ve boşanma yaygındır. İmamların ya da Müslüman hukukçuların İslami ilkelere göre düzenlediği boşanma anlaşmaları mahkemeye sunularak İslami hukuka göre yapılan boşanmalara resmîyet kazandırılmaktadır. Bu uygulama, Ontario'da Tahkim Yasasındaki son değişiklikleri de etkisiz hale getirmiştir (Macfarlane, 2012: 49-50).

Tahkim, uzlaşma, arabuluculuk gibi özel uyuşmazlık çözüm yollarının kullanılması, yalnız Kanada'da değil, ABD'de de dinsel kuralların uygulandığı uyuşmazlık çözüm biçiminin yayılmasına yol açmıştır. Yargıyı özelleştiren *alternatif* uyuşmazlık çözüm yolları⁴⁸ sayesinde, Kuzey Amerika'da İslami boşanma bir özel sistem olarak uygulanmaktadır, bu sistem formel hukukun ve mahkemelerin dışında fakat ona paralel olarak işlemektedir (s. 46). Ayrıca, ABD'de dinsel tahkime izin veren bazı tahkim yasaları da bulunmaktadır (s. 49). Bu göstergeler, ABD'de dinsel hukuk uygulamasının bir ölçüde varolduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekte, ABD'de Yahudi cemaatinin dinsel mahkemeleri 1960'da kurulmuştur. Bu mahkemeler, yargıyı özelleştiren alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının ivme kazanmasıyla yeniden yapılandırılmış ve geliştirilmiştir.⁴⁹ Yahudi mahkemelerinin son yıllarda gelişip serpişmeleri gibi, şeriat mahkemelerinin de ABD'de resmen çalışmaya başlaması önerilmektedir (Broyde, 2012-2013). Son zamanlarda ABD'de Hıristiyan sağ aile hukukunda çokhukukluluk (*legal pluralism*) söylemini kabul etmiştir (Cohen, 2012: 381). ABD'nin bazı eyaletlerinde evlilik hukukunun tektip olmaktan çıkarılmasıyla, aile hukukunda millet sistemine doğru adım atıldığı belirtilmektedir (Nichols, 2006: 30).⁵⁰

Ataerkil gelenekleri ve dinsel aile hukukunu canlandıran politikalar, dünyanın birçok bölgesine yayılmaktadır. Güney Afrika da çokhukukluluğu kabul eden, gelenek hukukunun uygulanmasına izin veren ülkelerden biridir: Güney Afrika'da 1998'de çıkarılan bir yasayla, eşlere gelenek hukukuna göre evlenme seçeneği tanınmıştır. Böylelikle, çokkarılılık ve başlık parası (*lobolo*) gibi evlilik geleneklerine yasal geçerlilik kazandırılmıştır (Bennett, 2011: 1036, 1047; Andrews, 2013: 269 vd.). Güney Afrika'daki azınlık Müslüman nüfusun evliliklerinde İslam hukukunun geçerli olmasına yönelik bir yasa tasarısı da ülke gündeminde (Domingo, 2015: 186 vd.). Asya'da da çokhukukluluk yayılmaktadır. Örneğin Singapur, Filipinler ve Malezya, Müslüman nüfusa İslam hukukunu uygulayan şeriat mahkemelerinin varolduğu, çokhukuklu ülkelerdendir.⁵¹ Hindistan

48 Yargının özelleşmesi ve alternatif uyuşmazlık çözüm yolları hakkında ayrıntı için bkz. Özdek, 2015.

49 ABD'deki Yahudi cemaatinin dinsel mahkemesi (*Beth Din of America*) için bkz. <http://www.bethdin.org>, Erişim tarihi: 14.08.2016. Bu mahkemenin internet sayfasında evlilik, boşanma, miras, ticari uyuşmazlıklar, kişisel statüyle ilgili sorunlar gibi geniş bir uyuşmazlık alanında tahkim ve arabuluculuk hizmetleri verildiği, mahkemenin kararlarının resmen bağlayıcı olduğu belirtilmektedir. Mahkeme ofisi New York'tadır.

50 Louisiana, Arizona ve Arkansas'da evlenme ve boşanma hukukunda alternatif bir evlilik modeli (*covenant marriage*) seçeneği kabul edilmiştir. Buna göre, mevcut aile hukukuna alternatif olarak, eşler bir evlilik akdini kabul edebileceklerdir. Bu konudaki ilk yasa, 1997'de Louisiana'da çıkarılmıştır. Yasayla belirlenen evlilik akdi biçimi, boşanmayı zorlaştırmakta ve evliliği kadın ve erkek arasında hayat boyu bir ilişki olarak tanımlamaktadır. Louisiana'nın ilgili yasasına göre eşler evlenmeden önce dinsel otoritelere danışmalıdır (Nichols, 2006: 14). Görüldüğü gibi, evlilik hukukunda "alternatif" yeni model, evliliğin kutsallaştırılarak boşanmanın zorlaştırılmasına, aile hukukunun dinselleştirilerek dinsel otoritelerin evlilik ilişkisine karışmasına doğru bir eğilim göstermektedir. Ayrıca New York'ta Yahudiler için 1980'li yıllardan itibaren Yahudi hukukunun evlenme ve boşanma yöntemine uygun yasal düzenlemeler getirilmiştir. Bu açıdan New York, ABD'de çokhukukluluğun öncüsü olarak kabul edilmektedir (s. 29).

51 Singapur için bkz. Turner, 2015. Filipinler için bkz. Solamo-Antonio, 2015. Malezya için bkz. Shamsul, 2015.

da, aile hukukunda Hindulara, Müslümanlara, Zerdüştlere ve Hıristiyanlara kendi dinsel hukuklarının uygulandığı bir sistemi sürdürmektedir. Bu tür bir sistemi insan hakları ve kadın hakları ile uzlaştırmak mümkün olmadığından, Hindistan'da eşit hakları savunan kadınlar köklü bir hukuk reformu istemektedir. Hindistan'da tek bir medeni kanuna taraftar olanlar ile olmayanlar arasındaki tartışma sürmektedir (Galanter and Krishnan, 2001: 274). Mısır ise Ortadoğu'daki çokhukuklu rejimlere bir örnektir. Mısır'da aile hukukunda farklı etnik-dinsel kesimlere farklı dinsel hukuklar uygulanmaya devam etmektedir. Örneğin bir Mısırlı Müslüman, aile mahkemesine geldiğinde yargıç davayı İslam hukukuna göre çözmektedir, Kıpti Ortodoks bir Mısırlı yurttaş ise Kıptilere ilişkin başka bir hukuk uygulanmaktadır (Sezgin, 2011: 1009). Mısır'daki bütün Müslüman yurttaşlar, kişisel statüleri ile ilgili konularda şeriat hukukuna göre yargılanmak zorundadır (s. 1013). İsrail'de ise bütün Museviler evlenme ve boşanma konularında haham mahkemelerinin yargı yetkisine tabidir. İsrail'de evlenmek isteyen Museviler haham mahkemelerinin onayını almak zorundadır (Galanter and Krishnan, 2001: 281-282). Bu örnekler, dinsel aile hukukunun dünyadaki yaygınlığına dair birkaç değinmeden ibarettir. Burada belirtilen örneklerden başka birçok ülkede benzer sistemler yürürlüktedir.⁵² Dinsel hukukun yayılması, laiklikle birlikte insan haklarının evrenselliğinden söz etmeyi de gittikçe güçleştirmektedir. Kadın haklarını güvenceye alan uluslararası hukuk, ataerkil dinsel hukukun kuşatması altındadır. Günümüzde dinsel hukukun yayılmasına, geleneksel şeflerin ve dinsel cemaat liderlerinin otoritesinin güçlenmesi eşlik etmektedir. Tıpkı tarihte olduğu gibi, dinsel liderlere yeniden yargı yetkisi verilmektedir. Örneğin Bangladeş'te son yıllarda geleneksel mahkemeler (*shalish*) yeniden canlanmıştır. Kırsal kesimde köy mahkemelerine köylerin dinsel liderleri, bazen cami imamı başkanlık etmektedir. Köylerdeki yaşlıların yönettiği geleneksel mahkemeler çoğu zaman fetvaları izleyerek ya da şeriata göre yorum yaparak karar vermektedir (Khondker, 2015: 32). Kısacası Bangladeş'te geleneksel mahkemelerin canlandırılması, kadınların fetvalarla disipline edilmesi, baskıya, şiddete ve cezalandırılmaya uğraması anlamına gelmiştir. Çokhukuklu rejimlerin yayılması, CEDAW Komitesi'nin bu konuda bir karar almasına da yol açmıştır: Çoğul adalet sistemlerinin kadınlara karşı ayrımcı olabileceğine işaret eden Komite, köy mahkemeleri ve geleneksel mahkemelerin faaliyetlerinin devletlerin gözetimi altında olması gerektiğini belirtmiştir.⁵³

Aile hukukunda dinselleşme eğiliminin Türkiye'de de bazı yansımaları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Anayasa Mahkemesi'nin resmi nikâh olmaksızın dini nikâh yasağını iptal kararıdır.⁵⁴ Bu kararla, resmi nikâh olmaksızın dini nikâh kısılması serbest bırakılmıştır. Böylece, evliliklerin kayıtdışı yapılmasına, çokkarılığa, çocukların gayriresmi evlendirilmesine yol açılmış, evliliklerin kayda geçirilmesini gerektiren kadın ve çocuk hakları korunaksız bırakılmıştır. Türkiye'de aile hukukunun dinselleşmesine yönelik ikinci gelişme, müftülere resmi nikâh kıyma yetkisi verilmeğinin açıklanmasıdır.⁵⁵ Bu kararla da, evliliklerin İslamlaştırılmasına doğru bir adım daha

52 Örneğin Yunanistan'da Lozan Anlaşmasına dayalı olarak, Batı Trakya'daki Müslümanlar için aile hukukunda şeriatın halen geçerliliği hakkında bkz. Turner and Arslan, 2015: 225 vd. Çokhukukluluk uygulamaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Üye, 2013; International Council on Human Rights Policy, 2009.

53 CEDAW Komitesi'nin 33 Nö'lu Genel Tavsiyesi (2015), par. 64/c. Komite, bu tavsiye kararında "alternatif uyumsuzluk çözüm yolları" konusunu da ele almıştır: Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma gibi alternatif çözüm yollarının çoğunlukla ataerkil değerlere dayalı olarak işlemesi nedeniyle kadınların haklarını ihlal edebileceğini belirten Komite, bu konuda devletlere bazı önerilerde bulunmuştur (par. 57-58). Bu önerilerden biri, eviçi şiddet dahil olmak üzere kadınlara yönelik şiddet vakalarında alternatif uyumsuzluk çözüm yollarına başvurulmaması gerektiğidir. Komite, ayrıca alternatif çözüm yollarının kadınların hukuksal ve yargısal yollara başvurusunu kısıtlamaması gerektiğini belirtmiştir.

54 Anayasa Mahkemesi'nin 27.05.2015 tarihli kararı, Esas Sayısı: 2014/36, Karar Sayısı: 2015/51. Bu kararda Anayasa Mahkemesi, Türk Ceza Kanununun 230. maddesinin 5. ve 6. fıkralarını oyçokluğuyla iptal etmiştir. İptal edilen kurallar, resmi nikah olmaksızın dini nikah yaptırınlar ve bu dinsel töreni yapanlar hakkında 6 aya kadar hapis cezası öngörmüştür.

55 Başbakan Binalı Yıldırım, 28 Haziran 2016'da köy muhtarları ile il ve ilçe müftülerine resmi nikah kıyma yetkisi verileceğini açıklamıştır. Bkz. "Başbakan Yıldırım açıkladı: Muhtar ve müftü nikah kıyabi-

atılmıştır. Laiklikten uzaklaşan her adım, kadın hakları bakımından bir gerilemeyi beraberinde getirmektedir. Evliliklerin İslamlaştırılması de, Medeni Kanunun kadınları koruyucu düzenlemelerinden uzaklaşılması anlamına gelmektedir. Türkiye’de devlet iktidarını elinde tutan siyasal İslamcılığın kapsamlı vizyonu gözönüne alındığında, evlilik töreninin dinselleştirilmesinin yalnız törensel boyutuyla sınırlı bir proje olmayıp aile hukukunun İslamlaştırılmasını hedef aldığı söylenebilir.

SONUÇ

Kadınların hak ve özgürlüklerini kazanması, 20. yüzyıla damgasını vuran önemli tarihsel gelişmelerden biri olmuştur. Eşitlikçi toplumsal güçlerin mücadeleleriyle örülü 20. yüzyılın özgül koşulları, kadın-erkek ilişkilerinde de önemli değişimler yaratmıştır. Ataerkil kapitalizme karşı 20. yüzyıl boyunca yürütülen toplumsal mücadeleler ataerkiyi bir ölçüde aşındırmış, kadınlara bugünkü hak ve özgürlüklerini kazandırmıştır. Bu dönüşümün arkasındaki toplumsal güçler; feminist hareket, sosyalist hareket, seküler liberalizm ve ulusal kalkınmacı hareketlerdir. Dinsel hukukun yerine seküler hukukun geçirilmesi, kadın-erkek eşitliği düşüncesinin yaşamasına elverişli bir ortam oluşturmuştur. Bu bağlamda 20. yüzyılda kadın haklarının kazanılması, laikliğin kazanılmasıyla bağlantılı bir gelişme olduğu gibi, aynı zamanda sosyalist mücadelelerin ve devrimlerin önemli rol oynadığı bir tarihsel olgudur.

104 | Ne var ki, sosyalist sistemlerin çözüldüğü ve kapitalizmin küreselleştiği 21. yüzyıl başında, kapitalist ataerkiye karşı toplumsal hareketler de zayıflamıştır. 20. yüzyılın devrimci ve reformcu eşitlikçi toplumsal hareketleri yerine, bugün eşitsizlikçi her türden sağ ideoloji egemenliğini kurmuştur ve her şeyden önce sermaye programı, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirecek biçimde ataerkil kapitalizmi yeniden yapılandırmaktadır. 20. yüzyılın son yıllarından itibaren gündeme yerleşen neoliberal muhafazakârlık, sınıfsal kutuplaşmayı dünyada derinleştirdiği gibi, cinsiyete dayalı hiyerarşik ilişkileri de güçlendirmiştir. Kadınların 20. yüzyıl boyunca elde ettiği kazanımlar, günümüzde adım adım törpülenmektedir. Son 35-40 yıldır dünyada uygulanan sermayeden yana neoliberal politikalar, kadınların sosyal haklarına ciddi bir saldırı dalgasını beraberinde getirmiş, kadınların ücretli emeğini ucuzlatmış ve güvencesizleştirmiş, aynı zamanda karşılıksız eviçi emeğini yoğunlaştırmış; kısacası kadın emeğinin çifte sömürsünü artırmıştır. Kadın emeğinin değersizleştirilmesine, kadın bedenlerinin devlet baskısı ile disipline edilmesi ve cinselliğinin denetlenmesi eşlik etmektedir. Otoriter hükümetler çalışabilir genç nüfusu çoğaltmak için doğum yanlısı politikalar izleyerek kadınları çocuk doğurmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda gündeme giren kürtaj yasakları ve gebeliğin önlenmesine karşı politikalar, kadınların cinsel haklarını ve üreme özgürlüklerini ağır biçimde ihlal etmektedir. İnşa edilen yeni toplumsal cinsiyet rejiminde din de önemli bir rol oynamaktadır. Kürtaj yasağı gibi kadın bedenine yönelik müdahaleler olsun, diğer ataerkil aileci politikalar olsun, dinsel muhafazakâr ideolojilerin *doğal aile*, *fitrat* gibi söylemleriyle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Son dönemde güçlenen dinlerarası sağ muhafazakâr ittifak da, kadınların elde ettiği mevzileri geri almaya dönük faaliyetlerini ilerletmiştir ve BM’de kadın haklarının ilerlemesinin önünde set oluşturmuştur. Kadın hakları kazanımlarının topyekün tehdit altında olduğu, eski ataerkil geleneklere ve dinsel hukuka geri dönen egemen politikalarından açıkça ortaya çıkmaktadır. Günümüzde birçok devlet, nüfusu etnik-dinsel kimliklere göre ayırıştırarak her etnik-dinsel cemaate kendi dinsel/geleneksel hukukunun uygulanmasının yolunu açmaktadır. Emperyalizmin dünyada yeniden yapılanmasıyla bağlantılı olan ve geçmiş sömürgecilik stratejilerinden esinlenerek yürürlüğe konulan bu politikalar da, ataerkil dinsel hukuk kurallarını uygulamaya koyarak kadınların haklarını ortadan kaldırmaktadır.

Günümüzde kadın haklarına yönelik tehdidin ne denli ciddi olduğu, kadın hakları savunucularının dünyada uğradığı saldırılardan da anlaşılmaktadır. Bugünün dünyasında kadın haklarını savunmak tehlikeli, zorlu bir iş haline gelmiştir. İnsan hakları savunucularının durumuyla ilgili BM Özel Raportörünün belirttiğine göre, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet konularında

lecek”, 28 Haziran 2016, (www.hurriyet.com.tr/basbakan-yildirim-acikladi-muhtar-ve-muftu-nikah-kiyabilecek-40123262, Erişim tarihi: 20.08.2016).

çalışan kadınlar, tutuklanmaya, kötü muameleye, işkenceye, suçlanmaya, haksız yargılanmaya, damgalanmaya, saldırılara, tehditlere (ölüm tehdidi dahil), cinsel şiddete ve cinayete maruz kalıyorlar. Dahası, birçok durumda aile üyeleri de hedef alınıyor.⁵⁶ Kadın hak ve özgürlükleri için mücadele etmek dünyanın birçok bölgesinde riskli bir iş haline gelmiş de olsa, kadınlar haklarını istemeye cüret etmekten vazgeçmiyorlar; ataerkiye karşı mücadelelerini radikalleştiriyorlar ve direnişi haklarla düşünmeye devam ediyorlar. Sosyal hak taleplerini geliştiriyorlar; örneğin ev işinin ücretlendirilmesini, sosyal hizmetlerin geliştirilmesini, parasız kürtaj hakkını, parasız kreş hakkını talep ediyorlar.⁵⁷

Gerçekten de, kuşatmadan kurtulmanın yolu kadınların hak mücadelesini yükseltmekten geçiyor. Neoliberal muhafazakârlığın, dinsel fanatizmin, süregiden savaşların kuşatması altındaki kadınların 20. yüzyılda kazandıkları mevzilerin korunması ve ilerletilmesi, ataerki kapitalizmin yapısal temellerini hedef alan sosyal hak mücadeleleriyle mümkün görünüyor. Dünyanın çalışan nüfusunun çoğunluğu kadınlardır, onlar aynı zamanda yoksulların yoksullarıdır. Her birinin milliyeti, dini, kültürü, ırkı vb. farklı olsa da, üretim ve yeniden üretim faaliyetiyle bağlantılı çalışan kadın olma kimliği onları ortaklaştırır (Gimenez, 2004: 98). Kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesine, güç kazanmalarına, kendilerinin ve ailelerinin maddi refahının artırılmasına dayalı objektif ortak çıkarları, sosyal hak taleplerinde ifadesini bulur. Bugün sosyal devletlerin vaat ettiği ama gerçekleştirmediği sosyal hakları talep etmenin vaktidir. Kadınların sosyal hakları için mücadele, kadın hareketini emek eksenli evrensel bir hareket olarak inşa etme potansiyeline sahiptir. Kadınlar için parasız doğum, parasız doğum kontrolü ve parasız kürtaj; parasız anaokulları ve kreşler; yaşlılar, hastalar, engelliler ve çocuklar için kamusal bakımevleri; beslenme hakkı, parasız ve eşit eğitim, eşit ücret, gelir güvencesi vb. taleplere ev kadınları için sosyal güvenlik hakkı⁵⁸ ve ev işinin ücretlendirilmesi⁵⁹ gibi yeni sosyal hak talepleri de eşlik etmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir bakış açısı, cinsiyete dayalı geleneksel işbölümünü ortadan kaldıracak biçimde sosyal hakları düşünmeyi gerektirir. Bu nedenle, bakım işini aile içinde kadının görevi olmaktan çıkararak, sosyalleştirmeye yönelik ve devleti ödevlendiren sosyal hak talepleri kritik önem taşır. Kuşkusuz bugün kadınların yalnız sosyal hakları değil, hukuk önünde eşitlik gibi en klasik hakları dahi tehdit altında olduğundan, kadın haklarının bütünlüğünü gözardı etmeden ve her bir hakkın önemini hafifsemeden onları savunmak gerekiyor. Hem çetin koşulları, hem devrimci olasılıkları barındıran bu zor zamanlarda kadın hareketinin yeni bir sınavdan geçeceği ortadadır.

56 Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders, Margaret Sekaggya, 23 December 2013, A/HRC/25/55, par. 99. BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 2013 tarihli kararında da *kadın insan hakları savunucularının korunması* konusu ele alınmıştır. Bu kararda da, kadın insan hakları savunucularının birçok ülkede tehdide ve tacize uğradığı, yaşam haklarının, özgürlük ve güvenlik haklarının sistematik olarak ihlal edildiği, cinsel şiddete maruz kaldıkları, vb. belirtilmiştir. Bkz. A/RES/68/181.

57 Örneğin Küresel Kadın Grevi hareketinin talepleri için bkz. <http://www.globalwomenstrike.net/content/global-womens-strike-demands>, Erişim tarihi: 31.08.2016. Kreş hakkı kampanyası için bkz. <http://www.kreshaktir.org>, Erişim tarihi: 31.08.2016. Kürtaj hakkı kampanyası için bkz. <http://www.kurtajhaktir.org>, Erişim tarihi: 31.08.2016. Ayrıca Halkın Hakları Kadın Forumu Sonuç Bildirgesinde talep edilen kadın hakları için bkz. *Halkın Hakları Forumu*, Halkevleri-Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara, 2008, s. 203-213.

58 2009'da değiştirilen Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Anayasası, ev kadınları için sosyal güvenlik hakkını tanımıştır (m. 88). Bu Anayasanın 88. maddesi, ev işlerinin katma değer oluşturan, ekonomik zenginlik ve refah üreten bir etkinlik olduğunu kabul etmiştir. Ev kadınlarına sosyal güvenlik hakkının tanınmasında Küresel Kadın Grevi hareketinin de katkısı olmuştur. Bkz. James, 2010: 346.

59 Ev işinin ücretlendirilmesi talebi, 1970'li yılların başında İtalya, Britanya ve ABD'de örgütlenen "eviçi emek için ücret" kampanyalarında savunulmuştur (bkz. Federici, 2014: 94, 29 vd.). Uluslararası Ev İçi Emegin Ücretlendirilmesi Kampanyası, 1972'de başlatılmıştır (James: 2010: 300). İtalyadaki kampanya hakkında ayrıca bkz. Dalla Costa, 2015: 219 vd., 123 vd.

KAYNAKÇA

- Andrews, Penelope E. (2013) "Who's Afraid of Polygamy? Exploring the Boundaries of Family, Equality and Custom in South Africa", Julie Goldscheid (Ed.), *Gender and Equality Law* içinde, England: Ashgate, 247-275.
- Ayata, Gökçeçiçek, Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Oder (der.) (2010) *Kadın Hakları, Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın Yılmaz, E. Sare (2015) "Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti", *Turkish Policy Quarterly*, 13 (4), Winter 2015, (<http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/a-new-momentum-gender-justice-in-the-womens-movement-winter-2015-tr.pdf>, Erişim tarihi: 22 Haziran 2016).
- Bayrak, Emek (2013) "Kadına Yönelik Şiddet Bağlamında Kadının İnsan Hakları ve Kültürel Göreceliğe Eleştirel Bakış", *Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan*, Cilt 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 635-654.
- Bennett, T. W. (2011) "Legal Pluralism and the Family in South Africa: Lessons from Customary Law Reform", *Emory International Law Review*, 25, 1029-1059.
- Bock, Gisela (2004) *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, İstanbul: Literatür Yayınları (çev. Zehra Aksu Yılmaz).
- Bock, Gisela (2005) "Refah Devletlerinde Yoksulluk ve Annelik Hakları", Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi, Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (çev. Ahmet Fethi), 373-400.
- Brenner, Johanna (2012) *Sınıf Siyaseti ve Kadın*, İstanbul: Kalkedon (çev. Dafne Yeşilsu).
- Brenner, Johanna (2014) "21st Century Socialist-Feminism", *The Journal of the Society for Socialist Studies*, 10 (1) Summer 2014, 31-49.
- Broyde, Michael J. (2012-2013) "Jewish Law Courts in America: Lessons Offered to Sharia Courts by the Beth Din of America Precedent", *New York Law School Law Review*, 57, 2012/13, 287-311.
- Bulaç, Ali (2013) "Yasak Meyve", *Zaman*, 19 Ocak 2013.
- Butler, Jennifer (2000) "For Faith and Family: Christian Right Advocacy at the United Nations", *The Public Eye*, Summer/Fall 2000, IX (2/3), 1-17.
- Cahill, Sean (2002) "Scared Chaste, Scared Straight: Abstinence-Only-Until-Marriage Education in U.S. Schools", *The Public Eye*, XVI (3), Fall 2002, 12-17.
- Chamberlain, Pam (2013) "Polished Lenses and Focused Targets: Defending Reproductive Justice", Alex DiBranco (2013 Update Editor), *Defending Reproductive Justice, An Activist Resource Kit* içinde, Political Research Associates, 11-15 (www.politicalresearch.org).
- Chamberlain, Pam and Jean Hardisty (2000) "Reproducing Patriarchy, Reproductive Rights Under Siege", *The Public Eye*, IX (1), Spring 2000, 1-17.
- Chamberlain, Pam (2006) *Undoing Reproductive Freedom, Christian Right NGOs Target the United Nations*, Political Research Associates (www.politicalresearch.org).
- Clarkson, Frederick (2016) *When Exemption is the Rule: The Religious Freedom Strategy of the Christian Right*, Political Research Associates, (www.politicalresearch.org).
- Cliff, Tony (1981) *Kadınların Özgürlüğü ve Sınıf Mücadelesi*, İstanbul: Atalol Yayıncılık (çev. Şamil Beştoy).
- Cohen, Jean L. (2012) "The Politics and Risks of the New Legal Pluralism in the Domain of Intimacy", *I.CON*, 10 (2), 380-397.
- Crenshaw, Carrie (1995) "The "Protection" of "Women": A History of Legal Attitudes Toward Women's Workplace Freedom", *Quarterly Journal of Speech*, 81 (1), 63-82.
- Cutting, Christopher (2012) "Faith-Based Arbitration or Religious Divorce: What Was the Issue?", Anna Korteweg and Jennifer Selby (Eds.), *Debating Sharia: Islam, Gender Politics and Family Law Arbitration* içinde, Canada: University of Toronto Press, 66-87.
- Dalla Costa, Mariarosaa (2015) *Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi*, İstanbul: Otonom Yayıncılık (çev. Kolektif).

- Dhaliwal, Sukhwant ve Pragna Patel, (2014) “Çokinanççılığın Gölgesinde Feminizm: Birleşik Krallık'taki Güney Asyalı Kadınlar Açısından İçerimler”, Srila Roy (der.), *Yeni Güney Asya Feminizmleri, Çelişkileri ve İhtimaller* içinde, İstanbul: Güldünya Yayınları (çev. Zeynep Yeter), 207-230.
- Domingo, Wesahl (2015) “The Case of the Recognition of Muslim Personal Law in South Africa: Colonialism, Apartheid and Constitutional Democracy”, Adam Possamai, James T. Richardson, Bryan S. Turner (Eds.), *The Sociology of Shari'a: Case Studies from around the World* içinde, Switzerland: Springer, 175-195.
- Durojaye, Ebenezer & Lucyline Nkatha Murungi (2014) “The African Women's Protocol and Sexual Rights”, *The International Journal of Human Rights*, 18 (7-8), 881-897.
- Eisenstein, Zillah R. (1988), *The Female Body and the Law*, USA: University of California Press.
- Eisenstein, Zillah (1987) “Liberalism, Feminism and the Reagan State: The Neoconservative Assault on (Sexual) Equality”, *The Socialist Register*, 23, 236-262.
- Ertürk, Yakın (2015) *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Esping-Andersen, Gosta (2011) *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Selin Çağatay).
- Federici, Silvia (2011) *Caliban ve Cadı, Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*, İstanbul: Otonom Yayıncılık (çev. Öznur Karakaş).
- Federici, Silvia (2014) *Sfır Noktasında Devrim: Ev İşi, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele*, İstanbul: Otonom Yayıncılık (çev. D. Meral, H. Mertol, Ö. Avcı).
- Foner, Philip S. (der.) (2012) *Clara Zetkin, Seçme Yazılar*, Ankara: NotaBene Yayınları (çev. kolektif).
- Galanter Marc and Jayanth Krishnan, (2001) “Personal Law Systems and Religious Conflict: A Comparison of India and Israel”, Gerald James Larson (Ed.), *Religion and Personal Law in Secular India* içinde, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 270-300.
- Gimenez, Martha E. (2004) “Connecting Marx and Feminism in the Era of Globalization: A Preliminary Investigation”, *Socialism and Democracy*, 18 (1), 85-105.
- Goldman, Wendy Z. (1993) *Women, The State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Grazia, Victoria de (2005) “Mussolini İtalyan Kadınları Nasıl Yönetti?”, Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi, Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (çev. Ahmet Fethi), 119-143.
- Hırata, Helena (2011) “Esnek Çalışma ve Ücretli Kadın Emeği”, *Kadın Emeği Konferansı 12-13 Kasım 2011: Ücretli-Ücretsiz Emek Kıskaçında Kadın*, İstanbul: Sosyalist Feminist Kolektif, 89-96.
- International Council on Human Rights Policy (2009) *When Legal Worlds Overlap: Human Rights, State and Non-State Law*, Switzerland: International Council on Human Rights Policy.
- James, Selma (2010) *Cinsiyet, Irk, Sınıf: Kadınlardan Yeni Bir Perspektif*, İstanbul: bgst Yayınları (çev. A. Sönmez, N. Ilgicioğlu, S. Gündoğan).
- Kandiyoti, Deniz (2015) “Kadın Hakları Açmazda mı?”, *Feminist Politika*, 26, Bahar 2015, 48-49.
- Kaoma, Kapyra (2009) *Globalizing the Culture Wars, U.S. Conservatives, African Churches, & Homophobia*, Political Research Associates, (www.politicalresearch.org).
- Kaoma, Kapyra (2012) “The Culture Wars Come to Zambia”, *The Public Eye*, XXVII (2), Summer 2012, 1-16.
- Karamustafaoğlu, Tunçer (1970) *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kaser, Karl (2008) *Patriarchy after Patriarchy, Gender Relations in Turkey and in the Balkans, 1500-2000*, Vienna: LIT Verlag.
- Khondker, Habibul Haque (2015) “Modern Law, Traditional ‘Shalish’ and Civil Society Acti-

- vism in Bangladesh”, Adam Possamai, James T. Richardson, Bryan S. Turner (Eds.), *The Sociology of Shari’a: Case Studies from around the World* içinde, Switzerland: Springer, 31-49.
- Köse, Elifhan (2014) *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lefaucheur, Nadine (2005) “Annelik, Aile ve Devlet”, Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi, Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (çev. Ahmet Fethi), 401-418.
- Lenin, V.İ. (2010) *Kadınların Kurtuluşu* (der. Nadezhda Krupskaya), 3. Bs., İstanbul: Akademi Yayın (çev. Ertuğrul Yemenoğlu).
- Macfarlane, Julie (2012) “Practising an ‘Islamic Imagination’: Islamic Divorce in North America”, Anna Korteweg and Jennifer Selby (Eds.), *Debating Sharia: Islam, Gender Politics and Family Law Arbitration* içinde, Canada: University of Toronto Press, 35-65.
- Mahaim, Annik, Alix Holt, Jacqueline Heinem (1992) *Kadınlar ve İşçi Hareketi*, İstanbul: Yazın Yayıncılık (çev. D. Işık).
- Michaelson, Jay (2013) *Redefining Religious Liberty: The Covert Campaign Against Civil Rights*, Political Research Associates, (www.politicalresearch.org).
- Mink, Gwendolyn (2001) “Violating Women: Rights Abuses in the Welfare Police State”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 577, September 2001, 79-93.
- Moreno, Luis (2006) “Süper Kadınlar ve Akdeniz Refahı”, Ayşe Buğra-Çağlar Keyder (der.), *Sosyal Politika Yazıları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 375-395.
- Nichols, Joel A. (2006) “Multi-Tiered Marriage: Ideas and Influences from New York and Louisiana to the International Community”, *Law Review*, XX, 1-65 (<http://ssrn.com/abstract=895190>).
- Oliver, Marcia (2012) “The US President’s Emergency Plan for AIDS Relief”, *International Feminist Journal of Politics*, 14: 2, June 2012, 226-246.
- Özateş, Özge Sanem (2015) *Malumun İlanı, Kadın Emeginin Saklı Yüzü: Eviçi Bakım Emegi*, Ankara: Notabene Yayınları.
- Özdek, Yasemin (1994) “Evrensellik/Kültürel Görecelik Geriliminde İnsan Hakları”, *Birikim*, 65, Eylül 1994, 15-36.
- Özdek, Yasemin (2015) “Neoliberal Dönemde Yargının Dönüşümü”, Bora Erdağı (ed.), *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları* içinde, Ankara: NotaBene Yayınları, 221-260.
- Parke, L. Cole (2015) “Natural Deception: Conned by the World Congress of Families”, *The Public Eye*, Winter 2015, 9-14.
- Patel, Pragna (2011) “Cohesion, Multi-faithism and the Erosion of Secular Spaces in the UK: Implications for the Human Rights of Minority Women”, *IDS Bulletin*, 42 (1), January 2011, 26-40.
- Queiroz, Jandira (2012-13) “A Beachhead in Brazil: Christian Right Legal Center’s South American Way”, *The Public Eye*, XXVIII (1), Winter 2012-13, 1-20.
- Redmond, Malika (2013) “Reproductive Justice at Roe’s 40th Anniversary”, Alex DiBranco (2013 Update Editor), *Defending Reproductive Justice, An Activist Resource Kit* içinde, Political Research Associates, 8-10 (www.politicalresearch.org).
- Reich, Wilhelm (1989) *Cinsel Devrim*, 4. Bs., İstanbul: Payel Yayınevi.
- Saluk, Seda (2014) “Üreme Politikaları Üzerine Bazı Notlar: Sağlıkta Dönüşüm Programı, Aile Hekimliği ve Gebliz Sistemi”, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 24, Ekim 2014, 23-38.
- Selby, Jennifer A. and Anna C. Korteweg, (2012) “Introduction: Situating the Sharia Debate in Ontario”, Anna Korteweg and Jennifer Selby (Eds.), *Debating Sharia: Islam, Gender Politics and Family Law Arbitration* içinde, Canada: University of Toronto Press, 12-31.
- Sen, Gita (2005) *Neolibs, Neocons and Gender Justice: Lessons from Global Negotiations*, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- Sezgin, Yüksel (2011) “Women’s Rights in the Triangle of State, Law, and Religion: A Comparison of Egypt and India”, *Emory International Law Review*, 25, 1007-1028.

- Shamsul, A.B. (2015) "One State, Three Legal Systems: Social Cohesion in a Multi-ethnic and Multi-religious Malaysia", Adam Possamai, James T. Richardson, Bryan S. Turner (Eds.), *The Sociology of Shari'a: Case Studies from around the World* içinde, Switzerland: Springer, 17-30.
- Solamo-Antonio, Isabelita (2015) "The Philippine Shari'a Courts and the Code of Muslim Personal Laws", Adam Possamai, James T. Richardson, Bryan S. Turner (Eds.), *The Sociology of Shari'a: Case Studies from around the World* içinde, Switzerland: Springer, 83-101.
- Taştekin, Fehim (2011) "Gedung Merdeka'da Müslüman Kadınlar Geçidi", *Radikal*, 13.05.2011.
- Tekeli, Şirin (1982) *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Therborn, Göran (2004) *Between Sex and Power, Family in the World, 1900-2000*, London and New York: Routledge.
- Turner, Bryan S. and Berna Zengin Arslan (2015) "Legal Pluralism and the Shari'a: A Comparison of Greece and Turkey", Adam Possamai, James T. Richardson, Bryan S. Turner (Eds.), *The Sociology of Shari'a: Case Studies from around the World* içinde, Switzerland: Springer, 219-235.
- Turner, Bryan S. (2015) "Soft Authoritarianism, Social Diversity and Legal Pluralism: The Case of Singapore", Adam Possamai, James T. Richardson, Bryan S. Turner (Eds.), *The Sociology of Shari'a: Case Studies from around the World* içinde, Switzerland: Springer, 69-81.
- Üye, Saim (2013) *Teoride ve Pratikte Hukuki Çoğulluk*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Walby, Sylvia (2016) *Patriyarka Kuramı*, Ankara: Dipnot Yayınları (çev. Hülya Osmanağaoğlu).
- William, Arsani (2010) "An Unjust Doctrine of Civil Arbitration: Sharia Courts in Canada and England", *Stanford Journal of International Relations*, XI (2), Spring 2010, 40-47.
- Yalom, Marilyn (2002) *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*, İstanbul: Çitlembik Yayınları (çev. Zeynep Yelçe, Neşenur Domaniç).
- Yılmaz, Zehra (2015) *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yuval-Davis, Nira (2014) *Cinsiyet ve Millet*, 4. Bs., İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Aysin Bektaş).

KADIN'DAN AİLE'YE GEÇİŞ AKP DÖNEMİNİN İSTİHDAM POLİTİKALARININ TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN ANALİZİ*

Gülay TOKSÖZ
Ankara Üniversitesi

Özet: Türkiye’de kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlere bağlı olarak düşüktür. AKP’nin iktidara geldiği 2002’den bu yana söz konusu oranlarda yavaş bir yükselme gözlenmekle birlikte çarpıcı olan, işsizlik oranları ve korunmasız çalışma biçimlerindeki artıştır. Hükümetlerin politika ve programlarında kadınların istihdam oranlarını arttırmaya vurgu yapılırsa da, bu vurgu kadınların aile içindeki sorumluluklarına dikkat çekerek gerçekleşmektedir. Böylece kadınlardan hane ve aile içindeki görev ve sorumlulukları ihmal etmeden işgücü piyasalarına katılmaları beklenmektedir. Makalede toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü muhafaza etmeyi ve kadınların işgücü piyasasına esnek çalışma biçimleriyle katılımını desteklemeyi temel alan neoliberal ve muhafazakar yaklaşım, tarihsel bağlamda özel ve kamusal patriarka kavramlarıyla analiz edilmiştir. AKP hükümetleri döneminde kadın istihdamındaki gelişmeleri ortaya koymak için istatistikler ve resmi belgelerden yararlanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kadın İstihdamı, Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü, Esnek ve Güvencesiz Çalışma.

111

Transition From ‘Woman’ to ‘Family’: An Analysis of AKP Era Employment Policies From a Gender Perspective

Abstract: In Turkey, women’s labour force participation and employment rates have been low, due to historical, social, cultural, and economic factors. Although a mild increase in these rates has been observed since the Justice and Development Party (AKP) came to power in 2002, the increase in unemployment rates and precarious forms of employment is striking. In government policies and programmes, together with the stated emphasis on increasing female employment rates, women’s responsibilities in the family are brought to the fore. Consequently, women are expected to join the labour market in ways that do not challenge their obligations in the household and family. The neoliberal and conservative approach to maintaining a gender-based division of labour and promoting women’s inclusion in the labour market through flexible forms of employment, is analysed, along with the concepts of private and public patriarchy within an historical context. Statistics and official documents are used to reflect on the developments in female employment in the period of the AKP governments.

Key words: Female Employment, Gender Based Division of Labour, Flexible and Precarious Work.

GİRİŞ

AKP dönemi politikalarının kadın istihdamı üzerindeki etkilerini Türkiye’nin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısının işgücü piyasalarını nasıl şekillendirdiğini göz önüne almadan değer-

* Bu makale, *Journal für Entwicklungspolitik* dergisinin XXXII 1/2 - 2016 sayısında, “Transition from ‘Woman’ to ‘Family’ An Analysis of AKP Era Employment Policies from a Gender Perspective” başlığıyla yayınlanmıştır.

lendirmek mümkün değildir. Ayrıca bu değerlendirmenin bir tarihsel süreklilik içinde yapılması, AKP'nin iktidarda olduğu 2002-2015 yılları arasındaki dönemi bir bütünün kesiti olarak görmek bakımından anlamlıdır. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları 20. yüzyılın ikinci yarısında düşmeye başlamış, düşüş eğilimi 2000'lere kadar devam etmiş ve 2000 sonrası dönemdeki artış eğilimi de zayıf kalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarının arttığı bir süreçte Türkiye'nin bu durumu birçok feminist araştırmacının ilgisini çekmiş, kadın işgücü arzını ve talebini kısıtlayan çeşitli faktörler üzerinde durulmuştur (Özbay, 1990; Özar, 1994; Ecevit, 1998; Özar/Günlük-Şenesen, 1998; İlkaracan, 2012; Toksöz, 2011; 2012).

Kadınların işgücüne katılımı ve istihdamın cinsiyet dağılımı arz ve talep faktörlerinin karmaşık bir bileşeni olarak kabul edildiğinde, bunun gerisindeki sosyokültürel ve makro ekonomik faktörlere bakmak gerekir. Sosyokültürel faktörler o ülkede özel ve kamusal patriarkanın ailedeki ve işgücü piyasalarındaki gücüne ve dolayısıyla kadın işgücü arzı üzerindeki etkilerine atıfta bulunur. Makro ekonomik faktörler ise o ülkede izlenen kalkınma stratejisine, uluslararası işbölümü bağlamında ülkenin dünya ekonomisindeki yerine, sanayileşme sürecinin içinde bulunduğu aşamaya bağlı olarak işgücü talebinin düzeyine atıfta bulunur. Kadın işgücüne yönelik talebi karşılayacak işgücü arzının ortaya çıkması ve kadınların istihdam koşulları o ülkedeki patriarkal ve kapitalist sistemlerin işleyişiyle yakından bağlantılıdır. Kapitalizm ve patriarka arasındaki farklı eklemlenme biçimlerine bağlı olarak, gelişmekte olan ülkelerde kadınlar açısından işgücüne ve istihdama farklı katılım örüntüleri ortaya çıkar. Türkiye'de de kadınların işgücüne olan talebi karşılayacak bir kadın işgücü arzının ortaya çıkması ve kadınların çalışma koşulları patriarkal ve kapitalist sistemlerin karşılıklı etkileşimine bağlıdır.

112 | Hartmann'ın (1981) klasikleşmiş ve erkeklerin kadınlar üzerindeki sistematik egemenliğini ifade eden patriarka tanımına göre bu egemenliğin maddi temeli, erkeklerin kadın emeğini denetim altında tutmasına izin veren tüm toplumsal yapılara dayanır. Bu denetim kadınları üretken kaynaklara örneğin kapitalist toplumda ücretli çalışmaya erişmekten alıkoyma ve cinselliklerini kısıtlama biçimini alır. Bu kısıtlama geleceğin işgücü olan çocuklara ilişkin değişen taleple yakından bağlantılıdır. Ancak erkekler kadınların evde kalarak kendilerine hizmet etmesini istediği sırada kapitalistlerin kadın işçilere ihtiyacı varsa, çıkarları çatışabilir. Kadınların aile içindeki tabii konumları onları işgücü piyasasında dezavantajlı kılarken, işgücü piyasasındaki dezavantajlı konum onları ailede korunmasız bırakır. Walby (1986) Hartmann'ın analizine büyük ölçüde katılsa da, kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarının yani iyi işlerden dışlanmalarının ve devletin kapitalist ve patriarkal çıkarlar arasındaki uzlaştırmacı rolünün kadınların hane içindeki tabiiyetinin kaynağı olduğunu öne sürer. Ona göre bir sistem olarak patriarka altı yapıdan oluşur: hane içi çalışmada patriarkal ilişkiler, ücretli çalışmada patriarkal ilişkiler, patriarkal devlet, erkek şiddeti, cinsellikte patriarkal ilişkiler ve kültürel kurumlarda patriarkal ilişkiler. Walby (1996) çeşitli üçüncü dünya feministleri ve postfeminist akademisyenlerin patriarkanın kültürel farklılıkları göz önünde tutmayan indirgemeci bir kavram olduğuna dair eleştirileri karşısında kavramı geliştirmeye çalışır ve özel ve kamusal patriarka ayrımını getirir. Özel ve kamusal patriarkada söz konusu altı yapının hepsi mevcut olmakla birlikte aralarındaki ilişki ve görelî önemleri zamana, topluma ve kültüre göre değişkenlik gösterir. Özel patriarka erkeğin hane içinde yeniden üretim faaliyetinde bulunan kadın üzerinde kurduğu denetimle sağladığı yararı ve kadının kamusal alandan dışlanması ifade eder. Kamusal patriarkada ise başta devlet olmak üzere kamusal alanın tüm yapıları patriarkanın uygulayıcı ve sürdürücüleridir. Kadınlar kamusal alandan dışlanmaz ama tabii ve dezavantajlı biçimlerde yer alırlar. Walby (1997; 2002; 2009) ilerleyen çalışmalarında giderek patriarka kavramını terk etse de, özel ve kamusal patriarka kavramları gelişmekte olan bir çok toplumu analiz etmede yararlıdır.

Bu makalede Türkiye'de yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Cumhuriyetin 'Batılı ve modern' bir toplum yaratma çabalarını göz önünde tutan bir tarihsel süreklilik içinde kadın istihdamının gelişimini yorumlamak üzere özel ve kamusal patriarka kavramlarından yararlanılacaktır. Kadın erkek eşitliğinin hukuki düzlemde büyük ölçüde sağlanmış olduğu bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları kadınların ücretli işgücüne katılımını artırmadığı için kapitalizm

özel ve kamusal patriarkanın gücünü sarsmamıştır. Makalede bu tarihsel çerçeve içinde özellikle 2002-2015 arası AKP hükümetleri dönemi politikaları analiz edilecek ve bu amaçla işgücü piyasasındaki gelişime dair istatistikler ve resmi metinler değerlendirilecektir.

I. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN İSTİHDAMI

Türkiye'de 1923'de Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte piyasacı kalkınma modeli benimsenmiş, 1930'lardan itibaren ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlenmiş ve özel sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle devlet sanayileşmede temel aktör konumunda olmuştur. İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde Türkiye uluslararası piyasalara açılmakla birlikte ithal ikameci politikaları sürdürmüştür. Kamu sanayi yatırımları daha çok temel tüketim ve özel sektörün ihtiyaç duyduğu bir kısım ara mallarının üretimine yönelmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010). Söz konusu dönemde Türkiye'de asıl olan tarımsal üretim ve istihdam olup, tarımdaki küçük hane işletmelerinde kadınlar ücretsiz aile işçisi konumunda çalışmaktadır. Sanayinin toplam istihdamdaki payı ve bunun içinde kadınların oranı son derece düşüktür. Sanayi işçisi kadınların neredeyse tamamı tütün, mensucat ve gıda işkollarındadır (Makal, 2001). 1950'lerden itibaren tarımdaki mekanizasyona bağlı olarak kırdan kente yaşanan yoğun göç sürecinde hane temelli özel patriarkanın gücüne bağlı olarak kentte erkekler aileyi geçindirmekten esas sorumlu görülmüş, kadınlardan evde kalması ve ev işi ile bakım hizmetlerini yerine getirmesi beklenmiştir. 1980'e kadar devam eden bu dönemde iç talebi desteklemek üzere ücret ve maaşların yüksek tutularak satın alma gücünün artırılmasına çalışılması, kentlerde hane reisi olarak erkeğe aileyi tek başına geçindirme imkanı vermiştir. Kentlerde az sayıda yüksek eğitilmiş ve vasıflı kadının daha çok hizmet sektöründeki uzman mesleklerin icrasıyla işgücüne katıldığı bu dönemde kadınların büyük çoğunluğunun hane içinde kalması patriarkal aile yapısının muhafazasına imkan tanımıştır (Toksöz, 2011; 2012).

Türkiye 1980'de ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçiş yapmıştır. 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbeyi izleyen dönemde sendikal faaliyetlerin baskı altına alınması, gerçek ücretlerin düşüşüne yol açarak yeni sanayileşme stratejisinin ihtiyacı olan ucuz işgücünü sağlamıştır (Şenses, 1996). İşgücünün küresel düzeyde feminizasyonunun (Standing, 1989, 1999) yaşandığı, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde çeşitli feminist araştırmacıların çalışmaları, izlenen kalkınma stratejisine bağlı olarak sanayileşmenin düzeyinin kadın işgücüne olan talep açısından önemine dikkat çekmiştir (Seguino 2000a; 2000b; Moghadam, 2001; 2003; Karshenas ve Moghadam, 2001). Ancak 1980 sonrası dönemde Türkiye'deki gelişme farklıdır; kadınların işgücüne ve istihdama katılım oranları düşmeye devam etmiş, tarımdışı kadın istihdamında bir artış yaşanmamıştır.

Türkiye'yi bu açıdan farklı kılan nedir? Sorunun cevabı Türkiye'de imalat sanayi yatırımlarının yetersiz düzeyinde yatmaktadır. İşgücü piyasasının dışında kalan kadınların işgücüne talep olması için yeni yatırımların yapılması gerekir. Ancak 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar çerçevesinde yapısal uyum programlarının ve ihracata dayalı sanayileşme modelinin ücretlerdeki gerilemeye rağmen istihdam artışı yaratma potansiyeli zayıf kalmıştır. Yapısal uyum programları kapsamında kamunun sabit sermaye yatırımları gerilerken özel sektör yatırımlarının aynı ölçüde artmaması, Türkiye'de artan işgücü arzını karşılayacak istihdamın yaratılmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda işsizlik oranları artmış, formel sektörde iş bulamayanlar enformel sektörde küçük ölçekli gelir getirici faaliyetlere yönelmiştir (Şenses, 1990; 1994; 1996; Kepenek ve Yentürk, 2010; Toksöz, 2011). Bu süreçte işgücü piyasasının esas aktörleri işsiz ya da çalışan olarak erkeklerdir, kadınların büyük çoğunluğu hane içindeki ev ve bakım işleriyle meşgul olarak işgücü piyasasının dışındadır.

Ihracata dayalı sanayileşme stratejisi kapsamında ciddi bir sanayileşme hamlesi yaşamayan Türkiye uluslararası piyasalara başta tekstil ve giyim olmak üzere temel tüketim malları üzerinden girmiştir. Başka gelişmekte olan ülkelerle rekabet etmek zorunda olması, maliyetleri düşürmek için üretim sürecinde fason ilişkileri öne çıkarmış, kayıtdışı istihdam yaygınlaşmıştır. Sanayinin

ihtiyaç duyduğu kadın işgücü tekstil, giyim ve gıda işkollarında özellikle küçük ölçekli işletmelerde büyük ölçüde kayıtdışı olarak istihdam edilmiş, Türkiye'nin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünde kadınların ucuz işgücü önemli bir avantaj sağlamıştır (Eraydın, 1998; Dedeoğlu, 2008). Söz konusu işkolları üzerinden kadın işgücünde bir artış yaşanmış olmakla birlikte bu artış esas olarak genç bekar kadınlar için söz konusudur, evli kadınların istihdamında bir artış gözlenmemiştir. Yatırım ve büyüme oranlarının düşük kaldığı bir ekonomide ihracata yönelik sanayileşme işgücününün feminizasyonunu otomatikman getirmemiştir (Başlevent ve Onaran, 2004). Sanayide kadınların çalışması geçici görülmemekte, işverenler bakım yükümlülükleri olan evli kadınlar yerine bekar genç kadınları tercih etmekte, evlenen kadınlar da ağır çalışma koşulları nedeniyle özellikle çocuk sahibi olduklarında işten ayrılmaktadır (Dedeoğlu, 2008; Kümbetoğlu vd., 2012). Evli kadınların büyük ölçüde işgücü piyasasının dışında bırakılması, patriarka ile kapitalist ekonomi arasındaki uyumlu işleyişe işaret etmektedir.

Kentlerde kadınların işgücüne katılım oranlarının çok düşük kaldığı, katılanlar arasında kayıtdışı istihdamın yaygın olduğu bu dönemde, devletin kadın istihdamına yönelik herhangi bir politikası, hedefi olmuş mudur? Devletin bu dönemde kadınları işgücüne katmak ve istihdam artışını sağlamak gibi herhangi bir hedefinin olmadığı 1985-89 dönemini kapsayan V. Kalkınma Planında çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır; Türkiye'nin Emek Piyasası Dengesine dair tabloda kadın işgücü arzındaki artışın beş yıl boyunca 5.703 bin kişiden 5.704 bin kişiye çıkarak sadece bin kişi olacağı öngörülmektedir (DPT, 1984: 131). Kadınlar ilk kez 1990-94 dönemine ilişkin 6. Kalkınma Planına Aile-Kadın-Çocuk başlığı altında girmiş ve kadınların tarım dışı sektörlerde istihdamını yaygınlaştırmak için gerekli ortamın oluşturulacağı şeklinde genel bir ifadeye yer verilmiştir (DPT, 1989: 287). Bu tutum, izleyen planlarda da devam etmiştir. Kadın istihdamı konusuna kalkınma planında yer verilmesinde muhtemelen 1980'li ve 90'lı yıllarda Türkiye'nin başta Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi olmak üzere imzaladığı uluslararası sözleşmelerin etkisi vardır. Devletin kadınların işgücü piyasasına katılımı konusundaki kayıtsız tutumu, cinsiyet temelli işbölümünün kabulü ve muhafazası ile özel ve kamusal patriarka arasındaki örtük uzlaşmanın ifadesidir.

114

Resmi metinlerde kadınların aile ve çocuktan bağımsız şekilde 'kadın' olarak yer bulması, işgücüne katılımlarının düşüklüğünün önemli bir sorun olduğunun saptanması ve kadın istihdamının artırılması hedefine daha sık vurgu yapılmaya başlanması, Türkiye'nin 1999'da AB'ye aday ülke statüsü kazanması ve uyum sürecine ilişkin müzakerelerin başlamasından sonradır. AB müktesebatına uyum sürecinde kadın erkek eşitliği söylemi resmi metinlerde kendine yer bulmaya başlamıştır.

II. AKP İKTİDARLARI DÖNEMİNDE İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMDAKİ GELİŞMELER

AKP'nin 2002'de işbaşına geldikten sonraki ilk hükümet dönemi, AB ile müzakere görüşmelerinin başladığı ve dolayısıyla yasaların hızla değiştiği bir dönemdir. Ancak sürecin sadece AB'ye uyum ile açıklanması yetersiz kalacaktır, çünkü Türkiye'de 1980 sonrası dönemde hızla gelişen kadın hareketinin talepleri de sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur. Anayasanın eşitlik ile ilgili "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir." diyen 10. Maddesine 2004'de "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür." cümlesi ve 2010'da "Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz." cümlesi eklenmiştir. Bu değişiklikler kadınların eşit haklar mücadelesinin kazanımları olmakla birlikte yasalarda eşitliğe dair hükümlerin uygulamada karşılığı olmadığından kadınlar somut adımlar atılmasını istemektedir.

Peki bu dönemde çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli göstergeler olan işgücüne katılım ve istihdamın sektörel dağılımı açısından fiili durum nedir?

Tablo 1. Cinsiyete Göre Temel İşgücü Göstergeleri * (Bin)

	2004		2014	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
İşgücü (Bin)	5 669	16 348	8 729	20 057
İşgücüne katılım oranı (%)	23.3	70.3	30.3	71.3
İstihdam (Bin)	5 047	14 585	7 689	18 244
İstihdam oranı (%)	20.8	62.7	26.7	64.8
İşsiz (Bin)	622	1 762	1 040	1 813
İşsizlik oranı (%)	11.0	10.8	11.9	9.0
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	17.9	12.5	16.5	10.3
İşgücü dışında kalanlar (Bin)	18 624	6 903	20 112	8 089
İşgücü dışında kalma oranı (%)	76.7	29.7	69.7	28.7

Kaynak: TÜİK, HİA verileri.

* Başlangıç yılının 2002 yerine 2004 alınmasının nedeni, HİA verilerinin karşılaştırılabilir olarak 2004'den itibaren sunulmasıdır.

2004-2014 arasındaki dönemi değerlendirmeye geçmeden önce bir hususa dikkat çekmek ilginç olacaktır. Yukarıda sözü edilen V. Kalkınma Planına göre 1985'de kadın işgücü sayısı 5.703 kişidir. Yaklaşık 20 yıl sonra söz konusu sayı 2004'de 5.669 bin kişi ile biraz daha düşüktür. Sayının değişmemesi tarımsal istihdamdaki hızlı çözülmeye karşın, yukarıda yetersiz sanayileşme ile bağlantılı açıklandığı üzere tarımdışı istihdam artışının bunu telafi edecek düzeyde olmasından ileri gelmektedir. 2004-2014 arasında ise işgücündeki kadınların sayısı 3 milyon kişi ve istihdamdaki kadınların sayısı 2.6 milyon kişi artmıştır. Bunun sonucunda işgücüne katılım oranı %23.3'den %30.3'e, istihdam oranı %20.8'den %26.7'ye çıkmıştır. Artışa rağmen, bunun 2014'de AB-28'de %59.6¹ olan kadın istihdam oranından çok daha düşük olduğunu belirtmek gerekir. Yine de AKP hükümetleri döneminde görece bir başarı yakalanmış gibi görünmektedir. Gerçekten öyle midir?

Bu soruya işsizlik oranları ve yaratılan istihdamın özellikleri üzerinden cevap verilebilir. Söz konusu dönemde genel işsizlik oranı kadınlar için %11'den %11.9'a çıkarak çok az artmış görünse de, asıl olan tarımdışı işsizlik oranlarıdır. Tarımdışı işsizlik oranı 2004'de kadınlar için %17.9 ile erkeklerin %12.5 olan oranından 5 puan daha yüksektir. 2014'de oran kadınlar için %16.5'e düşmüş olmakla birlikte erkekler için %10.3'e düşmesiyle aradaki makas açılarak 6 puana yükselmiştir. Tabloda dikkat çekici olan, erkekler açısından istihdamdaki ve işgücündeki kişi sayısının 3.7 milyon ile aynı miktarda artması ve işsizlikteki artışın göz ardı edilebilir boyutlarda olmasıdır. Öte yandan işgücü dışında kalan sayısı kadınlar açısından son derece yüksektir. 2004'de %76.7 olan işgücü dışında kalan kadınların oranı 2014'de %69.7'ye düşmüş olmakla birlikte işgücü dışındaki kadın sayısı 1.5 milyon kişi artarak 20.1 milyon kişiye ulaşmıştır. Cinsiyet temelli işbölümünün bir ifadesi olarak, kadınların üçte ikisi ev işleriyle meşgul olmak ve ailevi nedenlerde işgücünün dışında. Diğer yandan işgücü dışındaki kadınlar arasında 1.3 milyon kişi (%6.2) iş aramadığını ama çalışmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. Bu sayı işsiz olarak kayda geçen bir milyon kadından daha fazladır ve gerçek kadın işsizliğinin boyutlarının anlaşılması bakımından önemlidir.

1 http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics#Employment_rates_by_sex.2C_age_and_educational_attainment.

Tablo 2: İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı (Bin)

	2004				2014			
	Kadın	%	Erkek	%	Kadın	%	Erkek	%
Toplam	5 047	100	14 585	100	7 689	100	18 244	100
Tarım	2 565	50.8	3 148	21.6	2 533	32.9	2 937	16.1
Sanayi	784	15.5	3 145	21.6	1 235	16.1	4 079	22.4
İnşaat	26	0.5	941	6.5	79	1.0	1 832	10.0
Hizmetler	1 672	33.1	7 352	50.4	3 842	50.0	9 396	51.5

Kaynak: TÜİK, HİA verileri.

Söz konusu dönemde kadın istihdamının artış gösterdiği alanların başında hizmet sektörü gelmektedir. 2004-2014 arasında kadınlar için tarım sektörünün payı yarıdan (%50.8) üçte bire (%32.9) düşerken, hizmetlerin payı da üçte birden (%33.1) yarıya (%50) yükselmiştir. Sanayinin payında kadınlar ve erkekler için çok ufak artış söz konusudur, oranlar kadınlar için 2004'de %15.5 2014'de %16.1 ve erkekler için 2004'de %21.6 ve 2014'de %22.4'tür. Sanayi istihdamındaki artış sayısal olarak erkekler için daha yüksekken, hizmet sektöründe durum tersinedir. Sanayide istihdam edilen kadın sayısı 784 binden 1.235 bine çıkarak 451 bin kişi, erkek sayısı 3.145 binden 4.079 bine çıkarak 934 bin kişi artmıştır. Erkeklerin sayısı kadınlarınkinin iki katı artmıştır. Hizmetlerde ise kadınların sayısı 1.672 binden 3.842 bin kişiye çıkarak 2.170 bin kişi, erkeklerin sayısı 7.352 bin kişiden 9.396 bin kişiye çıkarak 2.044 bin kişi artmıştır. Kadınlardaki artış 126 bin kişi fazladır. Hizmet sektöründeki kadın istihdam artışı sanayideki artışın yaklaşık beş katıdır. Erkeklerde ise hizmetlerdeki artış sanayideki artışın iki katıdır. İnşaat erkekler açısından bir diğer önemli istihdam alanıdır. İnşaat istihdam edilen kadın sayısı önemsiz iken, erkek sayısı için söz konusu dönemde iki kat artarak 941 bin kişiden 1.83 bin kişiye çıkmıştır.

İstihdamdaki zayıf artışın yanı sıra Türkiye işgücü piyasasının temel sorun alanlarından bir diğeri, sosyal güvenlik kapsamında olmadan çalışmayı ifade eden kayıtdışılıktır. Her ne kadar kayıt dışı çalışma tüm istihdam statülerinde görülse de, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri arasında çok daha yaygındır. Kadın istihdamında tarımın ağırlıklı payı ve tarımda hane işletmelerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın baskınlığı, kadınlar açısından oranın yüksek olmasında etkilidir. Aşağıdaki tablo söz konusu dönemde kayıtdışılık oranının her iki cins için de düşmekle birlikte kayıtdışı çalışan kadın sayısının arttığını, kayıtdışı çalışan erkek sayısının ise azaldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. İstihdamın Kayıtdışılık Durumuna Göre Dağılımı (Bin)

	2004				2014			
	Kadın	%	Erkek	%	Kadın	%	Erkek	%
Toplam	3.388	67.1	6.456	44.9	3 724	48.4	5 344	29.3
Tarım	2.528	98.6	2.609	82.9	2 390	94.4	2 110	71.8
Tarım dışı	861	34.7	3.847	33.6	1 334	25.8	3 234	21.1

Kaynak: TÜİK, HİA verileri.

Buna göre tarımda hem kadınlar hem erkekler için kayıtdışı çalışan sayısı azalmakla birlikte kayıtdışılık oranları yüksek düzeyini korumaktadır. 2004'de kadınların %98.6'sı ve erkeklerin %82.9'u, 2014'de kadınların %94.4'ü ve erkeklerin %71.8'i kayıtdışı çalışmaktadır. Ancak tarım dışında 2004'de 861 bin kadın kayıtdışı çalışırken, bu sayı 2014'de 1.334 bine çıkmıştır. Erkeklerde ise tarım dışında kayıtdışı çalışanların sayısı 3.847 binden 3.234 bine düşmüştür. Dolayısıyla AKP döneminde kadınlar için yaratılan tarım dışı istihdamın içinde düzgün iş tanımına uyma-

yan kayıtdışı işlerin önemli bir yer (%18) tuttuğu söylenebilir.

Kayıtdışı işlerin ne tür işler olduğunun cevabını güncel bir çalışmada bulabiliriz. 2004-2013 döneminde tarım dışı kayıtdışı istihdamı toplumsal cinsiyet açısından analiz eden çalışma (Tok-söz ve Memiş, 2016) iki hususa dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, imalat sanayiinde kadınların yoğun olarak çalıştığı üç işkolunda kayıtdışılık oranlarının diğer sanayi kollarının çok daha üzerinde olmasıdır. 2013'de toplam ücretli kadın istihdamının üçte ikisi tekstil, giyim ve gıda işkollarındadır. Kayıtdışılık oranları bu üç işkolu toplamında kadınlar için %29.4, erkekler için %18.5'dir. Diğer işkollarında ise kayıtdışılık oranı kadınlar ve erkekler için %11.1'le aynıdır. Türkiye'deki yetersiz sanayileşme süreci kadın istihdamına geleneksel işkollarının dışına çıkma imkanı tanımamış ve bu işkollarında düşük teknoloji, küçük ölçekli işletmelerde çok sayıda kadın, işgücü maliyetlerini düşürmek adına kayıtdışı istihdam edilmiştir. 2004-2013 arasında imalat sanayiinde kendi hesabına kayıtdışı çalışan kadın sayısı da 63.550'den 158.240'a çıkarak iki buçuk kat artmıştır. Kendi hesabına çalışanlar arasında kayıtdışılık oranı %96'dır.

Araştırmada daha çarpıcı olan ikinci husus, hizmet sektöründe kayıtdışı kadın istihdamındaki gelişmelerdir. 2004'de 498 bin kişi olan kayıtdışı çalışan kadın sayısı 2013'de 852 bine çıkarak 354 bin kişi artmıştır. Erkekler için ise 2004'de 2.390 bin olan kayıtdışı çalışan sayısı 2013'de 1.818 bine düşmüştür. Kayıtdışı çalışan erkek sayısı düşmekte iken kadın sayısı neden artmaktadır? Bunun bir nedeni, kayıtdışılığın son derece yaygın olduğu kendi hesabına çalışmanın imalatla olduğu gibi hizmetlerde de kadınlar arasında yaygınlaşmasıdır. 2004'de 86.662 olan kendi hesabına çalışan kadın sayısı 2013'de 247.905'e çıkarak yaklaşık üç kat artmıştır. Bu statüde çalışan kadınlar arasında 2004'de %54.3 olan kayıtdışılık oranı 2013'de %71.7'ye çıkmıştır.

İkinci neden, hizmet sektöründe en fazla istihdam artışı gösteren iki işkolu olan, insan sağlığı ve sosyal hizmetler ile idari ve destek hizmetleri faaliyetlerinde kadınların kayıtdışılık oranlarının erkeklerinkinden çok daha yüksek olmasıdır. İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetlerinde 2013'de 558 bin kadın çalışanın 151 bini kayıtdışıdır. Bu faaliyet kolu altında barınacak yer verilmeksizin sağlanan sosyal faaliyetler altında çalışan 153.142 kadının 125.425'i (% 81.9) kayıtdışıdır. Benzer bir durum İdari ve Destek Hizmet faaliyetleri başlığı altında yer alan ev içi çalışan personellerin işvereni olarak hanehalkları kapsamındaki ev işçileri için de söz konusudur. 152.813 kişinin 133.185'i (%87.2) kayıtdışıdır.

III. KAYITDIŞILIĞI TETİKLEYEN POLİTİKALAR

AKP hükümetleri döneminde kadın istihdamını artırmaya yönelik politikaların insana yakışır işlerden ziyade kayıtdışı kadın istihdamını artırdığı görülmektedir. Bunun gerisinde neoliberal ekonomik politikaların ihtiyacı olan ucuz işgücünün temini kadar kadını ev ve aileden sorumlu gören cinsiyetçi işbölümünün muhafazasına yönelik politikalar bulunmaktadır. AKP'nin kadını işgücü piyasasına katmak ama bu katılımın kadının aile içindeki sorumluluklarını ihmal etmeyecek biçimde olmasını sağlamak olarak somutluk kazanan toplumsal cinsiyet politikaları neoliberal-dinsel/muhafazakar patriarka olarak tanımlanmıştır (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011). Anayasa ve yasalarda yer alan eşitlikçi düzenlemelere karşın eşitlikçi söylemin büyük ölçüde kağıt üstünde kalmasında hükümet yetkililerinin ve onların bakanlık ve kamu kurumu düzeyindeki temsilcilerinin muhafazakar zihniyet yapıları etkilidir.² Özellikle 2007'den sonra AB ile müzakere görüşmelerinin hız kaybetmesine bağlı olarak eşitlikçi söylemden kadının ailenin bekası için önemi söylemine geçiş yaşanmış, aile öne çıkartılmıştır. Bunun en somut örneği, 2011'de Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı yerine kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının isminde kadın örgütlerinin tüm taleplerine rağmen kadın kelimesine yer verilmemesidir.

Muhafazakar politikanın yansımalarını söz konusu dönemin önemli resmi metinleri olan 2007-2013 dönemine ait Dokuzuncu ve 2014-2018 dönemine ait Onuncu Kalkınma Planları ile

2 Başbakan Erdoğan 18 Temmuz 2010 tarihinde kadın örgütleriyle yaptığı 'Demokratik Açılım' toplantısında kadın-erkek eşitliğine inanmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Ben zaten kadın erkek eşitliğine inanmıyorum. Onun için fırsat eşitliği demeyi tercih ediyorum. Kadınlar ve erkekler farklıdır, birbirinin müteemmimidir" (Cumhuriyet, 20 Temmuz 2010).

Ulusal İstihdam Stratejisinde görebiliriz.³ Metinlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması temel hedefler arasında yer almamakta, kadın istihdamı düşüklüğü sorununun çözümüne ilişkin öneriler 9. Planda olduğu gibi istihdamla ilgili ana başlıklar yerine sosyal içerme ve yoksullukla mücadele başlıkları altında ele alınmakta ve esas olarak iki önlem paketi üzerinde durulmaktadır. Bunların biri, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ve kadınların bu tarz çalışmaya teşvik edilmesi, diğeri kadın girişimciliğinin desteklenmesidir (KB, 2006).

Kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve bu amaçla mikro kredilerin verilmesi politikalarının sonucu, yukarıda görüldüğü üzere kendi hesabına çalışan kadın sayısındaki artışa paralel olarak bu kadınların arasında artan kayıtdışı çalışmadır. Devlet istihdamda düzgün işlerin yaratılması sorumluluğunu kendi hesabına çalışma üzerinden işgücü piyasasına ve bireylerin inisiyatifine bırakmaktadır. Küçük ölçekli, istikrarsız ve düşük gelir getirici faaliyetler her iki cins açısından da sosyal güvenlik primlerini düzenli ödeyebilecekleri bir gelir düzeyine ulaşmalarına imkan tanımamaktadır. Ancak kadınlar söz konusu olduğunda, bu faaliyetleri yürüten kadınlar çoğu zaman evden mal ve hizmet üretiminde bulunmaktadır (Ecevit, 2007). “Aile bütçesine katkı” olarak görülen ve pek de değer atfedilmeyen bu tür faaliyetler aynı zamanda kadınların evde çocuk bakımı ve ev işlerini bir arada yürütmesine imkan sağlayarak cinsiyet temelli işbölümünü sürdürmekte, özel ve kamusal patriarka arasındaki uzlaşma korunmaktadır.

2014-2018 dönemine ait Onuncu Kalkınma Planında dikkat çeken husus ‘Nitelikli İnsan Güçlü Toplum’ başlığı altında ‘Kadın’ın kendi başına yer bulamaması, ‘Kadın ve Aile’ olarak ele alınması ve kadınların durumunu iyileştirmek yerine ailenin korunmasına ve güçlenmesine vurgu yapılmasıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği sözüne yer verilen 249. maddede “ Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında, kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki rolünün güçlendirilmesi, aile kurumunun korunarak statüsünün geliştirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin kuvvetlendirilmesi temel amaçtır” (KB, 2013: 52). Kadının durumunun iyileştirilmesi, yine birey olarak değil aile içinde konumlandırılarak ifade edilmiştir. İşgücü piyasasının etkinleştirilmesi adına kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarının Plan dönemi sonunda sırasıyla % 34,9 ve % 31’e yükseltileceği ve bunun için esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılacağı belirtilmektedir (KB, 2013: 164). 2014’de işgücüne katılım oranının %30.3 ve istihdam oranının %26.7 olduğu göz önüne alındığında, bunlar oldukça mütevazı hedeflerdir.

Esnek çalışma biçimlerinin özellikle kadınların işgücü piyasasına katılımını artıracak mucize çözüm olarak sunulması, Dokuzuncu ve Onuncu Planın yanı sıra Ulusal İstihdam Stratejisinin (2014-2023) de temel özelliğidir. Neoliberal politikaların en somut dışavurumlarından olan esnek çalışma biçimleri arasında kısmi süreli çalışma, belirli süreli çalışma, özel istihdam büroları aracılığıyla geçici süreli çalışma, uzaktan çalışma, çağrı üzerine çalışma, evden çalışma, iş paylaşımı ve esnek zaman modeli ile çalışma sayılmaktadır (ÇSGB, 2013). Bu çalışma biçimlerinin tümü kadınlar açısından iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya imkan veren çalışma biçimleri olarak tanımlanmakta, aslında kadınlardan cinsiyet temelli işbölümünün gereklerini ihmal etmeden işgücü piyasasına katılmaları beklenmektedir. Kadınların tam zamanlı, kayıtlı ve güvenceli işler üzerinden işgücü piyasasına katılmak yerine bu tarz esnek çalışma biçimleri üzerinden dahil olması, onların özellikle kriz dönemlerinde kolaylıkla evlerine geri gönderileceği, sosyal güvenlik sisteminin sunduğu kazanımlara çoğu zaman hak kazanamayacağı eğreti çalışma biçimlerine mahkum edilmesi demektir.

Esnek çalışma biçimleri esas olarak kadınların doğurganlık oranlarındaki düşme eğilimlerini durdurmanın, onları en az üç çocuk doğurmaya teşvik etmenin etkin yolu olarak görülmektedir. Erken çocukluk dönemi bakım hizmetlerinin son derece yetersiz olduğu Türkiye’de çalışmak isteyen kadınların önündeki en önemli engellerden birisi, kamusal kurumsal hizmetlerin yokluğudur. Onuncu Kalkınma Planının öngördüğü şekilde hazırlanan, 2015 yılı başında TBMM başkanlığına sunulan ve 2016 yılı başında torba yasa içinde çıkan Aile ve Dinamik Nüfus Yapısının

3 Burada ilginç bir ayrıntı, Onuncu Kalkınma Planı için hazırlanması sürecine makale yazarının da katıldığı ve eşitlikçi bir perspektife sahip Toplumsal Cinsiyet Çalışma Grubu Raporunun diğer özel ihtisas komisyonu raporlarından farklı olarak Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanmamasıdır.

Korunması Yasa Tasarısı güya buna çözüm getiriyor görünmektedir. Yasanın hedef kitlesi olan memur ve işçi kadınlar yarı zamanlı çalışmalarına imkan tanıyan düzenlemeler yoluyla daha fazla çocuk doğurmaya teşvik edilmektedir. Ancak Türkiye’de özel sektörde fazla mesai norm haline gelmiştir, işverenlerin kısmi zamanlı çalışan talebi yoktur. İşverenler maliyet artırıcı olarak gördükleri bu türden düzenlemeler karşısında kadın işçi istihdam etmeyeceklerini söylemektedir. Dolayısıyla zaten yetersiz olan kadın işgücüne talebin daha da azalması, kadınların hepten ev ve aileye mahkum olması riski vardır.

Türkiye’de yaşlı, hasta ve özürllülerin bakımında aile ve ailede kadın emeği esastır, bu konuda genel bir toplumsal uzlaşma mevcuttur. Nüfusun yaşlanması riskini abartarak nüfusu genç tutmak adına kadınların doğurganlığını teşvik eden hükümetler yaşlı nüfusun bakım sorununu kamusal bir sorumluluk olarak görmemekte, kurumsal kapasiteyi artırıcı önlemler almamaktadır. Yaşlı, hasta, özürllü bakımında kadınların hane içindeki bakım emeği veri kabul edilmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2007 yılında başlattığı uygulama kapsamında belirli bir gelir düzeyinin altındaki hanelerde ağır özürllü aile bireylerine bakım hizmeti veren akrabaya aylık net asgari ücrete yakın bir ödeme yapılmaktadır. Bakım verenlerin ezici çoğunluğu (%88.7) kadın olup, kendilerine ödeme yapılanlar sosyal güvenlik kapsamı dışında tutulmaktadır. Yoksul hanelere böyle bir gelir desteğinin sunulması olumlu olmakla birlikte yaşam boyu özürllü yakınına bakan birinin sosyal güvenlik haklarından yararlanamaması kabul edilemeyeceği gibi, kurumsal ve kamusal bakım hizmetlerinin göz ardı edilmesi de kabul edilemez.⁴ Öte yandan ödeme yapılanların 2011’den bu yana HİA verilerine çalışan olarak dahil edilmesi, hizmet sektöründeki artan kadın istihdamında pay sahibidir. 2011-2013 aralığında kentlerde hizmet sektöründe orta yaşlı ve düşük eğitimli kadınların istihdamında gözlenen artışın %30’u barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler kapsamında istihdama dahil olan kadınlardan ileri gelmektedir (ASPB, 2014: 42). Bu konumda çalışan kadınların yukarıda belirtildiği gibi %82’sinin kayıtdışı olması, hizmet sektöründeki kayıtdışı istihdam artışında rol oynamaktadır. Dolayısıyla AKP hükümetleri döneminde kentlerde hizmet sektöründe yaratılan istihdamın niteliği de açığa çıkmaktadır.

SONUÇ

20. Yüzyılda Türkiye’de hükümetlerin benimsedikleri iktisadi kalkınma stratejilerine bağlı olarak işgücü talebi sınırlı artmış, bu artış içinde kadınların payı düşük kalmıştır. Bunun sonucunda patriarka ve kapitalizm arasında gerilimli bir ilişki yaşanmamış, özel patriarka ciddi bir meydan okumayla karşılaşmamıştır. Kuşkusuz sınıfsal köken, etnisite, mezhep gibi faktörlere bağlı olarak özel alandaki patriarka farklı toplum kesimlerinde farklı tecrübe edilmekte, özellikle üst gelir gruplarından eğitimli ve uzman meslekler çalışan kadınlar için özel patriarkayı sarsma, zayıflatma imkanları bulunmaktadır. Ancak toplumun yeterli düzeyde eğitim ve istihdam imkanlarından yararlanamayan düşük gelirli geniş kesimlerinde kadının hane dışına çıkması ve kamusal alandaki varlığı çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Kamusal patriarka kendi içinde zıt gelişmeleri barındırmaktadır. Bir yandan eşitlikçi yasal düzenlemeler yapılmakta, diğer yandan kadını doğurganlık üzerinden aile içinde tutacak ve işgücü piyasasına esneklik adı altında ikincil, dezavantajlı konumda katılmasına yol açacak yasal düzenlemeler ve cinsiyetçi söylemler ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı-Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (ASPB-KSGM) (2014) *Türkiye’de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi*, Ankara: T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012) *2013-2017 Stratejik Planı*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

4 ASPB 2013-2016 Stratejik Planında Amaç ve Hedefler başlığı altında Huzurevi / Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi sayısı 2013’te 15 iken 2014’te bu sayının 13’e, 2015’de yediye indirilmesi öngörülmektedir (s.142).

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

- Başlevent Cem, Özlem Onaran (2004) "The Effect of Export-Oriented Growth on Female Labor Market Outcomes in Turkey", *World Development*, 32(8).
- Coşar Simten, Mesut Yeğenoğlu (2011) "New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP", *South European Society and Politics*, 16(4).
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2013) *Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)* Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Dedeoğlu Saniye (2008): *Women Workers in Turkey, Global Industrial Production in İstanbul*, London / New York: Tauris Academic Studies.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1984) *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)* <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 15.9.2015)
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1989) *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)* <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 15.9.2015)
- Ecevit Yıldız (2007) *Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: ILO Ankara Ofisi.
- Ecevit Yıldız (1998) "Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi", Ayşe Berktaş (der.) *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Eraydın Ayda (1998) "Ekonomik Başarının Yükünü Üstlenenler: Dış Pazarlarda Rekabet Gücü Kazanan Konfeksiyon Sanayinde Kadın Emeği" Ferhunde Özbay (der.) *Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişmeler*, İstanbul: KSSGM, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı.
- Hartmann Heidi (1992) "Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği", Gülnur Savran ve Nesrin Tura (der.) *Kadının Görünmeyen Emeği*, İstanbul: Kardelen Yayınları.
- İlkaracan İpek (2012) "Why so Few Women in the Labor Market in Turkey?", *Feminist Economics* 18(1).
- Kalkınma Bakanlığı Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 15.9.2015).
- 120 | Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 15.9.2015).
- Karshenas Massoud, Valentine M. Moghadam (2001) "Female Labor Force Participation and Economic Adjustment in the MENA Region", Mine Çınar (ed.) *The Economics of Women and Work in the Middle East and North Africa. Research in Middle East Economics*, (4).
- Kepekci Yakup/, Nurhan Yentürk (2010) *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi. 23. Basım.
- Kümbetoğlu Belkıs, İnci User, Aylin Akpınar (2012) "Gıda, Tekstil ve Hizmet Sektörlerinde Kayıtdışı Çalışan Kadın İşçiler", Ahmet Makal, Gülay Toksöz (der.) *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeğinin Durumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Makal Ahmet (2001) "Türkiye'de 1950-65 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler", *A.Ü. SBF Dergisi*, 56(2).
- Moghadam Valentine M. (2001) "Women, Work and Economic Restructuring: A Regional Overview", Mine Çınar (ed.) *The Economics of Women and Work in the Middle East and North Africa. Research in Middle East Economics* (4).
- Moghadam Valentine M. (2003) *Modernizing Women Gender and Social Change in the Middle East*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Özar Şemsa (1994) "Some Observations On The Position Of Women in The Labor Market in The Development Process of Turkey", *Boğaziçi Journal* (Boğaziçi University) 8 (1-2).
- Özar Şemsa, Gülay Günlük-Şenesen (1998) "Determinants Of Female (Non-) Participation in The Urban Labour Force in Turkey", *METU Studies in Development*, 25 (2).
- Özbay Ferhunde (1990) "Kadınların Eviçi ve Eviçisi Uğraşlarındaki Değişme", Şirin Tekeli (der.) *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seguino Stephanie (2000a) "Gender Inequality and Economic Growth: A Cross-Country Analysis", *World Development*, 28 (7).

- Seguino Stephanie (2000b) "Accounting for Gender in Asian Economic Growth", *Feminist Economics*, 6 (3).
- Standing Guy (1999) "Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited", *World Development*, 27 (3).
- Standing Guy (1989) "Global Feminization Through Flexible Labour", *World Development* 17 (7).
- Şenses Fikret (1996) *Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey*, Ankara: METU Economic Research Center.
- Şenses Fikret (1994) "The Stabilization and Structural Adjustment Program and the Process of Turkish Industrialization: Main Policies and Their Impact", Fikret Şenses (ed.) *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context*, London: Greenwood.
- Şenses Fikret (1990) *Alternative Trade and Industrialization and Employment in the Turkish Manufacturing Sector*, İstanbul: FES Yayını.
- Toksöz Gülay (2012) "The State of Female Labor in the Impasse of Neoliberal Market and Patriarchal Family and Society", Saniye Dedeoğlu, Adem Y. Elveren (ed.) *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-liberal Policies, Political Islam and EU Accession*, London/ New York: I. B. Taurus.
- Toksöz Gülay (2011) "Women's Employment in Turkey in the Light of Different Trajectories in Development- Different Patterns in Women's Employment", *Fe Dergi*, 3(2) http://cins.ankara.edu.tr/6_3.html
- Toksöz Gülay, Emel Memiş (2016) "AKP Hükümetleri Döneminde İstihdamın ve Kayıtdışılığın Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi", Melda Yaman, Saniye Dedeoğlu (der.) *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, İstanbul: SAV Yayınları.
- TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketleri (2004-2014). www.tuik.gov.tr
- Walby Sylvia (2009) *Globalization & Inequalities, Complexity and Contested Modernities*, Los Angeles: Sage Publications.
- Walby Sylvia (2002) "Feminism in a Global Era", *Economy and Society* 31(4).
- Walby Sylvia (1997) *Gender Transformations*, London/New York: Routledge.
- Walby Sylvia (1996) "The 'Declining Significance' or the 'Changing Forms' of Patriarchy?" Valentine M. Moghadam (ed.) *Patriarchy and Economic Development*, Oxford: Clarendon Press.
- Walby Sylvia (1986) *Patriarchy at Work*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

**HAKEM
DEĞERLENDİRMESİNDE
“KABULE DEĞER”
BULUNAN BİLDİRİLER**

SOSYAL HAKLARIN EDEBİYATTA ELE ALINIŞI: YAŞAR KEMAL RÖPORTAJLARI

Gökhan BULUT
Ankara Üniversitesi

Çağrı Kaderoğlu BULUT
Ankara Üniversitesi

*“Ben, insanların iyiliğine, hakseverliğine, onuruna,
çağımızın getirdiği güzel düşüncenin kötülükleri yeneceğine,
çağımızın yenilmez halk gücüne inanırım.
Ve derim ki, güzel yirminci yüzyıl, sana malum ola halımız.”*

Yaşar Kemal
(Karanlıkta Yol Açanlar)

Özet: Bu tebliğin konusu, Yaşar Kemal’in röportajlarında sosyal hak taleplerinin nasıl ele alındığı ve kavrandığıdır. Yaşar Kemal röportajları, toplumsal sorunların gazetecilik teknikleriyle araştırılıp edebiyat teknikleriyle aktarıldığı çok önemli sosyal tarih arşivleri niteliği taşımaktadır. Roman ve öykülerine de kaynaklık eden bu çalışmalarında Kemal, sosyal sorunları konu edinmiş, sorunlarını ele aldığı toplumsal kesimlerin sosyal hak taleplerini de belirginleştirmiştir. Bu çalışmada, Kemal’in röportajlarındaki sosyal hak taleplerinin hangi başlıklarda yoğunlaştığı ve Kemal’in bu talepleri nasıl ele aldığı değerlendirilecektir. Gerçek sosyal sorunların yer aldığı röportajlarda hakların hangi temel özelliklerinin öne çıktığı, hangi türden sosyal hakların hangi araçlarla ele alındığı çalışmamızın içeriğini oluşturacaktır. Böylece sosyal haklar ve onların çerçevesini çizen toplumsal ilişkiler, röportajlar aracılığı ile incelenebilecektir.

125

Anahtar Sözcükler: Sosyal Haklar, Röportaj, Yaşar Kemal, Toplumsal Sınıflar, Edebi Gazetecilik.

Social Rights in Literature: The Literary Journalism of Yaşar Kemal

Abstract: The subject of this study is to explore the ways demands of social rights are grasped in literary journalism texts with Yaşar Kemal. Literary journalism texts with Yaşar Kemal are important social historical archives in which social problems are investigated using journalism techniques and narrated through literature techniques. In his studies, which also form the foundation for his novels and stories, Kemal touches on the social problems and crystallized the demands of rights of the social groups he mentions. The topics under which the demands of social rights are clustered in literary journalism texts with Kemal and the way he goes around these demands are reviewed in this study. The content of our study consists of the prominent features of the rights and the tools that were used to explain certain social rights. Thus, it will be possible to examine the social rights and the social relationships that form the mainframe for these rights.

Keywords: Social Rights, Commentary, Yaşar Kemal, Social Classes, Literary Journalism.

GİRİŞ

Yaşar Kemal edebiyatı çoğunlukla romanları üzerinden incelenegelmiştir. Ne var ki Yaşar Kemal'in röportaj alanına katkısı da kurucu niteliktedir. Kemal röportajları kendinden önceki dönemin benzer metinlerinin ancak "habercisi" olduğu bir türün tanımını oluşturacak niteliktedir. Kemal, dünyadaki örneklerinin "edebî gazetecilik" olarak isimlendirildiği bir pratiği ülkemize taşımıştır. 1850'lerden itibaren dünyaya yayılmış olan edebî gazetecilik, George Orwell, Ernest Hemingway, Jack London, Maksim Gorki, İlya Ehrenburg gibi isimlerin en önemli yapıtlarını verdiği de bir türdür. Bu tür, Kemal'in 1960'larda başlayan gazetecilik deneyimi ve özgün perspektifiyle Türkiye'de yaygınlaşmıştır. Romanlarındaki kurgusal anlatımın gücünün temelini de oluşturan röportajlar, Kemal'in Anadolu coğrafyasını bir gazeteci olarak gözlemlediği ve gözlemlerini edebiyatçı karakteriyle kaleme aldığı çok önemli metinlerdir. Bu metinler aynı zamanda, toplumsal sorunların gazetecilik teknikleriyle araştırılıp edebiyat teknikleriyle aktarıldığı çok önemli sosyal tarih arşivleri niteliği de taşımaktadır. Roman ve öykülerine de kaynaklık eden bu çalışmalarında Kemal, sosyal sorunları konu edinmiş, sorunlarını ele aldığı toplumsal kesimlerin sosyal hak taleplerini de belirginleştirmiştir.

Bu çalışmada, Kemal'in röportajlarındaki sosyal hak taleplerinin hangi başlıklarda yoğunlaştığı ve Kemal'in bu talepleri nasıl ele aldığı değerlendirilecektir. Çünkü bir edebî tür olarak röportaj, ele aldığı konunun hem olgusal ve aktüel düzeyde incelenebilmesine hem de edebiyattaki karşılığının nasıl kurulduğunun analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Gerçek sosyal sorunların yer aldığı röportajlarda hakların hangi temel özelliklerinin öne çıktığı, hangi türden sosyal hakların hangi araçlarla ele alındığı çalışmamızın içeriğini oluşturacaktır. Böylece sosyal haklar ve onların çerçevesini çizen toplumsal ilişkiler, röportajlar aracılığı ile incelenebilecektir. Bu noktada, hak kavramının içeriği ve kapsamının nasıl ele alındığı önemli bir ayrım noktası haline gelmektedir.

126

Hak kavramının çerçevesini çizen temel tartışma zemini en genel haliyle *insan hakları* kavramıyla kurulmaktadır. İnsan hakları, insanın insan olmaktan kaynaklanan, temel ve dokunulmaz, devredilemez ve vazgeçilmez haklarını kapsamaktadır ve "insanın onurlu ve iyi bir halde yaşamını sürdürmesi için gerekli olan haklar" ya da "insanın insan olarak sahip olduğu olanakları gerçekleştirebilmesini sağlayan haklar" (Gülmez, 2001; Kuçuradi, 2007; Tepe, 2009) olarak tanımlanmaktadır. Ancak insan hakları, kendiliğinden üretilmiş, herkes için aynı ve tarafsız hakları ifade eden bir kavram elbette değildir. İnsan hakları, belirli bir tarihsel süreç içerisinde oluşturulmuş ve tarihsel-toplumsal güç ilişkileriyle, sınıf mücadeleleriyle biçimlendirilmiş bir bütünlüktür. İçerisinde üretildiği toplumsal üretim ilişkilerinin kaçınılmaz olarak izlerini taşımaktadır. Bu nedenle insan haklarının ne olduğu ya da nasıl kavramsallaştırılması gerektiği konusunda çeşitli ve birbiriyle çelişen görüşler mevcuttur. Dolayısıyla bu çalışmanın sosyal hakları nasıl kavramsallaştırdığının açıklanması önemli bir metodolojik gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal hakların oluşmasını sağlayan tarihsel ve toplumsal dönüşümlerin, bu haklar kuşağının niteliklerinin ve bunun toplumsal kesimler açısından anlamının ne olduğu üzerine tartışmak, insan hakkı tartışmalarının bağlamsallaştırılması ve çalışmaya bu biçimiyle dahil edilebilmesi için bir ön şart olarak değerlendirilmektedir. İzleyen bölümlerde sırasıyla hak tartışmalarının tarihsel ve toplumsal boyutları ile bir tür olarak röportaj ve Yaşar Kemal röportajlarının özelliği tartışılacak; Yaşar Kemal röportajlarında sosyal hakların ele alınışı, bu tartışmaların ışığında, son bölümde incelenecektir.

I. TARİHSEL-TOPLUMSAL BOYUTLARIYLA LİBERAL VE SOSYAL HAKLAR

Hak kavramı modern dünyanın en çok kullanılan kavramlarından biri olmasının yanında en çok tartışılan kavramlarından da biridir. Hak nosyonu kimilerine göre "çok gizemli bir şey" (Nuttall, 1997: 205), kimilerine göre ise "tılsımlı" (Bürke ve Özügürlü, 2011: 15) bir kavramdır. Söz konusu kavramın insanların günlük yaşamlarını ve toplumsal ilişkilerini belirleyen oldukça somut bir durumu işaret etmesi nedeniyle, üzerinde uzlaşılmış, ortak ve belirlenmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat yine de kabul edilen belli asgari paydalar saptanabilir. Buna göre söz-

lük anlamıyla hak, “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek” anlamları yanında “adalet; adaletin ya da geleneğin gerektirdiği veya kişiye tanıdığı şey” anlamlarında da kullanılmaktadır (Coşkun, 2006:105). Benzer şekilde hem gündelik dilde, hem felsefi-ahlaki söylemde, hem de hukuk terminolojisinde yaygın olarak kullanılan hak (right) kavramı, iki temel anlama sahiptir: Doğruluk ve yetki. Başgil’in belirttiğine göre Birinci anlamda hak, bir şeyin doğru, uygun, yerinde ve layık olduğuna vurgu yapar (Bulut, 2009: 7). İkinci anlamda ise hak, bir şey yapmaya yetkili olma ya da bir şeyi talep edebilme anlamına gelir. Haklardan söz edildiğinde genellikle bu son anlama vurgu yapılır (Donnelly, 1995: 19). Hak sahibi olmak, hak sahibi olan kişinin bir şeyi meşru olarak talep edebileceği anlamına gelir ve o şeye yönelik iddianın tartışılmazlığı ve herkesçe tanınmasını içermektedir (Coşkun, 2006: 106). Ayrıca hak kavramı, “adil ve doğru olanı imlemesi ve (hak) sahibine belli bir ölçekte meşruiyet ve egemenlik alanı sunması” (Bürke ve Özügürlü, 2011: 15) ile de tarif edilebilmektedir.

Hak kavramının yalnız soyut bir tartışma nesnesi değil, toplumsal ve politik olarak da belirlenen bir pratikler alanını tanımlıyor oluşu, onun aynı zamanda tarihsel bir mücadele alanını işaret ettiği anlamına da gelmektedir. Bu da kavram üzerinde oldukça keskin kutuplaşmaların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Hak nosyonuna ilişkin temel tartışmaların burjuva-liberal bir hak anlayışı ile Marksist kökenli bir hak kavrayışı etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu ayrım, hak kavramının “ne olduğu”ndan, hakların ortaya çıkış sürecini ve geçirdiği tarihsel evrimini anlama noktasına kadar birbirinden oldukça farklı dinamikler ve içerikler tanımlar. Buna bağlı olarak, neyin hak olup neyin olmadığı, kimlerin haklara sahip olduğu ya da olmadığı gibi oldukça gerçek toplumsal düzenlemelerin de kökenini oluşturur. Bu nedenle, hak kavramına ilişkin bütüncül bir fikir oluşturabilmek ve tartışmanın bağlamını oturtabilmek için söz konusu ayrımı oluşturan farklı kavrayışları incelemek yerinde olacaktır.

1. Aydınlanma ve Hakların Dünyevileşmesi

Liberal hak kavrayışları, hak nosyonunu temelde “insan hakları” çerçevesi içerisinde anlandırılmaktadır. Buna göre insan hakları insanın yalnız insan olması dolayısıyla sahip olduğu özellikleri tarif eder. Bu haklar, doğal ve evrensel niteliktedir. Modern anlamıyla insan hakları kavramının kökenleri 17. yüzyıla birlikte Aydınlanma Çağı’na dayanmakta ve “doğal hukuk” doktrini içerisinde yer almaktadır. Doğal hukuk doktrini, insanların doğuştan özgür ve eşit olduğunu kabul etmiştir (Bulut, 2009: 25). Böylece, insanlar için doğal hukuktan doğan doğal haklardan bahsedilebilir. Ortaçağ’da kilisenin egemenliği altında Tanrısal bir karaktere bürünen doğal hukuk doktrini, Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından “17. yüzyıla birlikte Locke, Rousseau ve Kant’ın doğal yaşam ve toplumsal sözleşme kuramları ile laik bir karaktere kavuşmuş, böylece ilahi hukuk ile doğal hukuk arasında keskin bir ayrım yaşanmıştır” (Bulut, 2009: 26).

Aydınlanma filozoflarının kiliseye karşı aklı toplumsal yaşamın merkezine oturtan yaklaşımları ile tanrısal buyruklar ve düzenlemelerin dışında, akla dayanan bir doğal hukuk kavramı ve buna bağlı olarak insanlara özgü bir haklar alanının varlığı gündeme gelmiştir. Coşkun’un belirttiği gibi bu alanda doğal hukukun üç önemli esasına vurgu yapılır. Buna göre doğal hukukun kaynağı insan (birey)dır. İnsan, salt insan olduğu için bir doğal hukuka sahiptir. Bunun kaynağını insan erdemleri ve insan onuru oluşturur. İkinci olarak, doğal hukuk (ve haklar) evrenselci bir yaklaşıma sahiptir. Bunun temelinde topluma hakim olması gereken bir takım evrensel aklı ilkelerin varlığı düşüncesi yatmaktadır. Son olarak da doğal hukuk, insanları yönetime karşı koruyabilmenin yegâne yoludur (Coşkun, 2006: 78). Buna göre iktidarı sınırlamak her zaman temel ihtiyaç olmuştur. Bu anlamda önceleri ilahi bir kuvvetle (Tanrı, kilise) sınırlandırılan iktidar artık doğal hukukla sınırlandırılmaya başlanmıştır. Böylece akla dayalı doğal hukukun toplumsal ilişkilerin ve düzenin temelini oluşturması, aynı zamanda Aydınlanma ile birlikte iktidarın dünyevileşmesinin de önemli bir aracı olmuştur.

Modern hak kavramı da bu süreçte, Bürke ve Özügürlü’nün belirttiği gibi, siyasal erkini tanrıdan alan imparatorun tebaasından, kapitalizmle oluşan cumhuriyetin ‘bağımsız’ yurttaşına geçişin siyasi ve hukuki zeminini döşemiştir (2011: 17). Buna paralel olarak Aydınlanma Çağı’nı

önemli ölçüde tarif eden “birey vurgusu”, “akıl hâkimiyeti”, “toplumun bir aradalığının koşulları” ve “özgürlük düşüncesi” bu dönem filozoflarının¹ en önemli ve değerli konularını oluşturmuş, haklara dair temel savlar bu vurgular çerçevesinde ortaya konulmuştur. Böylece, Aydınlanma çağının iktidarın dünyevileşmesine paralel olarak haklar tartışmasına da dünyevi bir içerik kazandırdığı söylenebilir. Bu içerik, insanın sahip olduğu hakların herkes için doğuştan gelen, evrensel, vazgeçilmez, devredilmez olduğu fikri ile özgürlük ve mülkiyetin en temel doğal hak olduğudur. Bu yanı sıra, söz konusu dönemin “hak” kavrayışı ile devamındaki Fransız Devrimi arasında güçlü bir etkileşim tespit edilebilmektedir.

2. Devrimler Çağında Liberal ve Sosyal Haklar

Haklara ilişkin böylesi bir içerik, Fransız Devrimi'nin sürükleyici sınıfı olarak burjuvazinin, ayrıcalıkların tanrısal ve hiyerarşik olarak bahşedildiği feodal sisteme ve monarşiye karşı mücadeledeki ihtiyaçlarına da karşılık gelmektedir. Aydınlanmadan devralınan ancak temel olarak burjuvazi ile aristokrasi arasındaki egemenlik mücadelesinin şekil verdiği bu haklar söylemi, tarihsel olarak burjuvazinin zaferlerine paralel bir gelişme izlemiştir, Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776) ve Fransız Devrimi'nin (1789) ardından ilan edilen bildirgelerle tarihsel bir somutluk kazanmıştır. Amerikan ve Fransız Devrimleri “16. yüzyıldan beri iktisadi planda gelişen yeni mülk sahibi (burjuva) sınıfın kendisini bir ulus olarak örgütleyerek siyasal iktidarı fethetme hamlelerinin” (Bürke ve Özügürlü, 2011: 19) sonucudur. Bu tarihsel evreyi Marks, belirli bir sınıfın eski politik düzen üzerindeki zaferi olarak değil de yeni bir toplum düzeninin zaferi olarak ifade etmektedir. Bu devrimlerin, her yönüyle yeni bir dönemi açtığını anlatan Marks'a göre devrimlerle kazanılan zafer, burjuva mülkiyetinin feodal mülkiyet üzerindeki zaferidir; akılcılığın boş inançlar üzerindeki zaferidir; modern ailenin aristokratik aile üzerindeki zaferidir, sanayinin muhteşem tembellik üzerindeki zaferidir, burjuva hukukunun Ortaçağ üzerindeki zaferidir (Karabacak, 2007). Bu kapsamda 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, burjuvazinin hak nosyonu ile ilişkisini yalnız politik alanda değil hukuki olarak da ilan eden belgeler niteliğindedir. Özdek'in de vurguladığı gibi bu belgeler, insanın doğuştan gelen haklarının başında mülkiyet hakkını kabul ederek burjuva özel mülkiyetini güvenceye almış, yasa önünde eşitlik hakkını tanıırken de feodal ayrıcalıkların sona erişini tescil etmiştir (Özdek, 2011: 53). Bu anlamda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi bütün insanların eşit yaratıldıklarını belirtirken hayat hakkı, özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı ve mutluluğu arama hakkını insanın temel hakları olarak (Coşkun, 2006: 86) ifade etmiştir.

Aynı şekilde 1789 Fransız Bildirisi de insanların özgür ve eşit doğduklarını vurgulamakta, siyasal birliğin amacını, insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarını korumak olarak açıklamaktadır. Bu haklar ise mülkiyet, özgürlük, kamu düzeni ve baskıya karşı direnme hakları (Bulut, 2009: 40) olarak sıralanmaktadır. Bildirideki diğer haklar ise, kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği, suçta ve cezada kanunilik, masumluk karinesi, düşünce özgürlüğü (örgütlenme özgürlüğü henüz yoktur), din ve inanç özgürlüğü gibi haklardır. Bulut'un belirttiği gibi Bildiri'nin mülkiyet hakkına ilişkin yaklaşımı onun özgürlük anlayışını da tam olarak ortaya koymaktadır. Buna göre mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu ifade edilmekte ve istisnai koşullar olmadıkça kimsenin bu haktan yoksun kılınmayacağı hükme bağlanmaktadır (2009: 41). Aynı şekilde Bildiri'nin birey anlayışı da söz konusu özgürlük anlayışını yansıtmaktadır. Buna göre birey, toplum dayanışması bağlarından kurtulmuş, çevresinin etkilerinden uzak, ihtiyaçlarının zorlamasına aldırmanın soyut bir varlıktır (Akından akt. Bulut, 2009: 41). Bürke ve Özügürlü da doğal hukuka dayanan burjuva hak öğretisinde insanın var olma biçiminin ancak birey olarak kabul edildiğini belirtirler. Bu öyle bir bireydir ki, toplumdan önce vardır ve kendi yazgısı üzerinde egemendir. Böyle bir bireyin, öz-egemenliğinin ya da özgürlüğünün sağlanması ise ifade, düşünce, inanç, mülk edinme ve sözleşme yapabilme haklarını ön-gerektirmektedir (2011: 18). Kuşkusuz böyle bir birey ve hak kurgusu, burjuva sermaye birikimi için gerekli olan hukuki ve toplumsal zeminin temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu anlamda burjuva devrimle-

1 Söz konusu dönem filozofları ve haklar üzerine temel tartışmaları için bkz. J. Locke (1999; 2004), I. Kant (1995; 2003) ve J. J. Rousseau (2009).

rin ve bildirilerinin yaslandığı hukuk anlayışı temelinde, “özel mülkiyetin doğallaştırılması üzerine kurulu bir doğal hukuk anlayışı”dır. Bu çerçevede hak kavramı sözleşme kurumunun ve bunun üzerinden artı-değerin temellüküne dayalı olarak gerçekleştirilen kapitalist birikimin merkezini oluşturmaktadır (Özdemir ve Aykut, 2011: 304-305). Bu konuda Marks da, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin tarihsel anlamda daha ileri bir noktaya denk düştüğünü belirtmekle beraber, bu devrimlerin burjuva karakterini de sınıfsal ve tarihsel olarak çözümlemektedir. Akbulut’un belirttiği üzere Marks’a göre siyasal kurtuluş elbette büyük bir ilerlemedir ama bu ilerleme sömürüye dayalı toplumun sınırları içinde bir ilerlemedir; maddi ve manevi zenginlikleriyle insan değil, yalnızca mal sahibi insan özgürleşmiştir; insan haklarının hiçbiri meta alan ve satanların dışına taşmamıştır. Bu bildirilerin kapsadığı birey de şaşırtıcı olmayan bir şekilde beyaz, erkek ve varlıklı bir bireydir. Örneğin Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde tanınan haklar zenciler ve Kızılderililer için tanınmamış, dahası bildirge köleliği de kaldırmamıştır (Akbulut, 1989). Fransız Bildirisi de yine aynı kısıtlarla oluşturulmuş, hakların birçoğu (oy hakkı, siyasal katılım hakkı vb. gibi) işçi sınıfı ve kadınlar için tanınmamıştır.

Kaboğlu’nun belirttiğine göre, genel olarak bu bildirilerle tanınan hak ve özgürlükler çağın ruhuna uygun olarak bireyi sadece iktidar (devlet) karşısında ve diğer kişiler nezdinde koruyan, onun güvenliğini ve özerkliğini sağlayan haklarla, siyasal yaşama katılımı esas alan haklardır (2004: 41). “Medeni haklar ya da kişisel(sivil)-siyasal haklar” olarak adlandırılan ve burjuvazinin tarihsel devriminin ürünü olan bu haklar demeti “birinci kuşak haklar” olarak adlandırılmakta ve negatif bir nitelik taşımaktadırlar (Coşkun, 2006: 125; Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 21; Bulut, 2009: 40). Hakların negatif nitelikli olması, bu haklara dair devletin negatif bir tutumda olduğunu, bir karışmama yükümlülüğü taşıdığını anlatmaktadır. Bu çerçevede birey, devlet karışmadığı ölçüde özgür kabul edilmektedir (Bulut, 2009: 41). Böylece bu haklar devletin müdahalesi dışında bir kişisel özgürlük alanını tanımlamaktadır. Bunun politik sonucu, bir yandan serbest girişim ve sermaye biriktirme süreçlerinin siyasal-hukuki olarak tanımlanması iken, diğer yandan emek gücünü satmak zorunda bırakılarak üretim alanında sermayeye bağımlı kılınan kitlelerin, siyasal alanda sermaye sahipleriyle “yurttaşlar” olarak eşitlenmesi olmuştur. Bu noktada Özüğurlu’nun (2011: 145) vurguladığı üzere, sömürünün hukuku üretim araçlarının mülkiyetinden kovulan emekçilerin, siyasal alanda biçimsel olarak eşit ve özgür görünmeleriyle kurulur. Bu nedenle modern hak anlayışı ile onun burjuva içeriği arasındaki bağlantı kayışı hiç kuşku yok ki yurttaşlık kurumudur (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 20).

Bildirilerle ilan edilen yurttaş hakları, elbette feodal tahakkümden kurtuluş sürecinde burjuvaziyle ittifak halinde olan toplumsal sınıflara da belli bir alan açmıştır. Ancak, burjuvazinin emekçi sınıfları yanına alarak gerçekleştirdiği tarihsel dönüşüm, devrimin ardından “devrimci barutunu” tüketmiş, herkes için hak ve özgürlük söylemi yerini, burjuvazinin kendi sınıf iktidarını kurumsallaştırma çabasına bırakmıştır. Dolayısıyla devrimle ilan edilen temel haklar, soyut ve biçimsel düzenlemeler olarak temelinde burjuvazinin sınıf çıkarlarına göre biçimlendirilmiştir. Bu hakların kapsamının ve içeriğinin genişlemesi ise toplumsal sınıf katmanlarının burjuvaziye karşı mücadelesiyle gerçekleşmiştir. Bu noktada Bayramoğlu da (2011: 192) vatandaşlık haklarının zor ve uzun bir sınıf savaşı sonunda elde edilebildiğini vurgular. Çünkü Fransa örneğinde vatandaşlık, devrimin ilk anayasasında, devrimin en önemli destekçisi olan Paris’in yoksul emekçilerini siyasetten uzaklaştıracak şekilde tanımlanmış; seçme ve seçilme hakkı mülksüzler aleyhine kısıtlanmıştır. Özdeke (2011: 63) göre burjuva egemenliği kurulduktan sonra alt tabakaların hak talepleri (feodalizm dönemine göre) farklılaşmış, burjuva toplum düzeninin ortaya çıkardığı yeni hak iddiaları gündeme girmiştir. Burjuvazinin doğuştan gelen eşit haklar ideolojisi ve devrimci eylem süreci ezilenlerin bilincini değiştirmiş, efendilere itaati dinsel bir ödev olarak gören feodal düşünce tarzından tümüyle kopartmıştır. Burjuva devrimlerinde monarşinin tiranlığına karşı burjuvazinin yanında savaştan kitleler, iç savaşlar biter bitmez burjuvazinin yeni bir tiranlık rejimi kurduğunu görmüşler ve muhalefete geçmişlerdir. Bu süreçte emekçi sınıfların ilk hak talepleri, siyasal eşitlik anlamına gelecek şekilde genel oy hakkı talebi olmuştur. Bu taleple başlayan yeni mücadele evresi, burjuva demokrasinin ve insan haklarının sonraki dönemleri

için de belirleyici bir dönüm noktası oluşturmuştur.

“1848 devrimleri ile tarih sahnesinde bağımsız ve politikleşmiş bir sınıf olarak yer alan işçilerin” (Bürkeve ve Özügürlü, 2011: 21) 19. yüzyılın ortalarından itibaren yükselttikleri proleter eşitlik mücadelesi, burjuva insan hakları anlayışını bir dönüşüme uğratmış ve “sosyal haklar”ı doğurmuştur. Pek çok ülkede gündeme getirilen sosyal hak talepleri arasında çalışma hakkı, çalışma koşullarının düzeltilmesi, çalışma süresinin kısaltılması, hakça ücret, dinlenme hakkı, sağlık hakkı, her yurttaşın gelir hakkı, eğitim hakkı, konut hakkı, barışçıl toplanma hakkı, basın özgürlüğü, dolaylı vergilerin kaldırılması, işsizlerin asgari insani ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için devletin geçim koşullarını sağlaması, seyahat özgürlüğü vb. gibi haklar bulunmaktadır. İşçilerin sosyal hak talepleri izleyen yıllarda bir aşama daha kaydederek toplu iş sözleşmesi hakkı, sendika hakkı, grev hakkı gibi haklar ortaya çıkmıştır (Özdek, 2011: 68-73). Bu anlamda proleterlerin eşitlik mücadelesi yalnız siyasal değil, ekonomik ve toplumsal bir nitelik de taşımış ve bunun yansımaları insan hakları alanında da kendini açıkça göstermiştir. Karabacak’ın (2007) belirttiği gibi başta işçi sınıfı olmak üzere tüm ezilenlerin özellikle Kıta Avrupası’nda yürüttükleri mücadelelerle bu haklar burjuva hukuk literatürüne girebilmiştir. Dolayısıyla tarihsel olarak işçi sınıfı talepleri olarak gündeme gelen sosyal haklar Karatepe’ye göre (2011: 221), yaşamak için emek gücünü satmak zorunda kalanların tamamını kapsayan haklar bütünüdür ifade etmektedir. Bu haklar tarihin kaçınılmaz bir sonucu olarak değil, asıl olarak kolektif sermaye ile kolektif emeğin mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal haklar insan hakları terminolojisinde “ikinci kuşak haklar” olarak adlandırılmaktadır ve pozitif nitelikli haklar olarak tanımlanır. Buna göre söz konusu hakların gerçekleştirilmesi için devletin sosyal ve maddi anlamda birçok yükümlülüğü bulunmaktadır. Devlet, toplumsal yapıyı emekçi sınıfların maddi ve manevi gelişimini sağlayacak biçimde, toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanan uçurumları alttakiler lehine düzenlemekle yükümlüdür.

130

Sosyal hakların özelliği, burjuvazinin tanıdığı “temel” medeni hakların soyutluğu ve biçimselliğine karşı, toplumun ezilen sınıflarının siyasal ve sosyal eşitlik talepleri olarak gündeme gelmiş olması ve burjuvazinin soyut vaatlerinin fiilen gerçekleştirilmek üzere deşifre edilmesi ve zorlanmasıdır. Dolayısıyla Bürkeve ve Özügürlü’nün (2011: 22) da vurguladığı üzere, işçi sınıfı mücadeleleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren burjuva kamusalının surlarında açtıkları gediklerle ‘burjuva demokrasisi’ adı verilen siyasi düzenin de yapıcılarını olmuştur. Bu nokta önemlidir, zira yaygın burjuva inanışa göre, piyasa serbestisi kişisel ve siyasal özgürlükleri de beraberinde getirerek demokratik rejimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Oysa, burjuva demokrasisindeki demokratik unsurların esas olarak burjuvaziye karşı kazanılmış ve savunulmuş olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

3. 20. Yüzyıl ve Sosyal Hak Tartışmaları

Sosyal hakların devletlerce tanınması ve hukuk sitemlerine dahil edilmeleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Sosyalizmin yayılması ve sınıf mücadelelerinin dünya çapında güçlenmesiyle 1945 sonrası yaşanan “sınıflararası uzlaşma” atmosferinde sosyal haklar uluslararası alanda “insan hakları” olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler’ce 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, bu sınıflararası uzlaşmanın bir simgesidir (Özdek, 2011: 89). Refah devleti rejimine denk gelen bu süreç hakkında Boratav, işçi sınıfı mücadelelerinin 150 yıla yaklaşan uzun bir dönem boyunca kapitalizmin vahşi halinin ciddi boyutlarda yontulmasına ve revizyonlardan geçmesine neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte devlete ekonomik ve sosyal görevler yüklenmiştir ve bu yeni işlevlerin çoğu ‘sosyal demokrasi’yi bölüşüm ilişkilerine taşımaya başlamıştır (Boratav, 2011: 154). Böylece 20. yüzyılda insan hakları normlarının geçirdiği bu dönüşüm, onun saf burjuva karakterinde bir kırılmaya neden olarak sınıf çıkarları açısından “karma” bir içerik edinmesine yol açmıştır (Özdek, 2011: 89). Fakat 1960 ve 70’lerle birlikte refah rejiminin krizi ve güçlenen sınıf mücadelesi koşulları altında süreç, sermayenin bu “sosyal uzlaşma”yı tek yanlı olarak bozmasıyla sonuçlanmıştır. Bayramoğlu’nun da vurguladığı üzere, aynı dönemde çağdaş liberal felsefede de önemli değişiklikler meydana gelmiş, liberal haklar kavramı negatif haklar lehine kritik bir ayrıma tabi tutulmuş, pozitif hakların ikincilliğine güçlü bir şekilde vurgu yapılmaya (yeniden) başlanmıştır. Yeni sağ söylemde, devletin asla müdahale

etmemesi gereken negatif haklar (inanç hakkı, mülkiyet hakkı vs.) ile kaynak israfı olarak damgalanan pozitif haklar arasına net ayrımlar konmuştur (Bayramoğlu, 2011: 195). Görüldüğü gibi, sahip olduğu bu “karma” içerik nedeniyle, hakların ne olduğu ve hak kavramının meşruluğu konusu refah rejiminin (sınıflar uzlaşısının) sonlarında yeniden gündeme taşınmış ve hak kavramının, saf burjuva içeriğine geri döndürülmesi çabaları artmıştır. Modern hak tartışmaları da bu mücadele çerçevesinde şekillenmektedir. Bu süreçte liberal düşünürlerce² insan haklarının birinci kuşak haklardan ibaret olduğu ve yalnızca bunların temel haklar sayılabileceği, bu anlamda sosyal hakların insan hakkı olarak kabul edilemeyeceği görüşleri dile getirilmektedir. Piyasanın gelişimini engellemeyecek şekilde formüle edilen bu haklar yaklaşımında, insanın insanca yaşaması olasılığı *kişinin kendi becerilerine ve pazar mekanizmalarına* bırakılmaktadır.

Kuyurtar’ın (2004) belirttiği üzere hakları özgürlüklerle, yani negatif haklarla sınırlandıran liberteryen hak teorisyenleri pozitif hakların gerçekte hak kavramının içeriğini genişletip sınırladığını ve dolayısıyla bireyin özgürlüğü üzerine kurulu negatif hakları asıl gücünden yoksun kıldıklarını ileri sürerler. Toplumsal yaşamı devlet ve birey arasındaki karşıtlıkla açıklayan bu yaklaşıma göre; “insan hakkı demek, devletin, kendilerinin üretmedikleri, üretimine katkıda bulunmadıkları veya kazanmadıkları mal ve hizmetleri bireylere karşılıksız olarak tedarik etmesini talep edebilmek değildir” (Erdoğan, 1998: 127). Anlaşılacağı üzere buradaki temel nokta, işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının reddedilmesidir. Çünkü Kuyurtar’ın (2004) ifadesiyle, liberal görüşün haklara yönelik bu yaklaşımın altında yatan temel düşünce şudur: Refah haklarının içeriğinin karşılanması devletin toplumsal ve ekonomik hayata daha fazla müdahalesini gerektirecektir. Bu da bireyin başta mülkiyet hakkı olmak üzere birçok liberal hakkının sınırlandırılması anlamına gelir.

Söz konusu eleştirilerde, mülkiyet konusundaki hassasiyet dikkat çekicidir. Bu görüşlere göre tüm hak literatürü ve kapsamı mülkiyet hakkı çerçevesinde belirlenmeli, mülkiyete zarar veren ya da kısıtlayan haklar, hak olmaktan çıkarılmalıdır. Çünkü bu tarz haklar, sosyalizan ve sınıf temelli haklardır. Buna karşı sivil haklar (birinci kuşak haklar) “herkes için” geçerlidir. Bu noktada Özdek’in de (2011: 91) belirttiği gibi, nasıl ki proleterler “bir işe sahip olma hakkı”, “adil ücret hakkı” gibi hakları ileri sürmüşlerse, sermaye ideologları da bunların “hak” olmadığını, mülkiyet ve serbest ticaret haklarından başkaca da hak olamayacağını kanıtlama peşindedirler. Neoliberaler, insan haklarından yalnız piyasa için gerekli olan hakları anlamaktadırlar. Dolayısıyla “ya insanın varoluşsal gereklerine atıfla politik olanın tamamen dışına atılan ya da ahlaki koşullara bağlanarak depolitize edilen” (Özügür, 2011: 125) bir hak kavramı, burjuva toplumun kendi meşruiyetinin devamı için vazgeçilmez bir düşünsel sığınak sağlamaktadır. Bu nedenle hakları ahlaki bir ontolojik temele oturtmak üzerinde ısrarla duran liberal düşünürler, hakların politik içeriğini ve tarihselliğini yadsımakta, hakları doğal olarak var olan, toplum öncesi ve sınıflar üstü bir çerçeveye sıkıştırmaktadırlar. Dolayısıyla, egemen söylemde politika dışı ve tarihsiz olarak tanımlanan haklar, gerçekte kaçınılmaz olarak kontrol altında tutulması gereken hayli politik bir alanı oluştururlar. Dolayısıyla ikinci kuşak hakları hak kategorisi dışına çıkarmaya çalışmak, politik olarak hakları burjuva nitelikleriyle sınırlandırmanın³, böylece haklar üzerine girilen toplumsal mücadelelerin meşru temelini ortadan kaldırmanın bir yolu olmaktadır.

2 Söz konusu düşünürler ve temel iddiaları için bkz.: M. Cranston (1973); A. Rand (1993). Türkiye’den benzer bir görüş için bkz.: M. Erdoğan (1998).

3 Keza, 1980’lerle birlikte yayılmaya başlayan ve 21. yüzyıla uzanan kapitalizmin neo-liberal evresinde temel haklara dönük saldırılar yalnız ideolojik-politik itirazlarla sınırlandırılmakta, haklar alanı iktisadi olarak da sermaye birikiminin temel bir aracına/alanına indirgenerek metalaştırılmakta ve böylelikle toplumsal anlamıyla da yok edilmeye çalışılmaktadır. Bayramoğlu’nun ifadesiyle, halk sınıflarının 20. yüzyılda ete kemiğe bürünen kazanımları ile belli bir standarda oturan hakları, 21. yüzyılda küresel kapitalizmin yayımlacı genişleme eğilimi ile hedef tahtasına oturtulmuş, bu tarihsel saldırı neticesinde halk sınıflarının talepleri (demokrasi) ile egemen sınıfların programını (kapitalizm) uzlaştırma olanakları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (2011: 197). Çünkü “uzlaşma kabul etmeyen kapitalist strateji” (De Angelis’ten akt. Karatepe, 2011: 223) olarak neoliberal dönüşüm döneme damgasını vurmaktadır. Buna karşın sosyal haklar yeniden önemli mücadele alanları olarak ortaya çıkmaktadır. 2000’lerle birlikte ve özellikle 2008 krizinin ardından dünya çapında görülmeye başlayan isyan dalgalarının önemli bir ayağını söz konusu hak savunuları ve talepleri oluşturmaktadır.

II. TOPLUMSAL GERÇEKLİK VE RÖPORTAJ⁴

Sosyal haklar, toplumsal öznelerin birbirleriyle etkileşimini düzenleyen temel alanlardan biri olarak gerçek ilişkilerin, gerçek sorunların ve gerçek çözüm önerilerinin oluşturduğu bir alandır. Edebiyatın da “doğa-toplum-birey” gerçekliğinin duygu ve imgeyle estetik bir biçimde yansıtılması, yeniden düzenlenip yaratılması” (Bezirci, 2008) olduğu düşünüldüğünde, sosyal hakların edebiyatta ele alınışı sırasında gerçekliğin bozulmaması ve/veya gerçek olmayanın gerçekmiş gibi yansıtılmamasını dikkat edilmelidir. Edebiyata aktarımı sırasında sosyal haklara ilişkin nicel bilgilerin, kurgusal anlatımın “olmayanı olmuş kabul edebilen” özelliğine kurban edilmemesi gerekmektedir. Bu, sosyal hakların edebiyatın konusu haline getirildiğinde üstesinden gelinmesi gereken bir zorluk, edebiyatın özellikleri nedeniyle aşılması gereken bir kısıtlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat, gerçekliğin aktarımında kısıtlılık/zorluk dışında bir de olanak/imkân sağlamaktadır. Bu da nicel bilgi ve veriler dışında nitel bilgilerin de anlatıma dâhil edilebilmesi ve böylece gerçekliğin yalnızca dondurulmuş bir anı değil süreç içindeki ilişkileri, dönüşümü ve duygusal tezahürlerinin de edebiyat yoluyla ele alınabilir olmasıdır. Dolayısıyla, sosyal hakların edebiyatta ele alınışında, gerçekliğin kurgusal olan eliyle bozulmamasının ve yalnızca görüntüsünün değil arkasındaki oluşumun anlatılarak doğruya en yakın aktarımın sağlanması, hayati önemdedir. Bunu yapabilmek için en uygun araç, teknik ve perspektifi verecek olan tür, gazetecilik ile edebiyatın keşişim kümesini de oluşturan *röportaj*dir.

1. Röportajın Karakteri: “Toplumsal Sorun Odaklı” ve “Taraflı”

Röportaj, diğer edebiyat türlerinin aksine gerçekliğin kurgusal öğelerle çarpıtılmamasının yanı sıra yalnızca “olay” anlatımı sığılından kurtularak, aktarmak istenilen gerçekliğin çeşitli yönleriyle ele alınmasını sağlamaktadır. “Romanda, öyküde, oyunda bir yaşam gerçeğinden yola çıkılır. Ne ki yazar bu gerçeği değiştirebilir, ona yeni boyutlar, yeni yorumlar katabilir. Röportajda ise bu yoktur işte.” (Özdemir, 2007: 152) Bu nedenle röportaj, edebiyatın sosyal gerçekliği aktarırken yaratacağı kısıtı (kurgusal unsurlarla bozulmaya neden olmak) ortadan kaldıran ve gerçekliğin çeşitli boyutlarla ele alınmasına olanak sağlayan bir türdür.

Röportaj sözcüğünün kökeni, Latince “toplamak”, “getirmek” anlamlarında kullanılan “reportare” sözcüğüne dayanmaktadır (Özer: 2013: 16). Amerika ve İngiltere’deki örneklerinde “literary journalism (edebi gazetecilik)” olarak adlandırılan röportaj, hem bir gazetecilik uygulaması hem de bir edebiyat türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliği nedeniyle hem gazeteciliğin hem edebiyatın imkânlarını kullanarak yapılan bir anlatımdır. Çeşitli kaynaklarda röportaj şöyle tanımlanmaktadır:

“Yazarın yaptığı incelemeleri, fotoğraflarla süsleyerek, kendi görüşlerini de katarak yazdığı gazete ve dergi yazıları” (Özer: 2013: 16); “Bilgiyi, haberi, gerçeği açık, yalın, çarpıcı bir dille okura ileten bir yazı türüdür” (Özdemir, 2007: 151); “Röportaj, inceleme, araştırma, gözlem gerektiren, birtakım gerçekleri ortaya çıkarmayı amaçlayan ve belirli bir üslupta yazılan bir gazeteciliktir” (Kabaş, 2009: 34); “(Röportaj) bir olayı, bir konuyu okuyucuya ya da izleyiciye en anlaşılır şekilde, görüyor, duyuyor ve yaşıyormuşçasına anlatma sanatıdır” (Milliyet Sanat’tan akt. Özer, 2013: 106); Okur toplumunun ilgi duyduğu konuları, sorunları, kişileri, yerleri ve olayları tanıtmaya amacıyla ve de içeriğine girerek oluşturulan bir yazı türü” (Milliyet Sanat’tan akt. Özer, 2013: 106); “Yaşamın bir kesitini edebiyatla belgeleme sanatıdır bence röportaj” (Milliyet Sanat’tan akt. Özer, 2013: 106). “Yüreğinde katıksız insan sevgisi taşıyan,

4 Bir gazetecinin herhangi biriyle ve herhangi bir konuda soru-cevap şeklinde yaptığı mülakatlara röportaj denmesi, yanlış bir kullanımdır. Mülakat veya söyleşi, gazeteciler için de edebiyatçılar için de bir bilgi toplama tekniğidir. Her iki grup da bu tekniği kullanarak bilgi elde edebilir fakat röportaj, söyleşiden çok daha farklı bir türdür. Söyleşinin röportaj diye anılması, herkes tarafından doğru kabul edilen bir yanıştır. Söyleşi ve röportaj arasındaki farklar için bkz.: Kabaş, 2009: 31-65.

5 İngilizce literatürde edebi gazetecilik (literary journalism) olarak tanımlanan bu tür Türkçeye yanlış şekilde “röportaj” olarak geçmiştir. Bu yazıda İngilizce literatürde literary journalism hakkında yazılanlar kullanılmıştır.

yalandan-dolandan, laf ebeliğinden kendini yüzde yüz irak tutan, geniş halk yığınlarının; renk, dil, din, mezhep, cinsiyet, ırk farkı kollamadan sorunlarına eğilen, salt onların çıkarlarını gözeten; olaylara, konulara bu açıdan, bu anlayış ve tanımla yaklaşan eli kalem tutanların yaptığı bir anlatım biçimidir röportaj” (Milliyet Sanat’tan akt. Özer, 2013: 106). “Edebi gazetecilik, kim, ne, nerede, nasıl ve neden sorularına yanıt vermektense çok, zamanın o anını betimler” (What..., 2009); “Edebi gazetecilik, haber yazımı ve kişisel denemenin unsurlarını birleştiren bir kompozisyon türüdür” (What is Literary Journalism, 2009).

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere röportaj, araştırma, fotoğraf, belge ve hatta röportajla karıştırılan söyleşi gibi, gazeteciliğin bilgi toplama tekniklerinin kullanıldığı bir türdür. Böyle olması, röportaja “haber” özelliği veren şeydir. Öte yandan haberde olmayacak şekilde, gazetecinin kişisel görüşlerine de yer vermesi, anlatılanların gazetecinin deneyimini de içermesi, yazım üslubu gibi unsurlar da röportaja edebi nitelik veren özelliklerdir.

Röportaj, yalnızca “haber niteliği taşıyan edebi bir metin” veya “edebi özelliği olan bir gazetecilik ürünü” olmanın çok ötesinde anlamlara sahiptir. Bu anlamlardan ilki, röportajın konularını oluşturmadaki seçiciliktir. Röportaj, diğer gazete yazı türlerinin ve edebiyat dallarının olmadığı kadar toplumsal sorunları ele alır. “İşlenen konu; toplumsal, sınıfsal, sanatsal olay ya da olgu olmalıdır” (Özer, 2013: 17). Röportajın konusu, eşitsizlik, adaletsizlik, yoksulluk, felaketlerden zarar görenlerin durumları, toplumda baskı ve sömürüye maruz kalanların yaşamlarıdır. Röportaj, kendisine konu seçerken mutlaka toplumsal bir soruna işaret eder ve bu sorunu yaşayanların deneyimlerini ele alır. Dolayısıyla röportajın toplumsal niteliği daha konu seçiminde şekillenmeye başlamaktadır. Ek olarak röportaj aynı zamanda, yazarının, ele aldığı konuya karşı bir tutum takınması, taraf olması hatta inisiyatif alması ile var olur. “... (R)öportajda bilgiden başka, yazarın izlenimleri, düşünceleri, görüşleri de yer alır” (Özer, 2013: 16) Röportaj yazarı, ele aldığı konuyu yalnızca işlemekle kalmaz, sorunun çözümüne ilişkin kişisel görüşlerini dile getirir ve hatta çaba gösterir. “Röportajcının toplumsal sorumluluğu diğer yazarlardan daha çoktur” (Özer, 2013: 17). Bu özelliği nedeniyle röportajın diğer gazetecilik pratiklerinde görünmeyen şekilde, açıktan bir “taraf olma” özelliği de vardır.

2. Yaşar Kemal: Röportajları ve Röportaj Anlayışı

Türk edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan ve Dünya edebiyatında da ayrıcalıklı bir yer edinen Yaşar Kemal, edebiyat yazarlığının yanı sıra gazetecilik de yapmıştır. Kemal, “Türkçe’nin şiirini duyuran büyük bir (...) destancı, bir türkücü” (Püsküllüoğlu, 1991: 5) olduğu kadar büyük bir gazetecidir de. Kemal’in röportajları, gazetecilik dönemi ürünleridir. Gazeteciliğe, dolayısıyla da röportaj yazarlığına başlamadan önce kimi öykü ve şiirleri yayımlanmış olan ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan Kemal, Cumhuriyet gazetesinin o dönemki ortaklarından olan Nadir Nadi’nin Kemal’i Diyarbakır’a göndererek oradan röportajlar istemesiyle bu türde eserler vermiştir⁶. Cumhuriyet gazetesinde başladığı ve burada on üç yıl boyunca sürdürdüğü gazetecilik yaşamında pek çok röportaja imza atmıştır.⁷ Kemal, yıllar sonra eski gazetesinden Nadir Nadi’nin önerisi üzerine tekrar bir dizi röportaj hazırlamıştır.⁸ Bu röportajları evden kaçan çocuklar üzerinedir ve “Çocuklar İnsandır” başlığıyla 14 Eylül-26 Ekim 1975 tarihleri arasında 41 gün boyunca Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır.⁹

6 Yaşar Kemal’in gazeteciliğe ve röportaj yazarlığına nasıl başladığına ilişkin anlatımı için bkz.: Kemal, 2004: 59-79.

7 Kemal’in, 1951-1963 yılları arasında yazdığı röportajlar Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Kemal’in bu dönemki röportajları daha sonra dört kitaptan oluşan *Bu Diyar Baştan Başa* üst başlığıyla son olarak Yapı Kredi Yayınları (YKY) tarafından bir araya getirilerek 2004 yılından itibaren okuyucuyla tekrar buluştu. Ayrıca *Neredesin Arkadaşım* ve *Yağmurla Gelen* kitapları da *Çocuklar İnsandır*’da yayımlanan röportajlarının bazılarından seçilerek oluşturulmuştur.

8 Kemal’in 1975 yılındaki röportajlarına ilişkin anlatımı için bkz.: Kemal, 2013: 9-25.

9 Bu röportajlar da önce 2004 yılında “Allahın Askerleri” ve daha sonra 2013 yılında “Çocuklar İnsandır” başlığıyla yine KYK tarafından basılmıştır. KYK yayınları ayrıca Kemal’in 1951 yılında yayımlanmaya

Yaşar Kemal, gazeteciliğe onunla başladığı ve tüm gazetecilik deneyimini ayırdığı röportaj yazarlığını “ana işlerinden biri” olarak değerlendirmektedir. Kemal (2011: 7), röportaj yazarlığının kendisi için önemini şöyle açıklamaktadır:

Yaşamım boyunca röportaj benim ana işlerimden birisi oldu. Koşullar bana yardım etseydi röportaj yazarlığımı bugüne kadar sürdürürdüm. Koşulların bana yardım etmemesi, benim işimi sürdürememem çok acı oldu. Gazeteciliğimiz olağan yaşamını sürdürseydi, şimdiye benim bir sürü röportaj kitabım olurdu. İşimi çok seviyordum ama on iki yıl sürdürebildim. O da zor bela. Çok zor koşullar altında.

Yaşar Kemal (2013: 15) “*olayların gerçeğine inebilmek*” dediği röportajın “doğa-insan ilişkisiyle (...) (insanın) derinliğine” varma olanağı sağladığını belirtmektedir. Röportaj Kemal’e göre, insanı, doğayı ve ilişkileri derinlemesine anlamak için en elverişli yoldur. Kemal (2013: 15) röportaj için hatta, “yaşamayı sağlıyor” diyerek kendisi için önemini dile getirmiştir.

Röportajın edebiyat içinde sayılıp sayılmaması konusunda (2011: 8) “... bir edebiyat dalı sayılmak ne, röportaj bal gibi edebiyattır” diyen Kemal, röportajı haberden ayıran niteliğin de “onun edebiyat gücü” olduğunu belirtmektedir. Edebiyatın içinde gördüğü röportaj için Kemal (2011: 9) ayrıca “röportaj bir edebiyat türüdür, onun için bize insan yaşamını, gerçeğini en güzel veren bir daldır” demektedir.

III. YAŞAR KEMAL RÖPORTAJLARI VE SOSYAL HAKLAR

Yaşar Kemal’in röportaj yazarlığı (gazetecilik) yaptığı yıllar (1951-63), tarihsel olarak refah devleti uygulamalarının gerçekleştiği ve işçi sınıfının örgütlü bir güç olarak politik alanda kendini var ettiği bir dönemdir. Bu yıllar aynı zamanda sosyal hakların kurumsallaştığı ve toplumsal meşruiyetinin sağlandığı yıllardır. Bu zemin, Kemal’in röportajlarında sosyal hakları izleyebilmemizi mümkün kılan özelliklerden biridir. Bir diğeri ise Kemal’in röportajlarının karakteristiğidir. Bunlar, emekçi sınıfların sorunlarının irdelenmesi, Kemal’in bu sorunları bizzat yaşayarak deneyimlemesi ve bu sorunların bağlamının bireysel değil toplumsal bir içerikle oluşturulmasıdır, ki bu durum röportajın tarafsızlığı özelliğinin işlediği bir alandır. Kemal, röportajlarında toplumsal eşitsizlik ve adalet arayışı ekseninde bir tarafgirlik sergilemektedir. Bu durum, sosyal hakların da temelde bir toplumsal tarafsızlığa işaret etmesiyle paralellik göstermekte, toplumsal gerçeklik ve röportaj ilişkisi için ortak bir ontolojik temel sunmaktadır.

Kemal röportajlarını, bu türün karakteri gereği hem toplumsal sorunlar içinden seçmiş hem de sorunlarını işlediği kişilerin toplumsal tarafında yer almıştır. Kemal (2013: 14) için röportaj, “halk arasında, aydınlar arasında söylenenleri gün ışığına çıkarma” işidir ve röportajlarının büyük ilgi görmesinin nedeni “gerçeği yaşayarak aydınlarımıza, halkımıza iletmeye çalış(...)”mış olmasıdır. Yaşar Kemal, röportajlarında, Türkiye’nin dört bir yanında depremzedelerden kaçakçılara, ormanları yanan köylülerden evden kaçan çocuklara kadar pek çok kesimin sorunlarını, bizzat içinde yaşayarak aktarmıştır. Röportajlarındaki bu çabayı kendisi de şöyle dile getirmektedir (Kabaş, 2009: 36-37):

Orman yangınları üzerine bir röportaj yazacaktım. Maraş’tan başladım, orada yanan ormanlarda elli gün geçirdim. Bu konu hakkında ne kadar kitap varsa okudum. Ormanda üç ay, dört ay çalıştım neredeyse... Bir başka röportaj ise şöyle oldu. Trabzon’dan gelen, Sirkeci İskelesi’ndeki bir vapurda ölü çıkmış, gazeteye haber geldi. Doktor, “B vitamini eksikliğinden ölmüşler” dedi. Bunun üzerine “Güverte Yolcuları” diye bir röportaj yazdım. Bunu yazmak için namusluca yolculuk yaptım. Ne gerekiyorsa aynısını yaptım, mesela ben de bitlendim.

başlayan röportajlarından bir seçki yaparak 2011 yılında özel bir baskıyla *Yaşar Kemal, Röportaj Yazarlığında 60 Yıl* başlığıyla yayımlanmıştır.

Yaşar Kemal’in YKY tarafından yayımlanan tüm röportaj kitapları hakkında yayıncı bilgisi için bkz.: <http://kitap.ykykultur.com.tr/kitaplar/?kategori=zUYZXl6F1lg=>

Güvertede değil ambarda, atlarla kaldım. Sonuna kadar gitmelisin gerçeği ortaya çıkarmak için. Halkın çektiklerini anlatmak istedim, o gemilerde nasıl gidildiğini anlatmak istedim.

Görüldüğü gibi Kemal, toplumun emekçi kesimlerinin yaşadığı sorunları anlatmak ister ve bu anlatımını o sorunları bizzat yaşayarak, deneyimleyerek gerçekleştirir. Röportajlarının yanı sıra romanlarında da tanıklığı önemsemiş ve onu tüm anlatılarının kaynağı yapmıştır. Bu da röportajının en önemli karakteristiklerinden biridir. Bağlantılı şekilde, röportajlarda sorunları irdelenen, dile getirilen kesimler hep emekçi sınıflardır. Özer de (2013: 240) bu durumu ifade etmektedir:

“Yaşar Kemal, röportajlarında hep altsınıfların sorunlarını işlemektedir. Bu durum, röportajda altsınıfların yansıtılması gerektiği yönünde okunabilir”. Bu görüş fazla iddialı görünse de, en azından Yaşar Kemal röportajları için geçerliliği bulunmaktadır.

Bu genel eğilimlerin ışığında Yaşar Kemal röportajlarında sosyal hak taleplerinin ele alınışı iki temel kategori etrafında incelenebilir. Bunlar, röportajlarda değinilen sosyal hakların *kapsamı ve içeriği*dir.

Yaşar Kemal’in, röportajları çok geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Diyarbakır’dan Nevşehir’e, Van’dan Adana’ya, İstanbul’dan Gaziantep’e, Aydın’dan Yozgat’a, Kayseri’den Şanlıurfa’ya ve kadar giden Kemal, buralardaki sorunlarla ve bu sorunları çekenlerin yaşamlarıyla ilgilenmiştir. Kemal’in röportajlarında, sosyal haklarının geliştirilmesi için konu edilenlerin kapsamı oldukça geniştir. Bu kapsam, genel olarak sınıfsal olarak belirlenmekle birlikte, deprem, yangın gibi felaketlerin ardından geniş çaplı mağduriyet yaşayanlar veya sokakta yaşayan çocuklar gibi toplumsal olay ve olguları da içermektedir.

Kemal’in röportajlarının kapsadığı kesimler şöyledir:¹⁰

—**Kent Yoksulları:** Kemal, kimi röportajlarında kent yoksullarının yaşamlarını ele alır. Kimi zaman mağaralarda yaşamak zorunda kalan kentin en yoksul nüfusunu oluşturan insanların koşullarını kimi zaman da kendi şehirlerinden çeşitli sebeplerle göç etmek zorunda kalarak büyük şehirlerde yoksulluk içinde yaşayanların durumunu gözler önüne serer. Kemal’in bu başlık altına girebilecek röportajları şunlardır:

- İnsanı Selçuk Devrine Götüren Şehir: Kayseri (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 211-218),
 - Orta Anadolu’da En Sağlıklı İnsanların Şehri: Yozgat (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 219-221),
 - Neden Geliyorlar (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa 3*, 139-173),
 - Bir Gecekondu Yıkıldılar! (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 47-52),
 - Fakir Evleri, Zengin Mezarları (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 53-70),
 - Üçüncü Mevki Yolcuları (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 120-123),
 - Otobüsle Anadolu (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 124-148),
 - Ambar Yolcuları ile Seyahat (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 159-176).
- Kır Yoksulları:** Kemal, toplumsal yaşamı ele aldığı röportajlarının bazılarında, şehir dışındaki yoksulluğu da işlemiştir. Taşra yaşayanların yoksulluklarını, toplumsal ilişkilerini, özellikle öğretmen, memur gibi yöreye gelenlerle kurdukları ilişkileri ve bu durumda olmalarının nedenlerini konu edindiği röportajları vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:
- Mağara İnsanları (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 49-73),

10 Bu tasnif yapılırken YKY Yayınları tarafından basılan ve Kemal’in röportajlarının derlendiği toplam dört kitaptan oluşan *Bu Diyar Baştan Başa* serisi esas alınmıştır. Bu serinin alt başlıkları sırasıyla şöyledir: *Nuhun Gemisi, Yanan Ormanlarda Elli Gün, Peri Bacaları, Bir Bulut Kaynıyor*. Yalnızca bir röportaj (Hassankale Yerle Bir) bu dört kitapta yer almamaktadır ve nereden alındığı belirtilmiştir.

- Mağaralarda Demokrasi Dersi (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 74-86),
- Karanlıkta Yol Açanlar (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 9-38),
- Erzurum Dağları Kar ile Boran (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 98-119).

—**Topraksız Köylüler/Tarım İşçileri:** Yaşar Kemal'in roman ve öykülerinin temel konusunu oluşturan topraksız köylüler ile tarım işçilerinin durumu, röportajlarının kapsamına da girmiştir. Kemal, hem kendi coğrafyası olan Çukurova'da hem de gittiği diğer yerlerde topraksız köylülerin hayatlarını, sorunlarını ve taleplerini dile getirmiştir. Bu röportajları şunlardır:

- Çukurova Yana Yana (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa 3*, 9-31),
- Dünyanın En Büyük Çiftliğinde Yedi Gün (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa 3*, 32-55),
- Kutsal Balıklar ve Ceylanlar Şehri Urfa (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 174-200),
- Doğuda İnanılmaz Şeyler Gördüm (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 9-48).

— **Güvencesiz İşçiler:** Yaşar Kemal, kimi röportajlarında, inşaat işçileri, balıkçılar, sokakta tezgâh açanlar, sınır kaçakçıları, parça başı iş alanlarla görüşmeler yapmış, yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerde zaman geçirmiş, koşullarını ve isteklerini röportaj metinlerinde anlatmıştır. Bu röportajlar şunlardır:

- Bir Bulut Kaynıyor, (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 177-183)
- Görülmemiş Lüfer Akını, Gün (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 155-158)
- Süngerciler (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa 3*, 91-125),
- Bir Sabahçı Kahvesi (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa 3*, 126-134),
- Kaçakçılar Arasında 25 Gün (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 48-97),
- Proleter Şoförle Konuştum! (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 71-80),
- Denizler Kurudu, (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 98-176),
- Menekşenin Balıkçıları (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa 4*, 184-194).

— **Felaketzedeler:** Orman yangını, sel, deprem gibi felaketlerin ardından bu felaketlerin yaşandığı yerlere giderek durumu yerinde gözlemleyen Yaşar Kemal, felaketzedelerin durumu, devletin bu bölgelerdeki yetersiz çalışmaları, dile getirilen sorunlar ve ihtiyaçlar üzerine röportajlar da yazmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Yanan Ormanlarda Elli Gün (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 101-173),
- Hasankale Yerle Bir (içinde, *Yaşar Kemal, Röportaj Yazarlığında 60 Yıl*, 83-110),
- Amasya Sular Altında (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 149-154).

— **Sokak Çocukları:** Kemal, gazeteciliği bırakmak zorunda kaldığı 1963 yılından on iki yıl sonra, 1975 yılında da bir dizi röportaj yapmış, bu röportajlarında evden kaçarak sokakta yaşamak zorunda kalan çocukların sorunlarına eğilmiştir. Onlarla günler boyunca vakit geçirmiş, sohbet etmiş ve barındıkları yerlerde bulunmuştur. Kemal'in bu röportajları önce *Allahın Askerleri* ve daha sonra *Çocuklar İnsandır*¹¹ (2013) başlığıyla yayımlanmış ve kitaplaştırılmıştır.

11 Bu kitapla ilgili açıklama için 9. Dipnot'a bakınız.

Yaşar Kemal röportajları, yukarıda da görüldüğü gibi, sosyal haklar konusunda en kötü şartlara sahip olan kesimleri kapsamaktadır¹². Kemal, röportaj türünün özelliği gereği yönünü emekçi sınıflara ve sosyal adaletin korunmasına ihtiyaç duyan toplumsal gruplara çevirmiştir¹³. Kemal'in konu edindiği toplumsal kesimler, en geniş anlamıyla proletaryanın 20. yüzyıldaki katmanlarını oluşturmakta ve bu yanı sıra Kemal sosyal haklar üzerine girilen tarihsel mücadelenin kendi çağındaki (örgütlü ya da örgütsüz, bilinçli ya bilinçsiz) öznelere bir kesit sunmaktadır.

Röportajlarını bu kapsamda oluşturan Kemal, içerik bakımından da oldukça zengin bir sosyal hak başlığına sahiptir. Kemal'in röportajlarının içeriğini oluşturan konular da şöyledir:

— **Toplumsal adalet:** Yaşar Kemal'in röportajları, özellikle topraksız köylüler, kent ve kır yoksulları için sosyal adaletin sağlanmasına dönük bir perspektif içermektedir. Topraksızlık ve yoksulluk, temel olarak emekçi sınıfların sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır ve röportajlar bu sınıf dilimlerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi taleplerine destek vermektedir. Bu başlık altına girebilecek kimi örnekler şöyledir:

- Dünyanın En Büyük Çiftliğinde Yedi Gün (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa* 3, 32-55):

“... hükümet, ... Ceylanpınarı çiftliğinden beş yüz bin dönümlük bir sahayı da topraksız köylüye dağıtır. Bu toprak dağıtıldığı zamanlar gene ben o yanlardaydım. Gözlerimle gördüm. Çöl düğün bayramı içinde, dinmez bir sevinç içinde çalkanıyordu. Köylü için inanılmaz şeyler oluyordu. Yılların, yüzyılların esiri köylü, toprak sahibi oluyordu. Onlar sevinmesinler de kimler sevinirler.” (39)

- Diyarbakır (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa* 1, 9-25):

“Köydeki geçim seviyesi sıfırdan da aşağı... ben, bunu rakamlarla tespit ettim. Yerim dar olmasaydı teker teker sürerdim gözünüzün önüne. Görüp şaşardınız, inşaatçı ne kadar ağır şartlar altında yaşayabiliyormuş. Gene köyün geçim durumunu, kaba tarafından gösteriveririm.

Köye hiç et girmiyor. Eti ancak hayvan ölümünden ölümüne yiyorlar.

Ekmekleri mısır darısı, arpa, buğday, akdarı, nohut karıştırılarak yapılıyor.

Köyde 20 tane inek var. Koyun, keçi hiç yok. Yağ yiyen de pek az. Kazları besleyip yağlandırıyorlar, ondan çıkan yağı yiyorlar.

...

Akşamları yemek pişirmek âdetini çoktandır unutmuşlar.” (22-23)

- Dünyada Van (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa* 1, 26-47):

“Bir milletin halkı, köyünde, evinde -ki hükümet ona da müsaade etmeyecektir ta-

12 Yaşar Kemal'in röportajlarında, diğer edebiyat metinlerinde olduğu gibi çok baskın doğa tasvirleri ve sevgisi vardır. Yukarıdaki sınıflandırmaya dâhil edilen kimi röportajların doğanın yok oluşuna duyulan kaygı ve öfkeyle yazıldığı, temel niteliğinin bu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu röportajlardaki kimi anlatım ve aktarımlar, tali de olsa yukarıdaki sınıflandırmalardan birine girdiği için buraya dâhil edilmiştir.

13 Kemal'in sanatçılarıyla görüşmeleri ile onlara ilişkin izlenimlerini anlattığı ve ayrı bir başlık oluşturabilecek sayıda bazı röportajları vardır. Kemal'in bu röportajları, yukarıdaki kapsama girmediği için ayrı bir tasnif başlığı haline getirilirse de bir dipnotta değinilmesi gereken kadar da çoktur: Sait Faikle Görüşme (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa* 1, 203-205), Abidin Dino 18 Yıl Sonra İstanbul'da (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa* 4, 90-97), Füreyanın Çini Cenneti (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa* 2, 98-100), Çetin Altan İle Bir Konuşma (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa* 4, 39-49), Köylü Ressam Balaban (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa* 2, 86-89), Dost Elif Naci Ressam Elif Naci (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa* 2, 90-93), İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köylüleri (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa* 3, 174-216).

bii- hangi şart içinde yaşarsa yaşasın, evinde hayvanı ile birlikte yatsın aç kalsın, ne dereceye inerse insin, hükümet kendi vasıtaları ile insanoğlunu hayvan seviyesine indiremez. Olamayacak olan budur. Ayıp olan budur. Hiçbir teşekkül, hiçbir insan bunu yapmaya cesaret edememelidir. İnsanoğlunun, insan olarak bir haysiyeti vardır.” (34)

— **Barınma:** Gerek kent yoksullarının mağara gibi uygunsuz yapılarda yaşamaları gerek tarım işçilerinin kötü koşulları, gerek sokak çocuklarının barınma ihtiyaçları gerek de memleketlerinde barınamadıkları için göç etmek zorunda kalanların sorunları, Yaşar Kemal röportajlarında vurgulu biçimlerde ele alınan içeriklerden biridir.

- Bir Gecekondu Yıktılar! (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa* 4, 47-52),

Dün, Küçükçekmecedeki Meneşede bir gecekonduyu yıktılar. Kırk yaşında üç çocuklu Giresunlu Hasan Aksoyun gecekonduğunu yıktılar. Hasan Aksoy on iki yıl önce Cihangirde inşaat işçisi iken orada bir eczanede çalışan Fikriyeyle tanışıp evlenmiş. İkisi de gurbetçi. Fikriye Aksoy şöyle anlattı:

“Anamı sekiz yaşından beri görmedim. Bir anam var. Yaşadığımı buraya gelen komşulardan duyuyorum. Sekiz yaşında beni evlatlık verdiler. İstanbula geldim. O yıl bu yıldır ne anamı gördüm, ne de köyümü. Benim köyüm de Hasan oldu, evim de. Benim köyüm de Meneşe oldu, evim de.”

Evlendikten bir yıl sonra işte bu gecekondu yerine, Meneşe sırtlarına gelmişler. Paraları olmadığı için kendilerine bir çadır uydurmuşlar. Tam beş yıl, karda kıyamette, sıcakta tozda, susuz ışsız mağara hayatı yaşar gibi tam beş yıl çadırdaki yaşamışlar. 1958’de de komşuların yardımlarıyla bu gecekonduyu, kırıp sararak yapmışlar. (47)

- Mağara İnsanları (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa* 2, 49-73):

“Kadın:

‘Bu neymiş, tahsildar mıymış yoksa?’

Abdülhalim gururla:

‘Yok, gazetecidir. Ferman söyler hükümete. Bizim derdimizi, halimizi görerek, sonra gidecek hükümet babamıza ferman verecek, diyecek ki, bir Abdülhalim vardır mağara köyünde, hali çok kötüydü. On çocuğu vardı çıplak çıplak. Yiyecek darı ekmeği bile yok. O bizim için çalışıyor, nasıl misafir almam onu evime... Başım üstünde yeri var,’ dedi.

Hala ayaktaydık. Kadın getirip yere bir yırtık çul atıp, kirli bir yastık koydu. Halimle oturduk.

Halim mahcup mahcup:

‘Kusura kalma beyim, yok. Yokluğun gözü çıksın. Benim de halim bu işte. Görüyorsun halimi. Yaz fermanımı hükümete... Çok acı yaz ki bizi mağaralardan çıkarsınlar. Eskiden bu mağaralarda doksan ev oturuyordu. Şimdi yirmi beş ev kaldı. Hep öldüler. Bir kısmı da başka köylere taşındılar. Bizim gibi sefiller kaldı mağarada. Burada çok hazine tarlaları var. Hep ağaların elinde hazine tarlaları, onları bizlere bir verseler bu lanet mağaralardan çıkarız. Mu mağaralara Allah düşmanımı bile düşürmesin. En sonunda insanı bir hastalığa müptela oluyolar. Mağarada çıkan hastalıklar hiçbir köyde çıkmaz. Buranın hastalığı bambaşkadır. Üç günde katlaşıverirler.” (58)

— **Sağlık:** Özellikle çocukların sağlık sorunları, Yaşar Kemal'in röportajlarında oldukça geniş yer tutmaktadır. Hem sokak çocukları üzerine yazdığı röportajlar hem de tarım işçilerini anlatımlarında yer alan çocukların sağlık sorunlarına ilişkin gözlem ve bilgi aktarımları, yüksek orandadır. Kent yoksullarının mecbur kaldığı olumsuz barınma koşullarının yarattığı sağlık sorunları da Kemal'in aktarımlarında yer almaktadır.

- Dünyada Van (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 26-47):
“Doktor bilmiyorlar. Bilseler bile, verecek para nerede? Ağırca, ölümcül hastaları deriye çekiyorlar. Bir koyunu yüzüp, derisini sıcak sıcak sarıyorlar bedene. Her derde deva.” (46)
- Mağara İnsanları (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 49-73):
“Halim, bu mağaralara hiç doktor gelmedi mi? Hiç doktor nedir bilir misiniz siz?
Halim:
‘Beyim,’ dedi, ‘ben askere gitmeden önce, ne doktor, ne ilaç, hiç böyle şeyler duymamıştım. Bu köyde benden başka hiç kimse doktor nedir görmemiştir, duymamıştır. Zaten eskiden kasabada bile yoktu. Bizde her hastalığa şeyh bakar. Geçen yıl bizim Abdonun babası hasta oldu. Allah bilir ya satılıcandı hastalığı. Ben dedim, bunu götürürelim doktora, kimse dinlemedi. Bana kötü kötü baktılar. Sonra üç gün içinde öldü gitti Abdonun babası... İyi adamdı Abdonun babası. Vallahi istersen teker teker bu mağara köyüne sor, doktor nedir diye. Kimse bilmez. Şaşırıp kalırlar.” (58-59)

— **Eğitim:** Yaşar Kemal eğitim üzerinde dikkat çekecek seviyede durmuştur. Öyle ki Özer (2013: 240) Kemal için “eğitim gönüllüsü” ifadesini kullanmaktadır. Sokak çocuklarının eğitimsizliği, tarım işçilerinin çocuklarının eğitim olanaklarından yoksun bırakılmış olması, Kemal'in bu konuları ele alırken ilk sıraya koyduğu alt başlıklardır. Eğitimin bir hak olarak devlet tarafından sağlanması talebi ve ailelerin eğitim konusuna vermesi gereken önem, Kemal'in röportajlarında açıkça görülmektedir.

- Dünyada Van (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa 1*, 26-47):
“Muradiye ilçesinin 127 köyündeki 4 okuldan birisi de burada. okul 1984’de açılmış. Köydeki nüfustan ancak 17’si okur yazar. Onların da çoğu, çat pat, askerlikte öğrenmiş. Okula 45 çocuk devam ediyor. okulda sıra da yok. Kuru yerde oturuyor öğrenciler. 1996 nüfustan 45 çocuk! Ne denir...” (46)
- Doğuda İnanılmaz Şeyler Gördüm (içinde, *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştan Başa 2*, 9-48):
“Konuşuyoruz:
‘Sofi, ne iş görüyorsun? Geçimin nasıl?’
Doğuda yaşlı sakallılara ‘Sofi’ diyorlar. Ben de onun için ona öyle hitap ettim. Bizim sofi Türkçe de bilmiyor tabii.
‘Yarıcılık, ağanın yarıcılığını yapıyorum. Biri benim ikisi ağanın.’
Eski yazı lafı ağızından çıkar çıkmaz sofi bir parladı ki bayağı korktum.”
‘O yezit, o gavur, o Fransız gavuru, o Ermeni piçi, o ne idiği belirsiz çingene tohumu, o senin sorduğun namussuz öğretmen, dinsiz öğretmen, göz açtırıyor mu bizlere. Hocalar elinden usanmışlar. Çocuklarımızı zarla o gavur mektebini sokuyor. O mektebi bitirdikten sonra da vakti geçiyor çocukların, büyüyorlar. Bizim o tarafın öteki köylerinde gavur mektebi yok. Onlar rahat, onların her çocuğu bir alim gibi Kuranı gürül gürül okuyor. Her biri bir hoca.” (22)

— **Sosyal Güvenlik:** Yoksulluk sorunuyla iç içe geçmiş şekilde ama başka bir başlık oluşturabilecek kadar işlenen bir diğer sosyal hak da sosyal güvenlik. İnşaat işçileri,

kaçakçılar, denizden geçinenler, güvencesiz çalışanlar Kemal'in bu konuda odaklandığı gruplardır. Bu kesimleri ele aldığı röportajları, güvencesizliğin neden olduğu toplumsal sorunları işlemesi ve tanıklık aktarımlarıyla birlikte, sosyal güvence hakkının ve hatta talebinin dile getirildiği metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu başlık altına girebilecek kimi örnekler:

- Proleter Şoförle Konuştum! (içinde, *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştan Başa* 4, 71-80):

"Geleli iki ay oldu," diyor Yalkın. "Minibüsü çıkardım, çalışmaya başladım. Kadıköy-Pendik arası. Baktım bütün minibüslerin bir adı var. Tatlım, Kartalım, Uğur, Yolalan, falan filan... ben de minibüsümün adını Proleter koydum."

"Neden proleter?"

"Ben bu kelimeyi çok severim. Kalimeyi değil de anlamını çok severim. Ben proletaryadan bir kişiyim. Ve proletarya insan soyunun en namıslı, en sıcak, en insan sınıfıdır. Kimseyi sömürmez, kimseye hükmetmez, kimseyi ezmez. Dünyayı yaratan proletaryanın elleridir. Proletaryanın elleri olmasa dünya olmazdı ben proletarya hayranıyım. Şu dünyada yapılmış güzel olan, faydalı olan ne varsa proletaryanın güzel ellerinin eseridir."

Süleymaniye o güzel ellerin eseri, şu köprüler, şu sülün gibi güzelim minareler, vapurlar, trenler, uçaklar... yediğimiz ekmeğe, içtiğimiz su. Şu kıpkırmızı domatesler, demir, bakır ve tereyağı... Ve tekmil sebzeler. Oturduğumuz evler. Proletaryanın güzel ellerinin eseri.

"Bu minibüs benim alnımın teridir. Benim ve Halidenin. Gözümüzdün nurudur. Bu minibüsten dolayı da daha bir miktar borcum var. Bir minibüs alacak parayı bir proleterin nerede olursa olsun biriktirmesi zor. Ben de tuttum, minibüsümüne bu göz nuru, bu alın teri adamlarının adını koydum. Ve minibüsümün adına Proleter dedim. Uzun bir süre böyle, bu ad altında çalıştım durdum. Kimse bana nereden gelip nereye gidiyorsun demedi." (76-77)

- Neden Geliyorlar? (içinde, *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştan Başa* 3, 139-173):
Anadoluda evlenmek, en fakiri için de olsa epeyce masraflıdır. Başlık vermek, düğün masrafı iflahını keser adamın, işte bu yüzden yeni evlenenler, para kazanmak için, hemen gurbete gitmek zorunda kalırlar. (154)
- Diyarbakır (içinde, *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştan Başa* 1, 9-25):
"... Bir aralık, bir 'dert' sözü çıktı ağızımdan.

Sözüm ağızımda kaldı.

'Oğul, oğul,' diyor, 'dert mi ararsın Diyarbakırda, Diyarbakırın taşı toprağı ahü vahüttir.'

Sonra açıyor ağzını, yumuyor gözünün. Dört söyler.

İşsizlik diyor. Yokluk diyor. Bu şehrin yüzde yetmiş işsiz, perişan diyor. Bak, diyor, kahvelere bak. Tıklım tıklım dolu. Dünyanın hangi şehrinde bu kadar kahve var? Eskiden zaten perişandı köylü. Açtı. Şimdi motor çıktı. Ağalar topraktan attı köylüyü, diyor. Bir ağa elinde beş köy var, on köy var... Fabrika gerek. Bu memlekette fabrika olmazsa olmaz. Bütün şark yollara dökülmüş. Diyarbakıra akıyor. Diyarbakır işsizlikten kırılıyor. Fabrika oğul, sanayi gerek oğul, diyor. Bak şu şehrin pisliğine, tozdan göz gözü görmüyor, diyor. Bakıyorum, yerden göğe kadar haklı. " (14)

— **Sosyal Yardım:** Yaşar Kemal, Sosyal güvencenin yanı sıra, özellikle felaketedeler, tarım işçileri ve sokakta yaşayan çocuklar için sosyal yardımların gereği üzerinde yer yer durmuştur. Bu sorunlar tamamen ortadan kaldırılmaya kadar sosyal yardım tedbirleri-

nin alınması gereği, fazla vurgulu olmasa da Yaşar Kemal röportajlarından çıkartılabilecek bir başka sosyal hak başlığıdır. Ancak sosyal yardım teması günümüzdeki kullanımından oldukça farklı, ihtiyaç halindeki yurttaşlara sağlanması gereken hak temelli toplumsal bir zorunluluk olarak ele alınmaktadır.

SONUÇ

İşçi sınıfının 19. yüzyıl boyunca verdiği mücadeleler sonucu ortaya çıkan sosyal haklar edebiyatın pek çok türünde ele alınmıştır. Toplumsal gerçekçi, sosyalist gerçekçi akımlar içinde verilen, hatta realist akıma giren kimi roman, öykü, şiir ve oyunlar, dönemin sosyal hak mücadeleleri hakkında bilgi ve fikir vermektedir. Lakin, bu türlerin hepsi, her ne kadar gerçeklikten hareket etse de kurgusal anlatıma başvurmakta, nicel gerçekliğe sadık kalma zorunluluğu olmadığı için bu nicel gerçeklik hakkında oluşturduğu nitel anlamları da gerçeklik dışına taşıma ihtimali taşımaktadır. Bu ihtimal, sosyal haklar gibi “gerçek” bir konu ve sosyal hakların geliştirilmesine ihtiyaç duyulan toplumsal sınıf ve gruplar için, gerçeklik dışına çıkmakla inandırıcılığın yitilmesi gibi bir risk de taşımaktadır. Dolayısıyla sosyal hakların ele alınışı sırasında edebiyatın bu riskini dışarıda bırakan bir türe ihtiyaç vardır. Öte yandan bu konu aynı zamanda, yalnızca nicel gerçekliğin istatistikî bilgi ve durağan görüntülerine bırakılamayacak kadar da gerçektir. Bu nedenle, süreç, duygu, deneyim gibi alanlardan edinilecek bilginin de sosyal hakların ele alınışında hayati bir önemi vardır.

Bütün bunlardan yola çıkarak röportajın, sosyal hakların edebiyata taşınmasında en uygun tür olduğu söylenebilir. Röportaj, yazarının özellikle de sınıfsal olmak üzere bir toplumsal soruna eğildiği ve taraf aldığı bir türdür. Edebiyatın bir kolu olduğu hem bu türde örnekler veren yazarlar hem de eleştirmenler tarafından kabul edilen röportaj, gazetecilik ve edebiyatın bilgi toplama tekniklerini kullanarak, gazetecilikteki “nicel gerçekliğine sadık kalma” ilkesi ve edebiyatın araçlarıyla üretilmiş metinlerdir. Bu metinler, çok büyük oranda gazetelerde yayımlanmış gazetecilik metinleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde bu türün en önemli örneklerini veren Yaşar Kemal, sosyal hak taleplerinin ve mücadelelerinin yoğun olduğu 1951-1963 yıllarında, Türkiye'nin dört bir yanını dolaşarak röportajlar hazırlamıştır. Kemal, roman, öykü ve folklor araştırmalarına da büyük oranda kaynaklık eden birikimini de neredeyse bu röportajcılık dönemine borçludur. Kendisini bir “sosyalist” olarak niteleyen Kemal, röportajlarında sınıfsal sorunlara ve sosyal adaletsizliğe odaklanmıştır.

Yaşar Kemal'in röportajlarının sosyal haklar kapsamını ağırlıklı olarak kent ve kır yoksulları, topraksız köylüler, tarım işçileri, güvencesiz işçiler, felaketzedeler, sokak çocukları oluşturmaktadır. Kemal'in röportajlarının içeriğini oluşturan sosyal hak başlıkları ise, toplumsal adalet, barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvence ve sosyal yardımdır. Bu kapsam ve başlıklardaki röportajlarında Yaşar Kemal, bu türün en önemli örneklerini vermiş, konuları gazetecilik ve edebiyatın tüm imkânlarını kullanarak ele almıştır. Sosyal hakların neo-liberal dönemdeki tasfiyesine paralel olarak günümüzde yeni röportajcılara ve röportajlara rastlamak gittikçe zorlaşmaktadır. Bununla birlikte yükselen hak talepleriyle birlikte röportajcılığın da artacağını söylemek mümkündür çünkü hak talepleri yükseldikçe görünürlükleri ve gerçeğe olan toplumsal talep de yükselecektir. İşte son söz, bu bağlamda Yaşar Kemal'e (2011: 11) verilmelidir:

“Türkiye’de demokrasiyle birlikte röportajcılık da gelişecektir. Gazeteler ne kadar dretirlerse diretsinler, ayakta kalmak, okuyucuya insanca varmak için, televizyon, radyo, sinema furyasında, röportaja başvurmak zorunda kalacaklardır. Dünya gazeteciliğinin bugünlerde girdiği bu çaresiz yola bizinkiler de gireceklerdir.”

KAYNAKÇA

- Akbulut, Erden (1989) *İnsan Hakları İnsani Toplumun Ürünü Olacaktır*. http://www.urundergi-si.com/10eylul/arsiv/say14/insan_haklari_insani_toplum.php, Erişim Tarihi: 14.06.2016.
- Andaç, Feridun (2012) *Yaşar Kemal, Sözü'nün Büyücüsü*, İstanbul: Kavis.
- Bayramoğlu, Sonay (2011) "Burjuvaziye Not; 'Gülümse Kaderine': Olağanüstü Hal ve Haklar". Bürke, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1* içinde, Ankara: Notabene, 187-206.
- Bezirci, Asım (2008) *Edebiyat Neye Yarar?* (<http://www.cafrande.org/edebiyat-neye-yarar-asim-bezirci/>, Erişim tarihi: 22.06.2016)
- Boratav, Korkut (2011) "Hak Mücadeleleri ve Ekonomi", Bürke, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1* içinde, Ankara: Notabene, 153-164.
- Bulut, Nihat (2009) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Bürke, Yalçın ve Metin Özüğür (2011). "21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği", Bürke, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1*, Ankara: Notabene, 15-50.
- Coşkun, Vahap (2006). *İnsan Hakları: Liberal Açından Bir Tahlil*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Donnelly, Jack (1995) *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Mustafa Erdoğan (çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa (1998) *Liberal Toplum Liberal Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gülmez, Mesut (2001) *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi: Egemenlik İnsanındır*, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları.
- Kabaş, Sibel (2009) *Soru Sorma Sanatı - Dünyada ve Türkiye'de Röportaj ve Söyleşi Geleneği*, İstanbul: Doğan Kitap.
- 142 | Kaboğlu, İbrahim (2004) *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Yayını.
- Kant, Immanuel (1995) *Ahlak Metafiziklerinin Temellendirilmesi*, İoanna Kuçuradi (çev.), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, Immanuel (2003) *Ethica: Etik Üzerine Dersler*, Oğuz Özüğül (çev.), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Karabacak, Yakup (2007) *Sosyalistler ve Burjuva Hukuku*, <http://www.devrimyolundakurtulus.net/03/07hukuk.htm>
- Karatepe, Umar (2011) "Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik", Bürke, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1*, Ankara: Notabene, 207-240.
- Kemal, Yaşar (2004) *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor, Alain Boquet ile Görüşmeler*, İstanbul: YKY.
- Kemal, Yaşar (2011) *Röportaj Yazarlığında 60 Yıl*, İstanbul: YKY.
- Kemal, Yaşar (2013) *Çocuklar İnsandır*, İstanbul: YKY.
- Kemal, Yaşar (2014) *Bir Bulut Kaynıyor, Bu Diyar Baştanbaşa 4*, İstanbul: YKY.
- Kemal, Yaşar (2015) *Peri Bacaları, Bu Diyar Baştanbaşa 3*, İstanbul: YKY.
- Kemal, Yaşar (2016a) *Nuhun Gemisi, Bu Diyar Baştanbaşa 1*, İstanbul: YKY.
- Kemal, Yaşar (2016b) *Yanan Ormanlarda Elli Gün, Bu Diyar Baştanbaşa 2*, İstanbul: YKY.
- Kuçuradi, İoanna (2007) "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, Akara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 69- 76.
- Kuyurtar, Erol (2004) "Haklar". *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, Bahar.
- Locke, John (1999) *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, İsmail Çetin (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Locke, John (2004) *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Fahri Bakırcı (çev.), Ankara: Babil Yayınları.
- Nuttall, Jon (1997) *Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özdek, Yasemin (2011) "Marksizm ve Haklar". Bürke, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyut-*

- larıyla Hak Mücadeleleri 1* içinde, Ankara: Notabene, 51-108.
- Özdemir, Ali Murat ve Ebubekir Aykut (2011) “Liberalizm ve Haklar”. Bürkeç, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1* içinde, Ankara: Notabene, 297-310.
- Özdemir, Emin (2007) *Yazımsal Türler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özer, Ömer (2013) *Haber Roman, George Orwell ve Yaşar Kemal'den Örneklerle Edebi Gazetecilik / Röportaj*, Konya: Literatürk.
- Özüğurlu, Aynur (2011) “İnsani ihtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken”, Bürkeç, Y. vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1* içinde, Ankara: Notabene, 123-152.
- Püsküllüoğlu, Ali (1991) *Yaşar Kemal Sözlüğü*, İstanbul: Toros Yayınları.
- Rand, Ayn (1993) “İnsanın Hakları”, Atilla Yayla (der.), *Sosyal ve Siyasal Teori –Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Siyasal Kitabevi, 258-264.
- Rousseau, Jean-Jacques (2009) *Toplum Sözleşmesi*, Vedat Günyol (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Simmers, Mary, (2019) *What is Literary Journalism?* 6 Aralık, <http://www.articlesbase.com/writing-articles/what-is-literary-journalism-1546292.html>, Erişim Tarihi: 22.06.2016.
- Tepe, Harun (2009) *Sosyal Haklar ve İnsan Hakları: Sosyal ve Ekonomik Haklar Olmadan İnsan Hakları Korunabilir Mi?*, I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, 22-23 Ekim, Antalya.

REFAH DEVLETİNİN KURUCU BELGELERİNDE KADININ ADI YOK:*

BEVERIDGE RAPORU'NUN CİNSİYETÇİ KARAKTERİ

Ayten DAVUTOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet: Feminist perspektiften refah devletinin tarihsel gelişimi yalnızca sosyal adalet ve tam istihdam anlatısından ibaret değildir ve refah devletinin toplumsal cinsiyet temelli feminist eleştirisi, politik kültürünü oluşturan kurucu belgelerin cinsiyet analizini de içermelidir. Bu analiz refah devletinin inşa edildiği tarihsel bağlamını anlamak bakımından önemlidir. Refah devletinin ortaya çıkışı mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl etkilemiştir sorusuna yanıt verebilmek için kurucu belgelerde cinsiyet ilişkilerine dair varsayımların neler olduğuna odaklanmak gerekir; çünkü bu varsayımlar refah kurumlarına içkindir ve cinsiyet eşitsizliklerini (yeniden) üretirler. Üstelik daha sonraki dönem cinsiyet ilişkilerine dair yaklaşımları büyük oranda belirleyen de bu tarihi belgelerdir. Bu tebliğ, refah devletinin kuruluş felsefesinin yansıdığı belgelerin en önemlilerinden biri olan *Beveridge Raporu*'nun; ücretli işte çalışan erkek vatandaşı özneleştirilen, geleneksel cinsiyete dayalı işbölümünü esas alan, yeniden üretim alanını dışlayan, ailemerkezci karakteri nedeniyle patriarkal bir sosyal politika manifestosu olduğu iddiasındadır ve bu iddia refah devletinin erkek merkezli kurumsallaştığına dair feminist tez çerçevesinden gerekçeleriyle ortaya konulacaktır.

145

Anahtar Kelimeler: Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet, Kurucu Belgeler, Beveridge Raporu.

The Woman Does Not Have a Name on the Foundation Documents of the Welfare State: Gender-biased Character of the Beveridge Report

Abstract: From a feminist perspective, evolution of the welfare state is not only about social justice and full employment so its scrutiny should also include gender analysis of foundation documents that determine political culture of the welfare state. This analysis is significant in understanding the welfare state in its historical context. In order to answer how emergence of welfare state had an impact on gender inequalities already existed, we should focus on theoretical suppositions of foundation documents because these suppositions are immanent in welfare institutions thus they reproduce gender inequalities. Moreover it is these documents that are influential in determining the forthcoming gender relations in the welfare state. This study claims that since Beveridge Report, being the blueprint foundation document of the welfare state, with its familialistic character subjectified man with paid work, accepted gender division of labour as the norm, excluded reproduction, patriarchy manifested itself in it. The thesis of this paper will be explained and justified within the framework of feminist social policy that has always criticized welfare state as an institutionally male bias model.

Key Words: Welfare State, Gender, Foundation Documents, Beveridge Report.

* Tebliğ başlığında, Duygu Asena'nın hatırasına saygıyla, *Kadının Adı Yok* kitabına atıf yapılmıştır.

GİRİŞ

146 Refah devleti 1930'lar ve 1960'lar arasında ortaya çıkan özgül tarihsel bir yapıdır (Andersen, 2010: 35). Bu yapı, kapitalizmin Fordist üretim biçiminin yarattığı teknolojik ve örgütsel düzenlemeleri sonucu ortaya çıkmış bir devlet örgütlenmesi biçimidir. Sosyal bilimler arasında oldukça popüler bir çalışma alanı konusu olarak, refah devletinin gelişimi başta olmak üzere, farklı refah tipolojileri ve refah kurumları dâhil, refah devleti önemli oranda teorik birikim yaşanan alanlardan biri haline gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bir çalışma alanı olarak refah devleti, bir yandan somut olarak sosyal refah sağlayan kurumları çalışmak anlamına gelirken, diğer yandan da kapitalist toplumların tarihindeki bu yeni olguyu anlama çabası olarak görülebilir. Bu yönüyle bakıldığında vatandaşları için temel düzeyde refahı garanti etmek üzere sorumluluk alan refah devletinin bizzat kendisi hem dar hem de geniş anlamıyla pek çok açıdan tartışılmıştır. Dar anlamdaki araştırmalar gelir transferleri, sosyal hizmetler ve barınma sorununu araştırırken; geniş anlamdaki araştırmalar ise politik ekonominin çerçevesini çizdiği, devletin ekonomiyi örgütleme gücü ve rolünün tartışıldığı bir bakış açısıyla konuyu ele almıştır. Bu çerçevede refah devleti iktidar, güç ilişkileri ve kapitalist sınırlılıklar açısından da incelenmiştir (Rodger ve Camping, 2000: 14). Ancak refah devleti çalışmalarında refah devletinin piyasa ya da ekonomi ile olan tüm kesişim alanları masaya yatırılırken, aile kurumu refah çalışmalarında hiçbir dönem yeterince incelenmiş değildir. Hâlbuki aile sosyal riskleri bertaraf ederek refahın üretiminde piyasanın yanı sıra en önemli kurumlardan birisidir (Lewis vd., 2000). Ailenin refah devleti araştırmalarında yeterince yer almamış olmasının en önemli nedenlerinden biri, sanayileşme sonrası yapısal yaklaşım ve analizin sosyal politika yazınına egemen olmasıdır. Yapısal analizler toplumsal alanları tanımlarken, ailenin üretici rolünün sona erdiği ve ailenin tüm işlevinin yeniden üretim alanıyla sınırlı kaldığı tezini öne sürmüşler ve bu tezi büyük oranda kabul ettirmişlerdir (Andersen, 2010: 38). Bu ekonomi politik yaklaşımın egemen olmasıyla birlikte; ailenin nasıl ve hangi yollarla refah üreten bir kurum olduğu, aile üyelerinin arasında yaşanan eşitsiz ve asimetrik güç dengesinin, aile içinde refahın dağılımına nasıl yansdığı gibi sorular refah devleti çalışmalarında analiz dışı bırakılmıştır. Özetle, refah devleti çalışmalarında aile içi iktidar ilişkileri ile refah arasındaki bağlantı derinlemesine inceleme konusu yapılmamıştır. Bu aynı zamanda refah devletinin toplumsal cinsiyet boyutunun da ihmal edilmesi demektir. Oysa refah devleti sosyal politikaları aracılığı ile toplumsal cinsiyet ilişkilerini kurar, düzenler, yeniden üretir ve dönüştürür. Bu nedenle kadın vatandaşların refah devleti ve refah devletinin kadınlarla kurduğu ilişkileri cinsiyet perspektifinden sorgulamadan, refah devletinin toplumsal cinsiyet ilişkileri boyutunu çözümlenmek mümkün değildir. Bu karşılıklı bir ilişkidir. Devlet çoğu zaman kadın ve erkek vatandaşları arasında farklılık kurar; kadın ve erkek vatandaşları ile kurduğu ilişkiler eşitlikçi biçim ve içerikte değildir. Bu durum refah rejimlerinin cinsiyetçi niteliğinden kaynaklanır. Feminist teorisyenler refah rejimlerine içkin bu cinsiyet hiyerarşisini tarihsel ve kurumsal bir bakış açısıyla tartışmaya açmışlardır. Bilhassa 1960'lı yılların sonu, feminist ideolojinin yurttaşlık kavramının kurumsal bir cinsiyet hiyerarşisi ürettiği ve kurumsal olarak kadınların marjinalleştirilmesine neden olduğu tezinin çok güçlü bir biçimde ortaya koydukları döneme denk gelmektedir. Bu teze göre ana akım sosyal politika yazınının cinsiyetçi süreçler ya da çıktılara ilişkin herhangi bir vurgusu yoktur. Gerçekten de ikinci dalga feminizmin yükseldiği yıllara dek, yurttaşlık ve cinsiyet bağlantısını kuran ve cinsiyet gören bir sosyal politika yaklaşımı olduğundan söz etmek zordur. 1970 ve 1980'lere gelindiğinde ise sosyal politikanın feminist eleştirisinin çok yoğunlaştığını görüyoruz. O yıllardan itibaren, Sylvia Law, Mary Dale, Jane Lewis, Mimi Abromowitz, Linda Gordon, Gillian Pascall gibi isimler sosyal politika disiplininin kadın deneyimlerini nasıl marjinalize ya da ihmal ettiğini gözler önüne seren eserleriyle eleştiri oklarını doğrudan alana yöneltmişlerdir (Coffey, 2004). Bu isimler öncelikle sosyal politika disiplininin cinsiyete duyarsız olduğu eleştirisini geliştirmişlerdir. Özellikle de alanın öncü isimlerinin eserlerini inceleyerek bir içerik analizine tabi tutan feminist eleştirel bakış sosyal politikanın cinsiyet körü olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle ikinci dalga feminizmin kadınların ezilmelerinin yapısal nedenlerini belirlemek için

maddeci bir sorgulama yapmaya yönelmesiyle birlikte, kadın işçi ile erkek patron arasındaki ezen ezilen hiyerarşisinin yanı sıra, kadını evde erkeğin işçisi haline getiren yapının ve toplumsal ilişkilerin ortaya konmasının önemi vurgulanmaya başlanmıştır. Aslında tam da bu nedenle ikinci dalga feminizm, kadınların konumlarını sorgulamak üzere eleştirel analizlerini kapitalizme özgü ilişkiler bağlamında temellendirmiştir (Fraser, 2013: 73). Denilebilir ki ikinci dalga feminizm devlet eliyle kapitalizm eleştirisidir. Bundan Fraser'ın kastı ikinci dalga feminizmin İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Keynesyen refah devletinin eleştirisi olduğudur. Bu esas olarak maddeci bir sorgulayıdır. Ancak elbette kültürel ve siyasal boyutları da olan geniş çaplı bir eleştiridir. Bu eleştirinin ana hatlarına değinmeden önce refah devletinin politik kültürünü oluşturan dört temel özelliğe dikkat çekmek gerekir: Ekonomizm, Erkek-merkezcilik, Teknokratik Devletçilik ve Vestfalyanizm. Bu özellikler kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Ekonomizm: Refah devletinin siyasal meşruiyetini sağlayan unsur, refahı tabana yayma, toplumsal eşitlik sağlama ve sınıflar arası dayanışma sağlama (çatışmayı önleme) iddiasında olmasıdır. Ancak toplumsal eşitsizlik tanımının sadece sınıflar arası iktisadi bölüşüm sorunu olarak açıklanması, eşitsizliğin diğer boyutlarının ihmal edilmesine neden olur.

Erkek-merkezcilik: Refah devleti aile ve çalışmayı erkek-merkezli olarak kuramsallaştırır. Böylece toplumsal cinsiyeti siyasal çatışma alanından uzaklaştırır.

Teknokratik Devletçilik: Refah devleti sosyal politikaları, profesyoneller tarafından tasarlanan ve bürokratlar tarafından uygulanan ve müşteri-devlet ilişkisi çerçevesinde teknik meseleler olarak ele alır. Toplumsal sorunların çözümünün yukarıdan aşağıya bir tasarımla aşılması yaklaşımı vatandaşları pasif alıcılar konumuna indirger.

Vestfalyanizm: Refah devleti ulus temelli bir oluşumdur (Fraser, 2013).

Feminist sosyal politikanın bu eleştirileri ile refah devleti hem özel ve hem de kamusal alandaki cinsiyete ilişkin eşitsizlikleri görmezden gelmekle suçlanmış ve tam saha baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu baskının bir uzantısı olarak refah devletinin kurucu belgelerine dair eleştiriler de yapılmıştır. Hiç kuşkusuz bu bağlamda refah devletinin kuruluş manifestosu olan Beveridge Raporu da mutlaka feminist eleştirel analize tabi tutulmalıdır. Bu eleştiri aynı zamanda refah devletinin erkek-merkezli inşasının eleştirisidir.

Refah devletinin ortaya çıkışı mevcut sınıf ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl etkilemiştir sorusuna odaklanmak, bugünkü kadın dostu refah devleti yaratma mücadelesinin geçirdiği aşamaları anlamak için önemlidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kadınların ev içi ücretsiz bakım rolleri ve erkeğe bağımlılıklarına dair fikirlerin refah devletinin yapısına nasıl entegre olduğuna yani harcın nasıl karıldığına bakmak gerekir. Burada refah devleti ve toplumsal cinsiyet ile ilişkili olarak asıl tartışılması gereken öncelikli olgu, gerek Bismarck modelinde gerekse *Beveridge Raporu'*nda -aralarındaki farklılıklar soyutlanarak-sözü edilen rasyonel, erkek, ücretli işte çalışan erkek ve hanehalkı reisini esas alan varsayımların cinsiyetçi olduğudur. Ayrıca bu varsayımların refah kurumlarına içkin olması nedeniyle farklılık ve eşitsizlikler üretmeleridir. Bu eşitsizlikler somut olarak refah devletinin esasını oluşturan sosyal güvenlik ve bakım politikalarına yansımıştır.

BEDEVERIDGE RAPORU VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Refah devletinin kurumsallaşmasında Almanya'da 1883 yılında Bismarck tarafından getirilen sosyal sigorta sistemi tarihi bir dönüm noktasıdır. Bismarck modeli iş kazaları sonucu çalışamaz durumda kalan işçilerin korumasını kurumsallaştıran ilk sistemdir. Bu modelin en önemli özelliği, devletin ücretli işçileri koruma altına almasıdır (Rosanvallon, 2004:126). Bismarck modeli refahla ücretli iş arasındaki bağlantıyı kurumsallaştırmıştır (Özdemir, 2007). Bu model kadınlardan çok erkeklerin, işçilerden çok egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden paternalist sosyal politikanın ilk uygulamasıdır (Çelik, 2014: 18). Her ne kadar Bismarck modeli kadar katı ve kısıtlayıcı bir sosyal koruma öngörmemesiyle olumlu olsa ve sosyal sigortaların yerine yaygın bir sosyal koruma anlayışını içerse de, 1942 tarihli *Beveridge Raporu* (Beveridge, 1942) cinsiyete dayalı örgütlenme biçiminin somutlaştığı belgelerden biridir. Prim ödeyerek katkıda buldukları

sürece vatandaşların sosyal güvenlik şemsiyesi altında beşikten mezara dek korunmuş olmaları prensibine dayalı sosyal politikanın bu tarihi belgesi, daha sonraki dönem refah devleti ideolojisini şekillendirmiş olması nedeniyle cinsiyet perspektifinden değerlendirilmeye muhtaçtır.

William Beveridge tarafından 1942'de İkinci Dünya Savaşı koşulları Britanya'sında hazırlanan rapor *Beveridge Raporu* olarak bilinmektedir. Sosyal güvenliği, ulusal çapta yaygın sosyal politika anlayışının bir parçası olarak ele alan bu raporun etkileri yalnızca İngiltere ile sınırlı kalmamış ve evrensel bir boyut kazanmıştır. Yoksullukla mücadelenin bir aracı olarak sosyal politikaların merkezine sosyal güvenliği yerleştiren anlayışın bir ürünü olan bu belge, prim ödemeleri ve kişinin sorumluluğu esas olmak üzere tam çalışmayı hedefler (Talas, 1972: 542). Yani *Beveridge Raporu* çalışma merkezli bir toplumda işçi, işveren ve devletin katkıları ile herkesin sosyal güvenlik hakkı olması esasına dayalı bir sosyal politika öngörür. Rapor refah devletine vatandaşlarını kaza, hastalık, işsizlik, yaşlılık ve ölüm gibi gelir kaybı durumlarında korumasını güvence altına alma yükümlülüğü getirmektedir. Devletin görev tanımları arasına zorunlu ve kapsamlı sosyal güvenliği yerleştirmesi bakımından bu yeni bir devlet ve vatandaş ilişkisi yaklaşımıdır. Çünkü o tarihe kadar koordine edilmeyen, kapsamı kısıtlı sosyal mevzuatın (s. 541) yerini, devletin taraf olarak gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu sosyal güvenlik ve sosyal politika anlayışı almaktadır. Refah devletinin kuruluş felsefesinin yansıdığı bu belge ile birlikte devlet, vatandaşlarının yoksulluk ve gelecek kaygısını sosyal politikalar aracılığı ile yeniden dağıtımını sağlayarak önlemek ve bu şekilde sosyal adaleti sağlamakla görevlidir. Bu bir kamu hizmetidir. Bu bakımdan bu belge o dönem refah devletinin kurumsal sosyal güvenlik ve sosyal politikalarının belirleyicisi konumundadır. Ne var ki refah devletinin sosyal adaleti sağlamasını bir kamu görevi olarak tarif ederek radikal bir sosyal politika önerisi getiren *Beveridge Raporu'nun öznesi, ücretli işte çalışan erkek vatandaştır*. Raporun onuncu sayfasında Beveridge'in vatandaşları kategorize ettiği bölüm bulunmaktadır (Beveridge, 1942).

Bu kategoriler şunlardır:

- İşçiler,
- İşverenler, her meslekten, müstakil işçiler dâhil, kazanç getiren bir işte çalışanlar,
- Çalışacak yaştaki ev kadınları,
- Çalışacak yaşta olup ta kazanç sağlayan bir iş yapmayanlar,
- Çocuklar ve
- Yaşlılar.

Görüldüğü gibi raporda ev kadınları ayrı bir kategori dâhilinde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflama çalışanlar dışında çalışacak yaşta olup evli olan kadınları kapsamaktadır. Ev kadını sınıfı ya da kategorisi yaratan *Beveridge Raporu* Talas'a göre "evli kadını sigortalıların hususi bir kategorisi olarak tasnif etmekte ve koca ile kadının bir **ekip** teşkil ettiklerini kabul eylemektedir" (Talas, 1953) akt. (Zırhlı, 2000: 51). Rapora atfen koca ile kadının ekip teşkil etmesi anlayışı aslında "tamamlayıcılık" olarak kavramsallaştırılan eril paradigmanın bir yansımasıdır. Bu paradigmaya göre her iki cins de birbirlerinin eksiklerini tamamlar ve her birinin farklı özellikleri kendi içinde değerlidir. Rousseau ve Kant gibi düşünürlerde de ifadesini bulan bu yaklaşım, geleneksel olarak kadına atfedilen fedakârlık, duygusallık, şefkat (tabi bunlarla birlikte bakım rolleri de vardır) bazı değerleri esas alarak, kadınların bu özellikleriyle norm kabul edilen erkeği tamamlaması gerektiğini ileri sürer (Berktay, 2010: 28). Bir başka deyişle eril tamamlayıcılık anlayışı, sonuçta erkeğin norm sayıldığı bir sosyal düzende kadının öteki olmasına ve sonrasında da ikincilleştirilmesine neden olur.

Beveridge Raporu eril normu erkek olarak kurarken, evlilik birliği içinde kadına da tamamlayıcılık rolünü biçmiştir. Bu sınıflama içinde yer alan kadınların sosyal güvenlikleri çalışan eşleri tarafından sağlanacaktır. Erkeklerle çalışma ve evi geçindirme yükümlülükleri tanımlanırken, kadınlar içinse sosyal güvenliğe erişimin tek yolu olarak heteroseksüel evlilik kurumu belirlenmiştir. Bu bakımdan denilebilir ki savaş sonrası dönemde refah devletinin sosyal güvenlik politikalarının büyük oranda şekillenmesinde rolü olan *Beveridge Raporu ile birlikte cinsiyet farklılıkları sosyal politikaların sosyal güvenlik ayağına işlemiştir* (Pascall, 2012: 8). Bu anlayış refah

devleti yazınına hâkim olan anlayıştır. Refah devleti yazınında teori üretimi aşamasında dahi bireylerin eril normlar doğrultusunda hareket ettikleri varsayımı yapılmıştır (Robeyns, 2010). Bu eril varsayımlar uzun bir süre vatandaşların özgürce istihdam edildiğini, edilebilir olduğunu ya da edilmeye istekli olduğunu hesaba katmış ancak; kadınların istihdam edilmelerinin önündeki diğer engelleri sözelimi onların eşlerinin, babalarının yaşlılık ve bakıma muhtaçlık durumlarını ya da okul çağı öncesi çocuklarının bakım yükümlülüklerini dikkate almamıştır. Bu bakımdan ana-akım refah yazını cinsiyete dayalı işbölümünün kadın ve erkekler için ortaya çıkardığı farklı ve eşitsiz koşulları göz ardı etmiştir (Orloff, 2009).

Beveridge Raporu cinsiyete dayalı geleneksel işbölümünü esas alır. Bu işbölümünde kadınların bakım işini üstlenmek zorunda kalmalarının yarattığı eşitsizliklere bakıldığında ortaya çıkan tabloda ilk olarak ücretsiz bakım emeğinin tanınması sorunu göze çarpmaktadır. Bakım emeğinin “tanınma” sı bir statü eşitliği meselesidir. Bu aslında kadınların eş ya da babaları yani bir erkeğe bağımlı olmaksızın hayatlarını sürdürebilmelerinin önünde bakıma ilişkin rol ve yükümlülüklerden kaynaklanan engeller olduğunun ve bu rollerinin bir statü eşitliği sorunu yarattığının kabul edilmesi demektir. Oysa bakım emeğini ‘tanımama’ bağımlılığın kurumsallaşması ve her gün yeniden üretilerek sürdürülmesi anlamına gelir. Böylelikle *Beveridge Raporu’nda* ifadesini bulan refah devleti, bakım meselesini kadın ile özdeşleştirip biyolojik boyutla da ilişkilendirir ve cinsiyete dayalı işbölümü üzerinden tüm refah devleti kurumlarını kurgular. Halbuki bakım işi doğrudan bir hak sahipliği ve hak kullanımı sorunudur. Kadınlar, devletin bakım işini doğallaştırması, kadına ve dolayısıyla özel alana hapsedmesi sonucu çalışma hakkı başta olmak üzere pek çok hak kaybına uğramaktadırlar. Aslında bu hak kayıplarının neler olduğunu bakım veren vatandaşlar olarak kadınlar ile ücretli çalışan vatandaşlar olan erkekler arasında yapılacak bir karşılaştırma daha net biçimde ortaya koyacaktır. Bu karşılaştırma, kamusal alan, iş güvencesi, ücret, sendikal haklar, emeklilik hakkı, tazminat gibi sadece çalışma ilişkilerinin maddi terminolojisi ile yapıldığında görülecektir ki kadınlar görece olarak dezavantajlı konumdadırlar. Öte yandan prestij, sosyal statü ve iş doyumu gibi çalışma psikolojisi kavramları kullanılarak, aynı iş ve hizmetleri veren kadınlar ile ücretli işte çalışan erkeklerle yapılacak bir karşılaştırma, ücretli çalışan vatandaş olarak erkeğin kazanımlarının sosyo ekonomik statü olarak kadınlardan fazla olduğunu apaçık ortaya koyacaktır. Ne var ki devletin farklı cinsiyete sahip iki grup vatandaşı arasında somut veriler ile hak kullanımı karşılaştırması yapmak bile neredeyse mümkün görünmemektedir. Çünkü her şeyden önce bakım bir çalışma alanı olarak tanımlanmamaktadır; üstelik kadınların kendi evlerinde kendi çocukları ve yakınları olan yaşlı ve hasta kimselere verdikleri hizmet ve ev işleri olarak adlandırılan ve yeniden üretim alanına dâhil edilebilecek tüm faaliyetleri üretim eylemi kapsamında dahi değerlendirilmemektedir.

Beveridge Raporu aile-merkezcilik anlayışının da kuramsallaştırıldığı bir belgedir (Pascall, 1997). Bir başka deyişle bu rapor; refah rejimlerinin ücretli ve ücretsiz iş alanını birbirinden ayıran, kadınların ücretsiz alandaki işlerini doğallaştırarak kamusal alanın dışına çıkaran; marjinalleştirerek ve sosyal politikanın konusu olmaktan uzaklaştırarak, erkek egemen refah rejiminin “erkeğin evi geçindirdiği aile modeli” nin kurucu unsurudur. Aile-merkezci bu model tıpkı Raporda ifadesini bulduğu gibi, cinsiyete dayalı işbölümünü pekiştirerek erkeği üretim alanına ilişkin olarak, kadını ise yeniden üretim alanına ilişkin olarak tanımlamaktadır. Zaten değişen üretim ilişkilerinin toplumsal yaşamı alanlara ayırarak düzenlemesi sonucu, kadınlar ücretli işe erişimi olan erkeklere bağımlı hale gelmişlerdir. Hatta İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kadınlar, erkeklerin “bağımsızlaşmaları”na katkıda bulunacak şekilde yeniden üretim alanına çekilmek durumunda kalmışlardır. Üstelik erkeklere olan bu bağımlılık kadınların refah devleti tarafından “kamusal bağımlılık” (public dependence) ilişkisi dışına çıkarılmalarına neden olmuştur. Rejimin ideolojisi hayat boyu tam zamanlı, formel işlerde çalışan erkeği norm kabul ettiği için kadınlar norm dışı olarak güvenlik sisteminin dışına itilmektedir (Shahra, 2011). Ancak sistemin onlar için önerisi/ lütfu kocaları ve/veya babaları üzerinden sosyal güvenliğin koruyucu şemsiyesi altına girebilme hakkıdır (Kılıç, 2010). Bu temel mantık üzerine inşa edilmiş olan sosyal güvenlik anlayışı, kadınların işgücüne katılımlarının önündeki engellerden birinin bakım

emeği olduğunu görmezden gelmektedir.

Erkeğin evi geçindirdiği aile modelinin refah rejimlerine norm kabul edilmesi, devletin kadınların bağımlı özel alandaki statülerini kamusal alanda bağımlı statülerine tercih ettiğinin bir göstergesidir (Fraser ve Gordon, 1994). Örneğin *Beveridge Raporu*'nun önerdiği gibi eşinin sosyal güvencesi üzerinden sağlık hizmetlerine erişim sağlayabilen kadın, refah devleti tarafından doğrudan bir bağımlılık ilişkisi içinde tanımlanmamakta; kamunun sosyal hizmet vermekle yükümlü olduğu gruplarla kurması gereken tarz ve içerikte bir ilişki- dâhilinde ele alınmamaktadır. Bu, devletin kadının erkeğe bağımlılığını meşrulaştırdığı örtülü bir durum yaratır. Böylelikle refah devleti aile içindeki bu cinsler arası bağımlılık ilişkisini, yalnızca özel alandaki bir bağımlılık ilişkisiymiş gibi kabul ederek, kadınlarla kurması gereken eşit ve kapsayıcı ilişkinin yükümlülüğünden sakınmış olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, bakım özel alanda gerçekleştiği için ve büyük oranda bakım verenler kadınlar olduğundan bakım emeği vatandaşlık haklarının konusu olmaktan dışlanmaktadır.

Refah rejimleri, devletin kaynaklarının kullanımıyla ilgili koşullarını belirler ve karşılıklı olarak devlet ile vatandaş arasındaki ekonomik, sosyal ve politik yükümlülükleri yani vatandaşlık haklarını da belirler (O'Connor ve Shaver, 1999). Dolayısıyla refah rejimi ile vatandaşlık haklarının eşit kullanımı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Vatandaşlık hakları yalnızca kamusal alanın konusu haline getirildiğinde, özel alan yani yeniden üretim alanı vatandaşlık haklarına ilişkin tartışmaların dışında bırakılmaktadır (Pateman, 2000). Vatandaşlık haklarının yalnızca üretim alanıyla sınırlandırılması, devletin sosyal yönünün içeriği ve etkilerinin boyutuna dair tartışmalarda temel varsayım olarak, devletin toplumsal ilişkiler bakımından tarafsız olduğunun kabul edilmesi anlamına gelir. Oysa Orloff başta olmak üzere feminist sosyal politika teorisyenleri bu türden bir tarafsızlığa karşı çıkmaktadır (S.Orloff, 2008). Çünkü bu türden bir tarafsızlık cinsiyetsizliktir ve aslında cinsiyetsizlik eşitsizlik yaratır. Kadınlar bakımından ise refah devletinin cinsiyetsizliği dezavantajlı konumlarını pekiştiren ve yeniden üreten bir durum oluşturur. Hâlbuki sosyal devlet/ refah devleti tartışmaları üretim ve yeniden üretime için olan toplumsal cinsiyet farklılıklarını dikkate almak zorundadır.

1942 tarihli aynı raporun bir satırında Beveridge kadınlara ait rolleri şöyle tanımlamıştır: "Ev kadınları ırkın devamında önemli roller üstlenirler" (Beveridge, 1942). Buradan bakıldığında kadınların annelik rolleri ve bakım emekleri yalnızca vatanseverlik, kültür ve İngiliz ulusunun yücelerek devam ettirilmesi çerçevesinde övgüye değer bulunmuştur. Bu övgü bazı yazarlara göre hem ırkçı hem de maternalist bir ideolojinin yansımasıdır (Davin, 1978). Zaten Beveridge tüm kadınların evlenecekleri, evli kadınların da çalışmayarak ev kadını olmak isteyeceklerini varsaymıştır. Aslında Beveridge savaş sonrası kadınların ücretli işe geri dönmeyi isteyeceklerini pek hesaba katmamıştır. Bu nedenle kadınların doğurganlık ve anne olma niteliklerinin savaşla birlikte düşen doğum oranlarının artırılması ve nüfus artışının sağlanmasında ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Paskalia, 2007). Bu, kadınların biyolojik farklılıklarının altını çizerek onları kadın=evli kadın=anne= vatandaş formülüne sıkıştırılmasıdır.

Bu rapor aynı zamanda rejimin ana eksenini oluşturan "normal" aile anlayışının ne olduğunu da ortaya koymaktadır. Yukarıda sözü edilen tam zamanlı çalışan erkek ve ona bağımlı ev kadını ve çocuklarından oluşan aile tanımının norm kabul edilmesi, bunun dışında kalan evli olmayan, heteroseksüel olmayan, yalnız yaşayan bireylerin norm dışı kalarak sosyal politikaların faydalanıcıları olmalarını engellemektedir (MeeSok Park, 2002). Üstelik tek tip üniter bir aile anlayışı, aile içindeki çıkar çatışmalarının üstünün örtüldüğü bir "norm aile" dayatması anlamına da gelmektedir. Aile ideolojisini benimseyen ve pekiştirmeyi hedefleyen refah rejimlerinde devlet "evi geçindiren erkek ve bakım işini üstlenen kadın"dan oluşan ideal aile fotoğrafı sunarak vatandaşları ile ilişkisini bu fotoğraf çerçevesinde şekillendirmektedir. Bu model çerçevesinde işleyen bir sistemde refah devleti, refahın yeniden dağıtımı, toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleme, pekiştirme ya da dönüştürme işlevini gerçekleştirirken, söz konusu modeli tüm topluma dayatmış olur. Refah devleti bu dayatma gücünü bakım alanına ilişkin yasa koyucu olma rolünden alır. Ancak *Beveridge Raporu*'nda yer alan aile dayatması yeni değildir. Refah rejimlerinin aileyi nasıl

kavramsallaştırdığını anlamak üzere ideal aile tanımının tarihsel arka planına bakmak gerekir.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren orta sınıf aile yaşamı üretim süreçlerinden ayrılmaya başlamış ve reel ekonominin aile ekonomisinden ayrılması on dokuzuncu yüzyılda nüfus tanımındaki değişimlerle hız kazanmıştır. Bu yüzyılın sonlarından itibaren aileyi tanımlarken evlilik merkezi bir konuma doğru evrilmiş ve hanehalkı kavramının da nüfus tanımlarında yer almaya başlamasıyla, aile ekonomi politiğin belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir. Sözgelimi Britanya'da 1871 nüfus sayımına göre "doğal aile evlilikle kurulmuş karı ve kocadan ve çocuklardan oluşur" tanımı kabul edilmiştir. Aileye ilişkin bu tanımın yirminci yüzyılda da varlığını koruması bir anlamda ailenin ekonomi politiktteki bu merkezi rolünün sürekliliği sağlanmasına hizmet etmiştir (Fink, 2010: 41). Evlilikle birbirine bağlı karı koca ve çocuklardan oluşan ailenin yasal olarak salt bu biçimiyle tanımlanması, onun bu haliyle meşruiyet kazanmasına neden olmuştur. Bu daha sonra Beveridge Raporu'nda ifadesini bulan refah devletinin ortaya çıkışında erkeğin tek gelir getiren aile reisi olduğu aile modelinin de baskın aile modeli olarak refah rejimlerinde yer almasını sağlayan süreçle de ilişkilidir. Refah devletinin bu türden ayrımcılığını bir başka açıdan da tartışmaya açmak gerekir. Erkeklerin evin geçimini sağlama görevlerinin onların da devletle olan ilişkilerinin aile statüleri üzerinden gerçekleştiğini göstermez mi? Bir başka deyişle erkekler de refah devletinin sağladığı olanak, hak ve faydalardan aile geçim yükümlülükleri gereği yararlanabilmektedirler. Devlet vatandaşlarına bireysel olarak ya da vatandaş olmanın bizzatı kendisinden kaynaklanan hakları üzerinden değil ailedeki bağımlı ya da bağımsız statüleri üzerinden çeşitli haklar sağlamaktadır. Her ne kadar bu durum refah devletinin temel aldığı aile modelinin bireyden daha öncelikli olduğunun ve refah rejiminin aileyi esas alarak şekillendiğine kanıt teşkil etse de kanımca vatandaşlık hakları ve cinsiyetçi vatandaşlık tartışmalarını hem kadınların dezavantajlı konumları üzerinden okumalı hem de aile politikaları ile olan ilişkisini sorgulamalıyız. Bu tartışma aile tanımları, hangi türden ailenin makbul kabul edildiği, yani hakların maksimum kullanımının hangi aile modelinde geçerli olduğu, cinsiyet kadar cinsel yönelimler ve LGBT haklarına dek genişletilebilecek bir tartışmadır.

Beveridge Raporu *eril sosyal politika anlayışının bir ürünüdür*. Bu politikalar erkekleri hedef alan ve özellikle emek piyasasının yetersizliği/başarısızlığı durumunda uygulanan politikalar. Maskülen sosyal politikaların tipik örneği sosyal sigortalar ve sosyal güveniktir. Çalışmayan kadınlar refah devleti ile olan ilişkilerini büyük oranda eş ve babaları üzerinden yani erkeğe bağımlı statüleri ile kurmuşlardır. Dolayısıyla onlar refah devleti vatandaşlık statülerini belirleyen anne ya da eş konumlarıyla ilişkili olarak feminen sosyal politikaların öznelidir. Feminen sosyal politikalara ise sosyal yardım programları örnek gösterilebilir. Bu politikardan maskülen olanlar katkı payı ödemeye dayalı bir sistem iken feminen programlar ise yoksulluk testlerine dayalı (means tested) yardımlardır (Orloff A, 1996). Bu açıdan bakıldığında refah devletinin vatandaşlarını ücretli işe erişimleri temelinde ayırıştırarak farklı türden hak ve faydaların özneli yaptığı söylenebilir. Bakım ideolojisinin cinsiyet temelli olması durumunda ise kadınların ücretli işe erişimlerinin önündeki pek çok engel aynı zamanda onların hak talep ve kullanımlarının önündeki engelleri oluşturmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Beveridge Raporu yeniden üretim alanının nasıl en baştan beri sosyal politikanın çerçevesi dışında bırakıldığına bir örnektir. Bu rapora bakıldığında refah devletinin ve sosyal politikalarının tarihsel olarak ne denli patriarkal bir söylem ve anlayışa sahip olduğu görülebilir. Öncelikle yukarıda da belirtildiği üzere, refah rejiminin birey değil aile temelli inşa edilmiş olmasının yarattığı sonuçlardan biri de aile içindeki işbölümünün cinsiyetçi karakterini gizlemesidir. Aile temelli refah rejimi ideolojisi ailede ücretli ve ücretsiz iş (bakım) bölüşümünün eşit paylaşılmış olduğunu varsaymaktadır. Böylelikle kadının payına bakım = ücretsiz iş; erkeğin payına ise emek piyasasında ücretli iş düşmektedir (Robeyns, 2010). Refah devleti inşa edilirken kadınların devletle olan vatandaşlık ilişkilerinde, 19. yüzyıldan itibaren süregelen aile tanımı çerçevesinde ailenin bir üyesi olarak muhatap kabul edilmeleri ve doğrudan bireysel bir refah üreticisi olarak

hak temelli bir refah öznesi olarak konumlandırılmamaları belirleyici olmuştur. Bu aile-merkezli ekonomi-politik bakım rejimi, cinsiyete dayalı işbölümünde kadınların ücretsiz bakım emekleri üzerinden inşa etmiştir. Kabul edilen aile modelinin sosyal politikada cinsiyet temelli eşitsizleri olağanlaştıran ve yeniden üreten bir etkisi olmuştur.

İkinci olarak aile-merkezcilik, geleneksel cinsiyet temelli işbölümü, bakım işinin tanınırlığı ve kadınların ücretli işe erişimleri parametreleri kullanılarak bir refah rejiminin cinsiyeti ortaya konulabilir (Sainsbury, 1996). Bütün bu parametreler raporda yer aldığı haliyle toplumsal cinsiyet analiziyle değerlendirildiğinde, *Beveridge Raporu* patriarkal bir sosyal politika manifesto-sudur. *Beveridge Raporu*'nda ifadesini bulan aile-merkezci anlayış, refah devleti politikalarının insanların ve özellikle kadınların hayatlarındaki etkisinin eleştirel bir biçimde incelenmesinin de önünde engel oluşturmuştur (Blakemore ve Griggs, 2007). Hâlbuki bu eleştirel bakış açısına olan ihtiyaç hala çok güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çünkü her ne kadar savaş sonrası refah rejimlerin kuruluş aşamasında dayandıkları *Beveridge Raporu*'ndaki cinsiyetçi varsayımlar ve onların üzerine inşa edildikleri temeller hem sarsılmış hem de geçerliliğini büyük oranda yitirmişse de, hala sosyal politikayı cinsiyet perspektifinden değerlendiren çalışmalar için asıl önemli olan, tüm toplumsal değişim göstergelerine rağmen rejimin temellerini oluşturan varsayımların ve ideolojinin değişip değişmediğinin sorgulanmasıdır. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ideolojik bağlamlara göre farklı biçimlerde tasarlanabilir ve uygulanabilir (Mínguez, 2012: 280). Sözelimi toplumsal hayatta yaşanan tüm değişimlere rağmen, refah üretimi bağlamında devlet, piyasa ve aile arasındaki ilişkinin sürekli olarak refah rejiminin tarihsel varsayımlarına uygun olacak şekilde yeniden üretilmesinin nedenleri ideolojik olabilir. Buna bağlı olarak çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler kadın ve erkek rol ve sorumluluklarının dönüştürülmesi yerine kurucu metinlerdeki mevcut statükonun sürdürülmesi yönünde yeniden düzenlenebilir. Hatta bu süreçte bu yeni düzenlemeler eşitlikçi politikalar olarak bile sunulabilir. Bu nedenle cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesine yönelik tüm önlemlerin ve politikaların tasarlanması sürecinde, kadınların bakıma ilişkin rollerinin nasıl dönüşeceği, hatta dönüşüp dönüşmeyeceği ve rejimin cinsiyetinin nasıl evrileceğine dair daha derin ve kapsamlı tartışmalar yapılmalıdır. Tam da bu noktada sosyal politikaya dair tüm analizlerin gerek güncel gerekse tarihsel metin ve içerikleri de sorgulayacak biçimde cinsiyet perspektifine sahip olması ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk olarak görülmeli ve feminist sosyal politikanın bu yöndeki sesine kulak verilmelidir.

152

KAYNAKÇA

- Berktaş, Fatmagül (2010) "Felsefenin Kadına Bakışı", Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil E Öder ve Deniz Yüksek (der) *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Beveridge, William (1942) *Beveridge Report*.
- Blakemore, K., ve Edwin Griggs (2007) *Social Policy : An Introduction*, Buckingham, GBR: Open University Press.
- Coffey, Amanda J. (2004) *Reconceptualizing Social Policy*, Berkshire: McGraw-Hill Professional Publishing.
- Çelik, Aziz (2014) *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye*, İstanbul: Kitapyayınevi.
- Davin, Anna (1978) "Imperialism and Motherhood", *History Workshop*. 9-65.
- Esping-Andersen, Gosta. (2010) "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri", Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (ed.) *Sosyal Politika Yazıları* içinde, İstanbul: İletişim.
- Fink, Janet (2010) *Changing Relations of Welfare: Family, Gender and Migration in Britain and Scandinavia*, GBR: Ashgate Publishing Group.
- Fraser, Nancy (2013) "Feminizm Kapitalizm ve Tarihin Cilvesi", Aynur Özügürlü (ed) *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Fraser, Nancy ve Linda Gordon (1994) "Geneology of Dependency: Tracing of a Keyword of U.S Welfare State", *Signs*, (19) 2.

- Lewis, Gail, Sharon Gewirtz ve John Clarke (2000) *Rethinking Social Policy*, London: SAGE Publications.
- MeeSok Park, Han Jeong-Won ve Song In-Ja (2002) "Gender and the Welfare State: The British Feminist Critiques", *Journal of Korean Home Economics Association*, English Edition.
- Mínguez, Almudena M. (2012) "Gender, Family and Care Provision in Developing Countries: Towards Gender Equality", *Progress in Development Studies*, (12) 4.
- O'Connor, Julia, S. ve Shelia Shaver (1999) *States, Markets, Families, Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Orloff, Ann S. (2009) "Gendering the Comparative Analysis of Welfare States: An Unfinished Agenda", *Sociological Theory*, 27.
- Orloff, Ann S. ve Bruno Palier (2009) "The Power of Gender Perspectives: Feminist Influence on Policy Paradigms, Social Science, and Social Politics", *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*,
- Orloff, Ann S. (1996) "Gender In The Welfare State", *Annual Review Of Sociology*
- Özdemir, Süleyman (2007) *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul: İTO.
- Pascall, Gillian (2012) *Gender Equality In Welfare State*, Britain: Policy Press.
- Pascall, Gillian (1997) *Social Policy: A New Feminist Analysis*, London: Routledge
- Paskalia, Vicki (2007) *Social Security and Gender in the EU*, Bloomsbury Publishing.
- Pateman, Carol (2000) "The Patriarchal Welfare State", Kate Nash (ed) *Readings in Contemporary Political Sociology* içinde, Malden. MA: Blackwell Publishers.
- Razavi, Shahra (2011) Engendering Social Security and Protection Challenges for Making Social Security and Protection Gender Equitable, *Frederich Eber Stiftung International Policy Analysis*.
- Robeyns, Ingrid (2010) "Social Justice and the Division of Labour: Possibilities and Limits of the Capability Approach", Tindara Addabbo, Marrie-Pierre Arrizabalaga, Cristina Bordirias ve Alastair Owens (ed) *Gender Inequalities Households and the Production of Well Being in Modern Europe* içinde, Ashgate Publishing.
- Rodger, John ve (Cons. Ed) Jo Campling (2000) *From A Welfare State To Welfare Society*, Mc-Millan.
- Rosanvallon, Pierre (2004) *Refah Devletinin Krizi*, Ankara: Dost Kitapevi, (çev: Burcu Şahinli).
- Sainsbury, Diane (1996) *Gender, Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sümer, Sevil (2009) *European Gender Regimes and Policies*, Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Group.
- Talas, Cahit (1972) *Sosyal Ekonomi*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Zırhlı, F. Ş. (2000) *Sosyal Güvenlik ve Kadın*, İstanbul: Minerva.

GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ İÇİN BİR ÇIKIŞ YOLU: SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ POLİTİKALARINI FEMİNİST KURAMLA ELE ALMAK

Nursel DURMAZ
Pamukkale Üniversitesi

Özet: Bu çalışma gelir dağılımı eşitliğinin sadece gelir grupları arasında değil, cinsiyetler arasında da aranması gerektiği düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı ise gelir dağılımını doğrudan etkileyecek olan sosyal güvenlik sistemine dayalı sosyal transferlerin Türkiye’de kadınların aleyhine işlediğinin ortaya çıkartılması ve mevcut durumun toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilebilmesi için çözüm önerilerinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nicel araştırma tekniği kullanılmış olup 2003-2012 yılları TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi veri setleri üzerinden gelir dağılımı ve yoksulluk hesaplamaları yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda primli sosyal transferlerin yararlanıcılarının erkekler olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada sonuç olarak toplumsal cinsiyete duyarlı bir sosyal güvenlik sisteminin var edilebilmesi için neoklasik iktisada alternatif olarak feminist iktisat kuramlarına yer verilmesi vurgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Sosyal Güvenlik, Gelir Dağılımı, Toplumsal Cinsiyet, Feminist İktisat.

155

A Solution for Income Inequality: Social Security Policies are Examined Within Perspective of Feminist Theory

Abstract: This study claims that not only income redistribution among income groups but also between gender has to be analyzed. In this context, it aims to reveal that the social transfers on the basis of the social security system which directly affects income redistribution processes against women in Turkey; besides it offers gender sensitive solutions regarding this problem. In accordance with this approach, quantitative research technique is used by evaluating the statistics of TurkStat between the years of 2003 and 2012 for the income redistribution and poverty analysis. The analysis shows that the main beneficiary of the social transfers with social contribution are the men. As a result, this study emphasizes that feminist economics has to be taken into consideration in order to create a gender-sensitive social security system.

Key words: Social Security, Income Redistribution, Gender, Feminist Economics

GİRİŞ

Gelir dağılımı eşitsizliğinin birçok nedeni bulunmaktadır. Ülkenin demografik özellikleri, kayıt dışı ekonomisi, işsizlik ve enflasyon gibi yapısal oluşumların yanı sıra vergi ve sosyal güvenlik politikaları gibi uygulamalar gelir dağılımı üzerinde doğrudan belirleyici olmaktadır. Bu sebeple, politika belirlemede devletin benimsediği iktisadi yaklaşım ile hangi gelir gruplarına yaptığı harcamalara ağırlık verdiği oldukça önemlidir.

Sosyal güvenlik uygulamaları hem gelişmiş hem de gelişmekte ülkeler için, kaynakları veya gelirleri yeniden dağıtarak sosyal riskleri gidermeyi hedefleyen sistemler bütünü olduğundan, gelirin üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına dağıtılmasında önemli bir rolü vardır. Geliş-

miş ülkelerde nüfusun yaşlanması, gelişmekte olan ülkelerde ise kayıt dışı ekonomi dolayısıyla meydana gelen kaynak yetersizliği gibi problemler sebebiyle sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilir olması giderek zorlaşmaktadır. İlgili literatürde çoğunlukla ülkeleri sosyal güvenlik sistemlerinde reforma itmedeki temel neden olarak nüfusun yaşlanması ele alınmaktadır. Tek nedeni bu olmamakla birlikte göz ardı edilmemesi gereken alanlardan birisi de kadınların, erkeklere bağımlı olarak sosyal güvenlik yararlanıcısı olmalarıdır. Bozulan aktif sigortalı/pasif sigortalı dengesi ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürmektedir. Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak işgücü piyasasında dezavantajlı konumda olan kadınlar sosyal güvenlik sisteminden büyük oranda bağımlı konumda yararlanabilmektedirler. Sosyal güvenlik sistemlerinin uygulanış biçimi hükümetlerin benimsedikleri iktisadi politikalar çerçevesinde değişkenlik göstereceğinden gelir dağılımının adil oluşu ile de doğrudan ilişkilidir. Ana akım iktisat anlayışı olarak kabul gören neoklasik iktisadın, sosyal güvenlik sisteminin gelir dağılımı eşitliğinin sağlanmasında ne denli başarılı olduğu, buna ek olarak başka bir iktisadi yaklaşımla daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sisteminin elde edilip edilemeyeceği sorusu çalışmanın hareket noktası olmuştur. Bu sebeple çalışmanın amacı toplumsal cinsiyete duyarlı bir sosyal güvenlik sisteminin gelir dağılımı için bir iyileştirme sağlayıp sağlayamayacağının ortaya çıkartılmasıdır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada nicel araştırma tekniği kullanılmış olup ilk olarak gelir dağılımı ve sosyal güvenlik arasındaki ilişki, 2003-2012 yıllarına ait TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi veri setlerinden yararlanılarak tartışılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal güvenlik sistemine dayalı primli sosyal transferlerin gelir dağılımı üzerindeki düzeltici etkinin toplumsal cinsiyete duyarlı olup olmadığı üzerinden tartışma yürütülmüştür. Buradan hareketle Türkiye’deki sosyal güvenlik sistemi toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmış ve primli sosyal transferlerin yararlanıcısı olarak erkeklerin karşımıza çıktığı bulgulanmıştır. Çalışmada eşitlikçi bir gelir dağılımı arayışı içinde toplumsal cinsiyetin göz ardı edilmemesi gerekliliğinden yola çıkılarak, sosyal güvenlik sisteminin toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesinde feminist iktisadın bu yöndeki politika önerilerine yer verilmiştir.

I. GELİR DAĞILIMI VE SOSYAL GÜVENLİK İLİŞKİSİ

Bir toplumda, belirli bir dönemde yaratılan mal ve hizmetlerin toplamını ifade eden milli gelirin kişiler ya da sosyal gruplar arasında paylaşılma biçimini belirleyen toplumsal ilişkilere bölüşüm ilişkileri; bölüşüm ilişkileri sonucunda kişi ve gruplara düşen gelire ise gelir dağılımı denilmektedir (Sönmez, 2001: 193). Bir ülkedeki gelir dağılımı hakkında yorum yapabilmek veya ülkeleri karşılaştırmak için gelir dağılımını birçok biçimde incelemek mümkündür. Bunlardan en çok kullanılanları kişisel ve sınıfsal/fonksiyonel gelir dağılımlarıdır.

Sınıfsal ya da fonksiyonel gelir dağılımı, gelirin sosyo-ekonomik gruplar, sosyal sınıflar arasındaki dağılımını gösterir. Bu yaklaşım, kapitalist bir toplum içinde farklı ve karşıt konumdaki sosyo-ekonomik aktörler arasındaki ekonomik sınıf mücadelesinin yön verdiği bölüşüm ilişkileri içinde, sınıfsal gelir paylarının belirlenmesi ve analizine yönelir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 10). Çalışmada ağırlıklı olarak ele alacağımız kişisel gelir dağılımı ise, gelirin bireyler ya da haneler arasındaki dağılımını göstermektedir. Bu dağılımda, kişilerin gelir düzeyleri onların çatışmalı konumlarda karşı karşıya gelen sosyal/sınıfsal durumlarından bağımsız olarak ele alınır. Bireylerin ya da hanelerin elde ettikleri gelirler küçükten büyüğe doğru sıralanır ve istenen yüzdeler dilimlere bölünerek dilimler arasındaki eşitsizlik ölçülür. Yüzdeler dilimler küçüldükçe gelir grupları detaylandırıldığından gelir eşitsizliğine ilişkin daha çarpıcı ve bozuk sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2004: 60).

Sosyal güvenlik kurumları sosyal risklerle karşılaşan bireylere gelir güvenliği sağlarken, yattığı fon akımları nedeniyle geliri yeniden dağıtmaktadır (Özşuca, 1990: 98). Fon akımları sonucunda çalışanlardan işsizlere, yaşlılara ve malullere doğru olmak üzere bir kısım bireylere ek satın alma gücü sağlanırken (Gillespie, 1965:150- 151), diğerlerinin satın alma gücü azalmaktadır. Daha düşük düzeyde gelire sahip olanların, yüksek gelir gruplarında yer alanlara göre daha

fazla desteklenmeleri, gelir dağılımı eşitliği için gerekli bir koşuldur.

Çalışmada gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinden biri olan gini katsayısı kullanılmıştır. Sosyal güvenlik ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına 2003-2012 yılları TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileri setlerinden elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerden primli sosyal transferler¹ (Emekli maaşı+ dul, yetim, öksüz maaşı+ gazilik, malüllük, hastalık maaşı+işsizlik maaşı) çıkartıldıktan sonra, birikimli kişisel gelir payları oluşturulmuş ve her yıl için yeni gini katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 1).²

Gini katsayısı şu formül ile hesaplanmıştır (Özdemir, 2001: 118-119):³

$$B=1/2[(x_1-x_0)*(y_1+y_0)+(x_2-x_1)*(y_2+y_1)+\dots+(x_k-x_{k-1})*(y_k+y_{k-1})]$$

k=gelir dilimi sayısı, x=Cumulative household, y= Cumulative income,

$$A=5000-B$$

$$\text{Gini katsayısı} = A/5000$$

Yukarıdaki formülden yararlanılarak ayrı ayrı sosyal transferlerin dahil olduğu ve çıkartıldığı durumda gini katsayıları ayrı ayrı hesaplanmıştır.⁴ Bu sebeple sosyal transferlerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini görmek mümkün olacaktır.⁵

Tablo 1. Gini Katsayıları

	2003	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
+	0,433	0,413	0,398	0,375	0,384	0,392	0,402	0,385	0,382
-	0,445	0,452	0,417	0,418	0,463	0,436	0,443	0,404	0,409

(+) = sosyal transferlerin dahil olduğu durumda yapılan hesaplama
 (-) = sosyal transferlerin çıkartıldığı durumda yapılan hesaplama
 *2003-2012 yılları TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi veri setleri üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde 2003-2012 yılları için sosyal transferlerin hesaplamaya dahil edilmediği durumda gini katsayısının arttığı görülmektedir. Bir başka deyişle sosyal transferler gini

- 1 Çalışmada primli sosyal transferlerin etkisi araştırıldığından, analizlere primsiz sosyal transferler dahil edilmemiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da sosyal transferler denildiğinde primli sosyal transferler kastedilecektir.
- 2 TÜİK'ten edinilen veri setlerinden 2005 yılına ait olan CD'de meydana gelen teknik bir arızadan dolayı gelir dağılımı hesabı yapılamamıştır.
- 3 Yeni gini katsayılarının hesaplanmasında, öncelikle Lorenz eğrisinin A ve B alanlarının hesaplanması gerekmektedir. Bunun için eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirden sosyal transferler çıkartıldıktan sonra elde edilen yeni eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir küçükten büyüğe doğru sıralanmış ve yüzde 10'luk dilimlere bölünmüştür. Her bir dilimdeki toplam gelirin yüzdeleri alınmıştır. Ardından birikimli gelir yüzdeleri oluşturulmuştur (cumulative income, y). Diğer taraftan her bir dilimdeki hane sayılarının birikimli yüzdeleri alınmıştır (cumulative households, x). Bu şekilde x ve y değerlerinin girilmesiyle B alanı elde edilmiştir. Ardından, Lorenz eğrisinde toplam alan 1000 olduğundan "A" alanının toplam alana olan oranı gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısını vermiştir.
- 4 Sosyal transferlerin dahil olduğu durumdaki gini katsayılarının, TÜİK'in aynı yıllar için yayınladığı gini katsayılarından küçük miktarlarda farklılaşmasının nedeni; TÜİK'in gini katsayılarını Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi'nden hesaplamasından kaynaklanmaktadır.
- 5 Tam da bu noktada hatırlamakta fayda var ki, TÜİK'in yayınladığı gelir dağılımı eşitsizlikleri birçok sosyal bilimci tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin temel nedeni ise özellikle kar, faiz ve rant gelirine sahip bireylerin gelirlerinin yüzde 60'tan fazlasını beyan etmemeleri (Çelik, 2004: 71) ve en zengin hanelere anket yoluyla ulaşılmasının güçlüğü nedeniyle en zengin hanelerin örnekleme kapsamamasıdır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 116). Dolayısıyla bu çalışmada TÜİK verilerinin gerçeği yansıtmama niteliği tartışmasına girilmeden, mevcut durumdaki sosyal transferlerin gelir eşitsizliğine etkisi toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmıştır.

katsayısına düşürücü bir etki yapmakta ve gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmaktadır. Dolayısıyla sosyal güvenlik sistemi ile gelir dağılımı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Şüphesiz gelir dağılımı eşitsizliği, yoksulluk ile ilgili kısmen bilgi verse de sosyal transferlerin yoksulluk üzerindeki doğrudan etkisini de görmek mümkündür. Böylelikle işgücü piyasasında yer almanın ve sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmanın, yoksulluğu önlemede ne kadar önemli olduğu da görülecektir.

Tablo 2 sosyal transferlerin dahil olduğu ve çıkartıldığı durumlarda 2006-2012 yıllarına ait Türkiye'deki yoksulluk oranlarını karşılaştırmalı olarak vermektedir.⁶ 2006 yılında sosyal transferlerin dahil olduğu durumda yoksulluk oranı %23,8 iken, sosyal transferlerin çıkartılması halinde bu oran %24,7'ye çıkmaktadır. Devam edecek olursak, 2007 yılında 23,5'den 24,3'e, 2008 yılında 25,2'den 25,8'e, 2009 yılında 23,7'den 24,8'e, 2010 yılında 22,5'den 23,9'a, 2011 yılında 22,8'den 24,8'e ve 2012 yılında 21,2'den 22,9'a yükselmektedir. Görüldüğü üzere yoksulluk hesabında sosyal transferlerin çıkartılması sonucunda yoksulluk oranının arttığı görülmektedir. Dolayısıyla sosyal transferlerin yoksulluğu azaltmada bir etken olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Yoksulluk Oranları

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
+	23,8	23,5	25,2	23,7	22,5	22,8	21,2
-	24,7	24,3	25,8	24,8	23,9	24,8	22,9

(+) = sosyal transferlerin dahil olduğu durumda yapılan hesaplama
(-) = sosyal transferlerin çıkartıldığı durumda yapılan hesaplama

*2006-2012 yılları TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi veri seti üzerinden hesaplanmıştır.

158 | Gelir dağılımı eşitsizliği, farklı gelir grupları arasında büyük uçurumların olduğu anlamına gelirken, kendiliğinden eşitlikçi bir gelir dağılımının var olması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, devlet tarafından gelir dağılımına müdahale edilmesi "sosyal devlet" in bir gereği olarak görülmektedir (DPT, 2001: 68). OECD'ye göre devletlerin; sosyal transferleri arttırması, yoksulların lehine vergilendirme politikaları uygulaması ve sosyal yardımlarda artışa gitmesi eşitsizlikleri çok daha hızlı azaltacaktır (OECD, 2008: 16). Bu müdahalenin şekli ve dozu doğal olarak ülkelerin hangi iktisadi yaklaşımı benimsedikleri ve uyguladıkları politikalara göre farklılaşmaktadır. Gelir dağılımıyla ilgili olarak referans alınan iktisadi yaklaşıma göre farklı yorumlar geliştirmek mümkündür:

"Keynesyen iktisada göre gelir dağılımı konusu, tamamıyla devletin görevidir ve devlet gelir dağılımını daha eşitlikçi hale getirmek için ekonomiye aktif ve bilinçli olarak müdahale etmelidir; liberal iktisada göre ise gelir dağılımı kendiliğinden gerçekleşmesi gereken ve böylece müdahaleci bir ekonomik yapıdakinden daha başarılı sonuçlara ulaşılacak bir meseledir" (Barr, 1993: 44).

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı incelenecek olan neoklasik iktisada dayanan politikaların yarattığı cinsiyet eşitsizliğinin, işgücü piyasasındaki yansımalarını aşağıdaki başlık altında görmek mümkündür.

II. TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

TÜİK'in yapmış olduğu 2014 Hanehalkı İşgücü Anketi veri setinden elde edilen verilerden yararlanarak işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin bir takım sonuçlara ulaşılabilir: 2014 yılı için istihdam edilen 25 milyon 933 bin kişinin %70,4'ü erkeklerden oluşurken, % 29,6'sı kadınlardan oluşmaktadır. İstihdamda olan erkeklerin %7,1'inin çalışma şekli yarı zamanlı iken kadınlarda bu oran %22,6'ya çıkmaktadır. İşteki durumlarına bakıldığında erkeklerin %4,9'unun, kadınların ise %29,5'inin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları; kayıtlılık durumlarına

6 Medyan gelirin yüzde 60'ı yoksulluk sınırı olarak kabul edilmiştir.

baktığımızda ise “bu işinizden dolayı Sosyal Güvenlik Kurumu’na (SGK) kayıtlı mısınız?” sorusuna erkeklerin %29,3’ünün, kadınların ise %48,4’ünün “hayır” yanıtını verdiğini görmekteyiz.⁷ Dolayısıyla kadınların işgücü piyasasındaki bu dezavantajlı konumlarının sosyal güvenlik sisteminde de karşılık bulacağını tahmin etmek zor olmayacaktır.

Kadınların emeklilik hakkına erişememeleri, ağırlıklı olarak yarı zamanlı çalışıyor olmalarının yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleri gereğinden de kaynaklanmaktadır (Özar ve Yakut-Çakar, 2015: 311). 2014 yılı TÜİK Hanehalkı işgücü anketi istatistiklerine göre kadınlar işgücüne katılmama nedenlerini sıralarken en büyük etkenin %57,6 ile “ev kadını” olmak olduğunu belirtmişlerdir.⁸ Türkiye’de ev geçindirme sorumluluğunu erkeklere, evin ve ailenin bakımını kadınlara yükleyen rol dağılımı sebebiyle kadınların işgücü piyasasında yer almalarını beklemek gerçekçi olmayacaktır. İşverenler de işe alımlarda iş tecrübesi olmayan kadınları tercih etmediklerinden, kadınların dezavantajlı konumları bir sarmal biçimde devam etmektedir. Bunlara ek olarak “yalnız anneler için çocuk bakımının gerektirdiği sorumluluk istihdam olanaklarını ciddi biçimde kısıtlarken; kendisinin ya da çocuklarıyla birlikte ailesinin geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalan kadınlara düşük ücretli ve sosyal güvencesiz işlerden başka seçenek kalmamaktadır” (Özar ve Yakut-Çakar, 2015: 310).

III. TÜRKİYE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Türkiye’de geleneksel aile yapısı hem kadınların hem erkeklerin sosyal güvenlik haklarına erişim şeklini belirlemektedir. Kadınların büyük çoğunluğu işgücü piyasasında aktif çalışanlar olarak değil eşlerine veya babalarına bağımlı bireyler olarak sosyal güvenlik sistemine dahil olmaktadır (Elveren, 2008). “Kadınların büyük ölçüde sosyal güvenlik programlarına bağımlı olarak erişimi, sadece bugünkü değil gelecekteki güvencelerinin de, bir erkek (baba ya da eş) üzerinden belirlenmesi ile sonuçlanmaktadır” (Gökbayrak, 2011: 167).

Özel olarak emeklilik sistemlerinde, genel olarak ise sosyal güvenlik sisteminde ve işgücü piyasasındaki, toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan düzenlemeler etkileşimli bir biçimde kadınlar aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Emeklilik aylığına hak kazanabilme ile sisteme sunulan katkı arasında doğru orantılı güçlü bir ilişki olması, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle erkeklere göre daha az emekli aylıkları almalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan kadınların eşlerine olan bağımlılıkları arttıkça toplumsal cinsiyet rolleri de pekişmektedir (Steinheilber, 2006: 21). Kadınların ev işleri ile meşgul olma ve bakım hizmeti sunma gibi görevleri olması nedeniyle yarı zamanlı, düşük ücretli ve çoğu zaman sosyal güvencesiz işlerde çalışmaları başta emeklilik hakkı olmak üzere sosyal güvenlik hakkından ancak bağımlı konumda yararlanmalarına sebebiyet vermektedir. Türkiye genelinde 18-64 yaş arası eşi vefat etmiş ve eşinden boşanmış 1220 kadınla yapılan bir araştırmada kadınların sadece üçte biri kendi adlarına ya da bir erkeğin bağımlı sigortalısı olarak sosyal güvenlik şemsiyesi altında olduğu bulgulanmıştır (Özar ve Yakut-Çakar, 2015: 312).

5510 sayılı kanun yarı zamanlı çalışan kadınların sosyal sigorta yardımlarına hak kazanabilmeleri için sigorta primlerinin çalıştığı süre ile ödenmesini şart koşmuştur. Bu durum kadınların prim ödeme gün sayısını dolduramamaları anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle yarı zamanlı çalışan kadınların prim ödeme gün sayısını doldurabilmeleri için yüzde 15-25 daha fazla çalışmaları gerekmektedir (Karadeniz, 2011: 96). Dolayısıyla kadınların emeklilik hakkına erişebilmeleri için prim ödeme gün sayılarını doldurabilmelerinin erkeklere göre oldukça güç olduğunun da bir kanıtıdır.

Ülkemizde mevcut durumda dahi kadınların sosyal güvenlik sistemine dahil olmaları oldukça sınırlıyken, patriarkal modele dayanan sosyal güvenlik reformunun gelecekteki sonuçlarının toplumsal cinsiyet eşitliğine imkan tanınması mümkün değildir (Elveren, 2015: 65). Emeklilik yaşının kadın ve erkek için eşitlenmesi, kadınların işgücüne katılım oranlarının artacağı varsayımına dayansa da, bu varsayımın aksine yakın bir zaman önce anne veya babaya, “çocuğun

7 TÜİK 2014 Hanehalkı İşgücü Anketi veri setinden hesaplanmıştır.

8 TÜİK 2014 Hanehalkı İşgücü Anketi veri setinden hesaplanmıştır.

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden ay başına kadar normal çalışma süresinin yarısı kadar çalışabilme” olanağı getiren bir yasa çıkartılmıştır.⁹ Kadınların ücret düzeylerinin erkeklere oranla daha düşük olduğu göz önünde bulundurulursa bu düzenlemenin yararlanıcılarının kadınlar olacağı ve uzunca bir süre işgücü piyasasından uzak duran bir kadının emeklilik hakkına erişmesinin neredeyse imkansız olacağı açıktır.

İşgücü piyasasının sürekli, tam zamanlı, kayıtlı çalışma biçimlerinden dışlanan kadınlar, aynı zamanda primli sosyal transferlerin yararlanıcısı olmaktan da uzak kalmaktadırlar. Bu açıklamayı doğrular bir nitelik taşıyan Tablo 3, şu şekilde hesaplama yapılarak oluşturulmuştur:

$$HKG' = \left[\left(\frac{HKG}{İndeks} \right) - (YEMG + YDYÖM + YGMM + YİM) \right] * İndeks$$

$$EHKG' = \frac{HKG_1}{EHB}$$

HKG¹: Sosyal transferler (primli) çıkartılmış hali ile yıllık hanehalkı kullanılabilir geliri

HKG: Yıllık hanehalkı kullanılabilir geliri

YEMG: Yıllık emekli maaş geliri (Nakdi)

YDYÖM : Yıllık dul, yetim, öksüz maaşı (Nakdi)

YGMM : Yıllık gazilik ve malüllük maaşı, hastalık yardımı (Nakdi)

YİM : Yıllık işsizlik maaşı (Nakdi)

EHKG¹: Sosyal transferler (primli) çıkartılmış hali ile eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri

EHB : Yenilenmiş OECD ölçeğine göre eşdeğer hane büyüklüğü

Yukarıdaki formülden elde edilen “sosyal transferler çıkartılmış hali ile eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir” üzerinden yoksulluk hesabı yapılmıştır.¹⁰ Buna göre tabloyu şu şekilde okumak mümkündür; örneğin 2004 yılı için yoksulluk sınırı altında olanların %47,6’sı erkek, %52,4’ü kadinken; aynı yıl için primli sosyal transferlerin çıkartılmasıyla yoksulluk sınırı altında olanların %50,8’i erkek, %49,2’si kadın olmaktadır. Yani primli sosyal transferlerin çıkartılmasıyla yoksulluk sınırı altında olan erkeklerin sayılarının arttığı görülmektedir. 2012 yılına baktığımızda yoksulluk sınırı altında olanların %48,3’ü erkek, %51,7’si kadındır; primli sosyal transferlerin çıkartılmasıyla erkeklerin oranı %53,1’e çıkarken, kadınların oranı %46,9’a düşmektedir. Tablo 3 incelendiğinde analize tabi tutulan diğer her yıl için de benzer durumun yaşandığı görülmektedir. Primli sosyal transferlerin çıkartılmasıyla erkeklerin yoksullaşması, bu transferlerin yararlanıcılarının erkekler olduğunu göstermektedir. Primli sosyal transferlerin içindeki en büyük payı oluşturan emeklilik aylıklarından kadınların oldukça sınırlı düzeylerde yararlanabildiklerini söylemek mümkündür.

160

Tablo 3. Yoksulluk Oranları

Yoksulluk %		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
S.T. dahil	Erk	47,6	47,7	47,6	49,5	48,9	47,6	48,4	48,4	48,3
	Kad	52,4	52,3	52,4	50,5	51,1	52,4	51,6	51,6	51,7
S.T.	Erk	50,8	53,8	51,4	50,5	52,1	51,3	52,2	51,9	53,1
	Kad	49,2	46,2	48,6	49,5	47,9	48,7	47,8	48,1	46,9

*2004-2012 yılları arası Hanehalkı Bütçe Anketi veri setinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Çalışmanın bu bölümüne kadar ilk olarak sosyal güvenlik sistemi ile gelir dağılımı arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Primli sosyal transferlerin çıkartılması durumunda gelir dağılımında bir bozulma yaşandığı görülmüş, dolayısıyla mevcut primli sosyal transferlerin gelir dağılımı üzerinde düzeltici bir etkisinin olduğu ortaya çıkartılmıştır. Ardından primli sosyal transferlerin erkeklerin lehine işlediği, kadınların ise büyük oranda yararlanamadıkları bulguları 9 29/01/2016 kabul tarihli 6663 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

10 Yoksulluk sınırı; eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirin %60’ı olarak alınmıştır.

lanmıştır. Buradan hareketle Türkiye'deki mevcut sosyal güvenlik sistemi her ne kadar gelir dağılımı üzerinde düzeltici bir etki yaratsa da bunu toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan bir biçimde gerçekleştirmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaratması sebebiyle yeterli görünmemektedir. Dolayısıyla işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri ve kadının özel alana hapsoldüğü gerçeğini dikkate alan bir sosyal güvenlik sisteminin gerekliliği kuşku götürmez bir gerçekliktir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında toplumsal cinsiyete duyarlı bir sosyal güvenlik sistemi yaratabilmek için, ana akım iktisat anlayışı olarak kabul gören neoklasik iktisadın benimsenmesiyle oluşturulan sosyal güvenlik politikalarının yetersiz kaldığı, dolayısıyla alternatif bir yaklaşım olarak feminist iktisat kuramlarına yer verilmesinin bir çözüm önerisi olabileceği üzerinde durulacaktır.

IV. EŞİTLİKÇİ BİR SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ İÇİN FEMİNİST KURAM

Feminist iktisat, iktisadı kadın deneyimlerini dışlayan eril toplumsal cinsiyetçi bakış açısından kurtarıp, hem kadın hem de erkek deneyimlerini “farklı” toplumsal, kültürel, etnik, ırksal, sınıfsal konumlarını da içerecek biçimde genişletmeyi hedeflemektedir. İktisadi inançlar erilin üstünlüğü anlayışında dayanaklarını bulan hiyerarşik ve bireyci yapıları temelinde sorguladığında, iktisadi kuramlar yaşamın temeli olan insan faaliyetleri ve bu faaliyetlerin politik ve yeniden üretime ilişkin unsurları ile bağlantılandırıldığında alternatifler geliştirmek mümkün olacaktır; iktisat temelinde sorulan sorular ve cevapların analizinde kullanılan yöntemler değişecektir. Bir başka deyişle problem seçimi, araştırmaların yürütülüş biçimi ve sonuçların değerlendirilmesi kadın bakış açısına ve diğer tüm ötekileştirilen algı ve bakışlara açılacaktır (Serdaroğlu, 2010: 3). Bu sebeple sosyal güvenlik sisteminin yürütülmesini sağlayan politikaların feminist kuram ile ele alınması toplumsal cinsiyete duyarlı bir sistem var edebilecektir.

Feminist iktisadın hedefi, “ne sadece daha fazla kadın iktisatçının yer bulması, [ne sadece kadınlarla ilgili konuların üzerinde yoğunlaşılması], ne de erkekleri dışlayan bir kadın iktisadının oluşturulmasıdır. Feminist iktisat kadınların ekonomik şartlarının gelişimini amaçlamak için iktisat disiplininin yeniden gözden” [geçirilmesini hedefler] (Eroğlu ve İşler, 2006: 67).

Feminist iktisatçılar, neoklasik kuramın kendisinin yanı sıra erkek iktisatçıların gündeme getirdiği soruların, çıkardığı sonuçların ve özellikle araştırmalara dayandırılan politika önermelerinin patriarkal olduğunu savunurlar (Gustaffson, 1991: 526). Kadınların karar alma mekanizmalarında yer alma konusundaki dezavantajlı konumu da üretilen sosyal politikaların erkek egemen olmasına sebebiyet vermektedir.

Bir iktisat makalesi, iktisadi bir konuyu bir model ve yöntemle inceler, iktisadi bir konu denildiğinde günümüze genel kabul gören ana akım iktisat anlayıştan piyasalar ile ilgili analizler kastedilmektedir. Böylece çok genel bir ifadeyle “karşılıklı ilişki içindeki üretim ve tüketim faaliyetleri kümesi” olarak tanımlanan yerleşik iktisadın tüm üretim ve tüketim faaliyetlerini içermediği görülmektedir. Ekonomiler önce güdümlü ve piyasa ekonomileri olarak ayrıştırılmakta, güdümlü ekonomiler inceleme alanı dışına itilerek sadece piyasa ekonomileri ele alınmaktadır (Serdaroğlu, 2010: 12). Piyasası olmayan üretim maliyetlerinin tamamı tüketici tarafından karşılanmayan (gönüllü kuruluşların iktisadi faaliyetleri toplumsal cinsiyetin tanımladığı rollere bağlı iş bölümü temelinde kadınlara yüklenen ev işleri, çocuk, hasta ve yetişkinlerin bakımı vb.) iktisadi faaliyetlerde piyasa mekanizmasının mantığına uygun olmadığı için inceleme alanı dışında bırakılmaktadır. Bu yüzden “yerleşik iktisat bilimi; ekonominin tümü adına sadece fiyat mekanizmasının işlediği piyasa sektörünü, piyasa ilişkilerini konu alan kısmı ile (kamusal alanı) [incelemekte], ekonominin geri kalan daha ziyade özel alanı konu alan [kısımını göz ardı etmektedir] (Serdaroğlu, 2010: 12). Bu yaklaşım kadınların iktisadi faaliyetlerini dışlarken, insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için yaşamsal öneme sahip bir takım ürünlerin üretim ve dağıtımına (örneğin yiyecek ve bakım gibi) yönelik faaliyetleri de değersiz ve/veya ikincil olarak nitelendirmektedir.

Feminist iktisatçılar, ana akım iktisadın kıtlık, bencillik ve rekabet üzerinde odaklandığını ve bu durumun insanları anlamlı iktisadi davranışlara yöneltme konusunda motive etmediğini, pek

çok soruna çözüm üretme niyetinde olmadığını ileri sürmektedir (Strober, 1994: 145). Kıtlığın, gelir dağılımdaki adaletsizlik, kötü beslenme ve açlık gibi sorunların göz ardı edilmesini kolaylaştırdığını, ek olarak rekabetçi bir piyasada kar maksimizasyonun ön planda olduğunu, cinsiyet ayrımcılığının giderilme maliyetinin getirisini aşıyorsa kabul edilebilir “rasyonel” bir davranış olarak görüldüğünü ileri sürerler (Strober, 1994: 145).

Ülkemizde mevcut durumdaki milli gelir hesaplamalarına bakım emeğinin dahil edilmemesi bu anlayışa göre son derece “rasyonel” karşılanmaktadır. Bunun sonucu olarak da hane içi emeğinin üretken emek olarak nitelendirilmesi, milli gelir hesaplarına katılması ve ücretlendirilmesi yönünde bir çabaya gerek duyulmamaktadır. Yukarıda bahsedilen ana akım iktisadın temelini oluşturan kıtlık, bencillik, rekabet anlayışı sosyal güvenlik sistemleri üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır. İkincil gelir dağılımını doğrudan etkileyen sosyal güvenlik sistemi, toplumsal cinsiyete duyarlı olmadığına “kıt” kaynakların dağıtımında kadınları göz ardı etmektedir. İşgücü piyasasında işverenler kendi faydalarının maksimizasyonuna odaklanarak bu “bencil” ve “rekabetçi” yaklaşımlarında kadınları çalıştırmayı tercih etmeyerek onların emeklilik faydalarından yararlanma olanaklarını da ellerinden almaktadır.

Neoklasik iktisadın kadına patriarkal bakışı incelendiğinde, kadını nasıl ve hangi rasyonalite ile eve (özel alana) hapsettiğini açıklamak mümkün olacaktır. Neoklasik iktisadın varsayımlarında “örtük” olarak içerilen toplumsal cinsiyetçi bakış da deşifre edilebilecektir. Böylelikle kadınların iktisadın kamusal alanının (piyasanın) dışına itilmesinin rasyonalitesinin toplumsal cinsiyet rollerine dayanan bir takım örtük varsayımlarda yattığı ifade edilmektedir (Pujol’dan akt. Özkaplan ve Serdaroglu, 2010: 21). Söz konusu örtük varsayımlar, iktisadın babaları olarak nitelenen Pigou, Marshall, Edgeworth, Jevons vb. gibi iktisatçıların söylemlerinde kendini göstermektedir:

“Tüm kadınlar evlidir. Henüz evlenmemişlerse de mutlaka evleneceklerdir; aynı şekilde tüm kadınlar çocuk sahibidir ya da olacaktır. (...) Tüm kadınlar erkek yakınlarına (baba ya da kocalarına ya da erkek kardeşlerine) iktisadi olarak bağımlıdır ve bağımlı olmak zorundadır. (...) Kadınlar ev kadını statüsündedirler (öyle olmak zorundadırlar); üretici kapasiteleri onların bu statüde uzmanlaşmalarını sağlar. (...) Kadınlar irrasyoneldir. İktisadi birim olmaya uygun değildir.” (Pujol’dan akt. Özkaplan ve Serdaroglu, 2010: 22)

“Kadın işgücü arzını belirleyen en temel unsur, kocalarının işgücü geliridir” (Pigou, 1965: 565-566). Dolayısıyla iş aramak kadınlar için bireysel bir karar olmaktan çıkmaktadır. “İşgücü içinde kadınların sayısının artması, sanayide durgunluğa ve aile yaşamında bozukluklara yol açabilecektir” (Edgeworth, 1923: 493). Buradan hareketle neoklasik iktisat anlayışına göre kadınların işgücü içinde yer almaları, ekonomik refaha bir katkı olarak görülmemektedir. Tam tersine “ulusal refah” ve “hane halkının faydası” üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceği kabul edilmektedir. Marshall’ın “Kadınların ev dışında çalışmaları ev işlerini tam anlamıyla yapmalarını, çocuklarını doğru dürüst bir şekilde yetiştirmelerini engeller.” (akt. Özkaplan ve Serdaroglu, 2010: 22) şeklindeki ifadesi ise kadının öncelikli rolünün “anne” olmak olduğunu vurgulamaktadır.

Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” kitabında erkeklerin kendi çıkarları gözetmelerinin ekonomik büyüme sağlayacağından bahsedilirken bireysel çıkarın piyasa dünyasının bir kuralı olduğu vurgulanır. Aile ve ev ise ahlaki duygular ve fedakarlık dünyasıdır. Kadınlar bu dünyada diğer aile bireyleri için kendilerini feda ederek yaşarlar. Bu nedenle kamusal olan ve özel olan iki ayrı dünyadır ve birbirine karışmamalıdır (Toksöz, 2012: 88). Böylelikle kadınların işgücü piyasasındaki mevcudiyetlerinin pek ciddiye alınmamasına zemin hazırlanmaktadır. Bir başka deyişle neoklasik iktisat anlayışına göre kadınların ihtiyaçları başkalarının (erkeklerce) karşılandığına göre, işgücü piyasasında yer almaları için bir neden kalmamaktadır.

1. Feminist İktisadın Önerileri

Yukarıda sözü edilen cinsiyetçi varsayımlar, günümüz hegemonik iktisat yaklaşımlarında genel kabul gören bir anlayıştır. Benzer şekilde ev içi üretimin temel faktörü olan kadın emeğinin üretken kabul edilmemesi yaygın bir görüştür. Bu nedenle günümüzde istatistiki analizlerde ev

kadınları işgücüne dahil edilmemekte ve ev içi üretimi milli gelir hesaplarında göz önüne alınmamaktadır. Beneria, kadınların hane içindeki görünmeyen emeklerinin hesaplanması üzerine yaptığı çalışmada, işgücü olarak değer görmeyen kadın çalışmalarını nasıl kavramsal ve teorik açıdan anlam kazandırıp, milli gelir hesaplamalarına dahil edilebileceği üzerine kafa yormuştur. Konu ile ilgilenmesinin nedenleri arasında bir örnek sunarak, Moracco'da işgücüne katılım istatistiklerini incelediğinde erkeklerin %75, kadınların ise %10 oranında katıldıklarını gösterdiğini söylemiştir. Ancak sokağa çıktığında ise durumun çok farklı olduğunu; kimi kadını çamaşır yıkamak için elinde çamaşır sepeti ile dere kenarına giderken gördüğünü, kimi kadını yanında çocukları ile alış-veriş yaparken gördüğünü, dolayısıyla gördükleri ile istatistikleri karşılaştırdığında yanlış bir şeyler olduğunu düşünmüş ve gerçekleri yansıtmadığına kanaat getirmiştir (Beneria vd., 2003: 131-132). Kapitalist ekonomilerde işgücü piyasasına dahil edilen işler ücret veya fayda getiren işler olarak tanımlanmıştır. Bu sebeple de kadınların hane içi emekleri iktisadi açıdan değersiz görüldüğünden hesaplamalara dahil edilmemektedir. Konu ile ilgili verdiği örnekte, *Housekeeper*¹¹ olarak çalışan birisi, yerine getirdiği işi karşılığında ücret almakta ve bu emeği milli hesaba dahil edilmektedir. Ancak kadınların hane içinde gerçekleştirdikleri işin bir kısmının temizlikçi bir kadının yaptığı işle aynı olmasına rağmen iktisadi açıdan değersiz görülmekte ve dolayısıyla hesaplamalara dahil edilmemektedir. Bu sebeple burada kritik olanın işin tanımı olduğu görülmektedir, çünkü neye ücret ödeneceği piyasa ile bağlantılıdır (Beneria vd., 2003: 133). Kadınların görünmeyen emeklerini görünür kılmak üzerine çalışan araştırmacılar çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bunlardan bir tanesi de Margeret Reid'in üçüncü kişi önerisidir. Reid, temizlik, alış-veriş, yemek pişirme, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işleri para karşılığı üçüncü kişinin üstlenebileceği önerisinde bulunmuştur (Beneria vd., 2003: 141). Böylelikle ev içi sorumluluklarından kurtulan kadın işgücü piyasasında kendine yer bulabilecektir.

a. Hane İçi Emeğinin Üretken Emek Kabul Edilmesi

Ev emeği her ne kadar milli hesaplamalara katılmasa da, kamu ve özel sektör içerisinde gerçekleştirilen ve milli gelir hesaplamalarına dahil edilen ücretli işlerle karşılıklı etkileşim içinde olduğu bilinmektedir (Akduran, 2012: 125). Kadınlar gelir getirici çalışmaya girseler dahi hane içi çalışma devam etmektedir, yani çocuk-hasta-yaşlı bakımı, temizlik yapma, yemek pişirme, kırsal kesimde ise odun toplama, su getirme gibi hane içi işleri yapmaya devam etmektedirler. Karşılığı ödenmeyen bu çalışma "üretken" sayılmamakta, üretken çalışmayı piyasada gelir getirici çalışma olarak gören iktisatçılar ve erkekler tarafından küçümsenmektedir. Piyasa ekonomisinin bu tarz karşılıksız emekten sağladığı yarar göz ardı edilmektedir. Bu durumun kadının maruz kaldığı baskıyla ilişkisi ve işgücü piyasasına katılım biçimlerindeki olumsuz etkileri patriarka ile ilişkilendirilmektedir (Toksöz, 2012: 86).

Tam da bu noktada feminist iktisadın önemi sadece piyasa temelli iktisadi faaliyetler yerine çeşitli alanlardaki iktisadi faaliyetlerin tümünü (kurumlar, devlet, aile-ev içi) birlikte ele alması sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Böylelikle kamusal alana ilişkin piyasa temelli faaliyetler ile özel alana ve toplumsal yaşama ilişkin faaliyetler ve politikalar arasındaki ayrımın ortadan kalkması mümkün olacaktır. Bu bağlamda, feminist iktisatçıların iktisadın konusuna ilişkin yaklaşımlarını, bir bakıma feminist iktisadi da tanımlayan "özel olan politiktir ve politik olan iktisadidir; öyleyse kişisel olan sadece politik değil, aynı zamanda iktisadidir" [sloganı özetlemektedir] (Serदारoğlu, 2010: 25).

Bütçe süreçlerinde, çoğunlukla kadınların üstlendiği bakım, işgücünün ve toplumsal düzenin yeniden üretilmesinin devamlılığı gibi işleri kapsayan faaliyetler ihmal edilmektedir. Oysa ki bir ülkenin refahı sadece ücretli çalışan üyelerine değil, aynı zamanda bakım ve ev emeğini yerine getiren ücretsiz çalışan üyelerine de bağlıdır (Akduran, 2012: 127). Bu noktada feminist iktisatçıların öncülüğünde öne sürülen Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, merkezi bütçelerin iç dağılımına etki ederek, makro ekonomi politikalarının eğitim, sağlık, gelir, beslenme gibi alan-

11 Temizlikçi kadın anlamında kullanılmıştır.

larda ortaya çıkabilecek cinsiyet eşitsizliğini ağırlaştırıcı etkileri hafifletebilir (Budlender vd.'den akt. Akduran, 2012: 126).

b. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Önerisi

Feminist iktisatçıların öne sürdüğü toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB) ekonomi alanında ve dolayısıyla gelir dağılımı üzerindeki eşitsizliklere karşı önemli bir çözüm önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu harcamalarını ve gelirlerini yan yana getiren bütçeler aynı zamanda hükümetlerin sosyal ve ekonomik önceliklerinin neler olduğunu gösteren politik metinlerdir. Her ne kadar tarafsız gibi görünseler de, bütçelerin kadın ve erkekler üzerindeki etkileri farklıdır. Çünkü kadın ve erkeklerin toplumdaki rolleri, sorumluluk ve kapasiteleri aynı değildir (Akduran, 2012: 126).

TCDB'nin ortaya çıkmasının nedeni; "devlet bütçesi veya yerel yönetim bütçelerinde geliştirilen politika önceliklerinin toplumsal cinsiyetler karşısında tarafsız olmadığı, erkekler lehine toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yol açtığı iddiasına dayanmaktadır" (Şahin, 2012: 85). TCDB, bütçenin her aşamasında cinsiyetlere duyarlı bir yaklaşım sergileyerek, kadınlara ayrıcalık tanınmasından ya da kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı bütçeler düzenlemesinden de kaçınmaktadır (Budlender, 1998: 5). TCDB analizi yapılırken, izlenmesi gereken iki hattan birincisi, hane yerine birey temelli olması, ikincisi ise ev ve bakım hizmetinin göz ardı edilmemesidir (Elson'dan akt. Akduran, 2012: 127). Bütçe etki analizlerinin hanehalkı yanında birey temelli olması hanede yaşayan kadın ve erkeklerin bireysel olarak bütçeden nasıl etkilendikleri de göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. Yani haneye bir gelir girdiğinde, mevcut ataerkil güç ilişkileri ve rolleri nedeni ile bunun o hanenin bütün üyeleri arasında eşit paylaşıldığı varsayılmaz. Nitekim çalışmada yer alan Tablo 4 ile kadın ve erkeklerin sosyal transferlerden nasıl etkilendikleri incelenmiş ve sosyal transferlerin yaralanıcısı olma şansını yakalayamayan kadınların sosyal güvenlik sistemindeki dezavantajlı konumları gösterilebilmiştir.

164

TCDB analizi için çeşitli yöntemler geliştirilebilir. Bugüne dek kullanılan 7 farklı yöntem şu şekildedir (Akduran, 2012: 129-134):

- aa. Faydalanıcı değerlendirmesi
- bb. Politika değerlendirmesi
- cc.. Bütçe raporu
- dd. Harcama yansıma analizi
- ee. Vergi yansıma analizi
- ff. Bütçenin zaman kullanımına etkisi
- gg. Bütçenin kapasitelere/yapabilirliklere etkisi

Yukarıda sıralanan yöntemler sosyal güvenlik sistemi ve gelir dağılımı bağlamlarında örnekler sunularak değerlendirmeye alınmıştır.

aa. Faydalanıcı Değerlendirmesi

Odak grup sohbetleri, fikir havuzları, anketler yoluyla merkezi veya yerel düzeydeki bütçe program ve politikalarında belirlenen hedeflerin, mevcut veya potansiyel faydalanıcıların ihtiyaç ve öncelikleri ile ne denli örtüştüğünü ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (2012: 129). Analiz gerçekleştirilirken sorulabilecek sorulardan olan "eğer kadın ve erkeklerin faydalanma düzeyinde ciddi orantısızlık var ise, hangi ek kaynaklar aracılığı ile bu giderilebilir?" sorusu, çalışmada bulguladığımız sosyal transferlerden yararlanamayan kadınların, bu durumlarının iyileştirilmesi için yapılabilecekleri de yanıt niteliği taşıyacaktır.

bb. Politika Değerlendirmesi

Bütçede geçen harcamaya ilişkin politikanın kadınlar ve erkekler üzerindeki olası yansımaları analiz edilerek toplumsal cinsiyet eşitliğine etkisi değerlendirilmektedir (2012: 130). Burada Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin bir ayağını oluşturan sosyal yardımların yaralanıcılarının çoğunlukla kadınlar olmasından yola çıkılarak bir analiz yapmak mümkündür. Eşi vefat etmiş

kadınlara yönelik yardımlar ve evde bakım yardımı gibi düzenli gelir desteği kapsamında sayılabilecek sosyal yardımlar (Ünlütürk-Ulutaş, 2015: 48-49) ilk bakışta yoksulluğu azaltma yolunda kadınların lehine gibi görünse de diğer taraftan kadınların işgücü piyasasının dışında kalmalarının sonucu ve sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda sosyal yardımlar gibi primsiz sistemden en çok kadınların yararlanması, onların sosyal sigorta sisteminin dışında kaldıklarının da göstergesidir (Elveren, 2015: 78).

cc. Bütçe Raporu

Bütçe harcamalarının farklı göstergelere göre toplumsal cinsiyet eşitliğine etkisi analiz edilmektedir (2012: 131). Buna göre kadınların gelir eşitsizliğini ve erkeklere bağımlılığını azaltacak gelir transferlerine öncelik veriliyor mu? sorusu, çalışmamızda elde ettiğimiz bulgulara göre (Tablo 3), “hayır” yanıtını alacak ve düzeltilmesi gereken alanlardan birine dahil olacaktır.

dd. Harcama Yansıma Analizi

Söz konusu kamu hizmetinin birim maliyetini ölçen ve kişilerin bu hizmete bireysel erişimlerini temel alarak kamu harcamasının erkekler ve kadınlar arasında nasıl paylaşıldığını gösteren bir araçtır. TÜİK’in gerçekleştirmiş olduğu hanehalkı tüketim harcaması araştırmalarının cinsiyete göre analiz edilerek harcamaların yansıma profillerinin çıkartılması mümkündür.

ee. Vergi Yansıma Analizi

Özellikle sosyal güvenlik sistemi ile doğrudan ilişkili olduğundan vergi yansıma analizinin üzerinde durmakta fayda vardır. Vergilerin toplumsal cinsiyetlendirilmiş vergi analizi şu sorulara cevap aramaktadır: Vergiler nasıl toplanıyor ve bu kadın ve erkekler için ne anlama geliyor? Gelir vergileri dilimli olduğundan ve kadınların da ortalama gelirleri genelde düşük olduğundan daha az gelir vergi öderler. Dolaylı vergilerde ise kadın ve erkekler gelirlerinden bağımsız olarak aldıkları ürünlere vergi öderler. Ancak araştırmalar dolaylı vergilerden en fazla yoksulların ve kadınların zarar gördüklerini ortaya koymaktadır.

165

ff. Bütçenin Zaman Kullanımına Etkisi

Zaman kullanım anketleri de bütçelerdeki değişimlerin hanedeki iş bölümüne etkisini analiz etmek için faydalı bir veri seti sunmaktadır. Zaman verileri temel alınarak bütçeye yansıyan bir politika değişimin kadınların ev işi ve bakıma ayırdıkları zamana etkisi analiz edilmekte ve söz konusu politikanın hane içi cinsiyetçi işbölümüne iyileştirici veya kötüleştirici ne gibi bir etkisi olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır (2012: 133). Ev ve bakım işine harcanan zamanın uzunluğu ölçüsünde kadınların işgücü piyasasında gelir getirici işlerde çalışması imkansızlaşmaktadır. Kadınlar ev ve bakım işleri nedeniyle işgücü piyasası dışında kalmakta, başta sosyal güvenlik olmak üzere gelir getirici çalışma üzerinden sağlanan sosyal hakların hiçbirinden yararlanamamaktadır. Bakım krizinin hakkaniyetli çözümü için önce çalışmanın yeniden tanımlanması ve geniş anlamda hem istihdamı hem de toplumun, ailelerin ve bireylerin yararlandığı, karşılığı ödenmeyen emeği de içermesi gerekmektedir. Zaman kullanım analizlerinin yardımı ile bunun yapılması mümkün görünmektedir. Bakım hizmetlerinin kamu tarafından üstlenilmesi arzu edilen durumdur, bu sebeple hükümetleri kamusal kaynakları bakım işine tahsis etmek için harekete geçirmek çok önemli bir adım olacaktır. Bunun yanı sıra bakım işinin sadece kadınların omuzlarına değil erkeklerle birlikte yürütmelerinin çareleri aranmalıdır.

gg. Bütçenin Kapasitelere/Yapabilirliklere Etkisi

Bir yapabilirlikler listesi oluşturularak insanların bu listeyi gerçekleştirebilmeleri için hayata geçirilmesi gereken bütçe politikalarının belirlenmesi ve insanların yapabilirliklerini geliştirecek uygun göstergelerin saptanmasıdır. Feministler yoksulluk konusunda, yoksulluğu tek başına değerlendirmek yerine bunun “yoksunluk” kavramı ile desteklenmesini önerir. 1980’lerin başında ilk kez Amartya Sen tarafından ortaya atılan ve daha sonra hem Sen hem de Nussbaum

tarafından gerçekleştirilen yapabilirlik/kapasite yaklaşımına göre yoksulluğu gelir azlığından çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Sen, 2000). Buna göre bir yoksulluk çeşidi olarak gelir yoksunluğu olgusu incelenirken, bu durumu doğuran genel makro ekonomik faktörlerin yanında, yaş, hastalık ya da toplumsal cinsiyet gibi özgül durumlarından dolayı toplum içinde dezavantajlı konuma gelmiş grupların bu durumları da dikkate alınmalıdır (Akduran, 2012: 123). Sen'in kapasite yaklaşımının feminist literatür açısından önemli cinsiyet eşitsizliğini gündeme almasıdır. Feminist iktisatçıların çalışmalarının da bu konuda tamamlayıcı etkisi olmuştur. Ana akım ekonomi teorisinin, rasyonel seçim ve bireysel refahını düşünerek hareket ettiğini varsaydığı "homo economicus"dan farklı olarak, kadınların özellikle hane içinde harcadıkları emeğin görünür hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak, kadınların kendilerinden çok başkalarının refahı için çalıştığını hane içi iş bölümünün eşitsiz dağıldığını gören feministlerin, ekonominin cinsiyetçi yönünü ortaya koymalarına olanak sağlamıştır (Akduran, 2012: 124).

Yukarıda bahsedilen toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme sisteminin uygulamaya konulması ile işgücü piyasasında, sosyal güvenlik uygulamalarında ve gelir dağılımı üzerinde cinsiyet dayalı eşitsizliğin azaltılabileceği tahmin edilmektedir. 1995 yılında Birleşmiş Milletler Kadın Konferansı'nda makroekonomik hedeflerin ve sosyal politikaların kadınların tam katılımıyla yeniden gözden geçirilmesi ve etkilerinin hafifletilmesi gerekliliğine açık bir gönderme yapılmıştır (Beneria vd., 2003). Dünya Bankası da konferansa toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kamu politikasının rolü üzerine sunduğu rapor ile hükümetlerin toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirmelerinin gerekliliği ve kadınların büyük oranda işgücü piyasasının dışında kalıyor olmalarının emek üretkenliğini düşürerek ülkenin gelecek dönem çıktı düzeyini de azalttığını vurgulamıştır (World Bank, 1995).

SONUÇ

Çalışmada ana akım iktisat anlayışı olarak kabul gören neoklasik iktisadın ileri sürdüğü politikalar ile sosyal güvenlik sisteminin toplumsal cinsiyete duyarlı adil bir gelir dağılımı yaratamadığı TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verilerinden yararlanılarak ortaya çıkartılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal güvenlik sistemine dayalı primli sosyal transferlerin gelir dağılımı hesaplamalarından çıkartılması durumunda erkeklerin yoksullaştığı görülmüştür. Bir başka deyişle sosyal transferlerin asıl yararlanıcılarının erkekler olduğu istatistiki analizlerle ortaya çıkmıştır. Emeklilik gelirlerinin çok yüksek bir oranını kapsadığı sosyal transferlerin erkeklerin lehine işlemesi, kadınların emeklilik hakkına erişemedikleri anlamına gelmektedir. Bu durum kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarının sosyal güvenlik sistemine yansımaları göstermektedir. Diğer taraftan kadınların toplumsal cinsiyet rolleri gereği ev içi hizmet ve bakım yükümlülükleri nedeniyle işgücü piyasasından dışlandıkları da bir gerçektir.

Çalışmada işgücü piyasası ve sosyal güvenlik sisteminin sarmal bir biçimde kadınların aleyhine işlemesinin bir nedeni olarak, günümüz ana akım iktisat anlayışı olan neoklasik iktisat çerçevesinde belirlenen politikalar gösterilmiştir. Neoklasik iktisatçıların toplumsal cinsiyetçi varsayımlarına karşılık, toplumsal cinsiyete duyarlı eşitlikçi bir gelir dağılımı yaratmak için alternatif bir iktisadi anlayış olarak feminist iktisat kuramlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın son kısmında Feminist iktisadın önerilerine yer verilerek toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yöntemleri ile kadınların Türkiye işgücü piyasası ve sosyal güvenlik sistemine dahil olabilmelerinin yolu açılabilirliği üzerinde durulmuştur. Kadınların sisteme daha çok dahil olabilmeleri, mevcut durumda bağımlı yani "pasif" konumda olan kadınlar sisteme prim ödeyen "aktif" bireyler haline geleceklerdir. Böylelikle sosyal güvenlik sisteminin yararlanıcıları mevcut durumdaki gibi çoğunlukla erkekler değil, kadın ve erkekler eşit oranda olacaktır. Bu durum gelir dağılımının da toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelmesine katkı sunacaktır. Her ne kadar istatistiksel bir analiz, bir projeksiyon yapılmadan toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yöntemi ile gelir dağılımının cinsiyet açısından eşitlikçi bir hal alacağı kesin bir dille söylenmesi yanlış

olsa da, feminist teorisyenlerin bu önerisi ile mevcut duruma göre daha adil bir gelir dağılımı elde edilebilmesi mümkün görünmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın henüz sonlandırılmadığı da belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. Atilla ve Kitapçı, İsmail (2008) "Sosyal Güvenliğin Demografik Boyutu: Türkiye'deki Emeklilik Sistemindeki Değişim", *Maliye Dergisi*, (154).
- Akduran, Özgün (2012) *Hane, Devlet, Piyasa: Kadın Emeği ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe*, Sosyal Araştırma Vakfı Yayınları.
- Alper, Yusuf (2006) "Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform: Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu: Değişiklikler, Yenilikler ve Kurumsal Değerlendirme Analizi", *Mercek*, Özel Sayı.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2015) *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Badgett, M. V. Lee ve Folbre, Nancy (1999) "Assing care: Gender Norms and Economic Outcomes", *International Labour Review*, 138 (3).
- Barr, Nicholas (2004) *The Economics of the Welfare State*, Oxford University Press; Stanford University Press, 4th Edition.
- Beneria, Lourdes; Berik Günseli ve Floro, Mairia (2003) "Paid and Unpaid Labour: Meanings and Debates", *Gender Development and Globlization içinde*, Routledge.
- Cural, Mehmet (2009) "OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımının 1980 Sonrası Gelişimi ve Eşitsizliği Azaltıcı Müdahaleler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim, 4 (2).
- Dilik, Sait (1971) Sosyal Sigortaların Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26 (2).
- DPT (2001) "Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele" *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT Yayını.
- Elveren, A. Yavuz (2008) "Assessing Gender Inequality in the Turkish Pension System", *International Social Security Review*, (61) 2.
- Elveren A. Yavuz (2015) Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Dedeoğlu S.; Elveren A.Y. (der), *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet içinde*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Erdoğan, Seyhan (2006) Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu", *Mülkiye Dergisi*, (252).
- Eroğlu, Ömer ve İşler Ruhan (2006) *Feminist İktisat*, Asil Yayın Dağıtım.
- Gökbayrak, Şenay (2011) İşgücü Piyasaları ve Sosyal Güvenlikte Dönüşüm Ekseninde Kadınların Emeklilik Güvencesi, *Çalışma ve Toplum*, (29).
- Gillespie, W. Irwin (1965) "Effect of Public Expenditures on the Distribution of Income", *Essays in Fiscal Federalism*, Musgrave Richard A. (Der.), Brooking Institution.
- Gustaffson, Siv (1991) Half the Power, Half the Income and Half the Glory, the Use of Microeconomic Theory in Women's Emancipation Research, *De Economist*, 139 (4).
- Karadeniz, Oğuz (2011) Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik, *Çalışma ve Toplum*, (38).
- Nussbaum, Martha (1999) "Women and Equity: The Capabilities Approach", *International Labour Review*, (138).
- OECD (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, <http://www.sourceoecd.org/upload/8108051etemp.pdf>, Erişim Tarihi: 20.11.2014.
- Özar, Şemsa ve Yakut-Çakar, Burcu (2015) Kamu Politikaları, Piyasa ve Toplumsal Normlar Kısacasında Türkiye'de Erkeksiz Olmak, Dedeoğlu S.; Elveren A. Y. (der), *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet içinde*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Özdemir, Durmuş (2001) *Applied Statistics for Economics And Business*, İstanbul Universty Press.
- Özsuca, Şerife (2003) "Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(2).

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

- Pigou, Arthur Cecil (1960) *The Economics of Welfare*, London: Macmillan.
- Serdaroğlu, Ufuk (2010) *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Sen Amartya (2000) Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny, *Social Development Papers* (1), Manila: Asian Development Bank.
- Steinheilber, Silke (2006) "The Gender Implications of Pension Reforms. General Remarks and Evidence from Selected Countries", *UNRISD*, Geneva.
- Strober, Mayra (1994) "Can Feminist Thought Improve Economics? Rethinking Economics Thought a Feminist Lens", *American Economic Review*, 84 (2).
- Şahin, Mustafa (2012) Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) Yazınına Kuşbakışı, *Fe Dergisi*, (2).
- Toksöz, Gülay (2012) *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- TÜİK (2003), Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2004), Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2005) Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2006) Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2007) Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2008) Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2009) Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2010) Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2011), Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- TÜİK (2012), Hane Halkı Bütçe Anketi Veri Seti.
- Ünlütürk-Ulutaş, Çağla (2015) *Sosyal Yardımlara Yerelden Bakmak*, Ankara: Gazi Kitabevi.

ÇALIŞMA HAKKI VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ: İSTİHDAM YARATMA PROGRAMLARI

Özge İZDEŞ
İstanbul Üniversitesi

Özet: Keynesyen bir alternatif olan devletin son istihdam mercii rolünü üstlenerek istihdam yaratması politikasını ele alan bu çalışma, devletin bir hak olarak istihdam edilme olanağı sunmasının istihdamda cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik güçlenmesi açısından sonuçlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Öncelikle, istihdam odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde istihdam yaratma politikasının teorik temelleri ele alınmakta; ardından cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla istihdam yaratma programlarının tasarlanmasının faydaları ve yöntemleri tartışılmaktadır. Bir makroekonomik yaklaşım olarak benimsenmeksizin, yüksek işsizlik ve yoksullukla geçici mücadele araçları olarak farklı kapsamda ve içerikte uygulanan istihdam yaratma programları, devletin makro ekonomik politika ekseninde son istihdam mercii olarak bir istihdam garantörü olma rolünden daha sınırlı etki ve dönüşüm gücüne sahiptir. Bununla birlikte çalışmada ele alınan ABD, Güney Afrika, Hindistan ve Arjantin'de uygulanan kamu istihdam programlarının daha sınırlı kapsamda tasarlanmış haliyle dahi kadının ekonomik güçlenmesi üzerindeki etkileri ve programların cinsiyete duyarlı bir perspektifle tasarlanmasının yaratacağı fark dikkate değerdir. Bu anlamda sınırlı uygulamalar olmalarının yarattığı kısıtlara karşın istihdam yaratma programları uygulayan ülke deneyimleri, istihdam odaklı kalkınma anlayışının savunulması yönünde bize tartışma olanağı sunmaktadır.

169

Anahtar Kelimeler: İstihdam Garantisi, Kadın İstihdamı, Kadının Ekonomik Güçlenmesi, Çalışma Hakkı, H. Minsky.

Right to Work and Gender Equality: Employment Creation Programs

Abstract: Employer of last resort (ELR) is a Keynesian policy alternative in which state creates employment and provides the guarantee to be employed as a right. The aim of the study is to discuss the potential positive outcomes of employment guarantee policy on women's economic empowerment and economic participation. In the paper, primarily the employment oriented development framework is presented as the theoretical background of policy proposal, consecutively the importance and methods of gender-aware design of the policy is discussed. Employment creation programs with various scopes and targets have been adopted as policies in response to high unemployment and poverty across many countries. However due to their limited scope, duration and different objectives, those programs have rather limited transformative influence compared to the ELR framework. Nevertheless as presented in the final section of the paper, various employment creation programs are evaluated with a special focus on the US, South Africa, India and Argentina cases and is concluded that despite their comparatively limited scope, their impact on women's economic empowerment and the potential they entail when they are designed from a gender aware perspective is worth attention of egalitarian policy making. In this end, despite their limitations country experiences on employment creation programs provide us the ground in favor of employment creation policies.

Keywords: Employment Guarantee, Women's Employment, Women's Economic Empowerment, Right to Work, H. Minsky.

GİRİŞ

İstihdam yaratmayan büyüme, yapısallaşan yüksek işsizlik ve istihdam göstergelerinin daha da bozulması tehdidini içeren sürekli ekonomik kırılganlık; daha istikrarlı ve insan odaklı kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinin aciliyetine işaret etmektedir. Sistemin içsel dengesizliklerini görerek bir teori inşa etme gayretinde olan Keynesyen iktisat ve uzantısında şekillenen istihdam yaratma politikaları, istihdam odaklı kalkınma yaklaşımını savunmakta, hem ekonomik istikrar hem de geniş çalışan kesimlerin refahı açısından insanca bir alternatif olarak ortaya koymaktadır.

Bugün Minsky'nin yapıtaşlarını tarif ettiği bu yaklaşımı benimseyen ve geliştiren literatürün politika önerisine göre sürekli tam istihdam seviyesini koruyabilmek için devlet işgücü piyasasında iş bulamayanların son istihdam mercii olarak, çalışmaya hazır ve istekli olan herkese, ırk, cinsiyet, iş deneyimi ayırımı yapmadan iş olanağı sunmalıdır. İstihdam miktarı ekonomik çevrimlerle ya da özel sektörün istihdam kapasitesiyle ters yönlü olarak değişeceğinden, politika stabilizatör görevi görecektir. Program kapsamında sunulan ücret fiili asgari ücret olacaktır ve belirlenen asgari ücretin altında kalan kayıtdışı istihdam ile rekabet edecek, bu anlamda kabul edilemez istihdam koşullarının ortadan kalkmasında etkili olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, devletin istihdam yaratma politikasını ve bu politikanın istihdamda cinsiyet eşitliğini sağlama açısından olası sonuçlarını tartışmaktır. Kadınların çalışma hakkını, ayrımcılığı dışarıda bırakacak şekilde tanıma potansiyeli taşıyan bu politika, kadınlara insana yakışır işler yaratarak emek piyasasına girişlerini kolaylaştırma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca eşitlikçi sosyal devlet politikalarıyla uyumlu çalışarak, program dâhilinde yaratılan işlerin, bakım yükünün sosyalleşmesi gibi önemli sorun alanlarını içererek, iki cinsinde hem bakım hem de ücretli çalışma rollerini gerçekleştirebilecekleri eşitlikçi bir toplum tahayyülüne yaklaşılması açısından önemli rol oynaması mümkündür. Bu anlamda öncelikle istihdam odaklı kalkınma perspektifiyle kamuda istihdam yaratma politikası tartışılacak, ikinci olarak istihdam garantisi programlarının cinsiyet eşitliği açısından olası etkileri ve cinsiyet farkındalığıyla tasarlanmasının önemi üzerinde durulacaktır. Son olarak bir makro politika olarak benimsenmekten ziyade kısa dönemli yoksullukla ya da işsizlikle mücadele programları olarak görece sınırlı kapsam ve içerikteki uygulama deneyimleri aracılığıyla istihdam yaratma programlarının kadınların ekonomik güçlenmesi üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

170

I. KEYNESYEN BİR ALTERNATİF: SON İSTİHDAM MERCİ OLARAK DEVLET

Finansallaşmanın ve 'para idareciliğinin' egemenliğiyle birlikte, üretken yatırımların arka planda kalması, özellikle 2000 sonrasında 'istihdam yaratmayan büyüme' sorununun ve dolayısıyla artan uzun dönemli işsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk gibi sosyal maliyetlerin kalkınma tartışmalarının en önemli konuları haline gelmelerine neden olmuştur. 2008 Küresel Finans Krizi'nin işaret ettiği yapısal sorunlar ile birlikte piyasaların kendi işleyişine bırakılması tezi yerini özellikle finans piyasalarının yeniden düzenlenmesine ve yeni bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulduğu görüşüne bırakmıştır. 1929 Bunalımının iktisat politikasında yarattığı kırılmaya benzer tartışmaların gündeme gelmesi, hem içine girilen yapısal krizin nedenleri hem de sosyal sonuçları açısından enflasyon hedeflemesini merkez alan ortadoks makro politikaların sorgulanmasını ve Keynesyen alternatiflerin tartışılmasını beraberinde getirmiştir.

Finansal küreselleşme, üretken yatırımları arttırmaktan ziyade ikincilleştirmekte, sınırlı sayıda iş olanağını küresel düzlemde yeniden dağıtmaktadır. Reel yatırımları olumsuz etkileyen yüksek faiz oranlarına dayalı enflasyon hedeflemesi politikası bir yandan işsizlik sorununun yapısallaşmasına diğer yandan ise kısa süreli sermaye hareketlerine dayanan spekülasyon büyüme, dolayısıyla finansal kırılganlığa neden olmaktadır. İşsizlik ve eksik istihdamın yapısallaştığı ve kitleselleştiği bir dönemde, ortadoks politikaların sürdürülmesi, para ve maliye politikası araçlarının kullanılmasını engellemektedir. Post-Keynesyen iktisatçılar istihdam odaklı bir yaklaşımla politika alanını geri talep eden alternatifler geliştirtirdiler. Enflasyon hedeflemesini ekonomi politikasının odağı olmaktan çıkararak, yatırım seviyesi, reel büyüme ve istihdam gibi geniş kitlelerin refahını etkileyecek hedefleri merkeze alan, para ve maliye politikalarının birbirini desteklediği

makro-politika alternatifleri geliştiren, bunun yanında finansal küreselleşmenin yarattığı istikrarsızlığı kontrol altına almak için öneriler getiren zengin bir yazın mevcuttur¹.

Bu çalışmada ele alınan istihdam yaratma politikasının teorik kökleri Keynes'in tam istihdamı sağlayacak efektif talep teorisine ve Minsky'nin sistemik istikrarsızlık analizine ve çözüm önerilerine dayanmaktadır. Keynes, tam istihdam dengesinin oluşmasının nadir bir durum olduğunu ve refah dönemlerinde dahi tam istihdam dengesinin sağlanması için özel sektör yatırımlarına güvenilemeyeceğini savunmuştur. Piyasanın kendi haline bırakılması görüşünün aksine, ücretlerin aşağı doğru esnek olması, işsizliği azaltmak bir yana arttıracak; daralma döneminde işten çıkarmalar ekonomik durgunluğu ve daralmayı besleyecektir. Keynes'in bu görüşleri ve öngörülere Büyük Bunalım sonrasında yaygın kabul görmüştür.

Keynes'e göre aslolan efektif talebin tam istihdam seviyesinde olmasıdır. Burada bahsedilen efektif talep toplam talepten farklı olarak, firmaların gelecek maliyet ve kar beklentileri doğrultusunda bugün yarattıkları istihdamla ilgilidir. Devletin politika araçlarını kullanarak, özel sektörün maliyet ve karlılık beklentilerini tam istihdamı sağlayabilecek düzeyde tutabilmesi mümkün değildir. Özel sektör üzerinden bu seviye yakalansa bile bu durum tesadüfi olacaktır. Dolayısıyla devletin hem daralma hem de genişleme dönemlerinde tam istihdam seviyesini korumak üzere açığı kapamak için son istihdam mercii rolünü üstlenerek müdahale etmesi gerekmektedir². Çalışmayı isteyen herkese belirlenen bir taban ücret karşılığı istihdam sağlanması, uzun vadede tam istihdamı sağlamanın yanısıra işgücü piyasasını da düzenleyecektir. Özel sektörde istihdamı güç olan, toplumun en düşük nitelik ve gelir sahibi kesimlerine sabit bir gelir karşılığı çalışma olanağı sunulması, hem beşeri sermayeyi geliştirecek hem de gelir dağılımının iyileşmesini sağlayacaktır. Ayrıca Keynes, yaratılan kamu işlerinin toplumsal refahı etkileyecek şekilde tasarlanmasının önemine işaret etmiştir.

Keynesyen ekolün önemli isimlerinden Hyman Minsky, Keynes'in yatırım ve istihdam teorisini geliştirmiş, sofistike bir finansal sistem ve menkul kıymetler piyasasındaki gelişmelerin yaratacağı istikrarsızlığı öngörmüştür. Görüşlerinin, 2008 Küresel Finans Krizi'ni açıklama gücüne istinaden 'Bir Minsky Krizi mi?' tartışmalarının odağına oturan görüşleri yeniden çokça tartışılmıştır. Keynes, yatırımların istikrarsızlığına vurgu yapmış, Minsky ise yatırımların finansmanın istikrarsızlığı üzerinde durmuştur. Minsky'e göre, modern finans piyasalarında; kararların takvime yayılmalarındaki farklılık, mukayeseli fiyatların yönlendirici gücünün sınırlı olması ve istikrarı bozan spekülasyon davranışların kârlı olması gibi finans piyasalarının işleyiş doğasına ilişkin nedenlerle yatırımlar da istikrarsızlaşır.

Minsky, gelişmiş bir finans sisteminin egemenliğinde şekillenen kapitalizmin yeni yapısına işaret ederek, özel sektör yatırımlarındaki istikrarsızlığın sınırlandırılması için büyük bir devlete ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

Eşitsizlik ve atıllık acı da olsa bir ekonomik sistemin devamı için belli ölçüde eşitliğin ya da adaletin sağlanması gerektiğini söyleyen ne bilimsel bir kural ne de tarihsel bir deneyim mevcuttur. Ancak kapitalist bir sistem varlık değerlerinin ve istihdamın çöküş olasılığı ve enflasyon artışı tehdidi ve muhtemel spekülasyon arasında savrulurken sürdürülemez, özellikle de bu tehditler arada sırada gerçekleşiyorsa. Piyasa mekanizmasının iyi çalışması için ekonomik çevrimlerden kaynaklanan belirsizliği sınırlamamız ve böylece yatırımları yönlendiren beklentilerin sakin bir gelişim algısını yansıtmasını sağlamamız gerekir. (Minsky, 2008: 6)

Bu anlamda, finans sektörünün düzenlenmesi; daralma dönemlerinde açık, genişleme dönemlerinde fazla veren bütçe ile ekonomik dalgalanmaların sınırlandırılması ve özel sektör karlarındaki dalgalanmayı sınırlandıracak vergi politikası gibi politikaları savunmakta, devletin tam istihdamı politikanın merkezine koymasını büyüme/kalkınma garantili bir alternatif olarak önermektedir. Ekonomik canlılık için özel tüketimlerin ve dolayısıyla istihdamın yüksek olması

1 Örnekler için bkz.: Epstein ve Yeldan, 2008; Epstein, 2003; Pollin vd., 2006, Minsky, 2008, Papadimitriou vd., 1998 ve Political Economy Research Institute (PERI)-Bilkent Enflasyon Hedeflemesine Alternatif Politikalar Ortak Projesi.

2 'Asıl sorun temel ve basittir, ... herkese iş sağlamaktır.' (Keynes, 1980: 267) 'insanlara iş sağlama sorunu... sürekliliği olan bir iş olarak görülmelidir.' (Keynes, 1980: 331)'den aktaran Tcherneva 2014.

gerekmektedir. Özel sektör yatırımlarının istikrarsızlığı nedeniyle tam istihdamı sağlayacak efektif talep ancak kar beklentisi taşımayan devlet tarafından kalkınma politikası olarak gerçekleştirilebilir. Devletin tam istihdamı sürekli kılabilmek adına istihdam olanağı sunmasını ve bu tür bir istihdam olanağının ekonomik çevrimlerle ters yönlü olarak daralıp genişlemesini önermiştir.

Devletin son istihdam mercii olma rolünü üstlendiği bu politika, ekonomik istikrar ve büyüme için istihdam odaklı ve devletin sorumluluk aldığı bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunmaktadır (Wray, 1998; Papadimitriou vd., 1998; Mitchell, 1998; Tcherneva, 2012; Forstater 2004 ve Harvey, 1989). Son istihdam mercii olarak devletin tam istihdam sağlaması politikasında; (i) istihdam programında belirlenen asgari ücret düzeyinden çalışmak isteyen herkese ayırım yapılmaksızın iş olanağı sunulmaktadır; (ii) Programın sağladığı istihdam miktarı, tam istihdam seviyesini korumak için çevrimlerle ters yönlü olarak değişecektir; (iii) program kapsamında sunulan ücret fiili asgari ücret olacaktır, belirlenen ücret seviyesi ve sosyal güvenlik hakları insanca yaşama hakkına özen gösterilerek belirlenmelidir; (iv) Programlar toplumun en düşük gelir grubunu hedeflemeli, özel sektör ve kamu istihdamının geri kalanıyla rekabet etmekten ziyade enformel istihdamın sınırlandırılmasında etkili olmalıdır; (v) istihdam süresince işçilerin anlamlı bir iş deneyimi ve işgücü piyasasında değerli olan donanımına sahip olmaları hedeflenmelidir; (vi) programlar kapsamında önerilen işler toplum refahını arttırmaya dönük üretken faaliyetler olmalıdır; (vii) program dahilinde belirlenen projeler katılımcı bir anlayışla yerel halkın ve bizzat programda istihdam edilenlerin refahını arttırmaya dönük bir anlayışla belirlenebilirler. Bu anlamda özel sektörün karlı bulmadığı kamu refahını attırarak projelere yatırım yapılabilir (İzdeş, 2014: 105-106).

172 | Makroekonomik istikrar ve büyüme amacıyla savunulan devletin istihdam garantisi sunması politikası, mevcut iş açığını insana yakışır işler yaratarak kapatmayı önermekte bu anlamda geniş kitlelerin refahını hedeflemektedir. Teorik ve ideal haliyle tam istihdamı hedefleyen istihdam yaratma programları, birçok ülkede farklı ihtiyaçlara cevap vermek üzere daha sınırlı kapsamda ve geçici olarak uygulanmıştır. İstihdam yaratma programlarının daha ziyade krizlere cevaben ya da yoksullukla mücadele politikaları olarak uygulandığı görülmektedir. Kuşkusuz sınırlı bir süre için ve sınırlı bir kapsamda tasarlanan istihdam yaratma programlarının etkileri de sınırlı kalmakta ve geçici olmaktadır. Bununla birlikte uygulanan programların geliştirilmesi ve olumlu, olumsuz sonuçlarından dersler çıkarılması hem sınırlı kapsamda uygulanan programların kalitesini yükseltecek hem de makro bir politika olarak benimsenmesi durumunda, programların nasıl tasarlanması gerektiği konusuna ışık tutacaktır. İstihdam yaratma programları, dikkatli planlandığında, makroekonomik sonuçlarının yanında, daha eşitlikçi bir toplumsal yapıya ulaşmanın, özellikle yoksullukla mücadelenin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önemli bir aracı haline gelebilir. Bir sonraki bölümde istihdam garantisi politikasının cinsiyet eşitliği açısından taşıdığı dönüştürücü potansiyeli ele alınacaktır.

II. İSTİHDAM GARANTİSİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Ücretli çalışma, günümüz toplumunda yaşamını idame ettirmenin yadsınamaz şartıdır ve kişinin kimliğinin temel belirleyenlerindedir. Çalışma, kişinin kendi geçimini sağlayabilmesi için gerekli olan gelirin yanısıra ve onunla ilişkili olarak kişinin kendini gerçekleştirebilmesinin, bağımsız karar alabilmesinin, yeni beceri ve bilgiler kazanmasının ve kendini topluma faydalı görmesinin ön koşuludur. Bu anlamda, bireysel varoluş, özgürleşme ve güç kazanma açısından 'ücretli çalışma' kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının en önemli belirleyenlerindedir. Ne var ki ücretli çalışmanın hangi koşullar altında gerçekleştiği hem kişilerin refahı hem de çalışmanın toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürme gücü açısından önemlidir.

Küresel düzeyde çözülemeyen yüksek işsizlik ve uluslararası rekabetin dibe doğru yarış ile gerçekleştirilmesi sonucu eğreti istihdam ilişkileri yaygınlaşmıştır. Çalışmayla birlikte tatmin edici ve özgürleştirici ücret ve yan haklar kazanmak bir yana asgari geçimne koşullarını sağlayacak bir ücret elde etmek bile geniş kitleler için önemli bir sorundur. Kadınlar çalışmayı seçmekten ziyade, düşen hane gelirindeki açığı kapatmak kaygısıyla, bir hayatta kalma stratejisi olarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Ağırıklı olarak ihracat sektörlerinde ve düşük ücretli hizmet

sektörlerinde ucuz işgücü statüsünde istihdam edilmekte; sosyal devlet uygulamalarının geriletilmesi sonucu artan çifte mesai yükünü taşımaktadırlar. Bu nedenle küreselleşme sürecinde işgücünün feminizasyonunun cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini tartışan ampirik yazın karmaşık bulgular yansıtır. Kuşkusuz böyle bir bağlamda şekillenen çalışmanın özgürleştirici potansiyeli ve arzu edilirliliği sınırlıdır.

İstihdam odaklı makro politika yaklaşımı ise temel insan haklarından biri olan, 'çalışma hakkı'nı ayırım yapmaksızın herkese sunması, insana yakışır çalışma koşulları ve asgari bir ücret seviyesi sunması açısından önemlidir. İstihdam yaratma politikası, hem insana yakışır işlerde çalışmanın yaratacağı dönüştürücü potansiyeli hem de kamu istihdamı olmasının getirdiği özel koşullar sayesinde cinsiyet eşitsizliklerini gidermede önemli rol oynama potansiyeline sahiptir.

Her iki cinsde de ayrımcılığa uğramaksızın çalışmayı ve gelir elde etmeyi bir hak olarak tanımak, maddi varlıklar üzerinde tasarruf sahibi olmalarının önünü açacaktır; kadınların maddi gücünün artması ise geleneksel cinsiyet normlarının zamanla dönüşmesinde etkili olacaktır. Gelir ve varlık sahibi olma olanağının yanında; toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakışla tasarlandığında istihdam yaratma programları, sosyal yapıyı ve normları dönüştürme potansiyeli taşıyabilir:

(i) Öncelikle kamu yararına olan hizmet açıklarının katılımcı bir yaklaşımla belirlenerek bu açıkları kapatmak üzere işler yaratılması, piyasanın işleyişi dahilinde ele alınmayan yönleriyle de ihtiyaçlara cevap verecek ve toplum refahını arttıracaktır. Bu anlamda ücretli çalışmanın kapsadığı alanın genişlemesi; bakım emeğinin, sosyal yenden üretim ve doğal çevrenin korunmasını ve bakımını da içerecek şekilde ihtiyaç duyulan işlerin tanımlanması eşitlikçi bir toplum bakış açısının yerleşmesi açısından kritik önemdedir.

(ii) İstihdam yaratma programları, kadınların işgücüne katılımının önündeki engelleri kaldırmanın aracı olarak kullanılabilir. Yaratılacak işlerin çalışma koşullarının ve çalışma programı projelerinin bu duyarlılıkla belirlenmesi gerekir. Bu anlamda: ücretsiz çalışma maliyetlerinin kısmen sosyalleştirilmesi, bakım emeğinin sosyalleştirilmesi, kamu altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi, belediye hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, herkese çalışma becerisi kazandıracak eğitimlerin ve anlamlı bir iş deneyimine sahip olma olanağının verilmesi kadınların ücretli çalışmaya katılmasının önünü açacaktır (Tcherneva, 2012:5).

(iii) Yaratılan işlerin, hizmetlerin faydalanıcısı olan yerel halk tarafından belirlenmesi, bölge halkının ihtiyaçlarını yansıtmaması hem katılımcı demokrasi kültürünü geliştirecek hem de yaratılan işlerin sosyal faydası nedeniyle sahiplenilen ve saygı duyulan işler olması beraberinde getirecektir. Yaptığı iş ile çevresinin refahına katkıda bulunduğu görmek hem kadınların özgüvenini hem de kadınların toplumdaki saygınlığını besleyecektir. (Antonopoulos ve Kim, 2008).

(iv) Kadınların kalkınma politikaları çerçevesinde sunulan kaynakların tüketicisi konumundaki nesnelere, üretici ve kalkınma sürecine katkı veren öznellere dönüşmeleri, sosyal hayata katılımlarını ve bireysel güçlenmelerini sağlayacaktır.

(v) Küresel olarak kadınların yoksullar içindeki payı ve yoksullaşma riskleri yüksektir. İstihdam yaratma programlarının özellikle soyutlanmış, yoksul bölgelere yoğunlaşması ve burada ekonomik faaliyetleri canlandırması, kısır döngülerin kırılmasını ve kalkınma açısından verimli süreçlerin gelişmesini destekleyecektir (Antonopoulos ve Kim, 2008).

İstihdam yaratma programları, kadınların ve erkeklerin farklı kısıtlarının ve ihtiyaçlarının olduğu farkındalığıyla kurgulanmalıdır. Aksi takdirde cinsiyet açısından tarafsız görünen uygulamalar kadınların aleyhine işleyecek, hem toplumsal dokuya hem de istihdam ilişkilerine sinmiş olan eşitsizlikler, kadınların programlardan faydalanması önünde engel teşkil edecektir. Programların duyurulmasından, planlamasına; değerlendirilmesinden bütçesine dek cinsiyet farkındalığına sahip olunması ve eşitlikçi hedeflerin açıkça deklare edilmesi önemlidir. Bu anlamda istihdam yaratma programlarının cinsiyet eşitliği perspektifiyle tasarlanması için:

(i) Katılımda fırsat eşitliği sağlanmalı, programın duyurulmasında kadınlara ulaşmayı sağlayacak medya araçları kullanılmalı, kadınların katılımını arttıracak kadın grupları ile iletişime geçilmelidir. Kadınların katılımını mümkün kılmak amacıyla çocuk bakımını bir engel olmaktan çıkaracak kreş hizmeti sunulmalıdır ve kadınların programa katılımı için kadın kotası konulmalıdır.

(ii) Programların ana hedeflerinden biri olarak programın cinsiyet eşitliğine katkıda bulunması belirlenmeli ve duyurulmalıdır.

(iii) Program başarısı değerlendirilirken cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla yeni göstergeler ve cinsiyet temelinde ayrıştırılmış göstergeler kullanılmalıdır.

(iv) Cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için gerekli kaynak ayrılmalı, cinsiyete duyarlı bütçeleme yapılmalıdır. Kadınların programlardan eşit şekilde faydalanabilmesi için gerekli olan: ayrı tuvaletlerin bulunması, çocuk bakım hizmeti, proje ekibine toplumsal cinsiyet uzmanı dahil edilmesi, katılımcı projelendirme süreçleriyle kadınların ihtiyaçlarına cevap verecek projelerinde içerilmesi gibi maliyetler program bütçesine dahil edilmelidir.

(v) Cinsiyet eşitliği hedefleri, süreçlere ilişkin zaman planlaması ve ayrılan kaynaklar arasında uyumun gözetildiği bir toplumsal cinsiyet stratejisi uygulanmalıdır.

(vi) Program dahilinde eşit işe eşit ücret prensibinin uygulanması ve cinsler arası ücret uçurumunun azaltılması hedeflenmelidir.

(vii) Son olarak, programların işgücü piyasasındaki cinsiyet katmanlı yapıyı kırarak şekilde, geleneksel roller çerçevesinde belirlenen ayrımları aşan istihdam olanakları ve mesleki eğitimler sunulmalıdır (Tanzarn ve Gutierrez, 2015).

İstihdam yaratma programlarının dönüştürücü potansiyeli ve cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla tasarlanırken nelere dikkat edilmesi gerektiği bu bölümde anahtarlarıyla ele alındıktan sonra takip eden bölümde bugüne dek farklı ihtiyaçlara cevaben, daha ziyade kısıtlı bir bütçe ile ve kısa süre için uygulanan belli başlı istihdam yaratma programları cinsiyet eşitliği perspektifinden değerlendirilecektir.

III. İSTİHDAM GARANTİSİ PROGRAMLARI DENEYİMLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Devletin tam istihdamı makroekonomik hedef olarak benimseyerek, piyasada yaratılmayan iş açığını kapamak üzere son istihdam mercii rolünü üstlenmesi ve tüm çalışmaya hazır vatandaşlarına en azından asgari ücret seviyesinde çalışmayı bir hak olarak sunması, uygulanan programların sürekli ve geniş kapsamlı olmasını ve işgücü piyasasını etkileme gücüne sahip olmasını beraberinde getirecektir. Bugüne dek istihdam yaratma programları çok sayıda ülkede uygulanmıştır. Ancak bu politikaların yukarıda tarif edilen istihdam odaklı makro bir çerçeve kapsamında tasarlanmadığı, aksine mevcut ortadoks politikaların işsizlik ve yoksulluk gibi sosyal maliyetlerini hafifletmek amacıyla uygulanan mikro ve sınırlı süreli istihdam yaratma deneyimleri olduğu görülmektedir. Yüksek işsizlik ve yoksulluk ile mücadele amacıyla gündeme gelen bu programlar alternatifleri olan doğrudan nakit transferi yaklaşımına göre tercih edilir olmakla beraber önerilen istihdam odaklı politika alternatifleri ölçüsünde kapsayıcı ve dolayısıyla etkili değildir. Yoksullukla mücadele kapsamında uygulanan kamu istihdam programları tasarlanırken ayrılan kaynağın geniş bir yoksul ve işsiz tabanına dağıtılarak geçici ve düşük bir etki yaratmakla, sınırlı sayıda faydalanıcıya ulaşip daha uzun evrimli sonuçlar elde etme arasında seçim yapmak zorunda kalmaktadır. Programlar, sınırlı kaynaklarla çok sayıda yoksula sınırlı süreler için erişme yönünde tasarlandığı ölçüde hem yoksullukla mücadele hem de işgücü piyasasında etkili olma açısından yetersiz kalmaktadır. Bununla beraber uygulanan politikaların kaynak ve hedefleri daha etkin seçildiğinde, işgücü piyasasını etkileyebildiği ve yoksulların aktif öznelerle dönüşmesi açısından faydalı olabildiği görülmektedir.

İstihdam yaratma programlarının işgücü piyasası koşulları üzerindeki etkilerinin başında işsizlik ve işgücüne katılım üzerindeki etkileri gelmektedir. Genellikle en yoksul ve 'istihdam

edilemez' olarak görülen nitelsiz işgücünü hedeflemeleri itibariyle katılımcılarının bir kısmını halihazırda işsizler oluşturduken bir kısmını ise daha önce ücretli çalışmaya katılmamış kesimler oluşturur. Bu anlamda hem işgücüne katılımın artmasına hem de mevcut işsizliğin azaltılarak piyasadaki atıl işgücü arzının sınırlanmasına neden olur. Ücretler üzerinde ise, (i) işgücü arz fazlasını azaltılmasının yanında, (ii) işgücü talebindeki mevsimsel ya da sektörel dalgalanmaları stabilize ederek, (iii) özellikle kırsal işçilerin örgütlenme ve birarada hareket ederek haklarını aramaları konusunda bilinçlenmesiyle oligopsonist toprak sahiplerinin pazarlık güçlerini zayıflamasını sağlayarak ve (iv) çalışma süresince alınan iş eğitimleri sayesinde olumlu etki yapmaktadır (Nayar, 2002: 9-10).

İstihdam yaratma programları kapsamında yaratılan işler, işçi hakları ve çalışma koşulları açısından ele alındığında en temel eksiklerinden biri programlarda çalışanların, uzun süreli çalışma sonucu elde edilen annelik izni, yıllık ücretli izin, kıdem tazminatı gibi haklardan faydalanamamalarıdır. Bu anlamda istihdam yaratma programları kapsamında sunulan işlerin, kamuda ya da halihazırda mevcut olan özel sektördeki açık işler olmaması, uygulanan politikanın kısa süreli istihdam ile güvencesiz işçi çalıştırma aracına dönüşmemesine dikkat edilmelidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) istihdam yaratma programları için çalışma koşulları üzerine bir standart oluşturmaya çalışmıştır, uzun dönemli programlarda uygulanması daha çok mümkün olan bu kriterler uygulanan programlar açısından hedef çerçeve oluşturması açısından değerlidir. UÇÖ'ye göre, istihdamın süresi belirli olmalı; işe alımlarda cinsiyet, etnisite ya da sosyal grup ayırımı yapılmamalı; ücretler asgari ücret seviyesinde ya da nitelsiz işgücünün piyasa değeri seviyesinde belirlenmeli, eşit işe eşit ücret verilmeli; iş yerlerinde iş sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınmış olmalı, sosyal güvenceli olmalı ya da en azından iş ile ilgili hastalık ya da yaralanmalar için sosyal güvencenin karşılığı sağlanmalı, çalışanlar örgütlenme ve diledikleri örgüte katılma hakkına ve olanağına sahip olmalıdırlar. Güney Afrika'da kamu istihdam programları, emek hareketi aktörleriyle tartışılarak tasarlanmış; sendikalar bu programlarda çalışanların diğer formel işlerde çalışanlar ile eşit haklara sahip olmalarını istemişlerdir. Öte yandan, çok daha fazla yoksul olan Etiyopya'da programların yapısı hiç tartışmaya açılmamış, amaç sadece yoksulluğun etkilerini biraz olsun giderebilmek üzere kaynak aktarımı ile sınırlanmıştır (Solomon ve Devereux, 2002:20). İstihdam yaratma politikasının etkileri, uygulanan programların hangi koşullarda ve ne denli kapsamlı olduğuna bağlı olarak değişmektedir. Uygulanan politikaların deneyim birikimi daha geniş kapsamda programların tasarlanması ya da farklı amaçlara dönük programların oluşturulması açısından, özetle iş açığına devletin müdahale ederken nelere dikkat etmesi gerektiğini göstermesi açısından öğreticidir.

Uygulamaya konulmuş farklı amaç ve kapsayıcılıktaki istihdam programlarının toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik güçlenmesi üzerindeki etkilerini ülke ve program örnekleri dahilinde ele almak hem uygulamaları tanıtmak açısından anlamlıdır hemde istihdam yaratma programlarının somut örnekler üzerinden tartışılmasını sağlayacaktır. Dejardin (1996), 1980-1993 yılları arasında, Hindistan, Nepal ve sekiz Afrika ülkesinde uygulanan devletin istihdam sağlama programlarının etkilerini analiz ettiğinde daha erken dönem istihdam programlarının dahi kadınların çalışması ve çalışma sahaları konusunda ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dejardin, kadınların ücretli çalışmaya katılımlarının sınırlandırıldığı durumlarda öncelikle kadın işi olarak tarif edilen işlere kanalize edilip daha sonra ise geleneksel normların dışına zamanla geçildiğini; 'kadın işi' konusundaki sosyal normların sanıldığı kadar katı olmadığını kadınların istihdam programları dahilinde daha önce hayal bile edilmeyen işlerde çalışabildiklerini görmüştür. Kadınların ve erkeklerin iş yaratma programlarında farklı işlerde çalışmaları, bu anlamda cinsiyet temelinde bir işbölümü, işgücü piyasasındaki mevcut eşitsizliklerin yeniden üretilmesine ve ücret eşitsizliğine neden olmaktadır. Özellikle uygulamaya konulan programların ağırlıklı olarak yol yapımı gibi daha çok ağır işlere dayanan altyapı yatırımları olması, programlarda kadın istihdam kotası olsa bile bu kotanın doldurulmasını güçleştirmektedir. Bu tür programlarda işlerin hafif, orta ve ağır işler olarak sınıflandırılması ve ücretlendirilmesi kadınların tipik olarak daha az gelir elde etmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle

programlar dahilinde yaratılacak işlerin tanımlanması ve ücretlerin hangi temelde verileceğinin kararlaştırılması sürecinde eşitlikçi bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir. Uygulanacak projelerin seçiminde, faydalanıcıların cinsiyet dengesi gözetilmeli; cinsiyet katmanlı yapının kırılması program hedefleri içinde olmalıdır.

En geniş örneklem analizini içeren ve görece olarak en güncel çalışmalardan biri olan Tanzarn ve Gutierrez (2015), 1995-2013 arasında 27 farklı ülkede uygulanan 43 kamu istihdam programını analiz etmiş ve programların cinsiyete duyarlı bir şekilde tasarlanmasının dönüştürücü gücünü nasıl arttıracaklarını ülke değerlendirmeleri yaparak tartışmıştır. Tanzarn ve Gutierrez (2015), (i) Hedef kitlelerini doğru belirleyen programların yoksul ve niteliksiz işgücü olarak kadınların istihdama katılmasında etkili olduğunu; (ii) kadınlar ve erkeklerin ihtiyaçlarının farklı olduğunu gözeterek projelerin belirlenmesini uygulanan programların sadece %20'si olduğunu; (iii) ve kadınların zaman yoksulu olduğunun bilinciyle bunu dönüştürmeyi hedeflemenin farkındalığını incelenen programların %16'sında gözlediklerini ortaya koymaktadır.

İstihdam yaratma programları içinde en geniş çaplı uygulamalar sırasıyla ABD'de 1929 Bunalımı döneminde uygulanan New Deal programı; Hindistan'da 2005'de uygulamaya konulan Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MG-NREGA) ve Güney Afrika'da 2004'de uygulanmaya başlanılan Public Works Expanded Programme (EPWP)'dir. Bu bölümde bu üç büyük program dışında Arjantin örneği ele alınarak tartışılacaktır.

1. ABD-New Deal

176 | 1929 bunalımının ardından %25'lere varan işsizlik sorununa cevaben 1933'de Roosevelt tarafından krizden çıkış politikası olarak uygulanmaya konan New Deal politikaları temelde işsizlikle devletin doğrudan istihdam yaratması yoluyla mücadele edilmesidir. New Deal kapsamında uygulanan istihdam yaratma programlarının (Federal Acil Yardım Yönetimi-The Federal Emergency Relief Administration-FERA 1933-1935³; İnşaat İşleri İdaresi-The Civil Works Administration-CWA, 1933-1934⁴) içinde en kapsamlısı İstihdam Geliştirme İdaresi (The Works Progress Administration-WPA, 1935-1943) programıydı ve 50 milyona yaklaşan işgücünün 1.4 ila 4.4 milyonunu her ay bu programlarda çalışmak üzere işe yerleştiriliyordu. Kamu kaynaklarıyla gerçekleşen büyük inşaat yatırımlarında çevre düzenlemesi ve altyapı projelerinde istihdam sağlanmış, yaratılan işler daha çok erkeklerin istihdam alanlarına yoğunlaşmıştır. Dönemin bakış açısını yansıtan ve programlara şekil veren eğilime göre, erkekler hane reisi olarak evin geçimini sağlar, dolayısıyla programlar öncelikle erkekleri hedeflemelidir (Manza, 2000: 504). Bu bakış açısı 1930'larda periyodik olarak resmi ağızlardan tekrarlanmış, hane reisi rolünün sarsılmaması için aile babalarının öncelikle seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Rose, 2009). Kriz sonrasında, özellikle eşi çalışan kadınların işten çıkarılması daha meşru görüldüğünden kadınlar yaygın olarak iş kaybına uğramıştır. İşsizlikle mücadele programlarının da aynı bakış açısıyla erkeklere öncelik vermesi kadınları uzun süreli işsizliğe ve işgücü piyasasının dışına itmiştir. Kadınların ve 'renkli' olarak tanımlanan farklı etnisitelerin programlara dahil olmaları için uygunluk kriterleri, kadınların katılımını sınırlandırmakta, istihdam edilenler ise erkeklere göre daha az ücret alarak çalışmaktaydı. New Deal politikaları içerdiği ayrımcı uygulamaları nedeniyle eleştirilmekte ve programın istihdam yaratmadaki başarısına karşın bu açıdan eksikli olduğu vurgulanmaktadır (Rose, 2009; Manza, 2000).

1929 Bunalımı'yla teorik ve ampirik açıdan karşılaştırılabilecek boyutta sarsıcı olan 2008 Krizi sonrasında ABD'de istihdam odaklı politikalar yaygın bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Sermaye kesiminin riske dayalı yüksek karlarının sonucunda ortaya çıkan krizin yükünü geniş

3 İhtiyacı olanlara acil destek vermek üzere tasarlanmış olan program 'iş yardımı' ağırlıydı. Yerel yapı işlerinin yanında kullanım amaçlı üretim alanları olan behçeler, dikiş atölyeleri, boş fabrikaların üretime geçirilmesi gibi alanları içeriyordu. İş yerine direk para transferi çalışma güclüğü olanlara veriliyordu.

4 Programda çalışan 4 milyon işçi iki yıldan az bir sürede 12 milyon fit kanalizasyon borusu döşemiş, 255 bin mil yol; 40 bin okul, 3700 oyun alanı ve bine yakın havaalanı inşaatına büyük katkıda bulunmuşlardır.

kitlelerin taşımak zorunda kalması, sistemin istikrar sorununu ve devletin düzenleyici rolünü gündeme getirmiştir. Kriz sonrası yaşanan işsizlik ve işsizliğin uzun süreli işsizliğe dönüşmesi, istihdam odaklı politikaları sadece makroekonomik açıdan daha istikrarlı olmaları açısından değil aynı zamanda sosyal sonuçları açısından da anlamlı kılmıştır. Yaşanan iş açığı sorununun yakıcılığının yanında çocuk, yaşlı ya da engelli ve bakıma muhtaç sürekli hastaların bakımıyla ilgili önemli bir açık mevcuttur. Bu kişilerin bakımının sosyalleşmesi hem bakım açığı, hem hane refahı hem de bu bakım yükünü üstlenen aile ferdinin özgürleşmesi açısından faydalıdır.

Antonopoulos ve Kim (2011) cinsiyete duyarlı bir kamu istihdam programı görüşünü savundukları çalışmalarında, bakım hizmetinin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemini ve bu alanda devletin istihdam yaratmasının; hem bakım ihtiyacındaki kişilerin refahı, hem işsizlik hem de istihdamda cinsiyet eşitliği açısından olumlu sonuçlarını ortaya koymaktadırlar. Sosyal faydalarının yanında programın makroekonomik olumlu sonuçları da çarpıcıdır. ABD’de bakım harcamalarının sürekli hasta bakımı ve küçük çocuk bakımındaki açığı kapatmak amacıyla %50 arttırılması halinde bunu 50 milyar \$’a mal olacağını hesaplayan Antonopoulos ve Kim, böyle bir yatırımın ileri ve geri bağlarıyla beraber 1.2 milyon yeni iş yaratacağını ve bu işlerin kadın istihdamının görece olarak çok olduğu bakım sektöründe olacağını ortaya koymaktadır. Keynesyen bir politika olarak önerilen program, istihdam ve bakım açığı üzerindeki olumlu sonuçlarının yanısıra, yaratılan işlerin canlandırıcı çarpan etkisiyle milli geliri de arttıracaktır (s. 17).

2. Güney Afrika - Expanded Public Works Programme (EPWP)

1990’ların başında apartheid’in çözülmesi sonrasında Güney Afrika’da yüksek işsizlikle mücadele ve işgücünün niteliğinin arttırılması amacıyla istihdam yaratma politikaları (Toplum Yararına Kamu İşleri Programı (Community-Based Public Works Programme (CBPWP)) ve Yoksulluk Yardımı Fonu (the Poverty Relief Fund)) uygulanmıştır. Bu politikaların olumlu etkileri sonucunda, başarılı yönlerinden esinlenilerek daha kapsamlı bir kamu istihdam programı olarak geliştirilen Genişletilmiş Kamu İşleri Programı (Expanded Public Works Programme (EPWP)) 2004’den beri uygulanmaktadır. 2004’de orta vadeli bir istihdam programı olarak tasarlandığında EPWP, 20 milyar rand bütçe ile ilk beş yıl içinde düşük nitelikli işsizler için 1 milyon yeni iş yaratmayı hedeflemiştir. Yeni işler yaratabilmek için 3 ana kategoride tanımlanan emek-yoğun projeler geliştirilmiş, toplam bütçenin 15 milyar rand’lık kısmı fiziki altyapı projelerine; 4 milyar Rand’ı çevre koruma-düzenleme projelerine; 600 milyon rand ise evde ya da topluluk bazında bakım hizmetlerinin sağlanmasına dönük kamu sosyal programlarına ayrılmıştır. Bakım hizmetleri projelerinin içinde erken dönem çocuk bakımı hizmetlerinin yanında artan HIV-AIDS ve sıtma vakalarına dönük bakım hizmetleri de mevcuttur.

EPWP toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla değerlendirildiğinde, programın: (i) %46 sınırına ulaşabilmekle birlikte %55 kadın istihdamını hedeflemesi; (ii) 3 alandan biri olarak gerçekleştirilen projelerin içinde erken dönem çocuk bakımının olması; (iii) kadınlar için pozitif ayrımcılık uygulanması; (iv) çalışma saatlerinin esnek olması, (v) yapılacak yatırımların katılımcı süreçlere dayanarak önceliklendirilmesi gibi yönleriyle olumlu bir örnek olduğu görülmektedir (Tanzarn ve Gutierrez, 2015). Programa katılanların ağırlıklı olarak ‘istihdam edilemez’ olarak sınıflandırılan, iş deneyimi olmayan (%50.8) veya düşük nitelikli enformel işlerde çalışmış (% 81,7) kadınlardan oluştuğu görülmüştür. Enformel olarak çalışan kadınlar piyasada 300-1200 rand aralığında gelir elde ederken program kapsamında daha önceki ortalama gelirlerinin iki katı tutarında olan asgari ücret almışlardır. Program sayesinde anlamlı bir iş deneyimine sahip olmaları, mesleki eğitim ve sertifika programlarına katılmaları sağlanmaktadır. Kadınların programa katılımını arttırmak için cemaat önderleri ya da kadın grupları aracılığıyla iletişim kurulması gibi yöntemlere başvurulmuştur. Kadınların evdeki iş yükleri hem bakım hizmetlerine dönük projelerle hafifletilmeye çalışılmış hem de çalışma yerleri maksimum 30 dakikalık yürüme mesafesinde belirlenerek zaman sınırları gözetilmiştir. Yapılan görüşmelerde kadınlar; program sayesinde iş deneyimi ve gelir elde etmenin özgüvenlerini arttırdığını; hem aile hem de buldukları sosyal çevre içinde saygınlık kazanmalarını sağladığını dile getirmişlerdir. Ailenin

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

bakımının ve çocukların okul masraflarının erkeğin sorumluluğu olarak görülmesi, kadınların elde ettikleri gelirin en azından bir kısmının kendilerine kalmasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte erkeklerin, kadınlarında hane bütçesine gelir getirmesini olumlu karşıladıkları ve bunun kadınlara olan tavırlarını etkilediği ifade edilmektedir. Yapılan alan çalışmaları, kadınların ücretli çalışma ile birlikte zaten kısıtlı olan zamanları üzerinde daha yoğun bir baskı hissettiklerini ortaya koymakta, bununla birlikte kadınların zamanlarını değerlendirme konusunda bilinçlendiklerini de göstermektedir (Tanzarn ve Gutierrez, 2015: 130-133).

Güney Afrika'da yüksek işsizlik nedeniyle bir yandan zoraki atıllık sorunu yaşanırken bir yandan da kadınların ve çocukların evin temel ihtiyaçlarını sağlamak (su taşıma, hijyen, enerji kaynaklarına erişim ve bakım) için uzun süreler ücretsiz çalışmak zorunda kalması eşanlı gerçekleşmektedir. Kamu hizmetleri olarak sunulabilecek birçok ihtiyacı kendi emekleriyle karşılamaya çalışan kadınlar ve çocuklar bu işler için harcadıkları zaman ve emek ile bir anlamda fazladan bir zaman vergisi ödemektedirler. Kamu istihdam programları bu ihtiyaçları karşılamaya dönük işler yaratarak hem işsizliği azaltabilir hem de kadınların ve çocukların üzerindeki zaman baskısını hafifletebilirler. EPWP kapsamında altyapı ve çevre projeleri ağırlı olmakla birlikte toplumsal cinsiyet eşitliği açısından son derece önemli olan bakım sektörüne dönük projelere ayrılan kaynak toplumsal bakım hizmeti ihtiyacını sağlayamayacak kadar sınırlıdır. Antonopolus ve Kim (2008) ihtiyaç duyulan bakım hizmeti doğrultusunda bir hesaplama yaparak, bu açığı kapamaya dönük kapsamda bir program olması halinde yaratılacak iş miktarını ve böyle bir programın makroekonomik etkilerini hesaplamışlardır. Yoksul hanelerdeki tüm çocukların erken dönem bakım hizmeti ve nüfusun %20'sine denk gelen daha çok evde bakım ihtiyacı olan HIV-AIDS ve sıtma hastalarına bakım sunulmasını öngören; 2 yıllık kontrat yapılacak toplumsal halk sağlığı işçileri, beslenme uzmanları, terapistler ve TB ve sıtma ofislerini de içeren bir sağlık ve bakım kadrosunun toplam maliyeti 9.2 milyar rand yani, milli gelirin %1'i devlet harcamalarının ise %3.5'i olarak hesaplanmıştır. Antonopoulos ve Kim (2008), EPWP kapsamında sosyal sektör harcamalarının milli gelirin %1'i oranında genişletilmesi durumunda 571.505 yeni iş yaratılacağını, bunun 192.893 tanesinin ileriye- geriye dönük diğer sektörlerle bağlantılar sonucunda yaratılan işler olacağını; yaklaşık olarak her 3 direk bakım sektöründe yaratılan işin bir tane dolaylı yeni iş yaratacağını öngörmüşlerdir. Yaratılan işlerin tamamına yakının niteliksiz işgücüne dönük işler olacağını ve bu canlanmanın sonucunda milli gelirin %1.8 oranında (15 milyar rand) büyüyeceği ortaya konmakta bu anlamda programın genişletilmesinin ekonomik yükünü fazlasıyla karşılamasının yanında hem bakım açığı sorununa çözüm olması hem de cinsiyet eşitliği açısından önemi üzerinde durulmaktadır.

178

3. Hindistan- National Rural Employment Guarantee Act (NREGA)

Ulusal İstihdam Garantisi Sözleşmesi (National Rural Employment Guarantee Act-NREGA) 2005, zaman sınırı olmaksızın ülke genelinde uygulanmakta, Hindistan vatandaşlarına istihdam garantisini bir hak olarak sunmaktadır. Yoksul kırsal kesim işçilerine asgari ücret karşılığı 100'er gün, daha ziyade altyapı projeleri olan emek-yoğun işlerde çalışma garantisi verilmektedir. İş garantisi sunan programa başvuran kişilerin 15 gün içerisinde ikametlerine en fazla 5 km mesafede bir işe yerleştirilmesi gerekmekte, aksi takdirde asgari ücretin 1/3'ünün ödenmesi taahhüt edilmektedir (Antonopoulos, 2007:34).

Kadınların ekonomik güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği programın ana hedeflerinden olmamakla birlikte programın yapısı ve kurgusu önemli kazanımlar içermektedir. NREGA: (i) kadınlara ve erkeklere eşit ücret verilmesi; (ii) kadınların toplam çalışma gününün en az 1/3'ü oranında istihdam edilmek üzere önceliklendirilmesi (ki bu hedefin ötesinde kadın katılımı %49.5 seviyesine ulaşmıştır) (iii) evli olmayanlarında programa dahil olabilmeleri; (iv) iş ve ev mesafesinin kısa olması; (v) altı yaşından küçük beşten fazla çocuk olması durumunda kreş hizmetinin verilmesi (vi) asayiş ve denetleme kademelerinde kadınların temsil edilmesi; çalışma dönemini ve ayları seçme de tanınan esneklik gibi özellikleri sayesinde kırsal kadınların katılımını kolaylaştıran ve özendirilen düzenlemeleri içermektedir (Tanzarn ve Gutierrez, 2015; Pankaj ve Tankha, 2010).

NREGA'nın kadınların güçlenmesi ve cinsiyet eşitliği açısından etkisini araştıran alan çalışmaları (Tanzarn ve Gutierrez, 2015; Pankaj ve Tankha, 2010; Khara ve Nayak, 2009) programın olumlu yönde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Program hedefi olan %33'lük kadın istihdamının ötesinde ve zaman içinde artan bir seyir göstererek %50'ye yaklaşan istihdam seviyesini yakalamıştır. Khara ve Nayak'ın alan çalışmasına katılan kadınların 1/3'ünden azı son üç ay içinde program dışı işlerde ücretli çalışmış; çalışanlar ise düzensiz ve düşük ücretli işlerde çalışmıştır. Bu anlamda NREGA, ev içinde ücretsiz çalışan ve emekleri hem maddi hem de itibar açısından karşılıksız kalan kadınlara ev dışında çalışma olanağı sunmuş ve emeklerinin en azından bir kısmının ücretli olmasını sağlamıştır.

Kırsal bölgede erkek egemen aile yapısının norm olduğu bir sosyal yapı içinde bu çalışmanın kadınların tercihi olup olmadığı önemlidir. Pankaj ve Tankha 2010'a göre, kadınların %57.9'unun kendilerinin çalışmayı istediğini; %37.9'u ise bunun hane reisine talebi olduğunu dile getirmiştir. Kadınların elde ettikleri gelire sahip olabilmeleri ve paranın nasıl harcanacağı konusunda karar haklarının olması da önemli bir göstergedir. Kadınların çoğu (%68) ücretlerini bizzat aldığı, ancak memurların erkek hane reisine ödeme yapma eğiliminin de azımsanmayacak boyutlarda olduğu görülmektedir. Kadınların çoğunluğu elde ettikleri gelirin bir kısmını nasıl harcayacaklarına kendileri karar vermek üzere ellerinde tutabilmekte geri kalanını hane reisine vermektedir. Gelirin tamamına yakını kendi tasarrufunda tutanların oranı %5.8 iken, %25'ine kadarını alıp gerisini hane reisine verenlerin oranı %55.6'dır. Gelirlerinin ellerinde tuttukları kısmı ile gerçekleştirecekleri tüketim kararlarını büyük oranda kendileri alabilmekte; bu sayede ihtiyaçlarını kendileri karşılayabilmektedirler. Bu anlamda ev ihtiyaçlarından, kişisel sağlık harcamalarına kadar hane içi karar alma süreçlerine katılması son derece sınırlı olan kadınlar, NREGA ile önemli bir kazanım elde etmişlerdir (Pankaj ve Tankha, 2010: 50-54). Kadınlar gelirlerini hane reisine verdikleri durumda dahi daha önce hissetmedikleri şekilde değerli hissettiklerini ifade etmektedirler. Sosyal olarak kabul edilebilir bir işte çalışmak ve birinden iş istemek yerine bir hak olarak devlet için belirli çalışma koşullarında çalışmak kadınların 'onurlarıyla' çalıştıkları hissine sahip olmalarına yol açmaktadır (Khara ve Nayak, 2009:5). Ayrıca programlara katılan kadınların kamu kurumları ve devlet memurlarıyla iletişime geçme pratikleri oluşmuş; kadınların kendi adlarına banka ve/veya postane hesabı açtırma oranları EPWP ile birlikte %16'dan %35.5'e yükselmiştir. Banka hesaplarındaki parayı kullanma şekillerinin değişmesi, bir kısmını tasarruf etme eğiliminin gelişmesi kuşkusuz uzun dönemli sonuçlara gebe dir (Pankaj ve Tankha, 2010: 52-53). Ayrıca programın kadınlar üzerindeki olumlu etkisi, anneleri program dahilinde çalışan çocukların ve özellikle de kız çocuklarının okul başarısına yansımaktadır (Afridi vd., 2012)

Programın geliştirilmesi gereken önemli yönleri mevcuttur. Öncelikle işlerin parça başı iş olarak ücretlendirilmesi ve buradaki kıstasların ortalama bir erkeğin fiziksel özellikleri temel alınarak belirlenmiş olması kadınların, özellikle yaşlı ve fiziken zayıf kadınları asgari ücret elde edebilmek için daha çok çalışmalarını gerektirmektedir. Program dahilinde öngörülmesine rağmen kreş hizmetinin yaygın olmaması, çocuklarını yalnız ya da birinin yanında bırakarak işe gelen annelerin duygusal açıdan huzursuz ve sıkışmış hissetmelerine neden olmaktadır. Çalışmanın iyi yanlarının yanında, ücretsiz evde çalışma ve bakım emeği ile birlikte kadınların toplam çalışma yüklerinin artması, dinlenme zamanlarını eritmiş, kadınların hem duygusal hem de fiziksel açıdan zorlanmasını beraberinde getirmiştir.

Bhaduri (2005), *Onurlu Kalkınma* adını verdiği politika önerisinde tam istihdam politikalarının ademi merkezîyetçi bir şekilde yerel halkın kendi ihtiyaçları doğrultusunda tasarlanmasının ve katılımcı süreçlerin önünün açılmasının önemi üzerinde durmaktadır. Tepeden inme projeler yerine kendi ihtiyaçlarına cevap vermek üzere projelerin belirlenmesi, bölgesel özerklik ve sorumluluk verilmesi programın katılımcılar tarafından sahiplenilmesini beraberinde getirecektir. Yolsuzluk ve hak gasplarının önüne geçmek için denetleme mekanizmasının da ademi merkezîyetçi ve bizzat program katılımcılarının güç sahibi olduğu bir şekilde tasarlanması önemlidir. Bhaduri bu yaklaşımla hem makroekonomik göstergelerin iyileşeceğini hem de yoksullukla, yoksulları siyasi ve ekonomik olarak içeren bir yaklaşımla mücadele edileceğini ileri sürmüştür.

Kırsal kesimde sosyo-ekonomik yapının son derece hiyerarşik olması ve yoksulların hak gaspına karşı kendilerini koruma güçlerinin sınırlı olması, projelerin katılımcı bir şekilde belirlenmesini, süreçlerin katılımcıların dahil olduğu denetim ve işleyiş mekanizmalarıyla örülmesini, yolsuzlukla mücadeleyi ve hatta programa katılımı etkilemektedir. Devlet, ademi merkezîyetçi yapıyı, şeffaflık ve hesap verebilirliği oturtmak konusunda kararlı olmalıdır, aksi takdirde projeler merkezden belirlenmekte ve işleyiş süreçleri yolsuzluk ve hak gasplarına açık hale gelmektedir. Kadınların karar alma, denetleme ve işleyiş süreçlerine aktif katılımı ise gelişme gösterme eğiliminde olmakla beraber hala çok sınırlıdır.

4. Arjantin-Plan Jefes

Arjantin'de 2001 Krizi'nin ardından uygulanan Plan Jefes işsiz olan hane reisine (kadın ya da erkek) kamu projesinde asgari ücret karşılığında çalışmalarını sağlayan bir kamu işi garantisi sunulması projesidir. Uygulanan projeler yerel halkın refahını arttırma ve ihtiyaçlarına cevap verebilme kaygısıyla, aşağıdan yukarıya tasarlanmıştır. Projenin faydalanıcılarının çoğunluğu kadınlar, özellikle de eğitim seviyesi düşük ve yoksul kadınlar olmuştur. Erkekler ve eğitimli kadınlar Jefes işlerini geçici olarak zorunlu kaldıklarından kabul etme eğiliminde olup, bir an önce 'gerçek iş' olarak görmedikleri toplum yararına işlerden özel sektöre sıçramayı hedeflemişlerdir. Özel sektör deneyimi sınırlı olan veya hiç olmayanlar ise edindikleri iş deneyiminden büyük ölçüde faydalanmış, 'kadın işi' olarak görülen Jefes işleri, toplumsal refah üzerindeki etkisi nedeniyle saygı görmüştür.

180

Jefes, kadınların özel alan-kamusal alan ayrımını aşmalarına yardımcı olmuş, kadınların ev dışına çıkarak kamusal hayata üretken katılımını sağlamıştır. Projelerin, bizzat yerel halkın parçası olan katılımcıların ihtiyaçları doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru tasarlanması; kadınların, bölge halkının ihtiyaçlarını hedefleyen projeler geliştirmek üzere inisiyatif almalarını ve kendi ürettikleri projelerde yer almalarını beraberinde getirmiştir. Kadınlar sosyal faydası küçümsenemeyecek evsizlere barınma ve aş sağlama; yeniden dönüşüm; sağlık kooperatifleri; aile içi şiddet merkezleri; boş atık arazilerinin temizlenip kullanıma açılması gibi projeler geliştirmiştir. Program kapsamında kadınların kamusal yaşama ve ücretli çalışmaya katılımlarının önündeki engelleri hafifleten altyapı düzenlemeleri, bakım merkezleri, okul-sonrası bakım hizmetleri, çocukların ödevlerine yardımcı olmak ve çocukların diğer geliştirici faaliyetlerde yer almaları için projeler geliştirilmiştir. Özellikle bakım yükünün sosyalleşmesi ve bu hizmetin aynı çevreden, akrabaların da dahil olduğu kişilerin istihdamıyla verilmesi kadınların ücretsiz çalışma yükünü önemli ölçüde hafifletmiştir. Bunların yanında Plan Jefes toplumsal cinsiyet normlarının kırılmasında ve iki cinsin yaşantısının birbirine yakınlaşmasında da etkili olmuştur. Kadınlar, daha ziyade erkek işi olarak bilinen istihdamdaki toplumsal cinsiyet katmanlı yapıyı aşan işlerin (elektrikçi, inşaat işçiliği, marangozluk, ayakkabı tamirciliği, hukuki yardım gibi) eğitimini almış ve bu işlerde çalışmıştır (Tcherneva, 2012:8). Erkekler ise bu toplum yararına projelerde yer alma pratikleri içinde kadın ve çocuklarla daha çok sosyalleşmeleri sonucunda iş ve aile yaşamı üzerine görüşlerinde dönüşüm yaşamışlardır (Garzon de la Roza, 2006).

Plan Jefes Programı, daha sonra doğrudan nakit transferi programı olan Plan Familias'a dönüştürülmüştür. Yapılan alan çalışmaları ve anketler, Plan Familias'ın aynı gelir miktarını çalışmadan sunmasına rağmen programın ana hedef kitlesi olan yoksul ve düşük eğitimli kadınların çalışarak kazanılmış gelir elde etmeyi tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Zira kadınlar Jefese niye katıldıkları sorusuna, öncelikle işe yaramak, ikinci olarak iyi bir ortamda çalışmak, çevreme faydalı olmak, bir şeyler öğrenmek gibi maddi olmayan katkıları ön plana çıkararak cevap vermekte, gelir sahibi olmayı beşinci sıraya yerleştirmektedirler. Bu anlamda kadınların, eve kapalı kalarak, pasif bir şekilde sosyal yardım ödeneği almak yerine; hak ettiklerini düşündükleri bir gelir elde ettikleri, öz saygılarını arttıran, kamusal alana çıkma, onun saygı duyulan aktif bir üyesi olabilme ve ortak karar alma, hareket edebilme süreçlerinin dönüştürücü kazanımlarına sahip çıktıkları alan araştırmalarında yinelenmektedir (Tcherneva, 2012; Garzon de la Roza, 2006; Wray ve Tcherneva, 2005).

SONUÇ

Devletin tam istihdam hedefi doğrultusunda istihdam yaratma programları sunması hem makroekonomik istikrarsızlık hem de işsizlik sorunlarına Keynesyen bir politika alternatifi olarak önerilmektedir. Ortadoks enflasyon hedeflemesi politikaları yerine istihdamı merkeze yerleştiren, ve tam istihdamı istikrarlı ve garantili bir kalkınma stratejisi olarak savunan Keynes ve Minky'nin görüşlerinden hareketle ortaya atılmıştır. Temelde devletin, çalışmak isteyen herkese ayırım yapmaksızın belirlenen asgari ücret seviyesinden iş olanağı tanınması olan bu politika, makro istikrar ve büyüme gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi açısından önemini yanında sosyal refah açısından da son derece belirleyicidir.

İstihdam yaratma programlarında toplumun en alt kesimlerine istihdam olanağı tanınması, gelir eşitsizliğinden fırsat eşitsizliğine uzanan başlıklarda yol almak açısından da anlamlıdır. İstihdam yaratma programlarının hedef kitlesi olan yoksullar ve işsizler içinde kadınların payı yüksektir. Bu çalışmada istihdam yaratma programlarının kadınların işgücü piyasasına katılmaları ve istihdamda cinsiyet eşitliğinin sağlaması açısından önemi ve dönüştürücü gücü tartışılmıştır. Programlarının, cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla kadınların istihdama katılımının önündeki engellerin farkındalığıyla tasarlanmasının ve uygulanmasının yöntemleri vurgulanmıştır. İstihdam odaklı bir kalkınma programı olmaktan ziyade ortadoks politikaların sosyal maliyetlerine cevaben uygulanan, farklı amaçlara ve kapsama gücüne sahip istihdam programlarının etkileri kuşkusuz çok daha sınırlı ve kısa ömürlüdür. Bununla beraber istihdam yaratma programları uygulayan ülke deneyimleri, sınırlı kapsama sahip ve cinsiyet eşitliğine duyarlı bir bakış açısıyla tasarlanmamış programların dahi önemli kazanımlar getirdiğini göstermektedir. Genelde katılımcı kadınların önemli kısmı daha önce formal ve anlamlı bir iş deneyimine sahip olmayan kadınlardan oluşmakta, programlar bu anlamda kadınların işgücü piyasasına girişlerinin önünü açmaktadır. Yaşadıkları çalışma deneyimi, kadınların kamusal alana katılıp, resmi makamlarla ilişkilene deneyimine sahip olmalarını, gelir elde etmenin ve gerçekleştirdikleri üretken faaliyet ile toplumsal refaha katkı sunmanın gururunu yaşamalarını, özgüvenlerinin artmasını, hem aile içinde hem de yaşadıkları topluluk içinde daha çok saygı ve takdir görmelerini beraberinde getirmiştir. Uygulanan istihdam garantisi programlarının çoğunun cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla tasarlanmadığı ve cinsiyet eşitliğinin ana program hedefleri içinde yer almadığı görülmüştür, bu anlamda alınacak çok yol vardır. Öte yandan cinsiyet eşitliğini doğrudan hedeflememekle birlikte; uygulanan bazı programlarda, kreş hizmetinin sunulması, iş-ev mesafesinin kısa tutulması, kadınların programa katılımını sağlamak için yerel kadın gruplarıyla ilişki kurulması ve kadın kotaları konulması gibi uygulamaların kadınların programlardan faydalanabilmeleri açısından etkili olduğu gözlenmiştir.

İnsana yakışır işlerde çalışmayı bir hak olarak sunmayı öneren tam istihdam hedefinin benimsenmesi, günümüz işgücü piyasasına egemen olan eğreti çalışma ilişkileri ve yüksek işsizliğin yarattığı güvensizlik hissi ile taban tabana zıt bir dünya vaatmektedir. Ekonomik istikrar ve büyümenin, insanca alternatifler yoluyla elde edilebileceğini savunan devletin son istihdam merci rolünü üstlendiği istihdam odaklı kalkınma yaklaşımı; doğru tasarlanması halinde cinsiyet eşitliği açısından önemli bir dönüştürücü araç olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afridi, F., Mukhopadhyay, A., & Sahoo, S. (2012) "Female Labour Force Participation and Child Education in India: The Effect of the National Rural Employment Guarantee Scheme" *IZA Discussion Paper Series*, No 6593, Almanya.
- Antonopoulos, Rania and Kijong Kim (2011) "Public Job Creation Programs: The Economic Benefits of Investing In Social Care, Case Studies in South Africa and the United States", *Levy Economics Institute of Bard College*, Working Paper No: 671, NY.
- Antonopoulos, Rania and Kijong Kim (2008) "South Africa: Scaling up the Public Works Programme: A Social Sector Intervention Proposal", *Levy Economics Institute of Bard College*, Research Project No: 34, NY.

- Antonopoulos, Rania (2007) "The Right to A Job, The Right Types of Projects: Employment Guarantee Policies From A Gender Perspective", *Levy Economics Insitute Working Papers*, No: 516.
- Bhaduri, Amit (2005) *Development with Dignity: A Case for Full Employment*, National Book Trust, Hindistan.
- Dejardin Amelita King (1996) "Public Works Programmes, a Strategy for Poverty Alleviation: The Gender Dimension", *ILO Issues in Development Discussion Paper 10*.
- Devereux, S., & Solomon, C. (2006) *Employment Creation Programmes: The International Experience*, ILO.
- Epstein, G. and Erinç Yeldan (2008) "Inflation targeting, employment creation and economic development: assesing the impacts and policy alternatives", *International Review of Applied Economics*, 131-144.
- Epstein, Gerald (2003) "Alternatives to Inflation Targeting Monetary Policy for Stable and Egalitarian Growth: A Brief Research Summary", *PERI, Working Paper 62*.
- Forstater, Mathew (2004) "Green Jobs: Addressing Critical Issues Surrounding Environment, Workplace and Employment", *International Journal Environment, Workplace and Employment*, 1 (1), 53-61.
- Garzon de la Roza, G. (2006) "Continued Struggle for Survival: How Plan *Jefes y Jefas* Affected Poor Women's Lives in Greater Buenos Aires, 2002-2005", *Georgetown University Development Management and Policy Program Collection*.
- Harvey, Philip (1989) *Securing the Right to Employment*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İzdeş, Özge (2014) "Makro İstikrar Arayışında İnsanca Bir Alternatif: Tam İstihdam Garantisi" Serap Öztürk (der), *Almanak 2012-2013 Analizleri*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 97-118.
- 182 | Keynes, J. M. (1980) *Activities 1940-46. Shaping the Post-War World: Employment and Commodities, Volume XXVII of Collected Works*, D. Moggridge (ed.), London, UK: Macmillan.
- Khara, R., & Nayak, N. (2009) "Women Workers and Perceptions of the National Rural Employment Guarantee Act", *Economic and Political Weekly*, 49-57.
- Manza, J. (2000) "Political Sociological Models of the US New Deal", *Annual Review of Sociology*, 297-322.
- Minsky, H. P. (2008) *Stabilizing an Unstable Economy*. New York, McGraw-Hill.
- Mitchell, Willam F. (1998) "The Buffer Stock Employment Model and the NAIRU: The Path to Full Employment", *Journal of Economic Issues*, 32 (2), 547-556.
- Nayyer, R. (2002) The contribution of public works and other labour-based infrastructure to poverty alleviation: The Indian experience, *Issues in Employment and Poverty, Discussion Paper*, 3.
- Pankaj, A., & Tankha, R. (2010) "Empowerment Effects of the NREGS On Women Workers: A Study In Four States" *Economic and Political Weekly*, 45-55.
- Papadimitriou, Dimitri B., Mathew Forstater, and L. Randall Wray (1998) "Toward Full Employment Without Inflation: The Job Opportunity Program", *The Levy Economics Institute of Bard College, Report*, 8(3), 5-8.
- Pollin, R., G. Epstein, J. Heintz, and L. Ndikumana (2006) *An Employment-targeted Economic Program for South Africa*. Northampton, MA, Edward Elgar.
- Rose, Nancy E. (2009) "Lessons from the New Deal Public Employment Programmes", *Monthly Review*, (61) 05.
- Tanzarn, N., & Gutierrez, M. T. (2015) *Public Works Programmes: A Strategy for Poverty Alleviation: the Gender Dimension Revisited in Employment Intensive Investment Programmes (EIIPs) in 30 Countries in Africa, Asia, Latin America and the Caribbean*. ILO.
- Tcherneva, Pavlina (2014) "Full Employment: The Road Not Taken", *Working Papers Levy Economics Insitute*, No: 789.

- Tcherneva, Pavlina (2012) “What do poor women want? Public Employment or Cash Transfers? Lessons from Argentina”, *Levy Economics Institute Working Paper*, No: 705.
- Tcherneva, Pavlina and L. Randall Wray (2005) “Is Argentina’s *Jefes de Hogar* an Employer of Last Resort Program?” *Center for Full Employment and Price Stability*, Working Paper 43.
- Wray, Randall (2000) “The Employer of Last Resort Approach to Full Employment”, *Center for Full Employment and Price Stability*, Working Paper, No: 9.
- Wray, Randall (1998) *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

ULUSLARARASI SENDİKAL HAREKETE İLİŞKİN HETEROSEKSÜEL-HEGEMONİK BİR SÖYLEM SORGULAMASI

Ceyhan GÜLER
Uludağ Üniversitesi

Özet: Toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili tartışmaların çoğunlukla heteronormatif anlayış çerçevesinde yoğunlaşması, “queer kuram” başta olmak üzere literatürde sıklıkla değinilen konulardandır. Bu tartışmalar doğrultusunda ikili cinsiyet rejimi dışında, LGBTİ’leri de içine alacak şekilde bir farkındalığın inşa edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Aksi durumun heteroseksüel bir hegemonyayı kuvvetlendirerek, ikili cinsiyet rejimini güçlendireceği dile getirilmektedir. Cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıkla mücadele alanlarının sendikal hareket açısından da son derece önemli konular olduğu dikkate alındığında bahsedilen tartışmalara ilişkin saptamaların sendikal örgütler nezdinde ne ölçüde görünür kılınabildiği de üzerinde durulması gereken başlıklar arasındadır. Sendikal hareket içinde işçi sınıfı mücadelesinin bütüncül bir örgütlülük zemininde oluşturulabilmesi için cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıkla mücadele stratejilerine nasıl bir yaklaşımın hâkim olduğu son derece önemlidir. Bu çalışmada yukarıda değinilen başlıklar doğrultusunda “queer kuram” ve LGBTİ hareketi içinde gerçekleştirilen diğer tartışmalardan yola çıkarak, uluslararası sendikal hareketin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerine yaklaşımı, söylemler ve eylemler bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Uluslararası sendikal örgütlerin tüzük, bildirge, yayın veya faaliyetlerinin incelenmesi yoluyla uluslararası sendikal hareket içinde konuyla ilgili hâkim dilin görünür kılınması hedeflenmektedir. Çalışmada, uluslararası emek hareketinde kadın erkek eşitliğinin ötesinde LGBTİ hareketin yeri ve önemi sorgulanırken, mevcut düzenlemelerin ve söylemlerin bütün cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerini ne ölçüde kapsadığı tartışılmaya çalışılacaktır.

185

Anahtar Kelimeler: Cinsel Yönelim, Cinsiyet Kimliği, Heteronormativite, Uluslararası Sendikal Hareket.

A Heterosexual - Hegemonic Discourse Inquiry With Reference to International Trade Union Movement

Abstract: Mostly concentrate on heteronormativity in the discussions about gender equality notably “queer theory” is one of the issues frequently mentioned in the literature. In accordance with these discussions, it is emphasized except binary gender regime but including LGBTI an awareness should be built. It is verbalized the contrary situation will strengthen heterosexual hegemony then binary gender regime. When it is considered that fighting against discrimination based on sexual orientation and gender identity are extremely important issues for trade union movement, determination about these discussions what extent could be made visible by union trade is among worth-stressing titles, too. It is extremely important to be created the organized struggle of working class in trade union movement that what the approach dominate the strategies of discrimination based on sexual orientation and gender identity. In this study by looking at other discussions in LGBTI movement and “queer theory”, the attitude of international trade union movement to sexual orientation and gender identity will be evaluated within the context

of discourse and actions. By analyzing constitutions, declarations, publishing or activities aims making visible the dominant discourse of international trade union movement on this subject. In the study it will be discussed, beyond the equality of woman and man in international labor movement, current regulations and statements what extent cover sexual orientation and gender identity while the position and importance of LGBTI movement is questioned.

Key Words: Sexual Orientation, Gender Identity, Heteronormativity, International Trade Union Movement.

GİRİŞ

Sendikal hareketin, işçi sınıfı mücadelesini daha birleştirici ve kapsayıcı bir zemine taşımak için yeni politikalar ve stratejiler oluşturması gerekliliği son dönemde gerçekleştirilen sendikal kriz tartışmalarında sıklıkla dile getirilen unsurlar arasındadır. Sendikal mücadelenin bütün dezavantajlı kesimleri ve güvencesizleri de kapsayacak şekilde yürütülmesi hem sendikal hareketin içinde bulunduğu krize cevap verebilmesi açısından hem de sınıf dayanışmasının ve sınıf bilincinin kuvvetlendirilmesi adına son derece önemlidir. Bahsedilen amacın gerçekleştirilmesi belirli sorunlara yönelik sınırlı faaliyetlerin ve kampanyaların ötesinde bir çaba gerektirmektedir. Hey şeyden önce sendikal kültürün ve mücadele ruhunun bu yönde içselleştirilmesi önemli bir husustur. Bu ise ancak eylem ve söylem birliğiyle ilerleme kaydedilebilecek bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu felsefe doğrultusunda daha çoğulcu ve çeşitlilikleri birleştirebilen bir sendikal hareketin sağlanabilmesi adına ortaya konulacak tartışmalar son derece önemlidir.

186 | Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen niyet doğrultusunda sendikal hareket içinde yer verilen eşitlik ilkesi ve ayrımcılıkla mücadele zemininin ne ölçüde birleştirici ve kapsayıcı olduğu sorgulanmaya çalışılmıştır. Bahsedilen sorgulama temelinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıkla mücadeleye uluslararası sendikaların tüzük ve belgelerinde yer verilme sıklığı irdelenmiştir. Uluslararası sendikal yapıların cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet rollerine yükledikleri anlam, ikili cinsiyet rejimine dayalı heteronormatif anlayışı eleştiren queer kuram temelinde ele alınmıştır. Bahsedilen tartışma sürecinde incelenen metinlerde öncelik sendika tüzüklerine verilirken bazı belge ve faaliyetler de değerlendirmeye dahil edilmiştir. Bu kapsamda uluslararası düzeyde faaliyet gösteren üst örgütler olan Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu ile Dünya Sendikalar Federasyonu, bölgesel düzeyde faaliyet gösteren Avrupa Sendikalar Konfederasyonu ve işkolu esasına göre faaliyet gösteren Küresel Sendika Federasyonları incelemeye değer görülmüştür. Belirtilen örgütlerin başta tüzükleri olmak üzere kimi belgeleri ve internet siteleri taranarak bu belgeler içinde ayrımcılıkla mücadele tanımlarının kapsayıcılığı, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin ifadelerle rastlanma sıklığı ve cinsiyet eşitliğine yükledikleri anlamın tartışmaya açılması hedeflenmiştir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVEYE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Uluslararası sendikal hareket içinde heteroseksüel hegemonik bir anlayışı sorgulamayı amaçlayan bu çalışmada, cinselliğe ilişkin temel kavramların incelenmesi ve belirli boyutlarıyla tartışılması konunun anlaşılır kılınması açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu başlık altında cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet rolü, heteronormativite gibi temel kavramlar tartışılmaya çalışılmış, queer kuram çalışmaya katkı sağlayacağı ölçüde ele alınmıştır.

1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları

Cinselliğe ilişkin tartışmaların çoğunda cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramları üzerinde yoğun bir şekilde durulduğu görülmektedir. Bu kavramlardan *cinsiyet* bireyin biyolojik özelliklerine yoğunlaşırken, sahip olunan genetik, fizyolojik ve biyolojik etkenler doğrultusunda bireyin kadın ve erkek olarak sınıflandırılmasını sağlamaktadır. *Toplumsal cinsiyet* ise bu doğuştan gelen özelliklerin toplum nezdinde nasıl kabul gördüğünü, birçok belirleyici faktör doğrultusunda kadın ve erkeğin toplum içindeki rollerinin ve bu cinslere ait güç ilişkilerinin

nasıl belirlendiğini irdelemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse cinsiyet bireye biyolojik özellikleri doğrultusunda yansıyan yapışık bir kavramken, toplumsal cinsiyet, cinsiyetin toplum içindeki rollerinin şekillendirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. (KaosGL, 2013: 5).

Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet her ne kadar ayrı iki kavram gibi irdelense de bu iki ifadenin birbiri ile bağlantısının yadsınamayacağı belirtilmelidir. Biyolojik cinsiyet bir bireyi anatomik olarak kadın ya da erkek şeklinde sınıflarken toplumsal cinsiyet, yukarıda belirtilen özellikleri doğrultusunda toplumun verili bu cinsiyetlere rol ve üstünlük anlamda atfettiklerini ortaya koymaktadır (KaosGL, ts.: 5; KaosGL, 2016: 45-48). Jackson ve Scott eserlerinde cinselliğin toplumsalla ilişkili olduğunu ve cinselliği çağrıştıran ve tanımlayan birçok olgunun sosyokültürel kodların uygulanmasıyla birlikte mevcut anlamı içinde görüldüğünü farklı örnekler ve görüşleri aktararak görünür kılmaktadırlar. Ayrıca toplumsal ilişkilerin cinsel olanı tanımlaması noktasındaki etki de eserde bu doğrultuda tartışılmıştır (Jackson-Scott, 2012: 38-39). Bahsedilen tespiti destekler şekilde Judith Butler'in *Cinsiyet Belası* isimli eserinde, cinsel pratik biçimlerinin, toplumsal cinsiyet aracılığıyla heteroseksüelliği daim kılma çabası içinde olduğu savunulmakta ve toplumsal cinsiyetten *erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsizliğin cinselleştirilmesinin katılmış hali* olarak bahsedilmektedir (Butler, 2014: 17). Bu da cinselliği belirleyen unsurlardan bir diğeri olan toplumsal cinsiyet rollerini tartışmaya açmaktadır. *Toplumsal cinsiyet rolünü* ise toplumsal cinsiyetin bir parçası olarak ve bireyin kendisini erkek veya kadın sınıflaması içinde tarif etmek adına ortaya koyduğu veya söylediği her şeyi içine alan ve bireylere erkek veya kadın olmalarına göre atanan ve toplumsal kodlar tarafından belirlenen davranış, görev ve roller olarak kavramsallaştırmak mümkündür (KaosGL, 2014b: 8; KaosGL, 2014c: 13-14).

Yukarıda tartışılan iki kavram beraberinde bir parantez açarak belirtmek gerekir ki toplumsal cinsiyet ve cinsiyet tartışmaları her zaman bu denli homojen bir zeminde gerçekleşememektedir. Bireyin cinsiyet kimliğinin¹ doğuştan geldiği varsayılan biyolojik cinsiyeti ile uyumlu olmaması halinde farklı araç ve yöntemlerle bir cinsiyet geçiş süreci de yaşanabilmektedir. Bu doğrultuda bireyin biyolojik cinsiyeti ile toplumsal cinsiyeti arasında hem bir geçiş hem de bir uyum sağlandığı dile getirilmektedir (KaosGL, 2013: 6). Bu bilgi doğrultusunda da bireyi heteroseksüel, eşcinsel veya biseksüel gibi sınıflandırmaların içine doğru çeken ve kişinin gerek duygusal, gerek romantik gerekse cinsel çekim anlamında hangi cinsle yöneldiğini ifade eden *cinsel yönelim* kavramı önem kazanmaktadır (KaosGL, 2014c: 9).

LGBTİ (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transeksüel ve İnterseksüel) hareket içinde önemli tartışmalardan biri de cinsel yönelim ifadesinin kullanımının önemi noktasında ortaya çıkmaktadır. Farklı kesimler tarafından gerek bilinçli gerekse bilinçsiz bir şekilde *cinsel tercih* ifadesine başvurulması, LGBTİ hareket tarafından eleştirilen bir boyuta sahiptir. Cinsel yönelimin bir seçim olmadığı, LGBTİ hareket içinde kabul gören unsurlardandır. LGBTİ bireyler ve örgütler cinsel yönelimin herhangi bir cinsel yaşanmışlığın sonucunda oluşmadığını, ergenlik dönemi itibarıyla ortaya çıktığını, istenilmesi veya kaçınılması halinde eşcinselliğin bireysel çabayla heteroseksüelliğe dönüştürülemeyeceğini dile getirmektedirler. Dolayısıyla eşcinselliğin bir tercih meselesi olmadığı ve bir yönelim olduğu üzerinde ısrarla durulmaktadır (Jagose, 2015: 19-20; KaosGL, 2016: 53).

2. Heteronormativite ve Heteroseksizm

Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmaları doğrultusunda kadınlık ve erkekliğin norm haline getirilmesi ve bütün toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bu iki cinsiyete göre düzenlenmesi heteronormativite ve ikili cinsiyet rejimini karşımıza çıkarmaktadır. Kısacası bu anlayış çerçevesinde, toplum içinde tüm bireylerin heteroseksüel olduğu kabul edilmektedir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak da heteroseksizm ortaya çıkmakta, *normalin dışında* kalanların aşağılanması, ötekileştirilmesi ve dışlanması söz konusu olabilmektedir (KaosGL, 2013: 11).

Biyolojik olanın iktidar eliyle şekillendirilmesi Foucault'un *Cinselliğin Tarihi* adlı eserinde de dile getirilen önemli konulardan birisi olarak görülmektedir. Bu doğrultuda insanın biyolojik

1 Cinsiyet Kimliği: Kişinin biyolojik ve psikolojik cinsiyeti arasındaki uyum algısı (KaosGL, 2014b: 7).

özelliklerinin siyasal stratejinin bir nesnesi haline geldiğinden bahsedilmiştir. Foucault tarafından dile getirilen bu durum, bedenlerin iktidar tarafından eğitimi, disipline edilişi, normalleştirilmesi ve iktidar eliyle kurumsal olarak düzenlemesi ve denetlemesini biyoiktidar temelinde ortaya koymuştur (Foucault, 2007: 103-104; Ojakangas, 2016: 28-29). Dile getirilen bu çıkarımlar ise heteronormativitenin neden toplum içinde hakim anlayış olarak yer edindiğini daha anlaşılır kılmaktadır.

Heteronormatif bakış açısı, toplumun tüm alanını o kadar güçlü bir şekilde çevrelemektedir ki eşcinsel bir birey kendi cinsel yönelimine dair tanımlama ve keşiflerini dahi heteroseksüellik üzerinden kurmaktadır (KaosGL, ts.: 16). Hatta özellikle 1970'li yılların başlarına kadar genel anlamda heteroseksist bakış açısı o denli hakim duruma gelmiştir ki eşcinsellik bir hastalık, duygusal sorun olarak kabul edilmiştir (KaosGL, ts.: 18; KaosGL, 2013: 23-24; KaosGL, 2016: 59). Kısacası heteronormatif yaklaşım beraberinde normun dışında olan tamamen dışlanmakta, dışlanmasa da normal sayılanın yayılması ve yaygınlaşması teşvik edilmektedir (Ojakangas, 2016: 28-29). Dolayısıyla bu başlık altında yapılması gereken tartışmalardan birini de ayrımcılıkla ilgili temel kavramların cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği üzerinden okunması oluşturmaktadır.

Doğrudan ayrımcılık ele alındığında, kişinin cinsel yönelimi veya cinsiyet kimliği gerekçeyle diğer kişilere göre haksız muameleyle uğraması söz konusu olmaktadır. Eğer kişi görünürde tarafsız olan bir hüküm veya uygulama nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldıysa bu durum dolaylı ayrımcılığı ortaya çıkarmaktadır (Kaya, 2014: 52-53; KaosGL, 2014b: 7). Dolayısıyla her ne kadar bazı durumlarda açık bir duruş veya ayrımcılık ortaya konulmasa da probleme dair olumlu ya da olumsuz hiçbir tepki gösterilmemesi, o problemin ve problemin mağdurlarının yok sayılmasına neden olmaktadır. (Göregenli, 2009: 11) Bütün bu tartışmalar nedeniyle LGBTİ hareket içinde heteronormatif anlayışa başkaldırı ve bu anlayış tarafından oluşturulan ezberle mücadele önemli bir yer tutmaktadır. LGBTİ hareket içinde yer alan kimi örgütler tarafından yapılan açıklamalarda, homoseksüelliğin varlığı reddedilirken bu kavramın ancak kendini heteroseksüel sananlar tarafından ve homoseksüel olduklarına inanlar tarafından kabul edilebileceği vurgulanmıştır. Heteroseksüelliğe de benzer şekilde yaklaşımış, bu doğrultuda bütün belirlemelerin iktidar ilişkileri doğrultusunda türetildiği öne sürülmüştür. Bu bakış açısıyla paralel bir şekilde normal olan reddedilirken, bütün rollerin yıkılması gerektiği savunulmuştur (Travelet, 2013: 33-34).

3. İçeri ve Dışarıya Karşı Queer Kuram

Queer İngilizceye Almancada transversal, çapraz kesen anlamına gelen *quer* kelimesinden geçmiştir. Kelimenin Türkçedeki karşılığı ise garip, tuhaf, yamuk anlamına gelmektedir. Teorinin ruhunda normalin dışında oluşu anlamlandırma çabası yer almaktadır. Yoğun olarak 1990'lı yıllarda kullanılmaya başlanan kavramı ilk olarak *Queer Nation* isimli LGBT oluşum sahiplenmiştir (Yardımcı-Güçlü, 2013: 17). Belirtmek gerekir ki queerin herkes tarafından kabul edilen bir tanımı olmamakla birlikte, tüm yaklaşımlarca öne çıkarılan ortak problematiğinin normatif bir zeminde kabul görmüş cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik algularını eleştirme notasında ortaklaştığı görülmekte, heteroseksüellik ile homoseksüellik gibi ikili cinsiyet rejimine dayanan ayrımın keskin sınırlarının queer kuram tarafından darmadağın edildiği ve ezberin bozulmaya çalışıldığı aktarılmaktadır (Jackson-Scott, 2012: 49; Jagose, 2015: 120-121). Biyolojik bir varoluşa ait olduğu iddia edilen cinsiyetin iktidarın işleminde yadsınamaz bir önemi oluşturduğu queer teorisyenler arasında yürütülen önemli tartışma konularındandır. Bu bağlamda ise cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim gibi kavramların sorgulanması gerekliliğinin altı çizilmektedir (Yardımcı-Güçlü, 2013: 18). Queer kuram, sezgisel ve yarı açık bir teori olarak tarif edilmekle birlikte, eşcinsel literatürde yer alan farklı kavramları da ifade edecek şekilde kullanıldığı dile getirilmektedir (Jagose, 2015: 117-119).

Queer teorisyenler ve feminist teori benzer kulvarlarda heteronormatif anlayışı eleştirmesine rağmen, heteroseksüelliğin normlaştırılması ve toplumsal cinsiyet ilişkileriyle bu durumun bağı noktasında ayrılmışlardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki queer bakış sadece cinsel olanla ilişkili sorunları değil hayatın çok geniş bir alanının normallüğünün nasıl dizayn edildiğini sorgulamak-

tadır (Jackson, 2012: 164). Tam da bu noktada queer kuram, normatifin dışında kalanın birleşme noktası olarak işaret edilmiştir. Kimi kesimler tarafından queer, bir kimlik olmaktan ziyade bir kimlik eleştirisi olarak vurgulanmıştır (Jagose, 2015: 155). Queerin sadece cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri ile sınırlanmaması gerektiği, salt LGBTİ'lere ilişkin bir politika oluşturma çabası içinde olunmadığı üzerinde durulan noktalar arasında yer almıştır. Queer kuramcılarının amacının normal oluşturanın dışarıda bıraktıklarına sahip çıkmak değil, bir içeri ve dışarı ayırımını ortadan kaldırmaya çalıştığı yönünde olduğu belirtilmektedir. Queer kuram cinsiyet, toplumsal cinsiyet, eşcinsellik, heteroseksüellik, kadınlık, erkeklik gibi kavramların iktidar ilişkileri çerçevesinde toplumsal, kültürel anlayışlar içinde oluşturulduğunu ve bu normalleştirme çabasına başkaldırının gerektiğini savunur (Yardımcı-Güçlü, 2013: 18). Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi queer teori sadece cinsiyete ilişkin tartışmalarla sınırlı kalmayıp kesişimsel bir düzlem içinde normal olanla başı derde giren sınıf, ırk, etnisite gibi birçok konuyu ele almaktadır (Yardımcı-Güçlü, 2013: 18-19). Dolayısıyla queer teorisyenler, eşitsizliğin unsurlarını tek bir bağlama sıkıştırmak yerine kesişimsel birçok unsurla mücadele ve analizi gerekli görmüşlerdir. Özellikle son dönemlerde queer kuramın ekonomik, politik ve toplumsal anlamda geniş bir çerçevenin içinde düşünülmesi gerekliliği sıklıkla tartışılmaktadır (Cervulle-Roberts, 2015: 153-154).

II. EŞCİNSEL ÖZGÜRLEŞME HAREKETİNDEN QUEER AKTİVİZME LGBTİ MÜCADELESİ

LGBTİ bireylere tanınan birçok hakkın kazanılması, örgütlü mücadelenin önemli izlerini taşımaktadır. Belirtmek gerekir ki eşcinsel hareketin örgütlü mücadelesi tarihsel serüvende çok daha gerilere götürülebilmektedir. Ancak 1960'lı yılların sonuna kadar olan mücadele zemininin çoğunlukla daha içe dönük, baskın anlayış içinde görünmez bir hal alan, yasal baskıları ve cezaları önlemek için çaba harcayan homofil hareket tarafından yürütüldüğü belirtilmektedir (Jagose, 2015: 35-43; Jeffreys, 2003: 10). Heteronormatif anlayışın sorgulanması ve LGBTİ mücadelesinin yük-selişi anlamında 1960 ve 1970'li yıllardaki feminist ve eşcinsel özgürleşme hareketi son derece önemlidir. Özellikle 1970'li yıllarla birlikte feminist ve eşcinsel özgürleşme hareketi, ataerkil aileyi ve heteroseksüel kurumları eleştirmiş, bahsedilen sürecin gelişmesine katkı sunmuşlardır (Jackson, 2012: 147). Eşcinsel özgürleşme hareketinin 60'lı yıllar ve 70'li yılların başında ortaya çıkması sadece hareketin özgün yapısını değil, bu hareketin o dönemin özgün koşulları doğrultusunda oluşan ve yeni toplumsal hareketler içinde yer alan politik sol felsefeyi taşımasını da sağlamıştır (Jeffreys, 2003: 9).

Eşcinsellerin örgütlü mücadelesinin yayılmasıyla ilgili önemli dönüm noktalarından birini 27 Haziran 1969 tarihinde gerçekleşen Stonewall Ayaklanması oluşturmaktadır. Geniş bir coğrafyada etkili olan bu ayaklanma ile eşcinseller heteronormatif anlayışa ve bu anlayışın eşcinseller üzerinde oluşturduğu yoğun baskıya başkaldırmışlardır (Bayramoğlu, 2011: 387). Stonewall Ayaklanması eşcinsellerin yoğun bir şekilde baskı altında olduğu bir dönemde, katlanılmaz hale gelen bu baskıya gösterilen tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Polisler verilen rüşvetler sayesinde ayakta durabilen Stonewall Inn Bar'a, 27 Haziran 1969'da yapılan polis baskını, polise verilen tepkilerin katlanarak büyüdüğü bir ayaklanmaya dönüşmüş ve takibi günlerde gerçekleştirilen yürüyüşlerle birlikte hala devam eden ilk onur yürüyüşünün (Gay Pride/ Christopher Street Day) gerçekleşmesine öncülük etmiştir (Baird, 2004: 25-26; Bayramoğlu, 2011: 387-388; Erol, 2011: 442). Sonrasında yaşanan gelişmelerle eşcinsel hareket çok daha kitlesel, çok daha açık bir mücadelenin ağlarını örmüştür. Stonewall Ayaklanması sayesinde eşcinsel hareket ve eşcinsellerin yaşadığı sorunlar daha görünür hale gelmiş, konuyla ilgili açılan dernek sayılarında gözle görülür artışlar yaşanmış, yine bu Ayaklanmanın oluşturduğu etki sayesinde eşcinsellik 1973 yılında Amerika'da akıl hastalıkları listesinden çıkarılmıştır (Erol, 2011: 442; Jeffreys, 2003: 10). Her şeyden önce eşcinsel özgürleşme hareketi ile birlikte mücadele, dönemin ruhuna uygun bir şekilde politik bir alt yapıyla da desteklenmiş, statükoya meydan okuma ön plana çıkmış ve homofil hareketin benimsediği liberal anlayıştan uzaklaşmıştır (Jagose, 2015: 46-47). Eşcinsel

özgürleşme hareketinin bu şekilde gelişmesinde, Soğuk Savaş Dönemi, gelişen sol politik dalga ve savaş karşıtı hareketlerin önemli etkisi olmuştur. 70'li yılların başında ortaya çıkan bu havayla birlikte Avrupa'da da benzer gelişmeler yaşanmış, eşcinselliği cezalandıran yasalar kaldırılırken, cinsiyet geçişlerini olanaklı hale getiren düzenlemeler oluşturulmuştur (Bayramoğlu, 2011: 389-390; Jagose, 2015: 50). Eşcinsel özgürleşme hareketinin amacı eşcinselliğin herkes tarafından hoş görülen bir durum haline getirilmesinin ötesinde, genel kabul gören toplumsal algının yapılar ve değerler bütününde köklü değişimlere uğratılması olmuştur. Her ne kadar hareket eşcinsel kimlik üzerinde şekillenmiş gibi gözüksün de şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki biseksüeller, travestiler ve transseksüeller de bu hareket içinde kendilerine yer bulmuş (Jagose, 2015: 56), cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim noktasında verilen mücadele oldukça kapsayıcı ve geniş bir zeminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kısacası eşcinsel özgürleşme hareketi mücadele alanını heteronormatif anlayışın baskı altına aldığı tüm cinsel gruplarla birlikte, ikili cinsiyet rejiminin ortadan kaldırılması doğrultusunda şekillendirmiştir (Jagose, 2015: 57). Şunu da belirtmek gerekir ki eşcinsel özgürleşme ile queer arasında birçok ortak yön olmasına karşın belki de en çok dikkat çekilmesi gereken ortaklığın toplumsal cinsiyete atfedilen normatif anlamların ortadan kaldırılması olduğudur (Jagose, 2015: 59).

190 | Stonewall Ayaklanmasıyla birlikte oluşan olumlu hava, 1980'lerde AIDS krizinin patlak vermesiyle birlikte tersine dönmeye başlamıştır. AIDS hastalığı toplum nezdinde doğrudan eşcinsellik ile ilişkilendirilmiş, 1970'li yıllarda eşcinsel ilişkilerin ve eşcinselliğin görünürlüğünün artması, hastalığın yayılmasının en önemli nedenleri arasında sayılmıştır. Hatta hastalık bu dönemlerde *GRID-Gay Related Immune Deficiency* başka bir deyişle *Gey vebası* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Eşcinsel özgürleşme hareketi içinde mücadele veren örgütler, oluşan bu algı nedeniyle mücadele güçlerinin düşeceği noktasında kaygılar yaşamaya başlamışlardır. Sonrasında ise hastalık nedeniyle hayatını kaybeden eşcinsellerin sayısında ciddi artışlar yaşanmasıyla birlikte bu doğrultuda bir mücadele gerekliliği ile yeniden toparlanma ve harekete geçme eğiliminde olmuşlardır. Bu süreç içinde hastalıkla mücadelede ve hastalığın engellenmesine ilişkin araştırmalarda ilerleme kaydedilebilmesi için ayrılan kamu fonlarının artırılması noktasında ve diğer önleyici tedbirlerin geliştirilmesi adına ciddi bir mücadele ortaya konulmuştur. Eşcinsel örgütlerin belirtilen politikaların geliştirilmesi adına dayanışma içinde hareket etmeleri nedeniyle, eşcinsel hareket içinde bir dayanışma kültürünün oluştuğuna dikkat çekilmiştir. Ancak bahsedilen süreçle, 80 ve 90'larda hareketin özellikle 1970'li yıllarda oluşturduğu politik eksenden kopma yaşadığı ve daha içine dönük bir hareket halini aldığı da dile getirilen unsurlar arasındadır (Baird, 2004: 38-42; Bayramoğlu, 2011: 390-394). Bununla birlikte LGBTİ hareketin piyasa ile olan ilişkisi de 80'ler ve 90'larda önemli tartışma konuları olarak gündeme gelmiştir. Bu eleştiriler, LGBTİ bireylerin hem kişisel tüketim alışkanlıkları hem de binlerce kişinin katılımıyla gerçekleştirilen onur yürüyüşlerinin ekonomiye sağladığı katkılar göz önüne alınarak yöneltilmiştir. Gerçekleştirilen onur yürüyüşlerinin ekonomiye milyonlarca dolar kazandırdığından bahsedilmiştir. Ancak bu eleştiriler LGBTİ hareket tarafından kabul edilmezken, piyasa anlayışının kesinlikle siyasi haklar sağlayamayacağı, küresel kapitalist sistemin kendi doğası gereği çeşitliliklere karşı olduğu, dolayısıyla bu tür söylemlerle eşitlik mücadelesi ve ihtiyacının üstünün örtülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda gösterilen eğilim Londrada gerçekleştirilen bir yürüyüşte atılan "Buradayız, queer'iz ve alışverişe gitmiyoruz!" sloganıyla açıkça ifade edilmiştir (Baird, 2004: 40-41). Bu slogandan da hareketle belki de aynı dönemlerde kimi LGBTİ kesimler tarafından kabul edilmeye başlayan queer anlayış, LGBTİ harekete yeni bir soluk katmaya başlamış, 80'ler ve 90'lar boyunca gelişen bu akım, hareket içinde kabul gören dar kimlik politikalarına ve birbirlerinden ayrı duran gruplara karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Queer politikalarıyla lezbiyenlerin, biseksüellerin, transseksüellerin ayrı ayrı saflarda mücadele yürütmesi yerine çok daha kapsayıcı bir mücadele hattının oluşturulması amaçlanmıştır. Queer aktivizminin yayılması ile birlikte LGBTİ hareket içinde kültürel uyumsuzluk eylemlerinin, çok cinsiyetli öpüşme etkinliklerinin, sokak propagandalarının uygulamaya konulduğu görülmüştür (Baird, 2004: 33).

III. ULUSLARARASI METİN VE BELGELERDE LGBTİ HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

Belirtmek gerekir ki önceki başlıkta belirli hatlarıyla detaylandırılmaya çalışılan örgütlü mücadelenin önemli etkisiyle, LGBTİ haklarına ilişkin gelişmeler kaydedilmiştir. Birçok Avrupa ülkesinde LGBTİ haklarıyla ilgili hukuki düzenlemeler yapılmış, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine yönelik ayrımcılığın yasaklandığı mevzuatlar oluşturulmuştur (KaosGL, 2014b: 9-10). Benzer şekilde uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerine ilişkin doğrudan veya dolaylı düzenlemeler getirilmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) 111 Nö'lu Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı gibi temel belgelerin yanında, cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığa doğrudan atıf yapan Cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıkla mücadele etmek için [alınacak] önlemler üzerine Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin üye devletlere yönelik CM/Rec(2010)5 sayılı Tavsiye Kararı, Parlamenterler Meclisi'nin Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Temelli Ayrımcılığa İlişkin 1915(2010) sayılı Tavsiye Kararı, Avrupa Birliği Eşit Muamele Direktifi (2000/78/EC) vb. gibi belgeler de oluşturulmuştur (KaosGL, 2015: 56-58).

Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan belgelerde cinsel yönelime dayalı ayrımcılıkla mücadeleye önem verilmiştir. Bakanlar Komitesinin 31 Mart 2010 tarihinde kabul ettiği CM/Rec (2010)5 nolu tavsiye kararı ile cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıkla mücadelede alınacak önlemlere ilişkin düzenlemelere gidilmiştir. Bu tavsiye kararının önemli özelliklerinden biri de ayrımcılığın sürekli ve zor biçimlerinden birine değinen ilk belge olmasıdır (AC, 2014: 5-7). Ayrıca Parlamenterler Meclisinin Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Temelli Ayrımcılığa İlişkin 1728(2010) sayılı Kararı ile heteroseksüellik, biseksüellik ve homoseksüelliği içeren cinsel yönelimin her bir kişinin ve tüm insanların kimliğinin temel parçası olduğu, cinsiyet kimliğinin her kişinin cinsiyetle ilgili olarak derinden hissettiği içsel ve bireysel tecrübesi sayıldığı, trans kişinin cinsiyet kimliğinin doğumdan verilen cinsiyetine karşılık gelmeyen kimse olduğu belirtilmiştir (AC, 2014: 71).

ILO belgelerinde de LGBTİ bireylerin haklarına yönelik doğrudan düzenlemelere rastlamak mümkündür. ILO'nun 2007 tarihinde "İşyerinde Eşitlik" adlı raporu herkes için eşitlik idealine vurgu yaparken LGBTİ bireylerin hakları üzerinde de durmuştur. Bu belgenin diğer bir önemi LGBTİ bireylerin çalışma yaşamına ilişkin haklarına doğrudan işaret edilen ilk ILO belgesi olmasıdır (KaosGL, 2014a: 14). ILO'nun 2012 yılında başlattığı ve çalışma hayatında hakları, çeşitliliği ve eşitliği cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim doğrultusunda geliştirmeye yönelik "Onur Projesi" konuyla ilgili belirtilmesi gereken önemli çalışmalar arasındadır (ILO, 2016).

Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği doğrultusunda gerçekleştirilen birçok olumsuz uygulama ve ayrımcılığa karşı BM tarafından yapılan düzenlemeler de önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle 2001 yılında Birleşmiş Milletler uzmanları tarafından yayımlanan ortak bildiriyle lezbiyen, gey, biseksüel ve transgender topluluklara çağrı yapılmış, LGBTİ aktivistlerden insan hakları ihlallerini kendilerine bildirmeleri istemiştir. Bu, BM'nin LGBTİ bireylerin sorunlarını anlama, dinleme ve çözüm oluşturması noktasında önemli bir gelişme olmuştur. (Baird, 2004: 17).

Ayrıca 2007 yılında Endonezya'da birçok farklı ülkeden katılım sağlayan insan hakları uzmanları tarafından oluşturulan ve insan hakları hukukunun cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği doğrultusunda uygulanmasını hedefleyen *Yogyakarta İlkeleri* de üzerinde durulması gereken son derece önemli metinler arasındadır. Tüm devletlerin uymak zorunda olduğu uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığını vurgulayan bu ilkeler, bütün insanların cinsel yönelimlerinden ve cinsiyet kimliklerinden bağımsız olarak bu haklardan yararlanabilmeleri adına oluşturulmuştur² (Yogyakarta, 2007).

2 Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, LGBT Hakları Platformu tarafından yayınlanan "Yogyakarta İlkeleri Işığında 1982 Anayasası" isimli çalışma, esin kaynağı olmuştur (Lambadaistanbul, 2009).

IV. SENDİKAL HAREKETİN LGBTİ MÜCADELESİNİ İÇERME GEREKLİLİĞİ

Eşcinseller çalışma yaşamında ayrımcılığın birçok farklı türüyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Eşitsizlik, taciz, homofobi, transfobi, maruz kaldıkları ayrımcılık unsurlarından bazılarını oluşturmaktadır. LGBTİ bireylerin işe alınmamaları ya da cinsiyet kimlikleri nedeniyle işten atılmaları sıklıkla karşılaşılan hak ihlalleri arasında yer almaktadır. Yasal düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle hukuki zeminde de haklarını arayamamaları bu ihlallerin ortaya çıkardığı mağduriyeti çok daha önemli boyutlara taşımaktadır. Belirtmek gerekir ki tüm çalışanların ayrımcılık karşısında korunması önemli bir husustur. Ayrıca LGBTİ çalışanlara karşı ortaya konulan ayrımcılık da diğer ayrımcılık türleri kadar önemli ve kabul edilemezdir. Özellikle birçok haktan mahrum kalan LGBTİ bireylerin, bu yönde sendikal hareket tarafından korunması son derece önemlidir. LGBTİ haklarının bir insan hakkı olması ve bu hakkın korunması adına sendikal faaliyetin önemi, üzerinde durulması gereken konular arasındadır (KaosGL, 2014b: 11-12).

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı sendikal hakların önemli bir parçasıdır. LGBTİ bireylerin hak mücadelelerini verebilecekleri platformların oluşturulması da sendikaların önemli görevleri arasındadır (KaosGL, 2014b: 19-21). Dolayısıyla eşcinsel hareketin sendikal hareketten beklentisi, eşitlik ilkesi ve ayrımcılığa karşı mücadelenin LGBTİ bireyleri kapsayabileceği bir doğrultuda yükseltilmesidir. Bunun için de özellikle tüzüklere doğrudan bir şekilde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine yönelik ayrımcılık yapılamaz ifadesinin eklenmesi gerekmektedir. Kısacası sendikalar eşitlik ilkesi ve ayrımcılıkla mücadele tanımlarını genişletmek durumundadırlar.

LGBTİ hareket, LGBTİ haklarını insan hakları olarak tanımlamakta ve bu doğrultuda da LGBTİ haklarının aynı zamanda sendikal haklar olduğu ve sendikaların bu hakkın tam anlamıyla kullanılabilmesi için üstlerine düşeni yapmaları gerektiğini, bu anlamda sürekli faaliyetlerin organize edilmesi gerektiğini önemsemektedirler. LGBTİ bireylerin çalışma yaşamlarına ilişkin sorunlara dikkat çekilmesi gerektiği, önemle vurgulanan diğer hususlar arasında yer almaktadır (KaosGL, 2014d: 68). Sendikaların kongre ve konferanslarında LGBTİ eşitliği ve politikalarının gündeme alınması, politikaların olduğu bölgelerde bu politikaların uygulanabilirliğinin sağlanması, toplu iş sözleşmesi metinlerine cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin ayırım yapılamayacağı ibaresinin eklenmesi, iyi örneklerin paylaşımı ve yayılmasına önem atfetmişlerdir. Sendikalar tarafından olumlu eylemlerin geliştirilmesi ve görünürlüğünün artırılması, sendika bültenleri, basın açıklamaları aracılığıyla belirlenen politikaların uygun bir şekilde tanıtımının sağlanması önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Hancıoğlu, 2014: 48; KaosGL, 2014b: 15-16).

Yukarıda belirtilen beklentilere rağmen, sendikal hareket içinde gerçekleşen kimi olumlu gelişmeler sayılmazsa, LGBTİ hareketin sendikal hareket içinde temsili adına gidilmesi gereken çok yol olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Sendikal hareket içinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerine yönelik oluşturulan politikalar çok kısıtlı tutulurken, çalışma ilişkilerinin heteronormatif bir yapıya uygun şekilde dizayn edilmesinin sendikalar tarafından dert edinilmemesi LGBTİ bireylerin sendikal mücadele içinde temsilini zorlaştırmaktadır (Altunpolat, 2016).

1. Uluslararası Sendikal Hareket İçinde Heteronormatif Bir Söylem Sorgulaması

Sendikal hareket içinde LGBTİ mücadelesine yönelik duyarlılık, sadece sendikal yapıların ortaya koydukları proje ve faaliyetler üzerinden değil, kurumsal kimlik ve felsefelerinin tanımlandığı metinler üzerinden de sorgulanması gereken bir unsurdur. Dolayısıyla uluslararası sendikal hareket içinde milyonlarca işçiyi temsil eden örgütlerin kendi kurum tüzüklerinde ve kimi belgelerinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği çeşitliliğine ne ölçüde yer verdiklerinin sorgulanması son derece önemlidir. Bu niyet temelinde uluslararası sendikal hareket içinde faaliyet gösteren sendikal yapıların tüzükleri incelenmiş, kimi faaliyet ve belgeleri doğrultusunda LGBTİ hareketin uluslararası sendikal hareket içinde ne denli temsil şansı bulduğu sorgulanmaya çalışılmıştır.

a. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu

Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) temsil ettiği üye sayısı açısından dünyadaki en büyük uluslararası sendikal örgüt olması nedeniyle bu çalışma açısından incelenmeye ve irdelenmeye değer bir özellik teşkil etmektedir. 2006 yılında birçok farklı anlayıştan kesimin ve farklı geleneklere sahip örgütlerin bir araya gelmesi sonucunda kurulan ITUC, arz ettiği çeşitlilik içeren yapı nedeniyle de son derece önemli bir yere sahiptir (Güler, 2016: 128-138). ITUC genel itibarıyla uluslararası sendikal hareket içinde önemli faaliyet ve politikaların geliştirilmesine öncülük etmekle birlikte özellikle bu çalışmanın konusunun da dahil olduğu belirli alanlarda eleştiriye açık bir duruş ortaya koyabilmektedir. Konuya bu anlamda yaklaşıldığında öncelikli olarak Konfederasyon tüzüğüne incelenmesi yerinde olacaktır.

ITUC örgüt tüzüğüne toplumsal adalet, özgürlük, demokrasi, barış ve eşitlik adına mücadele veren tüm kadın ve erkek işçileri selamlayarak başlamaktadır. Aslında tam da bu noktada, bu denli kapsayıcı bir uluslararası sendikal yapının tüzüğüne girişinde herhangi bir ayırım yapmaksızın, *cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği farkı gözetmeksizin dünyanın tüm işçilerini ve bütün işçilerin mücadelelerini* selamlayarak başlamasının yerinde olabileceği düşünülebilir. Yine Konfederasyon tüzüğüne amaçlar bölümünde benzer bir ifadeye yer verilmekte *çalışan kadın ve erkekler ile bunların aileleri* için toplumsal adaletin sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliği, barış ve özgürlük mücadelesinin sendikal hareketin tarihi görevlerinden olduğu belirtilirken belki de her türlü cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine sahip bireylerin hak mücadelelerine de bu tarihi görev içinde yer vermenin önemli olduğu LGBTİ literatür çerçevesinde söylenebilir. Tüzük içerisinde yer verilen amaçlar bölümünden değerlendirilmeye devam edilirse; sendikal hareketin tüm çalışanları kapsayıcı ve bütün çalışma şekillerine duyarlı hale getirilmesi noktasında geniş bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bu doğrultuda sendikal yapılara ve yönetimlerine kadın katılımının artırılması, yabancı düşmanlığı ve ırkçılıkla mücadele, genç işçilerin sendikal mücadele içinde haklarının korunması, göçmen işçilerin ve engelli işçilerin sorunlarına yönelik dayanışmanın oluşturulması konularına değinilmesine rağmen, yine bu doğrultuda LGBTİ bireylerin sendikal hareket içindeki temsili ve hak mücadelelerine ilişkin bir amaç belirtilmemiştir (ITUC, 2006: 1-7).

Konfederasyona delege ve temsilci gönderilmesi aşamasında ve örgüt yöneticilerinin belirlenmesinde de kadın ve erkek kotaları arasında adaletli bir dağılım yapılmaya çalışılmasına rağmen LGBTİ bireylerin Konfederasyon içinde temsillerini kolaylaştıracak yapısal bir kaide konulmamıştır (ITUC, 2006: 11). Ancak bütün bu eleştirilere rağmen belirtmek gerekir ki Konfederasyon tüzüğüne amaçlar bölümünde bütün emekçilerin hak ve çıkarlarının onur, adalet ve güvenlik koşullarında savunulması ve geliştirilmesi hedeflendiği belirtilmiştir. Ayrıca toplumsal alanda ve çalışma ilişkilerinde her türlü ayrımcılıkla mücadele edileceği dile getirilirken bu detaylı tanımlamada cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin ayrımcılıkla da mücadele edileceği vurgulanmıştır (ITUC, 2006: 7). Ancak bu doğrultuda kapsayıcı bir ifadeye sadece Konfederasyon tüzüğüne bir yerinde rastlanması, özellikle sendikal temsil noktasında bu detaylandırmanın ihmal edilmiş olması tartışmaya açık bulunmuştur.

Konfederasyon'un diğer belgelerinde de benzer ifadelerle rastlamak mümkündür. Konfederasyon programı ve ilkelerinde de yukarıda yapılan tartışmaların birebir yansımaları bulunmaktadır. Bununla birlikte Konfederasyon'un internet sitesi incelendiğinde konular başlığı altında önem verilen konular listelenirken, bu konular arasında çocuk işçiliği, zorla çalıştırma, ev işçiliği, küresel ekonomi, AIDS, insan hakları ve sendikal haklar, göç, kadın ve genç işçi sorunlarının öne çıktığı görülmektedir. Buna rağmen cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin sorunlara Konfederasyon'un temel gündemleri arasında rastlanamamaktadır. ITUC tarafından yayınlanan cinsiyet/toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin broşür ve dokümanlarda da eşitlik anlayışının daha çok heteronormatif bir söylem beraberinde ikili cinsiyet rejimine uygun bir şekilde ortaya koyulduğu görülmektedir. ITUC tarafından yayınlanan "Cinsiyet Eşitliğini Sağlamak" adlı rehberde, cinselliğin Konfederasyon için ne ifade ettiği belirtilmeye çalışılmıştır. Bu ifadelerde sendikal faaliyet içerisinde yer alan cinsiyet perspektifinin kadınların temel sorunlarına yönelik bir çö-

züm anlayışından çok daha fazlası olması gerektiği belirtilirken, bu doğrultuda kadınlar için özel programlar uygulanması, üretilen projelere kadınların dahil edilmesi, kurumsal dokümanlarda kadın sorunlarına ilişkin gündemlere yer verilmesi, kadın konferanslarının düzenlenmesi üzerinde durulmuştur (ITUC, 2008: 11). Kısacası cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerinin çeşitliliği üzerinde bir eşitlik tanımına gidilmemiştir. Belirtmek gerekir ki bütün dünyada kadın sorunlarının çok ciddi seviyelerde olduğu, kadınların çalışma yaşamı içinde ciddi ayrımcılıklarla karşı karşıya kaldıkları yadsınamaz bir gerçektir. ITUC de yayınladığı dokümanlar aracılığıyla bu soruna ve önemine dikkat çekme çabası içerisinde böyle bir dili tercih etmektedir. Ancak sebebi ne olursa olsun temsil ettiği işçi sayısı anlamında dünyadaki en büyük uluslararası sendikal örgüt olma özelliği taşıyan bir konfederasyonun çok daha geniş bir eşitlik vurgusu ile sorunları detaylandırması yerinde olacaktır.

b. Dünya Sendikalar Federasyonu

Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU)'na da uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bir sendikal üst örgüt olması nedeniyle çalışma içerisinde yer verilmesi anlamlı bulunmuştur. WFTU her ne kadar ITUC kadar geniş bir üye kitlesine sahip olmasa da tarihsel süreç içerisinde uluslararası sendikal hareketin şekillenmesinde son derece önemli görevler üstlenmiştir. Hem bu nedenler hem de WFTU'nun uluslararası sendikal hareket içinde faaliyet gösteren iki üst örgütten biri olması nedeniyle bu çalışma içinde incelenmesi uygun görülmüştür. Belirtmek gerekir ki WFTU tüzüğü incelendiğinde ITUC'ye benzer bir heteronomatif söylemin WFTU'da da hakim olduğu sezilebilmektedir.

Öncelikle WFTU, tüzüğünün giriş bölümünde demokratik esaslar doğrultusunda faaliyet gösteren, sınıf esasına dayalı "*bütün işçilerin*" hak ve çıkarları adına mücadele eden bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Bu söylem doğrultusunda ITUC'den daha kapsayıcı bir temsil alanını işaret ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Federasyon tüzüğünde belirtilen bu kapsayıcı ifadeye birçok farklı bölümde de yer verilmiştir. Örgüt, sömürünün her türüsüne karşı "*tüm işçilerin*" yaşam ve çalışma koşullarının garanti altına alınması için mücadeleyi amaçları arasında sayarken, sömürgeciliğe, emperyalizme, karşı mücadelesinde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda bütün halkların kendi kaderini tayin hakkını savunduğunu belirtmiştir. Ayrıca enternasyonalist bir zeminde "*bütün insanların*" dayanışma kültürü içinde yer alması gerekliliğinin önemini vurgulamıştır. Ancak her ne kadar tüzük içerisinde *bütün insanlar, tüm işçiler* vurgusu ön plana çıkmışsa da cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerinin çeşitliliği ve bu bağlamda LGBTİ bireylerin yaşadığı sıkıntılara yönelik doğrudan bir söylemde bulunulmamıştır (WFTU, 2011: 5-6). Amaç bölümünde dikkat çeken noktalardan birini de cinsiyetçiliğe yapılan vurgu oluşturmuştur. İrkçılığın, cinsiyetçiliğin ve diğer tüm ayrımcılık formlarının ortadan kaldırılması Federasyon amaçları içinde sayılmıştır. Bu noktada yapılan söylemde diğer bölümlerdeki kapsayıcılık vurgusu da göz önüne alındığında genel anlamda cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri doğrultusunda yapılan ayrımcılığın da bu ifadeye dahil edilebileceği düşünülmektedir. Ancak cinsiyetçiliğin literatürde sıklıkla kadınlara yönelik ayrımcılık olarak algılanması nedeniyle bu ifadenin de her türlü cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıkla mücadele noktasında genişletilmesinin yerinde olabileceği düşünülmektedir (KaosGL, ts: 10; WFTU, 2011: 7). Belirtilen bu bulgular haricinde WFTU tüzüğünde LGBTİ bireylerin karşı karşıya kaldığı sorunların çözümüne dair herhangi bir doğrudan ifade ve niyete yer verilmemiştir. Ayrıca WFTU'nun 2008 yılında Lisbon'da gerçekleştirilen Konferansı'nda Federasyon talepleri sıralanırken ayrımcılıkla mücadele hususu da gündeme getirilmiştir. Ancak konuyla ilgili olarak, kadınlara, gençlere, göçmenlere, vb. karşı her türlü ayrımcılık formlarıyla mücadele edileceği deklere edilmiştir (WFTU, 2011: 52). Bu bağlamda da cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği nedeniyle karşı karşıya kalınan ayrımcılık türlerine atf yapılmamıştır.

c. Avrupa Sendikalar Konfederasyonu

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) gerek uluslararası sendikal hareketin şekillenme-

sinde gerekse bölgesel stratejik konumu itibariyle son derece önemli bir bölgesel örgüt olarak faaliyet göstermektedir. Avrupa'da çok geniş üye kitlesine sahip olan Konfederasyon 39 ülkeden 89 ulusal sendikal örgütü temsil etmektedir. ETUC bu çalışma bağlamında değerlendirilecek olursa diğer uluslararası sendikal örgütlere oranla cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği noktasında çok daha hassas ve duyarlı bir yapı sergilemektedir. Konfederasyonun tüzük, belge ve faaliyetleri incelendiğinde bu duyarlı yapının ilgili belge ve eylemlere yansıdığı da görülmektedir.

ETUC'un tüzüğü incelendiğinde özellikle ITUC ve WFTU'a göre çok daha geniş bir mücadele zemininden bahsettiği anlaşılmaktadır. Tüzüğün giriş bölümünde Konfederasyon'un mücadele alanlarının detaylı bir şekilde sıralandığı görülmektedir. Bu doğrultuda politik özgürlüklerin genişletilmesi ve demokrasi, insan haklarına ve sendikal haklara saygı, sürdürülebilir gelişme herkes için özgürce seçebileceği ve insan onuruna yakışır bir iş sağlanması, yaşam ve çalışma koşullarının geliştirilmesi ilk etapta göze çarpan amaçlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Konfederasyon tarafından her türlü ayrımcılığa karşı mücadele geniş bir zeminde tanımlanmış ve amaç olarak belirlenmiştir. Bu tanım içerisinde ETUC diğer uluslararası örgütlerden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Bu doğrultuda ayrımcılıkla mücadele alanını geniş tutan Konfederasyon cinsiyete, yaşa, renge, ırka, ulusal kimlik, din, felsefi inanç, politik görüş ve en önemlisi *cinsel yönelime* dayalı her türlü ayrımcılıkla mücadeleyi prensipleri arasında belirlemiştir (ETUC, 2015: 6). Belirtmek gerekir ki bu denli geniş bir tanımlama ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığın da bu tanımlama içinde yer alması beraberinde diğer sendikal yapıların tüzüklerine yönelik getirilen eleştirileri de haklı bir zemine oturtmaktadır.

ETUC'nin LGBTİ hak ve özgürlüklerine ilişkin faaliyetleri sadece ifadeler boyutuyla sınırlı kalmamış, sendikal hakların LGBTİ harekete yansımalarıyla ilgili Avrupa çapında ilk sendika konferansı ETUC tarafından düzenlenmiştir. 28-30 Ocak 2008 tarihinde Eşitliği Çoğaltma adıyla düzenlenen bu konferansta yayınlanan rapor aracılığıyla sendikalarda LGBTİ harekete ilişkin farkındalığın artırılması, LGBTİ hakları ile sendikal haklar arasındaki bağlantının öneminin vurgulanması, toplu sözleşme görüşmelerinde LGBTİ bireylerin haklarının da gözetilmesi, LGBTİ bireylerin eşitliğine ilişkin vurguların ve kabullerin örgütlerin normatif belgelerine yansıtılması, bu doğrultuda STK'lar ve sendikaların işbirliğinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir (KaosGL, 2014b: 8-9). Ayrıca Konfederasyon internet sitesi incelendiğinde ITUC ve WFTU'nun aksine gündem konularının çok daha geniş bir şekilde belirlendiği görülmüştür. Bu geniş konu silsilesi içinde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı başlığı altında lezbiyen, gey, biseksüel ve transseksüel haklarına ayrı bir yer açıldığı tespit edilmiştir. ETUC bu başlık altında listelediği faaliyet raporlarında eşitliğin genişletilmesi ve LGBTİ haklarının ve sorunlarının da bu genişletilmiş eşitlik mücadelesi zemininde sendikal hareket içinde yer alması adına birçok girişimde bulunmuştur.

d. Küresel Sendika Federasyonları

Küresel Sendika Federasyonları (GUF) sektörel anlamda faaliyet gösteren uluslararası sendikal örgütlerdir. Bu örgütler her ne kadar bağımsız bir yapıya sahip olsalar da ITUC ile yakın ilişki içindedirler (Uçkan, 2014: 18; Güler, 2016: 152) GUF'ların sayıları her geçen gün azalmakta fakat temsil ettikleri işçi sayısı artış göstermektedir. Ayrıca üretim yapısında yaşanan dönüşümler ve federasyonlar arasında yaşanan birleşmeler sonucunda çok endüstriyel ve çok meslekli bir hal almaktadırlar. Hala faaliyet gösteren 9 GUF bulunmaktadır (Tokol, 2014: 34). Belirtmek gerekir ki hem üye sayılarının çokluğu hem de yapısal özellikleri nedeniyle bu çalışmada irdelenmesi faydalı görülmüştür.

GUF'lar içinde önemli federasyonlardan biri olan *İnşaat ve Ağaç İşçileri Enternasyonal* (BWI), tüm işçilerin bağımsız, güçlü ve demokratik sendikalar aracılığıyla düzenli bir işe, adil ücrete ve sağlıklı ve güvenli çalışma ve yaşam koşullarına erişebileceğini belirtmiştir. Sendikal hakların insan hakları olduğunu vurgulayan BWI, bu hakların ancak adalet, eşitlik ve demokrasi temelinde geliştirilebileceğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda insan hakları ve sendikal hakları korumak ve geliştirmeyi, sendikaların güçlendirilmesini, istihdamın arttırılmasını amaçları arasında sayan Federasyon çalışma ve sendika hakkının, insan onuruna yakışır ücretlerin kadın ve erkekler için

garanti altına alınmasına önem atfetmiştir. Vizyon ve hedeflerinde kimi noktalarda kapsayıcı bir tanımlamaya yönelmesine rağmen, Federasyon genel itibarıyla ikili cinsiyet rejimine uygun bir söylemi tercih etmiştir (BWI, 2013: 2). Ayrıca BWI 2014-2017 yılları arasında belirlediği önceliklerini listelerken bu öncelikler arasına haklar başlığını koymuş ve bu başlık içinde cinsiyet eşitliğine yer vermiştir (BWI, 2013: 16). Cinsiyet eşitliği başlığı altında ise kadın haklarının geliştirilmesi ve korunmasına, faaliyet gösterilen sektörde sendikalı kadın sayısının artırılmasına, karar mekanizmalarına kadınların katılımının teşvik edilmesine önem verildiği belirtilmiştir (BWI, 2016). Kısacası BWI içerisinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğiyle ilgili ayrımcılığa ve LGBTİ bireylerin hak ve çıkarlarına ilişkin herhangi bir doğrudan ifadeye rastlanmamıştır.

Benzer bir durum *Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (IFJ)* için de geçerlidir. IFJ tüzüğünde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ile ilgili ifadelerle hiç yer vermezken özellikle delege seçiminde cinsiyet eşitliğini gözettiğini belirtirken bu bağlamda kadın ve erkek delegelerin adil bir şekilde dağılması gerekliliği üzerinde durmuştur (IFJ, 2016).

Diğer önemli bir GUF olan *Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu (ITF)* tüzüğü incelendiğinde ise tüzüğün giriş bölümünde Federasyonun sendikal anlayışının sömürgecilğe, emperyalizme, saldırganlığa ve *her türlü* ayrımcılığa karşı şekillendiği belirtilmiştir. Ayrımcılık türleri geniş tutulurken bu tanım içinde cinsel yönelime dayalı ayrımcılığa da yer verilmiştir (ITFE, 2014: 1).

196 | Tüzüğünde ayrımcılık tanımını geniş tutan küresel federasyonlardan biri de *Uluslararası Sanat ve Eğlence İttifakı'na (IAEA)* bağlı bir şekilde faaliyet gösteren *Uluslararası Aktörler Sendikası Federasyonu (FIA)* olmuştur. FIA tüzüğünde cinsiyete, ırka, renge, etnik veya sosyal kökene, genetik özelliklere, din veya inanca, politik düşünceye, ulusal azınlıklara, engelliliğe, yaşa, “*cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine*” dayalı herhangi bir ayırım gözetmeyeceğini deklere etmiştir. Tüzüğünde cinsel yönelime değinen birçok sendikal yapının cinsiyet kimliğine ayrıca yer vermemesine rağmen IFA'nın her ikisini de ayrıca ifade ettiği dikkat çekmiştir. Bunun yanında belirtmek gerekir ki bu Federasyon özel gündem konuları arasında LGBTİ hakları için ayrı bir başlık da oluşturmuştur (FIA, 2016: 2).

Benzer şekilde *Uluslararası Sendika Ağı (UNI)*'de tüzüğünde cinsel yönelim ifadesini kullanmıştır. Ancak UNI cinsel yönelim nedeniyle ayrımcılığın reddine, küresel ekonomiye toplumsal bir boyut kazandırılması başlığı altında yer vermiştir. Buna karşın sendikal birlikteliğin oluşturmasına ilişkin söylemlerinde ırk, inanç ve etnisite farkı gözetmeksizin mücadele verileceğini teyit ederken, eşitlik tanımını beklenen düzeyde geniş tutmamıştır. Ayrıca federasyon cinsiyet eşitliğini temel amaçları içinde sayarken, cinsiyet eşitliğine ilişkin tanımını ikili cinsiyet rejimi üzerinden kurgulamıştır (UNI, 2016a; UNI, 2016b: 3).

Önemli GUF'lar arasında yeralan *INDUSTRIALL* da tüzüğünde ayrımcılıkla mücadele alanını geniş tutan ve cinsel yönelim nedeniyle ayrımcılıkla mücadeleye yer veren federasyonlar arasında yer almıştır. Ancak Federasyon tüzüğünün amaç bölümünün başında özgür, demokratik ve bağımsız sendika tanımını yaparken bu yapılanmanın metal sektöründeki tüm kadın ve erkek işçiler için hedeflendiğini belirtmek suretiyle ikili cinsiyet rejimine uygun bir ifadeye yer vermiştir (INDUSTRIALL, 2016).

LGBTİ hak ve mücadelelerine ayrıntılı bir şekilde önem veren sendikal yapılardan biri de *Kamu Hizmetleri Enternasyonalidir (PSI)*. PSI tüzüğünde eşitlik ve farklılıkları ayrı bir başlık altında toplarken, oldukça geniş bir şekilde eşitlik, adalet ve ayrımcılıkla mücadele anlayışını ortaya koymuştur. PSI tüzüğünde cinsel yönelime dayalı ayrımcılıkla mücadeleye ayrıca değinirken, medeni durumun da ayrımcılık nedeni olamayacağını belirtmesi dikkat çeken unsurlar arasında yer almıştır. Kısacası PSI, LGBTİ hak ve özgürlüklerinin sendikanın temel mücadele alanları arasında yer aldığını tüzüğü aracılığıyla da belirginleştirmiştir. Bunun yanında sendika LGBTİ bireylerinin hak ve özgürlük mücadelelerini ayrı bir başlık altında federasyon gündemine de almıştır. LGBTİ aktivistler için bir komisyon da oluşturan PSI, bu doğrultuda düzenlenen konferanslar aracılığıyla LGBTİ bireylerin hak mücadelelerinin kamu sektöründe sürdürülebilmesi için olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca birçok uluslararası LGBTİ örgütle de iletişim içinde

olan PSI, yayınladığı bildirimler ve dokümanlarla LGBTİ mücadelesinin bir sendikal mücadele konusu olduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Homofobi ve transfobi ile mücadele de federasyonun önemli gündemi arasında yer almaktadır (PSI, 2013: 1-4; PSI, 2016).

Konuyla ilgili olumlu düzenlemelere sahip olan GUF'lardan bir diğeri ise *Eğitim Enternasyonalidir (EI)*. Federasyon tüzüğünde PSI ile birebir aynı söylemlere sahip olan EI, özellikle 1998 yılından beri LGBTİ mücadelesine ayrı bir önem atfetmektedir. Federasyon cinsel çeşitlilik başlığı altında oluşturduğu gündem maddesi paralelinde çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır. Bu doğrultuda diğer uluslararası ve ulusal LGBTİ örgütlerin yanı sıra PSI ile de yakın temas içinde çalışmakta ve konuyla ilgili ortak araştırmalar gerçekleştirmektedirler. İki federasyon LGBTİ hak ve çıkarlarıyla ilgili birçok ortak konferans da düzenlemiştir. Ayrıca 2004 yılında oluşturdukları *EI-PSI GLBT Forum* aracılığıyla iki federasyonun da yönetim kurullarında danışman organ olarak görev yapan bir yapının oluşmasını sağlamışlardır (EI, 2011: 1; EI, 2016). Kısacası GUF'lar içinde birçok örgüt tüzüklerinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıkla mücadeleye atıf yaparken, bu federasyonlar içinden FIA, EI ve PSI konuya ayrı bir önem atfetmiş ve LGBT mücadelesine özel bir alan açmışlardır.

SONUÇ

Sendikal hareket özellikle batıda LGBTİ harekete tamamen kayıtsız değildir. LGBTİ hareketin sendikal mücadele üzerinde de ifadesini bulabilmesi için gerçekleştirilen çeşitli faaliyetlerin bulunduğunu ifade etmek gerekir. Bazı sendikalar çeşitli kararlarında ve/veya tüzüklerinde bu hassasiyeti ortaya koyabilmektedirler. Kimi sendikalar ise bu doğrultuda kotalar oluşturmaktadır. Ancak yine de ikili cinsiyet rejimine dayalı baskın anlayıştan sendikal hareketin sıyrılmakta zorlandığını söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, heteronormatif bir bakışın sendikal hareket içinde ne denli hakim olduğu sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda her ne kadar eylem ve faaliyetler noktasında kısmen daha açık bir sendikal anlayış mevcut olsa da uluslararası sendikal örgütlerin birçoğunun kurumsal belgelerinde ve tüzüklerinde farkında olarak veya olmaksızın bu heteronormatif söylemi muhafaza ettiği görülmüştür. Uluslararası sendikal yapıların tüzük ve diğer belgelerinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ifadeleri özellikle aranmış; ancak örgütlerin sadece bir kısmının bu ifadelere doğrudan yer verdiği tespit edilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu durum kapsayıcı bir çoğulculuk düşüncesini, çeşitliliklerin sendikal hareket içine dahil olma problemini beraberinde getirmektedir.

GUF'lar içinde cinsel yönelim ve/veya cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığın önlenmesi konusuna daha çok yer verilmesine karşın sadece FIA, PSI ve EI'nın internet sitelerinde belirtilen konular alanında, LGBTİ bireylerin hak mücadelelerine ilişkin özel ve ayrı bir gündem maddesi oluşturdukları görülmüştür. Bu durum da tüzük ve bazı belgelerinde ilgili kavramlara yer veren sendikal yapıların dahi daha geniş bir eşitlik, adalet ilkesi ve ayrımcılık yasağı tanımı oluşturulmalarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Kısacası uluslararası sendikal hareket içinde *LGBTİ'ler için üretilen proje ve kimi faaliyetlerde bir dahiliyet, normatif zeminde bir haricilik ve en önemlisi genel anlamda bir samimiyet problemi* görülmektedir. İçinde bulunulan dönemde sendikalara ilişkin temsil krizinin neden ve sonuçlarının da tartışıldığı düşünülürse aslında bu samimiyet problemi işçi sınıfı mücadelesinin birçok alanda yaşadığı olumsuzlukları daha anlaşılır kılmaktadır. Dolayısıyla hiçbir ayırım gözetmeksizin, hakim anlayış çerçevesinde farklı nedenlerle dezavantajlı duruma düşen tüm kesimleri kapsayacak şekilde bir sendikal hareketin örülmesi, bütüncül bir işçi sınıfı mücadelesi açısından son derece önemlidir³.

3 Çalışmanın nasıl bir çerçevede ilerlemesi gerektiğinin tespit edilmesinde ve LGBTİ hareketinin sendikal harekete ilişkin genel serzenişlerinin daha somut bir şekilde tespit edilmesinde KaosGL aktivisti sayın Remzi Altunpolat ile gerçekleştirilen görüşme belirleyici olmuştur.

KAYNAKÇA

- AC (2014) *Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelli Ayrımcılıkla Mücadele: Avrupa Konseyi Standartları*, Strasbourg: Avrupa Konseyi Yayıncılık.
- Altunpolat, Remzi (2014) “Heteronormatif Eğitime Karşı LGBTİ Hareketinin Politik Pedagojisi”, KaosGL, (<http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=15720> ,Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- Altunpolat, Remzi (2016) “Çalışma Yaşamında LGBTİ'lere Yönelik Ayrımcılık Üzerine Derkenar”, KaosGL, (<http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=21991> , Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- Aydın, Oya (2014) “Çalışma Hukukunda Cinsel Yönelim Ayrımcılığı”, *Sendikalarımızı İstiyoruz*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Baird, Venessa (2004) *Cinsel Çeşitlilik: Yönelimler, Politikalar, Haklar ve İhlaller*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayraoğlu, Yener (2011) “Stonewall'dan Onur Yürüyüşüne...”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, Sayı: 65-66, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Butler, Judith (2014) *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çev. Başak Ertür, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- BWI (2013) *BWI Strategy Plan 2014-2017: Statutory Documents*, BWI, Bangkok.
- BWI (2016) Gender Equity, (<http://www.bwint.org/default.asp?Issue=Gender%20Equity%20and%20Youth&Language=EN> , Erişim Tarihi: 24.07.2016).
- Cervulle, Maxime ve Robert Rees (2015) *Homoexoticus: Irk, Sınıf ve Queer Eleştiri*, Çev. Alkım Yalın, İstanbul: EKS Libris.
- EI (2011) Constitution of Education International, (https://www.ei-ie.org/en/websections/content_detail/5320 , Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- EI (2016) Rights and Equality: Sexual Diversity, (https://www.ei-ie.org/en/websections/content_detail/3276 , Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- 198 | Erol, Ali (2011) “Eşcinsel Kurtuluş Hareketinin Türkiye Seyri”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, Sayı: 65-66, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ETUC (2015) *ETUC Constitution*, ETUC, Paris.
- Göregenli, Melek (2009) “Gruplararası İlişki İdeolojisi Olarak Homofobi”, *Anti-Homofobi Kitabı*, Ankara: KaosGL.
- Foucault, Michel (2007) *Cinselliğin Tarihi*, 2. Basım, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güler, Ceyhan (2016) *Dünden Bugüne Uluslararası Sendikal Hareket*, Notabene, Ankara.
- Hancıoğlu, Furkan (2014) “Sendikal Mücadele ve LGBTİ Hareketi Üzerine”, *LGBT Kültür Yaşam Dergisi*, Dosya: *Sendikal Mücadele*, Sayı:140, KaosGL, Ankara.
- IFA (2016) Constitution, (http://fia-actors.com/fileadmin/user_upload/Pages/Documents/2015/FIA_Constitution_2012__2015__en.pdf , Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- IFJ (2016) Constitution 2013-2016: Approved by IFJ World Congress- Dublin Ireland, June 2013 (<http://www.ifj.org/about-ifj/statutes/constitution/> , Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- INDUSTRIALL (2016) Statutes of INDUSTRIALL Global Union, (<http://www.industriall-union.org/about-us/statutes-of-industriall-global-union>, Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- ITF (2014) *Constitution of International Transport Workers' Federation*, Sofia: ITF.
- ITUC (2006) *Constitution & Standing Orders: Congress, General Council, Executive Bureau*, Brussels: ITUC.
- ITUC (2008) *Achieving Gender Equality: A Trade Union Manual*, Brussels: ITUC.
- Jackson Stevi- Scott Sue (2012) *Cinselliği Kuramsallaştırmak*, Çev. Selen Serezli, Ankara: Notabene Yayınları.
- Jeffreys, Sheila (2003) *Unpacking Queer Politics: A Lesbian Feminist Perspective*, Cambridge: Polity Press.
- KaosGL (2013) *LGBT Öğrencileri Aile ve Okul Kıskaçına Karşı Nasıl Korunmalı*, Haz. Yasemin Şafak, Ankara: KaosGL.

- KaosGL (2014a) *Sendikalarımızı İstiyoruz*, Ankara: KaosGL.
- KaosGL (2014b) *LGBT'ler için Sendikalarda Eşitliği Çoğaltmak*, Ankara: KaosGL.
- KaosGL (2014c) *LGBT Hakları İnsan Haklarıdır*, Ankara: KaosGL.
- KaosGL (2014d) *Sendikalarımızı İstiyoruz*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- KaosGL (2015) *Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanlığı İçin LGBT Hakları El Kitabı*, Ed. Murat Köylü, Ankara: KaosGL.
- KaosGL (2016) *LGBT Öğrencileri Aile ve Okul Kışkıracı Karşı Nasıl Korunmalı*, Ankara: KaosGL.
- KaosGL (ts.) *Sık Sorulan Sorular*, Ankara: KaosGL.
- Kaya, Pir Ali (2014) *Çalışma Hukukunda Eşitlik ve Ayrımcılık: Karşılaştırmalı Teorik Bir Bakış*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Lambdaİstanbul (2009) *Yogyakarta İlkeleri İşğında 1982 Anayasası*, Lambdaİstanbul LGBT Dayanışma Derneği, İstanbul.
- Ojakangas, Mika (2016) "Platon'un Devlet Irkçılığı Biyopolitikanın Tarihini Yeniden Okumak", *Biyopolitika: Platon'dan Arndt'e Biyopolitikanın Felsefi Kökenleri*, Ed. Onur Kartal, Cilt. 1, Ankara: Notabene Yayınları.
- PSI (2013) *ISP- Americas LGBT Regional Committee Meeting*, Sao Paulo, (http://www.world-psi.org/sites/default/files/en_report_comite_lgbt_regional_meeting_2013_0.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- PSI (2016) Issues: LGBT Workers, <http://www.world-psi.org/en/issue/lgbt> (25.07.2016).
- Sarıtaş, Ezgi (2016) "Normativite, Kırılganlık ve Yas Judith Butler'in Düşüncesinde Biyopolitikanın Yeri", *Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri*, Ed. Onur Kartal, Cilt.2, Ankara: Notabene Yayınları.
- Tokol, Aysen (2014) *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*, Bursa: Dora.
- Travelet, Françoise (2013) "Dünyanın Tüm İşçileri Oynaşınız!", *Queer Tahayyül*, der. Sibel Yardımcı- Özlem Güçlü, İstanbul: Sel.
- Uçkan, Banu (2014) "Uluslararası İşçi Örgütlerinin Tarihsel Gelişimi, Faaliyetleri ve Üye Yapıları", *Uluslararası Sosyal Politika: Teorisi, Uluslararası Çalışma Normları ve Güncel Gelişmeler*, Ed. Pir Ali Kaya, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- UNI (2016a) UNI Statutes, (http://uniglobalunion.org/sites/default/files/imce/en_statutes.pdf Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- UNI (2016b) Gender Equality in the EU Audiovisual Sector, (http://www.uniglobalunion.org/sites/default/files/files/news/en_screenleafletgender.pdf Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- Yardımcı, Sibel ve Özlem Güçlü (2013) *Queer Tahayyül*, İstanbul: Sel.
- Yogyakarta (2007) *Yogyakarta Principles*, (http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- WFTU (2011), *Constitution of The World Federation of Trade Unions*, Athens: WFTU.
- WFTU (2011), *Report of Action 2006-2010 Action Speaks*, Athens: WFTU.

SONSÖZ: SEMPOZYUMLARI KAPATMIYORUM, KAPATTIRMIYORUM

Mesut GÜLMEZ

I.

Zaman zaman, istek ve / yada çağrı üzerine, Açılış konuşmaları da yaptım Sempozyumlarda...

Sempozyum Kitaplarına, üçü dışında, satır aralarına her birinin yaşam öyküsünden kimi kesitler sıkıştırdığım Önsözler yazdım. Önsözler de istek üzerine başladı; sonra, Düzenleme Kurullarında yer aldığım için, birinci beşyıl boyunca üstüme aldığım bir tür göreve dönüştü... Sosyal İnsan Hakları olarak başlayan altıncısına ise, sözlü ve yazılı olarak önceden duyurduğum sözü tutmayarak, ama yine aynı istek ve dille yazdım! Yedincisinde ise, sözüme bağlı kalabildim sonunda ve Önsöz yazmadım.

Yazmadım çünkü, bunu, benden çok Sempozyumları düzenleyenlerin hak ettiğini düşünüyor(d)um. Ve, onuncusuna değin yazmamaya kararlıyım.

Bu tutumum, “olağan durum ve koşullar” için geçerliydi kuşkusuz.

Geçen yıl da, beni II. Sempozyumda ikna etmeyi başaran Oğuz Karadeniz’in isteğine karşın, Açılış konuşması yapmama kararındaydım. Üstelik, Uluslararası İnsan Hakları Gününde başlamasına karşın... Yapacak durum ve koşullar içinde değildim çünkü...

Ama, 2015’in 10 Ekim günü, kararımı değiştirdim. Ve, yaptığım konuşmanın ilk taslağını bir çırpıda karaladım!

10 Aralık günü başlayacak Sempozyumda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin “hakların birincisi” yaşam hakkından yola çıkıp, üç kez “yazıklar olsun!” demek için yazmak ve konuşmak istedim. Bu kararımın ne Oğuz’a söz ettim, ne de Sekreteryayı Nursel’le birlikte yürüten, yazışmalarla ve telefon konuşmalarıyla sürekli iletişim içinde olduğum –konuşma yapmama kararımın, yalnızca kendisinde kalmasını rica ederek gerekçesini açıkladığım– Nagihan’a...

Bu kez de; başlamadan önce düşünürken ve sonra başlarken, kısa bir süre “Önsöz” mü, “Sonsöz” mü olduğunu kestiremediğim, hatta bir ara, bir tür “korsan Önsöz” olduğundan yada sayılabacağından bile kuşkulandığım bu satırları karalamaya, kimselere sezdirmeden ve söylemeden, Sempozyum Kitabına girecek bildirilerin son kontrol ve düzeltmelerinin neredeyse sonuna gelineyen Eylül’ün son günlerinde karar verdim.

Birkaç gün sonra, Betül’e çıtlattım! Ama, “belli olmaz” diyerek de, ucunu açık bıraktım kendimce!

Ardından da, ister istemez, “bir sürprizim var!” dediğim Feyza, dizgiye göndermek üzere tüm bildirileri birleştirerek son kez görmem için ilettiği dosyadaki Sempozyum Programı’na kendi elimle başlığını ekleyince öğrendi!

1 Eylül’den beri, karmakarışıkta kafam aslında...

Açılıшта değil, Kapanışta konuşmanın uygun olacağında karar kıldım sonunda...

Karar kıldım ama, başlarken yalnızca Sempozyumlardan ve geleceğinden söz etmeyi, bu konudaki görüşlerimi paylaşmakla yetinmeyi düşünürken, Sonsöz’e nokta koyamadım bir türlü! Sempozyum sürecini doğrudan etkileyenlerin yanı sıra, Sempozyum takviminde öngörülen tarihte uygulanacak Programını kesinleştirerek ve Kitapta –üç kez sil baştan yaparak yinelemek zorunda kaldığımız– son düzeltme ve düzenlemeleri yaparak sonuna yaklaştıkça, birbiri ardı sıra başlayan ve 15 Ekim ile 19 Kasım arasında süren bildiri çekme, çekip geri dönme ve yeniden geri çekmeler, Sempozyumu erteleme, bu ve gelecek Sempozyumları Üniversite(ler)den bağımsız ola-

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

rak sürdürmek amacıyla yeni Düzenleme Kurulu oluşturma vb. gelişmeler nedeniyle, “Bitmeyen Sonsöz”e dönüştü konuşmam!

II.

Sanırım, pek alışılmamış bir Kapanış konuşması bu; sıradan, “protoküler” bir konuşma değil!

Geçen yıllarda olduğu gibi, gelecek yılki buluşmamızın adresini bildiremiyoruz, ne yazık ki!

Evet, bu konuşma, yer yer, önceki Sempozyumlarla ilgili kimi göndermelerde bulunsam ve değerlendirmeler yapsam da, asıl olarak gelecek Sempozyumlara, daha doğrusu Sempozyumların geleceğine ilişkin düşüncelerimi paylaşmak istediğim için yapmadan duramadığım, yapmak zorunda olduğum kanısına vardığım bir konuşma!

Varlık nedeni, başlıktaki ve son cümledeki üç sözcükten oluşuyor!

Ama konuşmamda, ikinci beşyıl sonunda yapmayı tasarladığım Sempozyumlarla ilgili, başlangıçtan beri eldeki birçok yönüyle eksik bilgilere dayanarak çizelgelerle sayısal dökümünü yapageldiğim sekiz yılın genel görünümüne yönelik bazı saptamalar da sunacağım.

Ve de, daha kapsamlı değerlendirmeler ve Sempozyumların geleceği için, birkaç önerimi iletteceğim.

Ancak önce, sözü daha fazla dolandırmadan, sadede geleyim:

Evet; bir yandan iki davetli konuşmacımızın (Prof. Dr. Engin Yıldırım ve Prof. Dr. Kadriye Bakırcı'nın) –başka bir seçenek arayışına olanak vermeyen bir aşamada– bildirimlerini gönder(e)miş ve öte yandan Sempozyum Programının ilk duyurulan metninde yer alan iki bildiriye –ve ardından da Sempozyumun 10 Aralık 2016 gününe ertelenmesinden sonra bir bildiriye– yazarlarının geri çekmiş olması nedeniyle, ilk kez –gelenekleşmiş genel tartışma oturumuna da yer veremeyerek– bir günlük programla gerçekleştirmek zorunda kaldığımız bu son oturumuyla, VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu’nu kapatıyoruz.

202 | Ama kendi adıma söz veriyorum ve onun için, yadırganmamasını ve bağışlanmasını özellikle dileyerek, “biz”li değil “ben”li cümleler kurarak başlıyorum:

Sempozyumları kapatmayacağım! Kapatırmayacağım!

Bu, tek başıma kalsam da, altını çiziyorum, kendi adıma, benim sözümdür.

İkinci beşyılın tamamlanmasına değin, şimdiye kadar yaptığımı, bu andan itibaren de yapacağım!

Hiç değilse, onuncu Sempozyumun gerçekleştirilmesine değin!

Yüzüstü bırakmayacağım Sempozyumları!

III.

Nasıl yapacağım bunu?

Üstelik, Sempozyumların düzenlenmesi, düşündüğümün tersine, yalnızca bir elin parmakları kadar Bölümde sıkışıp kalmış olsa da...

Sayı, beklentimin / beklentimizin tersine, her geçen yıl artacağına azalmış olsa da...

Hatta, artık bu Bölümlerden bazıları da, kendilerince haklı gerekçelerle, gelecek yıllardaki Sempozyumları düzenleme konusunda isteksiz olduklarını geçen yıldan başlayarak açık yüreklilikle belirtmiş olsa da... Hatta, artık neredeyse tükenmiş olsa da...

Nasıl sürdüreceğim? Sürdürebileceğim? Neye dayanarak, sanki tek başıma kalmışçasına söz veriyorum, verebiliyorum?

Gücümü, inancımı nereden alıyorum?

Nereden mi?

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu’nun Üniversite(ler) içinde sürdürülmesini zorlaştıran ve Üniversite(ler) dışında yapılmasını dayatan tutum ve koşullardan!

Evet, yalnızca, daha doğrusu öncelikle, bu tutum ve koşullardan!

Çünkü bu tutum ve koşullar, Üniversiteler içinde ortadan kalkmış olsa da, insan haklarının, sosyal insan haklarının konuşulmasına, hepsi de aynı zamanda “hak” olan düşünce ve anlatım özgürlüğünün, toplantı özgürlüğünün, akademik özgürlüklerin barışçı biçimde kullanılmasına

engel değildir! Olmamalıdır, olamaz!

Çünkü sosyal insan haklarına, özünde yatan evrensel değerlere, barışa, özgürlüğe, eşitliğe, sosyal adalete, hepsinin özsel bileşimi olan insan onurunun korunmasına, asıl böyle durumlarda, dönemlerde, koşullarda gereksinme vardır.

Onun içindir ki, Sosyal İnsan Hakları Sempozyumlarının kapatılmaması, kapattırılmaması, hiç değilse ikinci beşyılının tamamlanmasına değin aynı ilke ve yöntemlerle yaşatılması gerekiyor.

Düzenlemeyi üstlenecek hiçbir Bölüm kalmasa da!

IV.

Hiç de yalnız olmadığımı düşünüyorum bu sözü verirken!

Belki yadırgadınız, “biz”li değil “ben”li bir cümle kurarak başladığım için!

Ama, altını çiziyorum:

“Ben” özneli bu cümle, “biz” özneli bir cümledir aslında!

Kuşkusuz ilk güvencem; birincisinden başlayarak, özveriyle, bildiğim ve bilmediğim, içeride ve dışarıda, nice güçlükleri, sıkıntıları, sorunları aşarak, Türkiye’de bir başka örneği bulunmadığını sık sık dile getirdiğim sekiz Sempozyumu gerçekleştiren ÇEEİ Bölümlerindeki meslektaşlarımdır. Birlikte oluşturduğumuz ve son derece ayrıntılı “Sempozyum Duyurusu”nda sürekli biçimde geliştirerek ortaya koyduğumuz amaç, yaklaşım ve ilkeler çerçevesinde katkısını, desteğini şimdide değin olduğu gibi bundan sonra da “gönüllü olarak”, altını çiziyor ve bir kez daha yineliyorum, bundan böyle de “gönüllü olarak” sürdürmek isteyen, başlangıçtaki inanç ve coşkusunu yitirmeyen meslektaşlarım!

Elbette, Bölümler dışında, sosyal insan haklarının “disiplinlerarası” niteliğine uygun olarak oluşturmaya özen gösterdiğimiz Bilim Kurulu üyelerimiz arasında ve kuşkusuz dışında da, Sempozyumlara başından beri ilgi gösteren ve desteğini sürdüren meslektaşlarımız, uzmanlar ve uygulayıcılar bulunduğunu unutmuyorum.

Bu kadar mı? Değil elbette!

Sendikaların “hâl-i pür melâli”nden, son onbeşyıldaki siyasal iktidarlara, hükümetlere, siyasal partilere karşı –“kutsal” diye nitelemekten kendimi alıkoyamadığım– “sendikal bağımsızlık” ilkesinin nasıl çiğnediğinden söz etmeyeceğim! Anayasa Mahkemesi’nin mahkum etmiş olmasına karşın “Anayasa’ya ve Anayasa Mahkemesi kararına karşı hile” yoluyla adı değiştirilen kavramlarla devlet kesesinden finanse edilen memur sendikacılığının durumuna da değinmeyeceğim!

Ama, sanıyorum ve umuyorum ki ülkemizde, sosyal insan haklarına ve özündeki evrensel değerlere “gerçekten” bağlı olan sendikalar var! Sosyal insan haklarının kazanılmasında, korunmasında ve geliştirilmesinde emekçilerin, işçi, memur vb. yasal sıfatlarla, güvenceli ve çığ gibi büyüyen güvencesiz statülerde emeğini satarak yaşamını ücret geliriyle sürdüren bağımlı çalışanların ve iktidarlardan bağımsız örgütleri sendikaların oynadığı tarihsel role de değinmeye gerek yok sanırım.

Sempozyumların sendika(lar)sız olmamasına, destek sağlamakla sınırlı kalmayıp yönetici ve üyeleriyle etkin katılımlarının sağlanmasına, ilkinden başlayarak özenle çaba gösterdik. Özellikle IV. ve V. Sempozyumların, bu yönden ayrı bir yeri olduğunu anımsatmak isterim.

Ne, IV. Sempozyumun Yatağında özelleştirmenin eşiğinde bulunan maden ve enerji / termik santral işçileriyle birlikte gerçekleştirilen son oturumundaki olağanüstü coşkuyu unutabiliyorum!

Ne de, V. Sempozyumda, Sempozyum öncesinde Bursa düzeyinde yaptığımız üniversite-sendika işbirliğinin ilk kez gerçekleştirildiğine şaşırarak tanık olduğum toplantıda, sendika temsilcilerinin böylesi bir buluşmaya susamışlıklarını dile getirirken kurdukları cümleleri!

Sözün kısası, yalnızca meslektaşlarımız ve öğrencilerimiz yok!

Bu ilgiyi gösterecek, coşkuyu yaşayacak gerçek sendikalar da var, “biz”in içinde.

Ve başka sivil toplum kuruluşları da!

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

Çünkü sendikalar değildir yalnızca, sosyal insan haklarının öznelere! Yararlanmakla kalmayıp korumak, geliştirmek ve gerçekleştirmek için bedel ödemeyi göze alıp savaşım veren savunucuları!

V.

Sempozyumları, çok yıldızlı oteller yerine Üniversiteler içinde düzenlemeye, öğrencilerle birlikte sosyal insan haklarını tartışmaya özel bir önem verdik. Bu düşünceye bağlı kaldık hep.

Çünkü, sosyal insan hakları eğitimi işlevi gördüğüne de inanıyorduk Sempozyumların.

Sekizincisine de, aynı yaklaşımla başladık!

Ama VIII. SİHUS, ne yazık ki ilk kez, yalnızca “yer” anlamında değil her yönden, Üniversite dışında yapılmak zorunda kaldı.

Üniversite dışına “tard edildi!”

Sempozyum Düzenleme Kurulu parçalandı çünkü!

Önce, Düzenleme Kurulu’nun üç üyesi Üniversiteden ihraç edildi! Sonra da, iki üyesinin ilişiği kesildi! Yani çalışma hakları ihlâl edildi... İhlâl, salt çalışma hakkıyla sınırlı değil kuşkusuz...

İçinde yaşanan, karşı karşıya olunan koşulların doğrudan öznesi, yakından tanıdığı olmadığım için, bu konuda daha fazla bir değerlendirme yapmak istemiyorum.

Şu kadarını, bir soru yoluyla söyleyeyim:

Böyle bir toplantının, bünyesinde gerçekleştirilme koşullarının tükendiği / tüketildiği bir kuruluş, “Üniversite” sayılabilir mi?

VI.

Ne sosyal haklar, kişisel ve siyasal haklılar olabilir, ne kişisel ve siyasal haklar sosyal haklılar yaşayabilir, eksiksiz kullanılabilir!

204

Birinin yokluğu yada ihlâli, ötekinin de yokluğu yada ihlâli demektir!

Bu, geç anlaşılan, daha doğrusu bazı kişi ve kesimlerin geç anladığı, hâlâ anlamamakta direndiği yalın bir tarihsel gerçektir. Ama yaşanarak görülmüştür, görülmektedir. Göremeyenlerce de görülecektir.

Özellikle son çeyrek yüzyılda, uluslararası insan hakları hukuku ve uygulaması alanlarında, artık yaygın biçimde benimsenen, yetkili ve yetkin organ ve kişilerce her fırsatta altı çizilen ve anımsatılan bu anlayışla başladı Sempozyumlar...

“Çokdisiplinli” değil “disiplinlerarası” olmasına özel bir özen gösterdiğimiz Sempozyumların, aynı zamanda bir sosyal insan hakları eğitimi olduğu bilinciyle...

İnsan haklarının bölünmezlik, bütünsellik ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleriyle anlatılmak istenen yaklaşımı yaymak için, içselleştirmek için, somut gerçekliğe dönüştürmek için...

Hak öznelerinin bilgi ve bilinç düzeyini yükseltmek için...

Haklarını eylemli olarak kullanmak, çiğnetmemek, çiğnendiğinde ulusal ve uluslararası hak arama yollarına başvurmak, sosyal insan haklarının da yargı organları önünde ileri sürülebilen, dava edilebilen, yargılanabilen haklar olduğunu anlatmak için...

Güçlükler, çelmeler, karışmalar, dolaylı engellemeler, uzağında durmalar, kırmalar, kırılmalar, kırgınlıklar... Daha ilkinden başladı ne yazık ki! Örnek mi? Sempozyum Kitabını basma sözü tutulmadı!

Ama ilk Sempozyum Kitabı toplantı öncesinde basıldı ve Sempozyumda dağıtıldı...

Bu; Metin Kutal Hocamızın da, davetli konuşmacımız olarak katıldığı V. Sempozyumda, yarım yüzyılı aşan engin tanıklığıyla ve Kitabı da izleyicilere göstererek, “Ben bunun bir başka örneğini bilmiyorum, Türkiye’de bir ilk bu” dediği, bizi gururlandıran bir gelenek oldu!

Her şeye karşın, asla ödün vermemeye özen gösterdiğim bir gelenek!

“Ben” özneli bir cümle daha kurmuş olmamı hoş görün lütfen!

VII.

Birkaçına değinmekle yetindiğim bu yönleriyle, öykü mü olur, roman mı olur?

Bilmem!

Ama, akademik ve eleştirel değerlendirmelerin yanı sıra,¹ “yaşam öyküsü de yazılmalıdır” diyorum, Sempozyumların!

VIII.

Sosyal insan haklarının kanat kanada, el ele, yürek yüreğe barış için, eşitlik için, özgürlük için, sosyal adalet için, dayanışma için, kısacası insan onuru için, bir tür sema yaparcasına döndükçe dönen, halay çekercesine uçuşan rengârenk barış güvercinleri,² kanatları, elleri, yürekleri sekizinci yılında darbe yedi!

Darbenin darbesini!

Doğrudan ve kendiliğinden uygulamakla yükümlü bulunduğumuz Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku'na tümüyle aykırı olarak...

Sempozyumların birinci beşyılının ikincisinden başlayarak “markası” olan kırıklı font'la anlattığımız, sosyal insan haklarının kimi zaman için için, kimi zaman da VI. Sempozyumdaki konuşmamda belirttiğim gibi, “bırakınız ölsünler!” dercesine “göz göre göre akan, akıtılan, akmasına göz yumulan gözyaşları, bu kez benzerlerinden çok farklı...

Sırtından hançerlendi çünkü Sempozyum!

“Et tu, Brute?” dercesine, dedirtircesine!

IX.

Tarih, 5 Eylül.

Beş gün önce Üniversiteden ihraç edildikleri için ilk iş olarak derhal lojman(lar)ı boşaltması istenen ve artık Üniversite Kampüsüne bile sokulmayan “yasaklı” üç üyesinin katılmadığı Düzenleme Kurulu toplantısı sürerken, sanırım öğle saatlerinde, içinde buldukları duygusal durumu ve kuşkusuz hüznü her yönüyle yansıtan bir sesle, Ahmet Selamoğlu aradı... 205

Sempozyumlar dizisinin sürmesi için 2009'da Antalya'da hiç duraksamaksızın güvence veren, “üstlenecek hiçbir Bölüm bulunamazsa, Oğuz'la biz dönüşümlü olarak düzenleriz” diyen Selamoğlu...

Sempozyum sürecinin başından beri Betül'le konuşurken, Ahmet'in aramasından biraz işkilendiğimi gizlemeyeceğim!

Ahmet, nedenlerini anlatarak, durumu her yönüyle değerlendirdiklerini belirterek ve özür dileyerek Sempozyumun Üniversite içinde yapılamayacağını, yapamayacaklarını bildirdi. Ertenmesi seçeneğini bile düşündüklerini ekledi...

Sonra, Aziz Çelik'le sürdürdük konuşmayı... Çeşitli seçenekler üzerinde durduk...

Sonunda, “Üniversite dışında yapalım”, önerisinde bulundum; yılında yapılması için, ısrar da ettim!...

İstemeyerek, III. Sempozyuma gitti aklım, birkaç gün içinde araştırma ve değerlendirmeler yaparak yeniden haberleşmek üzere noktaldıktan sonra konuşmamızı...

1 Sosyal İnsan Hakları Sempozyumlarına ilişkin, saptayabildiğimce ilk değerlendirmeyi yaptığı için, Denizcan Kutlu'ya içtenlikle teşekkür ediyorum (bkz.: “Sosyal İnsan Hakları Sempozyumları Üzerine Kısa Bir Bakış: ‘Sosyal Hakların Gözyaşları’”, Emek, DİSK Genel-İş Araştırma Dergisi, Haziran 2016, Sayı 1, s. 61-65).

2 2014'te gerçekleştirilen altıncı Sempozyumda Sosyal İnsan Hakları Sempozyumları için hazırlanan logonun bu mesajlarını dilim döndüğünce şöyle anlatmaya çalışmışım:

“... insan haklarının bölünmezlik, bütünsellik ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerini; farklı renklerden tüm hak öznelerinin birliktelik ve dayanışmasını; her tür ayrımcılıktan arındırılmış eşitlik, ancak tüm sosyal insan haklarından eylemleri olarak yararlanmakla gerçekleştirilebilecek sosyal adalet ve “barış istiyorsan adalet ek” özdeyişindeki barış özelemlerini; düş görmeksizin, ne yazık ki acımasızca süren, sürdürülen ve sürececek olan ihlâllere karşın gelecek için taşıdıkları umutları anlattığımı düşündüğüm mesajları ...” (“Ön-söz”, Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu, VI, Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayını, Kasım 2014, s. 10).

X.

Ne var ki III. Sempozyuma geri dönmeden, önce dipnotta, aslında öncekilerden büsbütün farklı koşullarda gerçekleştirilen VIII. SİHUS tarihine, programının web sayfasında duyurulmasını izleyen son kesitine ilişkin zorunlu, ama “küçük” mü bilmem, bir açıklama yapmakla yetindiğim satırlara, bir iken ikiye, iki iken üçe çıkan beklenmedik gelişmeler nedeniyle, burada uzunca yer açmam gerekiyor.

Önce, zaman darlığı yüzünden çok ayrıntıya girmeksizin, Sempozyumların tümüne ilişkin başlıca sayısal bilgileri sunmaya başladığım sayfaya koyduğum, ilk geri çekmeyle ilgili “zorunlu” bir dipnottu bu!

Çok kısa bir zaman aralığıyla bunu izleyen bir başka geri çekmeye, aynı gün ve daha kısa bir süre içinde “dikkate alınmaması” istendiğinden değinmemiştim!

İki hafta kadar arayla, ikiye çıktı! İkincisi, Sempozyum tarihini 10 Aralık gününe ertelemenin ardından...

Bununla sınırlı kalmadı, 2016 Sonbaharındaki “akademik yaprak dökümü!”

10 Aralığa yaklaşırken, yine dizgi için son ve zorunlu düzeltme, düzenleme ve güncellemeleri yaparak –bilmiyorum kaçınıcı kez– Düzenleme Kurulu üyelerince baştan başa elden geçirilen Kitaba nokta koymaya hazırlanırken, ilk ikisinden farklı olan üçüncü geri çekme iletisi geldi!.. “Dikkate alınmaması” rica edilen geri çekme yani...

Sonsözdeki sayısal verilerden bazılarını yakından ilgilendirdiği için, ilk geri çekme / çekilme konusundaki bilgiyi, Sekreteryaya gecikmeden ilettili:

VIII. SİHUS sürecinde, hakemlerce kabul edilen ve önce liste olarak web sayfasında, ardından 3 Ekim 2016 tarihinde davetli konuşmacıların bildirimlerini de kapsayan Sempozyum Programıyla duyurulan 8 bildiri tam metninden iki yazarlı 1’i, Sempozyum Kitabının baskısı öncesinde yapılmasını istedikleri –ve belirtilen süre içinde bildirdikleri– son düzeltmelerin de gerçekleştirilmesinden sonra geri çekilmiş!

206

Tarih: 15 Ekim, saat: 12:39. Bildirinin başlığı, “Müziğin İzinde: Türkiye’de 1980’den Günümüze Rock Müzikte Sosyal Haklar.” Yazarları da, Gazi Üniversitesi’nden Mehmet Atilla Güler ile Elçin Deniz Ela.

Bildirisini son kez gözden geçirerek “basılıya vermeleri” amacıyla Önsöz’den Sonsöz’e değin “tamamı” 13 Ekimde yazarların tümüne gönderilen Sempozyum Kitabı, istenen düzeltmelerin yapılmasından sonra baskı için Sekreteryadan yola çıkmaya hazırlanırken, Güler ve Ela’nın nedenlerini kendilerin(d)e sakladıkları bir iletile bildiriye bu aşamada geri çekmiş olması, sekiz yıllık Sempozyumlar döneminde başka örneğine rastlamadığım bir gelişme, bir tutum!

İzleyen sayfalarda yer alan Sempozyumlarla ilgili bazı sayısal bilgileri, bu durumu göz önüne alarak güncelleyebilmiş olmamı ise, bu kez “Sonsöz” yazmama borçluydum!

Meğer, bu ilk güncellemeymiş! Arkası gelecekmış, hem de iki kez!

Ve, ister istemez, bu ilk “soruncuk” dolayısıyla düşündüm ki:

Sosyal insan hakları yürek ister aynı zamanda!

Her iki anlamda kuşkusuz...

XI.

İkinci geri çekme öncesinde; Sempozyumun gerçekleştirileceği 26 Ekime neredeyse bir hafta kala, Betül’den gelecek haberi dokuz doğururcasına beklerken, Ahmet aradı ikinci kez!

Önceki görüşme üzerine yazdıklarımı, dizgisi yapılan Kitapta tüm yazarlarla eşzamanlı olarak ilk kez okuduğundan olsa gerek, “yine işkillendirdim mi sizi Hocam?” diyerek başladı sözlerine!

Ama bu kez, ilk geri çekme üzerine Kitabın basılmasında zamana karşı yarışta daha da zorlandığımızı bildiğim için, hazırlıklıydım benzer ve / yada başka “yeni” gelişmelere...

Ben de, yarım saatlik “deniz kaçamağı”nın bile hiç ama hiç işe yaramadığı gergin ve sıkıntılı geçmeye başlayan birkaç günden beri oluşturduğum üç seçeneği sıraladım Ahmet’e...

Kitabın baskısının her koşulda yetiştirilmesi için çözüm olabileceğini düşündüğüm iki öneriden sonra, benim de öngördüğüm ama üçüncü sırada yer verdiğim, Ahmet’in “Düzenleme

Kurulu olarak kararlaştırdık” diyerek bildirdiği “erteleme” seçeneği için 10 Aralık 2016 gününü önerdim. Geçen yıl da, Uluslararası İnsan Hakları Günü’nde açıldığını anımsattım VII. Sempozyumun...

Gönlüm, gerçeklerle yüzyüze olamayışından sanırım, Sempozyumu gününe yetiştirmekten yana olsa da...

Ne var ki, dizgideki sıkışmışlık değildi yalnızca bu ertelemenin gerekçesi... Bunu aşmaya, Kitabı yetiştirmeye kararlıydık hepimiz! Benim çözüm önerilerime de gerek yoktu!

Bu değildi asıl sorun!

Sempozyumu, yalnızca “yer” olarak Üniversite dışında değil, aynı zamanda Üniversiteden de logosundan da bağımsız biçimde, salt akademik kimlikleriyle yeni bir Düzenleme Kurulu oluşturarak gerçekleştirmektir... Nedeni ise, erteleme duyurusunda da açıklandığı gibi, “özellikle akademik özgürlükler ve bilimsel özerklik konularında yaşanan sıkıntılar” idi...

Sempozyum, 19 Ekim günü web sayfasında yapılan duyuruyla, “tarihi saptanarak” ertelendi...

Aynı gün, bir yandan VIII. SİHUS’un, “Sempozyum Programında ve bildirimlerde hiçbir değişiklik olmaksızın gerçekleştirilece(ği)”, kararlı bir dille belirtildi. Öte yandan da, Programda yer alan yazarlara, “Sempozyum Kitabının dizgisi(nin) ve bildiri(lerde) yapılması iste(nilen) son düzeltmelerin metne işlenmesi(nin) sür(düğü)”; Sempozyum Kitabının, zamana karşı “amansız” diyeceğim yarış nedeniyle, bu son “düzeltmeler biter bitmez en kısa sürede baskıya verilece(ği), yazar(lar)a geri dönüş yapılmayaca(ğı)”, altı çizilen “önemli not” olarak, ayrıca bildirildi.

Sanıyorum, ne demek istediği yeterince açtı Düzenleme Kurulu’nun...

Ardından da, –onayıyla yer aldığım– VIII. Sempozyumu gerçekleştirmeyi üstlenen yeni Düzenleme Kurulu, 24 Ekimde duyuruldu.

XII.

Ve, ertelemeden üç gün sonra, yeni / ikinci bir “çekilme” iletisi daha düştü Sempozyum Sekreteriyasına!

Tarih 27 Ekim, saat 18:11. Bildiri başlığı, “Senden Nussbaum’a Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı: Yanlış Bilinç mi, Yapısal Eşitsizlikler mi?” Yazarı da, Anadolu Üniversitesi’nden M. Onur Arun.

Bu çekilme ise, gerekçeli! Ertelemenin; yazarın “içinde bulunduğu”nu belirttiği “yoğun akademik programda yeniden bir düzenleme yapma(sını) gerektiriyor” ve “böylesi bir değişikliği gerçekleştirme(sinin) sadece (kendisini) değil aynı zamanda ortak akademik çalışmaları(nı) devam ettirdi(ği) kimi meslektaşları(nın) da programlarında değişiklik yapmayı gerektirecek gibi gözüküyor” olması.

Yazar ayrıca, bildirisinin “sempozyum kitabından çıkarılmasının ilke olarak daha doğru olacağı kanısı” taşıdığını da eklemiştir.

Doğru da yapmıştır! Çünkü Sempozyumlarda sunulmayan bildirimlerin Sempozyum Kitaplarında basılmaması, temel ilkelerimizden biridir zaten!

Sempozyumun ertelenmiş olması, ne yazık ki önleyemediğimiz birkaç istisnası olan bu ilkeye aykırı davranmama olanağı sağladı bize!

Sempozyum Kitabının basılmasından sonra da sürer mi bilmem?

Ama o aşamada, bu iki çek(il)me için ayrıca, söylenmeden edemedim kendi kendime:

“İyi ki Cahit Talas sağ değil!”

XIII.

“Akademik yaprak dökümü” dedim ama, “akademik dökülme” değil mi bu?

Öncekilerden “farklı” dediğim üçüncü geri çekmenin, öncesi de var!

Artık Düzenleme Kurulu üyesi olduğum için aynı gün 19 Kasım’da, “kendim” öğrendim iki yazarlı bu geri çekmeyi! Her iki yazar, aynı metni iki kez, iki dakika arayla (saat 11:15 ve 11:17’de), ama adlarının sırasını değiştirerek Sekreteriyaya göndermiş! Bir bildiriden iki kez çekilmek çekilmek istemişler anlaşılabilir!

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

“Sayın İlgili” diyerek başlayan ortak imzalı ileti(ler)de, neden(ler)ini kendilerinde saklı tutmayı yeğleyip, Sempozyum’a “katılamayacağımızı bildiririz”, diyerek sürdürmüş(ler). Başlığını belirttikleri bildirin, “Bildiri Kitabı’ndan ve programdan çıkarılması hususunu bilgilerinize sunarız. Saygılarımızla”, diyerek de bitirmişler.

Unutmadan ekleyeyim: Yazarlar, Gazi Üniversitesi’nden Arş. Gör. Recep Volkan Öner ve Atılım Üniversitesi’nden Dr. Aslı Şimşek. Bildiri başlığı da, “Sosyal Haklardan Şehir Hakkına: Barış Bıçakçı Eserleri Üzerine Bir İnceleme.”

Asıl eklemek istediğim nokta, adlarını dönüşümlü yazdıkları iki ayrı ileti gönderen bu yazarların, daha önce de aynı yöntemle bildiriye geri çekmiş, ne var ki çok geçmeden “geri çekmeyi geri çekmiş” olması!

İlk geri çekmeyle eş tarihli olan bu özgün (!) durumu da, tarih ve saatlerini belirterek yazarların diliyle vermekte yetineceğim:

Geri çekme tarihi 15 Ekim, saatleri ise 13:20 ve 13:24.

“Sayın İlgili” diyerek başlayan her iki iletide gerekçe yok: “... bildirimizi çektiğimizi bilgilerinize sunarız. Bu e-postanın elinize ulaştığına ilişkin geri bildirimde bulunursanız seviniriz. Saygılarımızla”, deniliyor yalnızca...

Sekretaryaya eriştiğinden emin olmak istedikleri geri çekme iletisinden yaklaşık bir saat kadar sonra ama henüz kendilerine “ulaştığı” bilgisi verilmeden, aynı tarihte, yine adlarının dönüşümlü yazıldığı iki ayrı geri dönüş iletisi Sekretaryaya gönderilmiştir. Saati 14:19 olan ilk ileti şöyle:

“... bildirimizi çektiğimize ilişkin mailimizi dikkate almamanızı rica ediyoruz. Sempozyuma bildiri tam metnimiz ve sunumumuz ile katılacağımızı bildiririz. Anlayışınız için teşekkürler. Sempozyumda görüşmek dileklerimizle. Saygılarımızla.”

İkinci ileti de, saat 14:23’te Sekretaryaya gönderilmiştir.

208 | Sözün kıyası, “sunacağız, katılacağız, görüşeceğiz” dedikten tam bir ay dört gün, Sempozyum erteleme duyurusu ile son düzeltmeler yapılır yapılmaz Kitabın baskıya gireceğinin bildirilmemesinden de bir ay sonra, “Programdan ve Kitaptan bizi çıkarın” dedi yazarlar!...

2009’dan beri Sempozyumlara katılanlar bilir: Sempozyum Program ve Kitabından çıkmak ve çıkarılmak girmekten daha kolaydır!

Düzenleme Kurulu olarak, her şeye karşın, ilkemiz gereği Kitaptan çıkarabileceğimiz aşama(lar)da haber verdikleri için teşekkür etmemiz gerekir aslında yazarlara!...

Dilerim ki, bu ilkeyle bizi çelişkiye düşüren yeni bir durumla karşılaşmayız!?

Dilerim ki, akademik dökümenin “mabadi olmaz!”

“Sevimli” olmadığını bilmeme karşın, ileti saatlerine varıncaya değin verdiğim geri çekme bilgilerine bir ekleme daha yaparak bitireyim:

19 Kasım’daki üçüncü geri çekmeye ilişkin ilk geri çekme girişimi, 15 Ekim günü saat 12:39’da Sekretaryaya bildirilen yine ortak yazarlı ilk geri çekmeden bir saatten daha az bir süre sonra, 13:20’de gerçekleşmişti...

Rastlantı bu ya, üç geri çekme aynı oturumda oldu!

Belki de, Oturum Başkanıyla yan yana olmak istemediler!?

XIV.

Dipnotlara koymakla geçiştiremediğim bu açıklamalardan sonra, dönüyorum, Kocaeli’nde “uluslararası” düzeyde ve bazı ilkler ve yeniliklerle gerçekleştirilen III. Sempozyuma...

İlk ikisinde büyük eksikliğini duyduğumuz, bağımsız bir web sayfası kurulması düşüncesinin ilk adımları ve işlerliğe geçirilmesi, böylece Sempozyumların ortak ve sürekli bir iletişim adresine kavuşması... Kocaeli’nde gerçekleşmişti...

Geçen yılki sözlerini tutarak, Pamukkale Üniversitesi’nden Hocalarının eşliğinde gelen öğrenciler de katılmıştı bu Sempozyuma... Arkası gelmedi ne yazık ki, benzeri olmadığını düşündüğüm bu duygulandırıcı ilginin, davranışın!..

Ve de, ilk Sosyal Şart’ın kabul edilmesinin 50. Yılında gerçekleştirilen III. Sempozyumda,

izleyen Sempozyumlarda da sürdürmek üzere, ilk kez bir “ana tema” belirlenmişti.

Böylece, ana ve alt başlıklarıyla çok ayrıntılı biçimde açıklanan konular / sorunlar arasından birinin, farklı boyutlarıyla ve disiplinlerarası buluşma, katkı ve yaklaşımla, yetkin davetli konuşmacıların özgün sunumlarıyla işlenmesi öngörülen bir ana tema belirlemeye, eşitlik ve ayrımcılık yasağından başladık; Sosyal Şart ağırlıklı olmak üzere... Çünkü yabancı konuklarımız arasında, Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyeleri de vardı. Çünkü, Avrupa Konseyi’nin “üvey evladı” olarak 1961’de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı’nın, artık 1996’da geliştirilmiş ve yenilenmiş içeriğiyle Avrupa Konseyi’nin “Avrupa’nın Sosyal Anayasası” saydığı Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın yarım yüzyılı geride bırakan yıldönümüne Türkiye’nin de katılmasını istedik...

Belirtmeden geçemeyeceğim: “Toplumsal cinsiyet” olarak tanımlanmadığı için mi, yoksa duyuruyu iyi yapamadığımızdan mı bilmem, sosyal insan haklarının tümü açısından çarpan etkisi bulunan, açık yada örtük ihlallere konu olan eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, nedense katılımcıların ilgisini pek çekmemiştii 2011’de!

XV.

Beş yıl geçti aradan... Sıra, belirttiğim nedenlerle, yine Kocaeli’ne geldi. Neredeyse, başka bir seçenek yok gibiydi! “Gibi” bile gereksiz aslında!

Acı ama gerçek:

Ne 2016, ne de sonrası için seçenek vardı! Yürütme Kurulumuz da, Sempozyumlar öncesinde arayan Nergis Mütevellioğlu dışında, derin bir suskunluk içindeydi bu konuda!

VIII. SİHUS’un somut adımlarından biri, Düzenleme Kurulu’nun 2015’in son günlerinde yaptığı ilk toplantının ardından, 2016’nın ilk haftasındaki acılı bir günde, benim de katıldığım Kadıköy Belediyesi Barış Manço Kültür Merkezi’nde gerçekleşen buluşmada atıldı... Bölümden, artık ikisi –daha doğrusu, bu toplantıya katılmayan Derya Keskin Demirer ile üçü– Bölümde olmayan dört üyenin –Bölüm Başkanı olarak VIII. SİHUS’u düzenlemeyi üstlenen ancak bir süre sonra bu görevden kendi isteğiyle ayrılmayı uygun gören Ahmet Selamoğlu ile Kuvvet Lordoğlu, Mahmut Hakan Koçak ve Betül Urhan’ın– katılımıyla yapılan toplantıda, hemen her konuyu görüştük...

Belirlenen ana tema, daha kapsamlı bir çerçevede, yine beş yıl önce Sosyal Şart özelinde, ama bu kez daha kapsamlı bir çerçevede ele alınan soruna ilişkindi: “Sosyal İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet.” Sempozyum “ulusal” olsa da, konunun ulusal ve uluslararası boyutlarıyla ve çeşitli yönleriyle ele alınmasına çaba gösterildi. Başta Betül olmak üzere, ana temanın kısa tanımı, açıklaması yapıldı, temel bileşenleri belirlendi. Saptanacak davetli konuşmacılarla masaya yatırılması planlandı.

Davetli konuşmacılardan ikisinin, ana temanın başka boyutlarını kapsamaması öngörülen bildirileri eksik kalmış olsa da, ne yazık ki en yakıcı sorunlardan biri olarak dünya ve ülkemiz gündeminde kalmayı sürdüren ve tüketilmesi olanaksız bir sorun olma özelliğini koruyan “toplumsal cinsiyet”, programdaki bu eksikliği gideren kapsamlı bildirilerle, sanırım birçok önemli boyutuyla işlendi...

XVI.

Başlangıçtan itibaren, Sempozyumların farklı ÇEEİ Bölümlerince düzenlenmesini istedik. Her yıl ayrı kentlerde ve öncelikle büyük merkezler dışında, meslektaşlarımız ve öğrencilerimizle sosyal insan hakları için buluşmayı planladık. İlke olarak, aynı Bölümün yinelemesini, dönüşümlü düzenleme yöntemini düşünmedik.

Zamanla, Sempozyum düzenlemeye gönüllü Bölüm sayısının artacağını umduk çünkü!

Hatta, her yıl Sempozyumun bir başka Üniversitede ve Bölümde, öncelikle yeni ÇEEİ Bölümlerinin kurulduğu üniversitelerde, hiç değilse bir günlük kısaltılmış bir programla yinelenmesini bile düşündük! Düşledik!

Çünkü Sempozyumların, yinelemekten usanmıyorum, aynı zamanda bir “sosyal insan hakları eğitimi” olduğuna, insan hakları eğitimi alanında yakından tanık olduğum boşluğu bir ölçüde

VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu

tamamlama işlevi göreceğine, bu nedenle de olabildiğince yaygınlaştırılması gerektiğine inanıyordum, inanıyorduk.

Bu düşünce ve “düş”ler, başlangıç yıllarında benimsendi, desteklendi, coşkuyla da karşılandı! Ne yazık ki, olmadı! Beklentiler gerçekleşmedi, gerçekleştirilemedi.

Ne Sempozyumları ikinci beşyıl için üstlenecek, üstlenirse ilkeleriyle gerçekleştirebilecek “gönüllü” yeni Bölümler katıldı aramıza, ne de Sempozyumları yineleme düşü yaşama geçirebildi. Üstelik, yine Kocaeli’nde III. Sempozyumda Bölüm başkanlarına yapılan “konaklamalı katılım çağrısı” da, büyük ölçüde karşılık bulamadı ne yazık ki!

Dışardan görebildiğim kadarıyla, Üniversiteler, yönetimleri, her geçen yıl, artık eskisinden daha iyi durumda değildi. Eskiden ne kadar iyiyse!

Dolayısıyla, düzenleyenlerden sayısı azalan “gönüllü” Bölümlerle ikinci beşyılı sürdürmek, ancak zorda kalındığında sürekliliğini kesintiye uğratmamak için düşündüğümüz dönüşümlü yönetime başvurmak kaçınılmaz oldu.

Ama artık, bugünkü koşullar gösteriyor ki, Sempozyum düzenleyen Bölümlerden de ikinci kez bu sorumluluğu üstlenmeye istekli, gönüllü olan kalmadı!

Üniversitelerde ise, hiç değilse ikinci beşyılı tamamlama olanağı neredeyse yok gibi!

Bu, benim, VII. Sempozyum sırasında yaptığım bir “nabız yoklaması”ndan edindiğim izlenimdi aynı zamanda.

Yanılmış olmayı yürekten dilerim kuşkusuz!

Ne var ki, belirttiğim gibi, bu her şeyin sonu değil!

Çünkü “biz” varız!³

XVII.

210 | Sempozyumlarla ilgili sekiz yıllık çabanın genel görünümüne ve yaklaşık 11 ay süren hazırlık sürecinin başlıca aşamalarının sayısal veriler ışığında ilk toplu değerlendirmesine ilişkin saptamalarımın kimilerinin sunulmasına gelince:

Öncelikle belirteyim: Bu değerlendirmeyi yapmak için ikinci beşyılın tamamlanmasını bekledim, bekliyordum.

Aslında, birinci beşyıl sonunda da ilk toplu değerlendirmenin yararlı olacağını düşünmemiş, zaman zaman bu düşüncemi dillendirmemiş değildim. Bu amaçla da, Sempozyum süreçlerini ana rahmine düşmesinden doğumuna değin izlerken, bir yandan not ettiğim ve öte yandan her yıl düzenleyen Bölümlerden aldığım ve bir bölümünü Önsözlerde paylaştığım sayısal bilgilere dayanarak,⁴ genel görünüme, özetlere, tam metinlere ve Sempozyum Kitaplarına ilişkin çizelgeler oluşturdum. Böylece, sayısal bilgileri zaman zaman söze dökerek, süreci çeşitli yönleriyle, özellikle sorunlu noktalarını anlamaya çalıştım.

Ne var ki, Sempozyumlardan kimilerine ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunmadığını gördüğüm, bu eksikliklerden kimilerini dar zamanda tamamlama olanağından yoksun olduğum, özellikle de daha kapsamlı bir çalışma gerektirdiğini düşündüğüm için, ilk beşyıl sonunda ve düzenlenecek

3 “Biz”lerden ilkinin, yapacağı Açılış konuşması metnini basılmadan önce görme şansı bulduğum Ahmet Selamoğlu olduğunu öğrendim.

Elbette, hiç şaşırmadım!

Elbette, VIII. Sempozyum “son istasyon” değildir ve mutlaka, dediğin gibi “onuncu yılı idrak e(deceğiz)”, sevgili Ahmet!

4 Az kalsın, unuttuyordum!

“Bölümlerden” derken amacım, kuşkusuz öncelikle, Sempozyumların Sekretarya işlerini yürütenlerdir. Sayısal bilgilerle sınırlı olmaksızın, bitmeyen yazışma ve sorularıyla, “gece-gündüz, hafta sonu” demeden, “derste mi, sınavda mı” düşünmeden, kendilerini sürekli “taciz” ettiğim sevgili genç meslektaşlarım! Hatta söylendiğine ve söylentiye göre, II. Sempozyumdan VIII. Sempozyuma değin, “gölgeleri gibi” izlediğim, yetmezmiş gibi “başlarında boza pişirdiğim”, sevgili Nagihan Durusoy Öztepe ve sevgili Nursel Durmaz, sevgili Feyza Turgay, sevgili Recep Kapar ve sevgili Serap Özen Çöl, sevgili Pir Ali Kaya ve sevgili Burak Faik Emirgil, sevgili Verda Canbey Özgüler.

Önsözlerdeki teşekkürlerimi, Nagihan ve Feyza için ikişer kez olmak üzere, her biri için aynı dille yineleyip tazelesem, bilmem yeterli olur mu?

ayrı bir toplantıda bu düşüncemi gerçekleştiremedim.

Bu yönde herhangi bir istek de olmadı zaten!

Aynı gerekçelerle, oluşturduğum ve her göz attığımda daha ayrıntılı ve olabildiğince eksiksiz bir değerlendirme için yeni eksiklikler gördüğüm ve her seferinde bir yenisiyle karşılaştığım kural dışı bazı durumlar saptadığım için, çizelgeleri paylaşmanın doğru olmadığını düşündüm. Ancak, belirttiğim gibi temel bilgileri, yazdığım Önsözlerde düzenli olarak aktardım.

Salt bu çerçevede bile, Sempozyum Kitaplarında yayınlanan bildiri ve konuşma metinlerine ilişkin bilgileri göz önüne alarak, genel nitelikli ve karşılaştırmalı kimi değerlendirmeler yapılabiliirdi kuşkusuz. Her Bölüm, ayrıca yapabiliirdi. Sonra da, birleştirilerek ortak bir toplantıda tartışılabilirdi! Sempozyum süreçlerinin son aşamasına ilişkin olsa da, çok da yararlı olurdu...

Bu kez, hiç aklımda olmamasına karşın "Sempozyumların geleceği" başlığının Programa eklenmesini önerirken, VIII. Sempozyuma ilişkin bilgileri de göz önüne alarak böyle bir değerlendirmede bulunmayı yine düşündüm. "Düşündüm" demek yerine, "kritik" bir dönemeçte olduğumuz için, "zorunlu gördüm" demeliyim aslında...

Çizelgelere döktüğüm bilgileri gözden geçirerek ve güncelleyerek başladım çalışmaya. Program ve Kitapları, sayısız kez elden geçirdim... Her seferinde, biraz daha işleyip, kimi yeni ölçütlere göre geliştirmeye çaba gösterdim. Ama tüm bunları yaparken, yine benim için ayrıntı olmayan, Sempozyumların tümü için benimsediğimiz ve yazarlarca uyulmasını beklediğimiz amaç, yaklaşım ve ilkeler yönlerinden toplu ve karşılaştırmalı, aynı zamanda eleştirel irdeleme ve değerlendirmeler yapma olanağı vermeyen, Sempozyum süreçlerinin her birinin tüm aşamalarıyla yeniden gözden geçirilmesini gerektiren yeni eksiklikler gördüm, yanıtını veremediğim sorularla karşılaştım, daha doğrusu türettim!

Sonu gelmeyen, giderdiğim birini ötekinin izlediği eksiklikler bunlar... Sürecin yalnızca son aşamasına ilişkin bilgiler içeren Program ve Kitapları inceledikçe, değişik yönlerden Sempozyumlararası karşılaştırmaları güçleştiren kendine özgü, "atipik" ve yer yer kimi ilkelerle bağdaşmayan durumlar...

Sonuçta, düşündüğümün tersine, şunda karar kıldım:

Olabildiğince geniş bir değerlendirme yapmak yerine, asgariye indirmeye çalıştığım değişik ölçütlere ilişkin bilgi ve veri eksikliklerinin yol açabileceği kimi yanlış değerlendirmelerde bulunmamak yada sayısını en düşük düzeye indirebilmek kaygısıyla, belirttiğim dört konuda genel saptamalar sunmakla yetinmek.

Yine de, Sempozyumun ertelenmesinin sağladığı ek zamanı değerlendirerek, sanıyorum bu çerçevenin dışına çıkmadan edemedim!

XVIII.

Sempozyumların genel görünümünü özetleyen saptamalardan başlayarak, iki aşamalı ve ikisi de üç hakemli değerlendirme süreci ve Sempozyum Kitapları konusunda, gözüme ilişen başlıca noktaları, herhangi bir yorum yapmamaya özen göstererek sıralıyorum:

Sempozyumların Genel Görünümü

- Sempozyumlar, genel olarak Ekim'in son iki haftası ile Kasım başlarında, bir kez de Aralık'ın ikinci haftasında yapıldı.
- Sempozyumları, 6 farklı ÇEEİ Bölümü düzenledi. Bunlar; sırasıyla Akdeniz, Pamukkale, Kocaeli, Muğla Sıtkı Koçman, Uludağ ve Anadolu Üniversiteleri İİBF ÇEEİ Bölümleridir. Pamukkale ve Kocaeli, bu görevi 2'şer kez üstlendi. Sempozyumların 4'ü uluslararası ve 4'ü de ulusal düzeylerde gerçekleştirildi.
- 8 Sempozyuma "davetli" akademisyen ve sendikacı olarak, toplam 77 konuşmacı katıldı. Bunların; 52'si akademisyen ve 25'i sendikacıdır (aralarında sendika uzmanları ile 1 işçi vardır). 62'si Türk, 15'i yabancıdır. 52 davetli akademisyenin 40'ı Türk, 12'si yabancıdır. Toplam 15 yabancı davetli konuşmacının 12'si akademisyen, 3'ü sendikacıdır (Uluslararası

sendikacılardan 1'i Türk uyrukludur).

- Sempozyum Programlarına göre, toplam 77 davetli akademisyen ve sendikacının 8 Sempozyuma sunduğu toplam bildiri sayısı 74'tür.
- Davetli konuşmacılar ve hakem değerlendirmesinden geçen bildiri yazarı akademisyenlerce Sempozyumlarda sunulan ve Kitaplarda yayınlanan toplam bildiri sayısı 180'dir.
- Tüm Sempozyumlara katılan toplam yazar sayısı 226'dır.
Sekiz Sempozyumda sunulan 1'den çok (2 ve 3) yazarlı bildiri tam metinlerinin yazar sayılarını (yani katılan tüm yazarları) ayrı ayrı göz önüne alarak hesapladığım bu sayı, Sempozyum Programları çerçevesinde bildiri sunan ve yazılı metinlerinin büyük bir çoğunluğu yayınlanan öğretim üyeleri / elemanları (akademisyenler) ile –bazılarının konuşmaları yayınlanmayan– sendikacıları kapsamaktadır.
226 yazarın 185'i akademisyen (%81,86), büyük bir çoğunluğu sendikacı olan 41'i ise diğer mesleklerdendir.
226 yazarın 130'u erkek (%57,5) ve 96'sı kadındır (%42,5).
- Sempozyum kitaplarında bildirisi ve konuşma metni yayınlanan toplam yazar sayısı ise 216'dır. 180 bildirinin toplam yazar sayısına (216) göre dağılımı şöyledir: Sendikacıların konuşmalarını da kapsamak üzere, 149 bildiri 1 yazarlıdır (%82,32). 26 bildiri 2 yazarlı ve 5 bildiri de 3 yazarlıdır.
Belirttiğim ve aşağıda da belirteceğim gibi, bazı yazarların sunduğu bildiri metinleri –ver(e) medikleri için– Kitaplarda yer almadı.
- Yazar sayısı itibarıyla en çok katılım (52), I. Sempozyumda gerçekleşti. ⁵ Bunu, 30'ar yazar ile II., III. ve IV. Sempozyumlar izledi.
VIII. Sempozyumda ise, katılan yazar sayısı (10) en düşük düzeyde kaldı.
Bu arada, bildirilerden 1'inin 2 yazarlı olduğunu, öte yandan 2 yazarlı 2 bildiri ile 1 yazarlı 1 bildirinin, Kitabın basım sürecinde geri çekildiğini yeniden anımsatıyorum.
- 8 Sempozyumdan 6'sında, üçüncüsünden başlanarak “ana tema” belirlendi, yerli ve yabancı akademisyen ve uzmanların katılımıyla işlendi.
- Bilim Kurulu, 33 ile 84 arasında değişen üye yapısıyla görev yaptı.
I. Sempozyumda 33 olan üye sayısı, özellikle Sempozyumların disiplinlerarası niteliği ve ana temalara ilişkin özet ve tam metinlerin değerlendirilmesinde sıkıntı yaşanmaması vb. nedenlerle giderek arttı, katlandı ve katılımın yüksek olacağı öngörülen VIII. Sempozyumda en yüksek sayıya (84'e) ulaştı.
- 8 Sempozyuma; aynı üniversiteden 1 ile 18 arasında değişen sayılarda olmak üzere, toplam 109 üniversiteden akademisyenler katıldı.
Bunların 97'si Türk ve 12'si yabancı üniversitelerdir.
- 8 Sempozyuma Türkiyeden katılan toplam farklı üniversite sayısı 41'dir.
Bunlardan 6'sı vakıf üniversitesidir. 2 Türk yazar, bildiri sundukları tarihte yurt dışı üniversitelerde bulunuyordu.
Yazar sayısı olarak, ortak yazarlı bildirilerin tüm yazarları göz önüne alındığında, en çok katılım sırasıyla Ankara (18) ve Akdeniz (16) Üniversitelerinden gerçekleşti. Akdeniz üniversitesinden, düzenlediği I. Sempozyuma 13 yazarın katıldığını anımsatıyorum.
Marmara, Hacettepe ve Kocaeli Üniversitelerinin her birinden 11 yazar katıldı.
Uludağ'dan 8 yazar, İstanbul ve Pamukkale Üniversitelerinden de 7'şer yazar bildiri sundu.
Diğer Üniversiteler ve katılan yazar sayıları ise şöyledir: DokuzeYLül 5 yazar; Gazi, Muğla Sıtkı Koçman, Sakarya, Süleyman Demirel ve Trakya Üniversiteleri 4'er yazar; Abant İzzet

5 Belirtmekte yarar var:

- I. Sempozyumda; Sempozyumların amaç, kapsam ve ilkelerinin, her seferinde gözden geçirilerek daha ayrıntılı bir içerikle web sayfasına konulan ve Kitaplarda basılan Sempozyum Duyurusu yoluyla yazarlara ve tüm ilgililere açıklanması uygulanmasına henüz başlanmış değildi. Bu nedenle de, aşağıda görüleceği gibi, I. Sempozyumla ilgili bilgileri, kimi zaman saptama ve karşılaştırmalar dışında bırakmak zorunda kaldım.

Baysal, ODTÜ, Çanakkale Onsekiz Mart ve Ege Üniversiteleri 3'er yazar ve Atılım ile Dicle Üniversitesi de 2'şer yazar.

1 yazarın katıldığı 22 üniversite ise şunlardır: Afyon Kocatepe, Anadolu, Bilkent, Çağ, Çankırı Karatekin, Gedik, Hitit, İstanbul Aydın, İstanbul Bilgi, Karadeniz Teknik, Mehmet Akif Ersoy, Mersin, Namık Kemal, Paris 1 Pantéon, Ordu, Özyeğin, Selçuk, Tunceli, Yakın Doğu, Yalova, Yaşar ve Yıldız Teknik.

- Düzenleyen üniversitelerin ÇEEİ Bölümleri ile İİBF dışındaki başka fakültelerinde çalışan öğretim üyelerinin, üniversitesinin düzenlediği Sempozyuma katılım durumu ve sayıları şöyledir:

Akdeniz Üniversitesi'nden 13 yazar 9 bildiri; Kocaeli Üniversitesi'nden (III. Sempozyumda), 1 yazar ve 1 bildiri; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nden, 1 yazar ve 1 bildiri; Uludağ Üniversitesi'nden, 1 davetli konuşmacı ile 3 yazarlı ortak 1 bildiri; Anadolu Üniversitesi'nden, hakem değerlendirmesi sonucunda kabule değer bulunan 1 bildiri; Pamukkale Üniversitesi'nden, 3 yazarın ayrı ayrı sunum yaptığı ama metinleri yayınlanmayan 3 konuşma.

- Yabancı akademisyenlerin ülkeleri şunlardır: ABD, Almanya, Fransa, Finlandiya, Kanada, Norveç, Polonya ve Rusya.
- Sempozyumlara, üniversite dışı kuruluşlardan da bildiriler sunarak, az sayıda, katılım oldu.
- Sempozyumlara, saptayabildiğimce, benim dışında,⁶ altı dolayında emekli öğretim üyesi, davetli konuşmacı olarak, bildiriyle katıldı.
- Sempozyumları, sekizincisi dışında, genellikle Üniversite Rektörlükleri ile SGBP üyesi sendikalarından bazıları (özellikle Petrol-İş, Tek Gıda-İş, Belediye-İş ve Tez Koop-İş), Eğitim-Sen Muğla Şubesi, Tes-İş Yatağan Şubesi, Türkiye Maden-İş Yatağan ve Havalisi Şubesi ve son olarak Birleşik Metal-İş destekledi.
- İş Müfettişleri Derneği, 7 Sempozyumda sürekli destek sağlayan tek kuruluş oldu.
- Bazı Sempozyumlarda, özel kuruluşlardan da destek sağlandı.

Özetler ve Değerlendirme Süreci

- 8 Sempozyumda, takvimlerde öngörülen ve istek üzerine hemen her Sempozyumda uzatılan süreler içinde Sekreteryalara gönderilen toplam özet sayısı 517'dir.⁷
- Süresi içinde Sekreteryalara ulaşmayan bildiri özetleri –örneğin IV. Sempozyumda 5 özet– işleme alınmadı.
- En çok özet, I. Sempozyumda gönderildi: 112. Bunu; yine ilk beş yılda düzenlenen, sırasıyla IV. Sempozyum (99 ve işleme alınmayan 5 özetle birlikte 104) ile III. Sempozyum (71) izledi. Özet sayısının en düşük olduğu iki Sempozyum ise, VII. SİHUS (29) ile V. SHUS'tur (31). Uluslararası 4 Sempozyuma, toplam 243 (%47) ve ulusal 4 Sempozyuma da toplam 274 (%53) bildiri özeti gönderildi.
- Yedi Sempozyuma,⁸ uzatmaları da kapsamak üzere süresi içinde gönderilen 405 özettten 240'ı hakem değerlendirmesine sunuldu (%59,26).

6 Bana gelince, bildiriler sunarak, açılış konuşmaları yaparak ve bu kez de boş geçmemek için (!) bir yolunu bulup kapanışta söz alarak, tüm Sempozyumlara katıldım!

V. Sempozyumda, Kitapta yayınlanan bildirim dışında, yaptığım konuşma metni web sayfasında yer aldı. VIII. Sempozyumda ise, yaptığım bu konuşmanın metni Kitapta yayınlandı.

Ancak, verdiğim sayı ve oranların hiçbirinde, her ikisini de göz önüne almadım; biri Kitapta yayınlanmadığı, diğeri de bildiri olmadığı için.

7 Bu sayının, doğal olarak, VIII. SİHUS Kitabının baskı aşamasında geri çekilen 3 bildiriye de kapsadığını belirtmeme gerek yok kuşkusuz.

8 I. Sempozyuma gönderilen özetlerin hakem değerlendirmesine sunulan ve sunulmayanların sayısına ilişkin herhangi bir bilgi edinemedim. Dolayısıyla, bu konudaki bilgi eksikliği nedeniyle, saptamaların önemli bir bölümünü, I. Sempozyum dışında, yani 7 Sempozyuma gönderilen toplam 405 özet üzerinden yaptım.

Hakemlere sunulmayan özet sayısı ise 165'tir (%40,74).

- Hakemlere sunulan 240 özette 187'si, tam metinleri hazırlanarak gönderilmek üzere hakemlerce kabul edildi. (%77,92)
Kabul edilen özetlerin 7 Sempozyuma gönderilen toplam özet sayısına (405) oranı ise %46,2'dir.
- Hakemlerce kabule değer bulunmayan toplam özet sayısı 47'dir (%19,58).
Bazı özetler (saptayabildiğimce 6 özet) ise, yazarlarınca geri çekildi.

Tam Metinler ve Değerlendirme Süreci

- İlk Sempozyum dışında, 7 Sempozyumda sekreteryalara gönderilen toplam tam metin sayısı 138'dir. Böylece, bildiri özeti kabul edilen 187 yazardan 138'i tam metin gönderdi (%73,80). Buna karşılık, özeti kabul edilen toplam 33 yazar, tam metin göndermedi (%17,65).
Bu arada, bazı özetlerin geri çekildiğini anımsatıyorum.
- Gönderilen en yüksek tam metin sayısına, II. Sempozyumda ulaşıldı: 37 (%26,81).
Bu Sempozyumda, bildiri özeti kabul edilen ve tümü hakem değerlendirmesine sunulan yazarların tümü, tam metin gönderdi.
- Gönderilen en düşük tam metin sayısı ise 9'dur: V. Sempozyumda, özeti kabul edilen 17 yazardan ancak 9'u tam metin gönderdi (%52,94).
- Hakem değerlendirmeleri sonunda, ilk Sempozyum dışında, hakemlere gönderilen 130 bildiri tam metninden toplam 46'sı –20'si II. Sempozyumda olmak üzere– kabul edilmedi (%35,38).
Bu arada, III. Sempozyuma ilişkin bazı bilgi eksikliği olduğunu da eklemeliyim.
- VI. Sempozyumda, gönderilen ve tümü hakem değerlendirmesine sunulan 12 bildiri tam metnin tümü kabul edildi.
VIII. Sempozyumda gönderilen 11 bildiri tam metnin 8'i kabul edilirken, 3'ü kabule değer bulunmadı.
- Sempozyumlarda, geri çekilenler dışında, hakem değerlendirmesine sunulan toplam 130 tam metnin 117'si (%90) kabul edildi.

214

Sempozyum Kitapları

- Yayınlanan 8 Sempozyum Kitabından 6'sı, sendika yayını olarak basıldı.
Sempozyum Kitaplarının ilki Belediye-İş, izleyen 5'i Petrol-İş yayınıdır. 1'i de SGDD (dernek) yayını olarak basıldı.
VIII. SİHUS Kitabı DİSK Yayını olarak, İş Müfettişleri Derneği'nin –henüz hazırlık sürecinin başlarında– “basım için” sağladığı destekle yayınlandı.
- Sempozyum Kitaplarında yayınlanan toplam 180 bildiri ve konuşma metnin 164'ü Türkçe (%91,11), 16'sı (%8,89) yabancı dildedir (İngilizce ve Fransızca).
Bu sayı, tüm davetli akademisyen ve sendikacıların bildiri ve konuşma metinleri ile hakem değerlendirmesinden geçen Türkçe ve yabancı dil tüm bildirimleri kapsamaktadır.
- Sempozyum Kitaplarında, davetli akademisyen ve sendikacılarca sunulan toplam 74 bildirinin 66'sı yayınlandı.
Bildirisini ve / ya da bildiri özeti yayınlanan toplam yabancı akademisyen sayısı 12'dir.
- Toplam 112 Türk akademisyenin hakem değerlendirmesinden geçen bildirisi yayınlandı. Bu sayı, 1 Türk akademisyenin 2 İngilizce bildirisini de kapsamaktadır.
Yabancı dildeki bildirimlerin 12'si İngilizce ve 2'si özet olmak üzere, 4'ü Fransızcadır.
- Sempozyumlarda sunulan bildirimler, birkaç istisna dışında, Sempozyum Kitaplarında yayınlandı.
Davetli 3 yabancı sendikacının V. Sempozyumda yaptığı konuşmalar, yazılı metin veremedikleri için Kitapta yer almadı. Öngörüldüğü gibi, daha sonra da göndermemeleri nedeniyle web sayfamıza da konulmadı.
I. Sempozyumda 2 akademisyenin sunduğu bildirimler ile II. Sempozyumda 1 akademisyenin sunduğu bildiri ve ayrıca II. Sempozyumda 1 sendikacı ile 1 işçinin yaptığı konuşmalar da,

aynı nedenle yayınlanamadı.

- 1 akademisyen ile 1 sendikacının bildirimleri Kitaplarda yer aldı, ancak yazarlarınca sunulmadı.
- VIII. Sempozyumda, ilk kez bir kapanış konuşması Kitapta yayımlandı.

Daha Kapsamlı Değerlendirme İçin Birkaç Öneri

Gelecek Sempozyumların, özellikle üçüncü beşyıl Sempozyumlarının gerçekleştirilmesi ve düzenlenmesi öncesinde, önkoşul düzeyinde önem taşıdığını düşündüğüm ve tartışmaya sunmak istediğim birkaç öneriyi sıralıyorum:

- Bildiri özetlerinde ve tam metinlerde gözlenen inişli-çıkışlı genel / toplam sayı ve oranların, düzenleyen Bölümlerce kontrol edilmesi, saptamalarımda ancak bazılarını belirtebildiğim eksikliklerin giderilmesi;
- Bu genel / toplam sayı ve oranların yanı sıra, Sempozyumların her birine, özetlere ve tam metinlere ilişkin verilerin de göz önüne alınarak, tekil ve karşılaştırmalı değerlendirmelerin yapılması; ardından da, nedenleri üzerinde düşünülmesi, ulaşılabilecek sonuçlara göre çözümler geliştirilmesi;
- Bildiri özeti gönderme aşamasından başlayarak, sürecin tüm aşamalarını ve son olarak da Sempozyum Kitabında bildirisi yayınlanan akademisyenleri kapsayacak biçimde, kimilerini sunduğum sayısal bilgilerde bulunmayan çeşitli ölçütlere (Üniversite / Kurum), Fakülte, Bölüm, Ana Bilim Dalı, Unvan / Statü, Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, vb.) göre yazarların kimlik ve meslek bilgilerinin öğrenilmesi; bu ölçütleri de kapsamak üzere daha ayrıntılı, aynı zamanda genel ve Sempozyumlararası değerlendirmeler yapılması;
- Sempozyumların düzeyine göre, genel olarak ve sürecinin özet ve tam metin aşamalarına ilişkin karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılması;
- “Uluslararası” düzeyde gerçekleştirilen Sempozyumlarda karşılaştığımız çeşitli güçlük ve sorunlar nedeniyle, sürdürülüp sürdürülmemesi konusunun tartışılıp ilke kararına bağlanması;
- Gelecek, yani IX. Sempozyumun düzenlenmesi çalışmalarına başlamadan önce, bir ön toplantı düzenlenmesi.

Bu toplantının; 8 Sempozyumu düzenleyen 6 Bölüm, öncelikle Düzenleme Kurulu Başkanlığı yapan ve Sekreteryada görev üstlenen üyelerin ve değişiklik durumunda şimdiki Bölüm Başkanlarının da “gönüllü” katılımıyla, ön çalışmalar yapılarak gerçekleştirilmesi; Düzenlenen Sempozyumları değerlendirme ve yapılacak Sempozyumların geleceğini görüşme amacı taşıyan böyle bir buluşma tarihi olarak, en geç Ocak 2017 ortalarına düşünülmesi.⁹

XIX.

“Ben” diyerek başladım, “biz” diyerek ve tek cümleyle bitiriyorum:

Sempozyumları kapatmayacağız! Kapatırmayacağız!

9 Kuşkusuz bu buluşma, öncelikle, bu ve benzeri çalışmaları yapan Bölümlerin ve ne yazık ki işlerlik kazandırılmayan Yürütme Kurulu ve Sekreteryaya üyelerinin “gönüllü” katılımlarıyla gerçekleşebilecektir. Dileyenler, bu öneriler ve toplantı konusundaki farklı ve / yada karşı, kişisel ve / yada Bölümün ortak görüş ve önerilerini, ön toplantıyı gerekli / yararlı görüp görmedikleri ve olası yeri vb. konulardaki düşüncelerini, en geç Aralık 2016'nın son haftasına değin bana iletebilirler.

